

СІЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКА

(зібрання «метеликів»)

Укладач: О.О. Кравченко

Умань
2015

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	6
1860	
<i>Квітка-Основ'яненко Г.</i> Підбрехач.....	12
<i>Квітка-Основ'яненко Г.</i> На пушання як зав'язано.....	16
Сіра Кобила. Оповідання Іродчука.....	18
<i>Марко Вовчок</i> Чари.....	22
<i>Ганна Барвінок</i> Лихо не без добра.....	30
<i>Ганна Барвінок</i> В-осени літо.....	35
<i>Номис М.</i> Дід Мин і баба Миниха.....	43
<i>Шевченко Т.</i> Гамалія.....	68
<i>Шевченко Т.</i> Наймичка.....	74
1861	
<i>Шевченко Т.</i> Гайдамаки.....	92
<i>Куліш П.</i> Орися.....	153
Бабуся с того світу. (Народне оповідання про померші души).....	161
Півпівника. (Гишпанська дитська казочка). По-нашому розказав Панько Казюка.....	169
<i>Мордовцев Д.</i> Дзвонар.....	175
Листи с хутора. Лист I и II. Про городи й села.....	183
Листи съ хутора. Листъ III. Чого стоить Шевченко, якъ поетъ народній.....	197
Листи съ хутора. Листъ IV. Про злодія въ селі Гаківниці.....	205

<i>Квітка-Оснoв'яненко Г.</i>	
Купований розум.....	220
<i>Мордовець Д.</i>	
Салдатка.....	228
<i>Кузьменко П.</i>	
Не так ждалося, да так склалося.....	243
<i>Марко Вовчок.</i>	
Ледащиця.....	257
<i>Марко Вовчок.</i>	
Сестра.....	272
<i>Марков Вовчок.</i>	
Викуп.....	290
<i>Шевченко Т.</i>	
Перебендя.....	299
<i>Стороженко О.</i>	
Закоханий чорт.....	303
<i>Стороженко О.</i>	
Голка.....	323
<i>Стороженко О.</i>	
Як Бог дасть, то і в вікно подасть.....	333
<i>Стороженко О.</i>	
Вчи лінивого не молотом, а голодом.....	341
<i>Стороженко О.</i>	
Се така баба, що чортъ їй на маховихъ вилахъ чоботи оддавав.....	346
<i>Куліш П.</i>	
Циган.....	353
Січові гості Чуприна і Чортоус.	
Оповідання Панька Казюки.....	358
<i>Забоцень П.</i>	
Гордовита пара.....	372
Листи с хутора. Лист V.	
Хто такий Хуторянин.....	381

ПЕРЕДМОВА

Проблема створення шкільних підручників та науково-популярної літератури для освіти громадян у різні історичні періоди вирішувалася по-різному. У другій половині XIX ст. це питання стояло досить гостро. Українська мова зазнавала постійних утисків і заборон. Школа була позбавлена будь-яких національних особливостей, адже навчання проводилося нерідною мовою. Підручники, методичне забезпечення були чужими і незрозумілими, суперечили природним і розумовим потребам учнів. До того ж у процесі навчання не враховувалися культурні здобутки та історичні традиції українського народу, що гальмувало розвиток духовного й інтелектуального потенціалу української нації. Тому боротьба за українську школу та створення україномовних підручників для навчання грамоти з різних галузей знань, які забезпечили б національно спрямований зміст освіти, було одним із головних завдань тогочасної національно свідомої громадськості.

Серед цієї когорти чільне місце належить Пантелеймону Кулішу – видатному українцю, багатогранній особистості. Як влучно зауважив О. Шокало, він яскраво виявив себе як «визначний прозаїк, поет, драматург, перекладач, публіцист, критик, літературознавець, етнограф, фольклорист, мовознавець, педагог, історик, філософ, історіософ, культуролог, релігієзнавець, соціолог, політолог, художник, видавець, громадський діяч, організатор національної культури й просто – дбайливий український сільський господар та інтелігент європейського типу»¹.

Для П. Куліша вирішення проблеми видання україномовних книг стало окремим напрямом його науково-педагогічної діяльності. Він добре розумів, що єдиний засіб національного самоусвідомлення та поширення грамотності серед населення – це рідномовна книга, створена на національній основі. Вона найефективніша у морально-етичному плані та розвитку розумових здібностей учня. Створення підручників та книг українською мовою стало важливим завданням просвітника.

Ідея створення підручників у просвітницькій діяльності П. Куліша бере початок ще від його співпраці з членами Кирило-Мефодіївського товариства, котрі велику увагу приділяли справі народної освіти. У пункті 8-му «Правил» кирило-мефодіївців

¹ Куліш Пантелеймон. Повість про український народ; Моє життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія \ [упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало]. – К.: Ред. журн. „Український світ”, 2005. – С. 7.

наголошувалося: «Товариство буде турбуватися заздальгідь про викорінення рабства і будь-яке приниження нижчих класів і про широке поширення грамотності»².

Теоретичне обґрунтування намірів друкувати книги і підручники простежується у зізнаннях П. Куліша під час процесу Кирило-Мефодіївських братчиків 1847 р. на допиті у III відділенні. На запитання жандармів «Какие книжки вы думали писать...?» він відверто виклав свою програму: «...ми мали намір написати короткі підручники українською мовою священної і громадянської історії, географії, обрахунку і сільського господарства...»³. Арешт і заслання у справі Кирило-Мефодіївського товариства, заборона права друку майже на десять років відсторонили П. Куліша від видавничої справи.

Друкування підручників для навчання грамоти П. Куліш продовжив після повернення із заслання у 50-х рр. XIX с., коли завдяки лібералізації суспільного життя стало можливим реалізовувати свої ідеї у справі підручникотворення. В. Міяковський зазначав, що в цей час діяльність Петербурзької Громади, членом якої був П. Куліш, щодо видання книжок була продовженням намірів кирило-мефодіївців. А в період «...поміж цих двох дат – 1847-ий і 1860-ий рр. – маємо в історії книжки майже порожнє місце, як наслідок терору, що спіткав був українську справу із суровим присудом 47-го року»⁴.

У кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. розпочинається «...досить-таки інтенсивний Петербурзький період українського друкованого слова. Найбільш енергійним діячем, можна сказати, – душею видавничої справи – як зазначив С. Єфремов, – став цим разом Куліш. Допіру він дістав змогу, по десятилітньому мовчанні, виступати в літературі вже під власним ім'ям і розгортає кипучу, як на одну людину, і – що найголовніше – систематичну вже до певної міри працю у сфері українського видавництва»⁵.

У 1857 р. в Петербурзі П. Куліш заснував власну друкарню, яка мала назву «Друкарня П. А. Куліша». Під час виїзду за кордон 1858 р. він за власні кошти придбав друкарську машину в Берліні. У спогадах сучасників згадується, що «типографія была на Вознесенском проспекте со скоропечатною машиною, им впервые заведенною в

² Єфремов С. Просвітні заходи Кирило-Мефодіївського братства / С. Єфремов // Світло. – 1913. – № 4. – С. 4.

³ Кирпач А. „Грамаатка” П. Куліша – один із перших україномовних підручників XIX ст. / А. Кирпач // Почат. шк. – 1999. – № 4. – С. 59.

⁴ Міяковський В. Видавничі плани Кирило-Мефодіївського товариства / В. Міяковський // Книгар. – 1917–1920. – С. 1895.

⁵ Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книжка в 1718–1916 рр. / С. Єфремов. – К. : [б.в.], 1926.

России, и обставлена она была довольно роскошно»⁶. Вона стала першою і єдиною в ХІХ ст. українською друкарнею в підросійській Україні і «...тим самим зробила велику за допомогу національному розвитку того часу»⁷.

П. Куліш здійснював основну редакторську діяльність у друкарні, а завідувачем був Д. Каменецький (1830–1891), який виконував обов'язки бухгалтера, секретаря, коректора і книгопродавця. Д. Каменецький народився в одному із сіл Глухівського повіту, навчався у Новгород-Сіверській гімназії, а згодом у Київському університеті святого Володимира⁸. Займаючись упорядкуванням друкарні, він «...був людиною свідомою й інтелігентною, любив дуже видавничу і взагалі книгарську справу, і в історії української книги ім'я його не повинно піти в непам'ять»⁹.

Саме Д. Каменецький був ініціатором видання дешевих книг українською мовою для народу, відомих під назвою «метелики». Цю ідею дуже гаряче сприйняв П. Куліш, який готував особисто зміст кожного номеру «Сільської бібліотеки».

Протягом 1860–1862 рр. із «Друкарні П. А. Куліша» вийшло понад двадцять (решта, а всього було 39 випусків, вийшло в «Типографії департаменту уделов») дешевих книг просвітницького характеру для народу із серії «Сільська бібліотека», що містили твори українських письменників. З цього приводу С. Єфремов писав: «Надто цікава спроба Куліша видавати серію книжок спеціально для народного читання під спільною назвою «Сільська бібліотека».... Це була перша спроба систематичного видавництва для народу..., а то й перша взагалі спроба цілком популярної книги, – спроба, що на довго й по тому визначила була у нас тип народної книжки, так званих «метеликів»»¹⁰. У ювілейному виданні, присвяченому 400-річчю книгодрукування в Росії, йшлося: «Типографія Куліша зробила першу спробу друкування популярної книги українською мовою... «Сільська бібліотека» була одним із проявів звернення української інтелігенції до народу»¹¹.

⁶ Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Сер. „Літературознавчі студії“. Вип. 11/12; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – К.: Український письменник, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: наукова біографія. – 2007. – Вип. 11. – С. 127

⁷ Міяковський В. З просвітньої діяльності П. А. Куліша / В. Міяковський // Літературно-науковий вісник. – 1919. – Т. 7 (Кн. 7–9). – С. 94.

⁸ Письма Куліша к Д. С. Каменецькому // Кивская старина. – 1898. – № 12. – С. 351.

⁹ Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книжка в 1718–1916 рр. / С. Єфремов. – К.: [б.в.], 1926. – С. 8.

¹⁰ С. В тісних рамцях. Українська книжка в 1718–1916 рр. / С. Єфремов. – К.: [б.в.], 1926. – С. 8.

¹¹ 400 лет русского книгопечатания: 1564–1964. – Т. I. Русское книгопечатание до 1917 года. – С. 426.

Дійсно, це був перший досвід видання творів талановитих українських письменників окремими невеличкими брошурами для сільського народу з метою елементарної, але широкої народної освіти. «Эти книжечки, – писав Б. Грінченко, – прозванные среди публики «метеликами», представляли тогда почти единственный доступный для народа материал для чтения»¹².

У 1860 р. вийшло 13 випусків «Сільської бібліотеки», а саме: 1) Казка про дівку Семилітку; 2) Підбрехач. – На пущання як зав'язано. Оповідання Г. Квітки (Основ'яненка); 3) Сіра Кобила. Оповідання Іродчука; 4) Чари. Оповідання Марка Вовчка; 5) Лихо не без добра. Оповідання Ганни Барвінок; 6) В-осени літо. Оповідання Ганни Барвінок; 7) Дід Мина і баба Маниха. Оповідання М. Номиса; 8) Гамалія. Поема Т. Шевченка; 9) Тополя. Балада Т. Шевченка; 10) Тарасова ніч. Поема Т. Шевченка; 11) Катерина. Поема Т. Шевченка; 12) Наймичка. Поема Т. Шевченка; 13) Псалми Давидові. Переклад Т. Шевченка.

Стосовно Шевченкових «Псалмів Давидових», «Наймички», «Катерини» та інших віршотворів, П. Куліш і Д. Каменецький доклали чимало зусиль і винахідливості, щоб добитися цензурного дозволу на видавання їх окремими книжечками – «метеликами»¹³.

Протягом 1861 р. світ побачило 10 випусків: 14) Граматка. П. Куліша; 15) Гайдамаки. Поема Т. Шевченка; 16) Орися. Ідилія П. Куліша; 17) Бабуся с того світу. Народне оповідання про померші душі; 18) Очаківська біда. Козацьке оповідання; 19) Півпівника. Гишпанська дитська казочка. По-нашому розказав Панько Казюка; 20) Дзвонар. Оповідання Д. Мордовцева; 21) Листи с хутора. Лист І і П. Про городи й села; 22) Лист ІІІ. Чого стоїть Шевченко, яко поет народній; 23) Лист ІV. Про злодія в селі Гаківниці.

А 1862 р. було видруковано ще 16 випусків: 24) Купований розум. Оповідання Г. Квітки (Основ'яненка); 25) Солдатка. Оповідання Д. Мордовцева; 26) Не так ждалося, да так склалося. Оповідання П. Кузьменка; 27) Ледациця. Оповідання Марка Вовчка; 28) Сестра. Оповідання Марка Вовчка; 29) Викуп. Оповідання Марка Вовчка; 30) Перебендя. Дума Т. Шевченка; 31) Закоханий чорт. Оповідання О. Стороженка; 32) Голка. Оповідання О. Стороженка; 33) Як Бог дасть, то і в вікно подасть. Оповідання О. Стороженка;

¹² Грінченко Б. П. А. Кулиш : биографический очерк / Борис Гринченко. – Чернигов : [б.в.], 1899. – С. 13.

¹³ Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Сер. „Літературознавчі студії”. Вип. 11/12 ; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – К. : Український письменник, 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. – 2007. – Вип. 11. – С. 132.

34) Вчи лінивого не молотом, а голодом. Оповідання О. Стороженка;
35) Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав.
Оповідання О. Стороженка; 36) Циган. Уривок із казки П. Куліша;
37) Січові гості Чуприна і Чотроус. Оповідання Панька Казюки;
38) Гордовита пара. Оповідання Петра Забоцня; 39) Листи с хутора.
Лист V. Хто такий Хуторянин.

З метою збереження і відтворення для сучасників не лише оригінальних творів українських письменників другої половини XIX століття, а й перших рідномовних книг, нами ініційовано запропоноване наукове видання.

У книзі вміщено 32 випуски «Сільської бібліотеки». У кінці кожного випуску дається посилання на джерело, звідки цей текст взято. Тексти подано мовою оригіналу, зберігаючи орфографію і пунктуацію. Посилання на сторінках книги належать автору твору.

Важаємо, що це видання заповнить прогалини в історії українського просвітництва, а також сприятиме усвідомленню ролі у цьому процесі видатного діяча Пантелеймона Куліша, який докладав багато зусиль для створення і поширення української книги, про що свого часу досить влучно писав Д. Сліпченко-Мордовець: «А хто розпустив по Україні тих «метеликів», що й досі літають по городах і селах та прості душі на все добре наставляють? А не хто ж як Куліш! «Метелик – се частина його душі літає над Україною. Комашня, що кусала його, може уся подохла і ніхто про неї й не знає, – а Куліш живе й житиме поки світу й сонця!»¹⁴.

Оксана Кравченко

¹⁴ Сліпченко-Мордовець Д. За крашанку-писанку П. О. Кулішеві / Д. Сліпченко-Мордовець. – СПб : [б.в.]. – 1882. – С. 22.

1860

ЩІБРЕХАЧЪ.

ОПОВІДАННЯ

ГРИГОРИЯ КВІТКИ

(Основъяненка).

ПЕТЕРБУРГЪ
1860.

ПІДБРЕХАЧЬ

Дуже недобре діло брехати! Брехнею, кажуть люде, світ прійдешь, та назад не вернесся. Брехунь собі говорь, а людам зло робить. Усякий зна сю правду, одначе усякь бреше. Не на-рівно один бреше на всі заставки; инший бреше потрошку, оглядаючися; – а все недобре діло брехати. Хочь ти на півпальця збрешешь, а лиха наробишь на весь вікь.

Оглядітєся лишень кругь нась, на кого карлючка закарлючитця?

Оттой, якь сватався, такь сказавь, що вь ёго дві слободи и грошей повні комори: одуривь дівчину; пійшла за нёго, та й плачетця по увесь вікь, бо не тільки нічимь содержуватися сь діточками, та глядіть лишень, чи е що й кусати!

Другий позича гроши, божитця: «Черезь годь», каже, «віддамь». А годь минувь, – не тільки рость, та й исте пропало!

Инший каже: «Давайте попереду грошики: я вамь мудрихь книжокь понаписую». Грошики счистивь, а за книжками хочь и не приходьте. «Цурь дурнівь», каже; «одуривь вась, – буде зь мене; слухайте, ось вамь кумеді!»...

Та якь усе розказувати, якь, хто и коли збрехавь, такь и до світа не перекажешь їхь. Ми тільки подумаймо обь тімь, що недобре діло брехати: недобре для себе; а другому такого наробишь, що й ні відчитаешь нічимь!

Ось слухайте.

Просивь Пархімь Остапа, щобь пійшовь за нёго старостою до Хиври. Хивря була дівка годяца; була хазяйка, роботяца; мала й худібинку; а Пархімь тежь паробокь голінний, хочь куди.

Остапь – нічого робити – каже: «Добре піду, аби бь товариша зиськати».

Зустрівся сь Сомійломь.

«Зділай милость, Петровичу Сомійло», каже Остапь, «иди зо мною підбрехачемь за Пархіма до Хиври».

«Та чи зьумію лишень?» каже Сомійло: «зь роду не бувь у сёму ділі!».

«Та воно не трудно», каже Остапь; «я буду починати брехати, а ти підбріхуй; звісно, якь старости брешуть про паробка, за кого сватають; – а безь брехні вже не можно! Я збрешу на палець, а ти підбріхуй на цілий локоть; то й закінчаемь діло, запьемо могоричі; а молоді, опісля, нехай живуть якь знають!».

«Добре, Остапе! з'умію; піду, добуду паличку и зайду за тобою». Сказавъ Сомійло, и потягъ додому.

Зібралися старости; якъ довгъ велить, узяли хлібъ святий підъ плече, палички у руки, пійшли до Хиври.

Увійшовши у хату, помолилися, хазяїну, поклонилися и почали казати законні речі, про порошу, про князя, про куницю – и звели на красну дівицю.

Добре усе. Старі Хиврини усе слухають; далі почали розпитовати: що е у молодого?

«Та у ёго чимало е чого», каже перший староста.

«Де то чимало?» каже підбрехачъ; «у ёго усёго е багацько».

«Е й волики».

«Та які волики? таки настоящі воли».

«Е й овечята», почина перший староста.

«Та які овечята? таки настоящі вівці», підбрехуе Сомійло.

«Е й хатина».

«Та яка хатина? настояща хата, новісінька, простірна».

«И у господарстві не дуже кому дае волі».

«Та таки и нікому. Самъ усімь орудує, й що хоче, те й робить».

Хиврини старі ажъ плямкають, що таке добро достанетця їхъ дочці; та й почали питати, хто именно паробокъ.

«Отъ, коли знаєте, Пархімъ», каже, Остапъ.

«Герешковичъ, Понура», договоривъ Сомійло.

«Э! се бъ то той кривий на ногу?» спитала мати Хиврина.

«Та вінъ такъ, трошки храма; на одну ногу», каже перший староста.

«Де-то храма? и не на одну, а вінъ и обома не здужа ходити», підправивъ підбрехачъ.

«Та трохи чи не косий?» пита батько Хивринь.

«Та такъ, косенький на одно око», каже староста.

«Де-то вже на одно? и не косенький зовсімъ, – вінъ и обома нічого не бачить», додавъ підбрехачъ.

«Та вінъ щось горілку часто вжива?» питаєтця батько.

«Такъ вип'є потрошку, коли-та-коли», каже Остапъ.

«Де-то вже коли-та-коли? таки по усякъ день; и таки не потрошку, а п'є, поки звалитця».

«Та, кажуть, щось тамъ нашкодивъ, такъ чи не буде уму біди?» допитуєтця батько.

«Яка тамъ біда? Може, провчить трошки», сказавъ староста.

«Якъ-то можно трошки? Его таки гарненько катюга плітюганомъ покропить, та й на Сибірь зошлють», закінчавъ підбрехачь....

Після такої розмови, що батькові та матері Хивринимъ робити? Випроводили не честю старостівъ, и троха чи й не позивали ще за бешкетъ: що за такого жениха приходили сватати, їхъ дочку. А на паробка пустили таку славу, що й по вікъ не збувъ!

Дуже недобре діло брехати!

Квітка-Основ'яненко Г. Підбрехач. На пущання як зав'язано / Г. Квітка-Основ'яненко. – Спб., 1860. – С. 1–7.

ЩЦБРЕХАЧЪ.

НА ПУЩАННЯ ЯКЪ ЗАВЯЗАНО.

ОПОВІДАННЯ

ГРИГОРИЯ КВІТКИ

(Основъяненка).

ПЕТЕРБУРГЪ
1860.

НА ПУЩАННЯ ЯКЪ ЗАВ'ЯЗАНО

Діждалися пуцання на пість. Хома й каже жінці. «Гляди-жъ, Кулино! Нагодуй мене такъ, щобъ черезъ цілісінький пість не захотілося міні їсти».

«Та добре жъ добре. Іжъ тільки на здоровья, ато придбала усёго». Сказала Кулина и постановила передь нимъ макотерть варениківъ, та повнісіньку миску млинцівъ. Учистивъ Хома якъ разъ, маслечкомъ поливаючи, та у сметанку обмокуючи.

Зібрала Кулина саме черіцья, и постановила обідати. Борщъ зъ сулою мудрий, сметанкою засмажений; каша тобі пшоняна, такъ и плава у маслечку; локшина у молоці, галушечки на ячкахъ, та те жъ зъ молокомъ; тараня у маслечку напружена; та молошної каши півмакітри; тільки и усёго. Ажъ по-вискромажувавъ усе сердешний Хома, та на потуку півглека молока, та й сівъ, и дріма.

Ще не гараздъ и прочунявъ, вже й полуднувати пора. Тутъ и вродилася каша до молока, гречаники гарячи до маслечка; уписавъ ихъ Хома самотужки ажъ зо-три, та добравъ п'ятірко рибокъ тарані у маслі шкварчачихъ.

«Що-жъ? недалеко вже до вечера. Будемо підвечіркувати». Такъ сказавъ Хома, ледві духъ переводючи.

Мисочку млинцівъ, та буханцівъ зо-два у сметанку обмокуючи, – отъ чоловікові й буде. «Нехай», каже, «ще повечеряю чого небудь».

Упорався Хома и зъ вечерею: доволікъ усе, що постановила жінка, и борщику, и каші, и рибки, и млинцівъ и буханцівъ; а далі тирить и варениківъ макітру, – якъ кулаки, плавають у маслі; Соне Хома, дотрощує їхъ, та вже спочиваючи. Росперезався, силкуетця... отъ-отъ и дно видко, та бачить що лихо, отъ здихнувши и каже:

«Що се, жінко, зо мною сталося? Що-сь не доімъ».

«Охъ міні лихо! Чи не зъ очей?»

«Ні!» ледві промовивъ, тяжко дихаючи, сердешний Хома: «Бачу, напуцання якъ зав'язано!».

Квітка-Основ'яненко Г. Підбрехач. На пуцання як зав'язано / Г. Квітка-Основ'яненко. – Спб., 1860. – С. 9–11.

СІРА КОБИЛА

ОПОВІДАННЯ

Нродчука

ТИПОМЪ ДРУГИМЪ

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1860

СІРА КОБИЛА

I

Ні вже, куме, що ні кажи, а якъ заець перебіжить дорогу, то вже безъ халепи не обійдетця. Хочъ-би въ тебе голова була зъ винницький казань, а очи зъ відра, вже якъ схоче зла личина поглумитись надъ тобою, – сучий синь, що й не зуздришъ, відкіль и лихо складетця. Я жъ таки, мовлявъ, чоловікъ не аби-який, зъ глузду, бачця, ще не зсунувся; та, бачъ, яка-то причта кумедна міні втрапилась! Далєбі, що бридко й людямъ казати. Эге!...

Адже ти, куме, знавъ мою сіру кобилу? Та якъ її не знати? її знали всі. Що-то вже була за кобила добра, що за прудка, що за баска, що за працёвита, то чортъ ёго й бачивъ підъ еї! Хочъ якъ було навантажишъ візь снопами, – чи на гору, чи въ долину, ій все одно, що по рівному. А лошя було якъ приведе, то, сучий синь, якъ годований підсвинокъ, або добрий назімокъ. Э, що-то вже була за кобила добра, то гріхъ и казати! А підъ справникомъ, онъ тимъ таки, що все зъ дзвоникомъ їздить, ганя, мовлявъ, якъ собака, та заказує, щобъ шляхи рівняли підъ губернатора та містки малювали... Э, була вона, куме, й підъ справникомъ, та й підъ нимъ видержала, не такъ, мабуть, якъ Свиридова, абб Стецькова, що гонівъ зъ десять якъ побасували, то й ноги відкидали, ажъ шкура на їхъ порепалась, такъ що й на гаманъ не виберешъ. Э, що-то вже була за кобила добра! та ба... Такъ уже йшло ій, голубочці, на лихо, а міні на журбу та на тугу. Що хто жъ ёго знавъ? И сама Пазька знахурка того бъ не вгадала, що ій складетця! Бо бачъ, куме що-то за причта міні втратилась.

II

Адже ти, куме, знавъ, мій лісокъ! Онъ тамъ таки біля Ничипорового надъ Сулою. То таки лісокъ мій, батьківський. Та якъ би ти ёго й не знавъ, що тамъ дубъ стоявъ, якъ дзвіниця, високий-високий, що й сказати не можна; а товстий-товстий, то, сучий синь, що, мабуть, у-двое товщій одъ Ярошанського отамана. Та де? повно, кажи, що, мабуть, обіймищівъ двое, або трое. Отъ же тамъ, якъ поміжъ хатами церква, такъ поміжъ хворостникомъ мій дубъ манячивъ. И хто ёго зна, коли вінъ вирісъ такий товстий та високий, и хто ёго тамъ по-садивъ надъ самісінькою кручею та глибинёю такою, що, мабуть, тамъ зъ-роду й дна не було (мабуть, тамъ колись було море). А на те ще гемонське гайвороння якъ понасіда, то мій дубъ такъ и гнетця и хилитця на Сулу, мовъ зовсімъ пада въ кручу.

Такъ ото, бачишь, я собі поміркувавши и зъ старою таки порадившись, кажу собі й думаю, що справді, якъ бісове гайвороння, коли все зъ світа зберетця та понасіда на дуба (бо, бачишь, бісь ёго батькові, такъ гемонські твари полюбили на дубові сідати, що буцімь імь и сісти нігде, буцімь імь більше й лісу нема), такъ, кажу, якъ понасіда багацько, – якъ разъ звалять дуба въ кручу. Тогді що хочь, те й кажи. Пропаде зовсімь дубь, и гилля й цівка. Такъ ото, кажу, поміркувавши и зъ старою порадившись, кажу собі й думаю: «Поїду, матері ёго чортъ, та зрубаю, поки живий, бо вже ёму, мабуть, довго не жити: мабуть, чортяки підъ кручею живучи, усі коріння ему підгризли; а надто ще чортове гайвороння – якъ разъ звалитця въ Сулу!» И що жь тутъ довго думати?

Въ понеділок раненько, поснідавши гарненько, запригь покійничку кобилу, взявъ сокиру, та й поїхавъ, та, бачь, я таки й бачивъ, якъ заець шмигнувъ попередь мене по-за клунею Омелька Кабанця. И що бь було дурному вернутця до-дому, та поїхати иншимь часомь? такъ ні! Кажу, якъ піде вже на лихо та на безголовья, то й розумь відступить.

Та й жінка таки, мовь знала, – казала: «Э», каже, «чоловіче, коли-бь – у добрий чась казати – не було намь якої притичини, бо вже зозуляста курка не дурно, мовь півень, співає». Такъ що жь, кажу? якъ має вже, що скластися, то де той и розумь дінетця! Поїхавъ, та й поїхавъ, на лиху годину.

III

Приїхавъ у лісь, спасибі Богу, гарненько; випрігь кобилчину, та й пустівь по зрубові пастись, а самь, понюхавши кабаки, за сокиру, та й до дуба. Коли до ёго, ажъ мій дубь зовсімь похилився на воду, ледві не звалитця въ Сулу; мовь самь проситця, щобь ёго зрубали. «Э», кажу собі, думаю, що воно буде, якъ я ёго підотну? Адже якъ разъ вінь у Сулі опинитця! «Що жь тутъ робити? Порадитись ні съ кимь; треба до свого розуму братись. Та й розумь же, бачишь, у мене не въ кишені... Що тутъ довго думати? добре, що взявъ бечівку: привязати, матері ёго чортъ, однимь кінцемь за дуба, а другимь до другої якої деревини. Та ще й те, поміркувавъ собі, думаю: «Якь-би такъ, щобь, якъ підотну и стане дубь хилитись на воду, потягнути ёго до себе, та нікому. Гей ёго кату! що жь тутъ будешь робити? Привяжу, матері ёго чортъ, до кобили, та й буду помаленьку цюкати. Якъ уже добре підотну и стане дубь хилитись на Сулу, то нёкну на сіру, то вона ёго сюди и перехилить. «Добре. И справді, вже, мабуть, и самь

Засульський дякъ, або й самъ Крутъківський голова розумнійше не видумає.

Привязавъ однимъ кінцемъ за дуба, ажъ за верхівья, а другимъ за шию кобилу, а самъ узявъ сокиру, та й цюкаю. Цюкаю, цюкаю – мій дубъ стоить, мовъ и не ёго цюкають. Коли се – вже такъ, що ось-ось перетяти, – якъ заскрипить, якъ загуде, якъ зашумить мій дубъ, якъ ухватить мою кобилу въ-гору, мовъ пружиною; такъ я, сучий синъ що думавъ.... Та що? Нічого не думавъ! Я й не тямивъ, чи я живий стоявъ, чи мертвий? Тільки, витупивши баньки, дивлюсь, та «косю, косю!» та поною трушу, мовъ, бачъ, вівса даю. Такъ ні! Небіжка и не оглянулась, и не заржала, и, мабуть, дуже небіжка злякалась, бо міні здалось, якъ її підхватило, то мовъ дощъ зъ гори ллетця и блискавка блищить. Якъ поперло, чуешъ, мою кобилу такъ я й не тямивъ, чи я живий бувъ, чи мертвий? Коли се – радомъ, мовъ зъ неба, шубовсть у Сулу, у кручу, и дубъ и кобила! Та ще, здалось, мовъ кобила попереду, а її дубъ, мовъ, зъ-верху пригнітивъ. И не заржала бідна на прощання; тільки філя въ кручі розілясь, мовъ пекло закипіло. Ище тогді було рано такъ якъ ранній косарський обідъ, а якъ відійшовъ, то вже зовсімъ вечіръ – отъ-отъ сонечко заховається. Мабуть, и на страшнімъ суді, або и въ самімъ рекрутськимъ наборі, не було бъ такъ страшно, якъ міні тогді було.

VI

«Що отсе воно буде?» кажу собі й думаю». Нащо се похоже? Пропавъ и дубъ, и кобилка, та ще въ хомутці! Що бъ було дурному хочъ хомутецъ искинути? Гай-гай!» сказавъ собі, та й заплакавъ. Що міні теперъ на світі робити? Якъ міні теперъ до жінки доступити? Що їй казати? Лучче бъ бувъ одрубавъ собі палець, або ногу перетявъ, якъ отсе мало зо мною скластись. Жінка, бачъ, подума-скаже, що я дурний, що въ мене розуму не стало, що я при вязавъ дуба до кобили. А того й не знає, що въ мене ёго більше, а ніжъ міні треба. Вона, бачъ, скаже: «Що бъ було другою вірівкою привязати ще кобилу до дерева? (та й вірівка, бачъ, друга була) вже бъ таки, деревини съ коріннямъ не вирвало!».

Такъ що жъ, кажу, маешъ робити? Якъ має вже що скластися, то де той и розумъ дінетця! Чи я таки собі ворогъ? Думавъ якъ лучче, та й наробивъ теперъ, що бридко й людямъ казати.... Я отсе тобі тільки, куме, й хвалюся, яка-то міні причта кумедна втрапилась. Будь ласкавъ, не кажи вже ні кому. Ходімъ лишъ до шинкарки та поянемъ небіжку. Эхъ, що-то вже була за кобила добра! Нехай їй легенько икнетця! Нехай теперъ годує раківъ, та возить тихъ, що підъ кручею живуть.

Сіра Кобила : оповідання Іродчука. – Спб., 1860. – 8 с.

ЧАРИ
ОПОВІДАННЯ
МАРКА ВОВЧКА.

ПЕТЕРБУРГЪ
ВЪ ДРУКАРНІ П.А.КУЛІША.

1860

№ 18
А. Куліша

Ч А Р И

ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА.

Ціна 5 коп. сер.

У К Р А І Н И
З К И Я

ПЕТЕРБУРГЪ
ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША.
1860.

Фотокопія

ЧАРИ

I

Давня то давнина, а наче вчора діялось. Молоді літа, – сказано: що за-молоду чуешь, або бачишь, до кінця воно тобі привиджуеця. Стара бабуся було розказує намь, дівчаткамь, прядучи вовну, а ми, звісно, наче тобі душею всяке слово вбачаємо, якь-то колись було на світі, якікі дива творилися колись-то.

Живь собі старий козакь Задорожко зь жінкою (розказує було бабуся). Давь імь Господь викохати собі сина, якь сокола. Такий же то вирісь козакь зь ёго хороший! Що до коня, що до зброї, що до звичаївь, мовлявь, лицарськихь! Ато жь и дома щира була вь ёго душа до всіхь! Батька й матірвь шанувавь и поважавь – сказати. Старі тішатця та радуютця своєю дитиною, та дякують Господеві.

Доживь віку свого старий Задорожко, позвавь Господь до себе. Поблагословивь вінь сина й жінку, наказавь не журитись, хороше поховати ёго, та й спочивь навіки.

«Годі плакати, мамо», вмовляє Тимішь стару неньку: «се ви Бога гнівите».

«Дитино моя кохана! якь же мені слёзи впинити, коли сами зь очей ринуть? Я прожила веселий вікь молодий зь нимь тихо та любо, и ось довелось на старості літяхь осиротіти! Куди ні гляну по хаті, чи вь садку, чи на дворі, все ёго згадаю».

«Вже чась мені до роботи, мамо». Скаже було Тимішь. «Пійду, та й вась проведу до сусідки Ганни, якь маєте туть сами побиватись».

«Та добре жь, добре, мій соколе ясний! ходімь до Ганни, сину!».

А Ганна була, якь и вона, удова, мала собі дочку одиначку, звали Химою. Хороша була дівчина, якь повна квітка, ясноока. Зросла Хима вь-купі сь Тимошемь, якь брать изь сестрою; разомь гралися, разомь и горе приймали, все вь-купі, все любенько міжь собою, та такь и поросли, щиро люблячись. Було, якь день не побачить Тимішь дівчини, то вже й ніяко ёму, а вона й дівочі очи виплаче, виглядаючи свого чорнобрового паробка. Старі помічали: «Нехай», кажуть, «люблятця молодята; може, Господь и зведе їхь докупи; будемо сватами».

А чи мало жь то було паробківь, що ходили за Химою, мовь причаровані? Аби ступила за ворота, туть и вродитця; та горда дівчина мине їхь, и окомь не зведе ні на кого. Вь неї на думці тільки Тимішь чорнобровий, ёго виглядає рано й вечірвь. Нема ёго – візьме дівчину жаль; побачила – то й веселенько й любо, и на світі хороше живеця.

II

Стара бабуся було розкаже намъ про тихъ людей, мовъ вони въ неї передъ очима, а сама каже було, що чинилося те у давню давнину. Ото жъ и гуторить, прядучи вовну:

Безъ лиха, кажуть, у світі не буває: не минула й Химу лихая година. Нема Тимоша вечіръ, нема й другий, и третій. Не спить Хима, ходить по садочку, ходить, топче пахучі квіти, що сама садила й поливала; про все їй байдуже, бо велика туга-печаль прийшла до її щирого, вірного серця.

Почина на світъ займатись. Иде Тимішъ улицею, веселий; иде просто до своєї хати.

Вибігла вона, та й переняла ёго: «Промовъ мені, милий, хочъ словечко! и вчора, и позавчора тебе не було. Коли забуваєшъ мене, скажи щирю правду».

«О дівчино, дівчино!» каже Тимішъ, «якъ ти мене запечалила! Мушу сповістити твою лиху годину: не бути намъ у-парі!».

«Не бути! Хиба жъ ти собі другу дівчину знайшовъ, кращу одъ мене? Чи любить вона тебе, якъ я, щиро? Скажи мені, чия вона? черезъ неї мій вікъ молодий пропадає, нехай же хочъ побачу, яка!».

«Не гнівайся на неї, Химо: то смирна й добра душа. Вона й сирота».

«Се Олена Бондарівна! Вона? такъ до неї ти що-вечора йдешъ? Я очи свої виплакала, світъ мені не милий, а ти зъ нею женихаєся, обое щасливі, одно коло 'дного! Горе мое! лихо мое несподіване! А що жъ, ти, може, думаєшъ брати її за себе?».

«Буду сватівъ слати въ неділю».

«Чого жъ се такъ поспішаєся? Може, не все гараздъ буде?».

«Бодай ти не діждала таке віщувати, недобра дівчино?».

«Слухай, Тимоше, покинь мою розлушницю! покинь, коли не хочешъ каятись вікъ? Буде каянне, та вороття не буде!».

«Щобъ я її покинувь! Дурно тільки слова твої гинуть. Не зражу своєї дівчини, поки живъ буду, поки світъ сонця!».

«Не покинешъ? Розмисли, Тимоше, та й скажи въ останнє, не хочешъ покинути?».

«Нехай мені гарячимъ пескомъ очи засиплютця коли покину!».

«Побачимъ!» Та й стрибнула въ хату.

«Враже дівча!» промовивъ Тимішъ, ті й тяжко задумався. И навернулася ёму на думку Олена, що хороша була, якъ зоря ясна, а покірна, а тиха, якъ голубка сива! Згадавъ вінъ її, та ажъ покрикнувъ: «Нехай мене миръ не знає, коли я зраджу тебе, моя горличко!».

III

И поклавъ у першу неділю сватівъ засилати. Рано почавъ зъ ненькою радитись: «Нене», каже, «полюбивъ я дівчину, хочу її за себе взяти; благословіть мене!».

«Та нехай же тебе Господь благословить, сину! Одружись, мій соколе! А кого сватати будешъ? Химу?».

«Ні, мамо, Олену Бондарівну».

«Олену? А я все сподівалась, що ти Химу візьмешъ. Хороша дівчина и мене шанує. Та вже нічого казати: коли вподобавъ Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде люба, аби тебе кохала, мій сину».

Послали сватівъ, побрали рушники, заручили молодихъ.

Почула се стара Ганна, та й каже дочці: «Мабуть, тобі, доню, не судилося съ Тимошемъ у-парі бути! А я вже певна була, що сеі осени васъ повінчаю».

«А що є певного въ світі, нене?» одмовила понуро Хима.

«Не журись, доню? найдетця тобі ще кращий. Ти жъ у мене, хвалить Бога, молода й хороша, якъ ягода».

Въ-вечері йде Тимішъ до своєї дівчини; весело ёму й легенько, и світъ ёму красуетця; коли – зиркъ! а передъ нимъ, якъ мара, стоїть Хима, бліда, похмура, и питає: «Покинешъ, чи ні?».

Вінъ трохи опам'ятовався, та й каже: «Богъ съ тобою, нерозсудлива дівчино! Хиба не знаєшъ – я вже заручився?».

«Не покинешъ? Питаюсь».

«Лучче мені вмерти, якъ безъ неї вікувати».

«Въ-останнє?»

«Въ-останнє, – не покину!»

IV

Другого дня проситця Хима въ матери: «Нене, пійду я до тітки въ гостину».

(А тітка жила у другому селі, таки недалечко).

«Иди, доню, иди; може, розважишъ своє серденько». Та й випроводила дочку до царини.

Не пішла жъ Хима до тітки, а пійшла въ дикий біръ. Знала вона тамъ иншу тітку. Не бачила її ніколи, а прочула, що живе стара чарівниця въ тому бору. Знадобилась вона теперъ бідолашній Химі.

Вийшла Хима за село – два шляхи вьютця. Поглянула навкруги – нема живої души, тільки шумить кучерява верба, та чутно, якъ рве десь воду зъ лотоківъ; поглянула, та й пішла тимъ шляхомъ, що до броду. Иде йде, минає й кам'яні гори, и зелені луги. Сонце пече

її, звернувши сь полудня; білі ноги на камінне позбивала; довгою косою за гилле чепляетця; иде, ні на що не вважає. Переходячи мостомъ бистру річку, якось глянула въ чисту воду, то й не пізнала самої себе ажъ спинилась: «Чи се я? де жъ моя краса дівоча поділася? Та на що жъ теперъ вона здалася? Нехай гине: аби я свого доказала!».

Ввійшла въ біръ; зелений та густий – не проглянешь; темно та галухо въ ёму. Озирнулась, а сонце вже низенько; небо палаючи починає червоніти.

Иде боромъ прислухаючись: то шурхне щось изъ-боку, то захитаєтця береза, то щось гукне: «Химо! Химо!» та й піде гукъ по темному бору, ажъ лунає.

Чи довго вона йшла, чи недовго, коли дивитця – стоять два превисоченні дуби, а поміжъ дубами сидить стара жінка, стара, старезна, ажъ її міхъ покривъ. Въ Хими и въ очахъ усе закрутилось; а відьма питає: «Чого прийшла, люба дівчино? чого прийшла така молода й красна?».

«До васъ прийшла, бабусю, допоможіть!».

Та й розкаже свое лихо й пригоду.

Відьма й каже: «Коли хочешъ, то я тебе навчу».

«Навчіть», просить Хима.

Знайшла відьма ножа й пірце якесь наговорене: «Простягни жъ мені ліву руку, дівчино!».

Вона простягнула:

Тільки лиснувъ гострий ніжъ; червона кровъ закапала сь пучка. Відьма встромила въ пірце й заговорила. «Ну», каже, «теперъ иди! що хочешъ, те й зробишъ своїмъ ворогамъ».

Виходить Хима зъ бору, а сонце вже сідає. Чує вона въ собі нелюдську силу... скинулась вона ластівкою, та й полінула. Доліта до села – вже вечоріє. Ударилась объ землю ластівка – перекинулась старою бабою, та й стала підъ вікномъ у Олени. Дивитця – сидить Олена міжъ дружокъ, якъ повна рожа, хороша, уквітчана; и такъ-то весело й тихо коло неї, такий-то въ неї любий поглядъ! И дружки молоденькі гудуть коло неї, якъ ті бджілки золоті; обсіли стола, якъ свіжі квіточки, а Олена вище всіхъ на покуті.

Подивилась Хима, та ажъ серце въ неї повернулось. «О», каже, «саме зобравсь у неї дівичъ-вечіръ; я не спізналась!».

Ввійшла въ хату; її привітали, питають звідкіль, частують; а вона одсунула кратирку, простягла середъ хати руки, та й рече: «Лети жъ ти, молода пташко, а ви, дружки, за нею! Щобъ ви до віку-вічнёго літали й щебетали!».

Проказала вона сі слова чарівничі, – вони й випурхнули вікномъ, одна по другій, тільки крильцями лупотять. Такъ и поленули рядъ по рядочку; Олена повела передъ.

V

Що-то плачу, що-то гомону було та страху по селу! Нема дівчатъ! згинули, мовъ їхъ земля поглинула! Тимішь ходить; сь туди та зь горя несподіваного, місця не знайде; ходить изъ улиці въ другу, ажъ стоїть Хима въ воротяхъ; глянувъ вінъ, та й згадавъ її віщованне.

«Вража дівчино!» каже, «напророкувала мені лихо! Бодай же й ти не діждала до-віку веселої години!».

Вона подивилась ёму въ-слідъ, и жаль її взявъ, всміхнулась! та й промовила: «Побачимо!».

Минувъ рікъ. Просить Тимоша стара мати: «Сину мій, сину! одружись, мій голубе! Що ти маєшь у мене вянути? хоть и жаль та не вернетця. Втішь мене, стару, нехай я свого віку доживу въ радості, дякуючи Бога й тебе, моя дитино!».

«Нене, моя старая! трудно мені оженитись! Не знайду я такої дружини, яка була въ мене колись?».

«Візьми Химу, сину: то добра дівчина, а мене якъ поважає! Нехай її Господь щастемъ и долею наділяє! И тебе вона щиро любить».

«Химу взяти, мамо! Та се мені перший ворогъ! Вона мені навіщувала мою недолго!».

«О, сину мій любий! що те згадувати! Все Божа воля. Що дівчина зь жалю вимовила, сь того пригоди не станетця; такъ уже – не судилось!».

Якъ почала, то слізми, то ласкою впадати коло ёго, то й умовила взяти Химу. Кажеть, вода й камінь довбає; такъ и се: турчать та турчать що-дня, що-години: оженись та оженись, пожалуй стару неньку, що тебе викохала, що свое здоровье стратила, тебе доглядаючи; казакъ згодився, поставивъ Химу, та й одружився зь нею.

Дождала стара невістки, не нарадуєтця: яка жь то до неї щира та покірна! И вслужить їй що треба, и пожалує, и догодить, якъ рідна дитина. А вже коло Тимоша, то такъ и вьєтця, такъ и липне до ёго, зь очей не спускає ёго, хоть вінъ усе понурий и неласкавий. Хима на се не вважає, падає коло ёго, годить ёму, якъ любий дитині; а якъ дождетця, що Тимішь усміхнетця, – Боже мій! якъ сонце її освітить, и очи блищать, и личко почервоніє!

VI

Сидить вінъ якось у садку и жінка коло ёго; сидять мовчки. Вона ёму въ вічи заглядає, а вінъ голову спістивъ – сумує. Коли, чують, такъ щось щебече, такъ щебече! дивлятця, а надъ їхъ головою пташенята вьютця, та одна пташка нижче всіхъ кружляє надъ Тимошемъ. Вінъ чує, якъ и крильцями паше ёму на видъ.

Жінка схопила ёго за руку: «Устрель сю пташку, Тимоше!» каже, а сама побіліла.

«А на що я маю безневинну щебетушечку стреляти?».

«Устрель, Тимоше устрель, мій любий!» благає, стискаючи ёго за руку.

«Не буду стреляти, шкода и говорити!».

«Не будешь? Тобі байдуже, що тебе жінка благає, бо жінка тобі нелюба».

Говорить, а слёзи зь очей скотились ёму на руку, та якъ огнемъ палять.

«О жінко!» каже Тимішь, «се вь тебе десь огневi слёзи!».

«Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала!» Та, й почала зновъ благати, щобъ устрелив пташку. Вінъ таки не послухавъ.

«Иди», каже, «иди собі, недобра людино, необачна!».

Вона зірвалась и вийшла зь саду.

А пташка все нижче та нижче надъ нимъ падає. Тимішь дивитця, и такъ ёму чогось мила ся щебетушечка, що очей зь неi не звiвъ би; слухавъ би не наслухався ii тихого та любого щебетання! Такъ-то чогось жаль ёго обнявъ: слёзи такъ и ринули зь очей. Припавъ вінъ до землі, та й зросивъ ii слiзми. Чує, щось високо шумить. Се чорний воронъ; розбивъ пташенятъ и найкращу настагає. Вона якъ стріла летить, а воронъ ii крильми обгортає, якъ хмарою. Скочивъ Тимішь, самъ не свiй, побiгъ, ухопивъ рушницю, та й устрелив чорного ворона; такъ вінъ и вдарився коло Тимоша вь землю. Дивитця Тимішь – се не воронъ, се ёго молода жінка; сь-пiдъ лiвої руки чорна кровъ дзюрчить, а правою держить ёго першу милу – неживу. Якъ була на дiвичь-вечiрѣ уквiтчана й прибрана, такъ и лежить попередъ ёго очима Олена, хорша й пишна, якъ квiтка!

Олену поховали коло церкви пiдъ вишнею, та якъ поставили хрестъ, то злетiлись дрiбнi пташенята, обiли ёго, зь-гори до самого низу, та жалiбненько защебетали. И то що-весни прилiтають и щебечуть надъ Оленою. Се ii дружечки, що на дiвичь-вечорi вь неi спiвали.

Тимішь не довго маявся по свiтту: нудьга ёго зiла. Хата розвалилась, двiрѣ зарiсь бурьяномъ, и садокъ усохъ, и глибока криниця засипалась. Все мохомъ поросло та пиломъ припало.

Марко Вовчок. Чары / Марко Вовчок. – Спб., 1860. – 17 с.

**ЛИХО
НЕ БЕЗЪ ДОБРА**

ОПОВІДАННЄ
ГАННЫ БАРВІНОКЪ

**ПЕТЕРБУРГЪ
1860**

ЛІХО НЕ БЕЗЪ ДОБРА.

Якъ пішла я заміжъ, дакъ свого жениха й не бачила. Я осталась пяти годъ одъ матері, да ще було въ мене дві сестри да братъ жоватий; у ёго ми й жили Невістка намі орудувала. Нікого ми не знали, нікуди не ходили. Хто ходить, тому якъ у себе въ оселі, а я було боюсь и за тинъ вийти: неволя була; тільки по воду до колодязя ходила.

Отъ оди́нь разъ, якъсь такъ лүчилось, у сусідстві весілле було. Я й пішла. Якъ біжить невістчинъ хлопець: »Иди́ додому!»

Я заразъ и йду́. Звісно, не рідна мати кліче. Идемó, ажъ бачу — недалёко одъ хати ходить шкапа. Я питаю хлопця: »Чві́ то шкапа? де вона взялася?»

Бо до насъ ніхто ніколи не ходивъ, такіхъ зліочихъ соба́къ держала невіхна; и ми нікого не проводили, то й люди́й не бачили.

»А то́с, ка́же, »хтось до насъ при́хавъ.«

Прійшли въ хату, ажъ дивлюсь — такого багáто люди́й! ну, сказано — багáто. Да все лóкшу кри́шють. Ажъ тутъ невістка мені назу́стрічъ: »Одга́йся: пійдешъ ві́нчатися.«

ЛИХО НЕ БЕЗЪ ДОБРА

Якъ ишла я заміжъ, дакъ свого жениха й не бачила. Я осталась пяти годъ одъ матери, да ще було въ мене дві сестри да братъ жонатий; у ёго ми й жили. Невістка нами орудувала. Нікого ми не знали, нікуди не ходили. Хто ходить, тому якъ у себе въ оселі, а я було боюсь и за тинь вийти: неволя була; тільки по воду до колодязя ходила.

Отъ одинъ разъ, якось такъ лучилось, у сусідстві весілле було. Я й пішла. Якъ біжить невістчинъ хлопець: «Иди додому!».

Я заразъ и йду. Звісно, не рідна мати кличе. Идемо, ажъ бачу – недалёко одъ хати ходить шкапа. Я питаю хлопця: «Чия то шкапа? де вона взялася?».

Бо до насъ ніхто ніколи не ходивъ, такихъ злючихъ собакъ держала невіхна; и ми нікого не проводили, то й людей не бачили.

«А то», каже, «хтось до насъ приїхавъ».

Прійшли въ хату, ажъ дивлюсь – такого багато людей! ну, сказано – багато. Да все локшу кришять. Ажъ тутъ невістка мені назустрічь: «Одягайся: підешъ вінчатись».

Якъ мені сказано одягайся, такъ я й отетеріла и отерпла: ходю по хаті, нічого передъ собою й не бачу: завертілось-завертілось у голові. Я нічого не знаю. Ну, и на весілле прохала – якъ деревяна була. Зказано – не знаю.

Мені одягли; хустки подавали, а рушниківъ и не давали. Повели до церкви, на вінець постановили – я не бачу, не чую. Схаменулась тогді, якъ уже опинилась у хаті, сама собі зъ дружиною. Весілле вже, бачте, закінчали, и лавки послі приданокъ треба було змивати, то-що. Гомонить вінъ до мене, а я – усе мовчу. Воно поміжъ народомъ пленталось, да й бачило до-волі, дакъ и говорить до мене, а я усе соромляюсь, усе мовчу. Я й роблю, да мовчу: и соромно мені, и страшно, и що воно, и якъ ёго!

Мені всёго тільки було шіснадцять годъ, а робити я все умію: навчила невістка, рано встаючи, що ще й на зорю не займаєтця, да пізно лягаючи. Оце було вона виспитця, бо ляже ранше насъ, а ми робимо – руки й ноги не вгавають; а послі встане, да ище струнчить: «Да ви такі, да сякі, да гладкі!». А вона сама якъ бочка! Якъ иде по хаті, то тільки гупь, гупь! такъ и перекидаєтця зъ боку на бікъ. А я така, що тільки снасть моя була, да й годі. Такъ за день наробисся, що було невіхна изводить уставать овечокъ доіти. Да докоряє: «Да ви робити не хочете! да повипірала бъ я васъ за старцівъ, аби ви мого

хліба дурно не їли да на очахъ у мене якъ більма не стриміли! Да ви мені здоровья збавили, якъ я коло васъ побиваюся!».

Оце було коли не зъ добра, а зъ лихої години заведешъ пісню, то заразъ и репетуе: «Не квили! геть изъ оселі!».

И теперъ якъ згадаю, якъ оттіі золотіі года упшили, що зъ дівчатами не гуляла й не співала! Да оце почую, що йдуть поузь двірѣ співаючи, поубірані, позаквічунані, – вибіжу на подвірѣ, приміла бѣ Господи що робила! такъ би й поленула! Да вже минулося – не вернетця: діти плачуть!

Оце жъ, кажу вамъ, було чоловікъ устане, да й будить мене: «Пійди», каже, «Галочко, подій корівку».

А я кажу: «Да я вже й подоіла».

Або: «Ти бѣ пополола бурячки, Галочко».

А я вже й повиполювала. Я все, все зроблю да тільки не гомоню – соромляюсь.

Оце вже навпосля, якъ познайомилися, то ще було й ёго учу, якъ косить. «Оттакъ», кажу, «оттакъ!». Вінъ бувъ убогий собі сирота, усе ходивъ по наймахъ у чумакахъ да въ чабанахъ, дакъ не доводилось ему косити.

Богъ ёму спомігъ – вінъ собі й хату розгорювавъ, и люде его не цурались. Було поприходять зовиці, сусіде, да посідають – балакають, то й я обізвусь; ато соромляюсь. Ото вони й почнуть: «Да вона въ тебе скоро вмре. Бачь, яка хистка!».

«Ні», каже, «ми її будемо жалувати, дакъ вона й буде въ насъ жити».

Було почнуть уговорювати, щобъ я балакала: дакъ що жъ? ну, сказано – соромно.

Роспитують було ёго люде, якъ вінъ зо мною спізнався?

«Бачивъ», каже, «на полі, якъ жала; вяже добре; а тутъ люде нараяли женитись; я й оженився».

Воно-то добре, кажуть, до готової колоди огонь підкладати, а я ввійшла въ хату, такъ пускою пахло; анічогісінького не було. Якъ-би въ ёго стара мати, то все бѣ це те... Нами орудували чужі люде, – попривикали ми діло робити! Бувало, якъ приіде оце невістчинъ батько, да й почне вчитувати мойму брату и намъ (се ще, якъ я заміжъ не йшла.) «Ви», каже, «глядіть мені, не заїжте моєі дитини: вона одна, а васъ четверо – усяке по слову. Ишъ, якъ измарніла!». А вона така, якъ кадовбѣ. А братъ мовчить, бо насъ трое сиріть на его рукахъ. А вінъ багатий дуже.

Отъ же теперъ воно намъ и здалося. Якъ стали робити, якъ стали, дакъ и розжилися. Теперъ я вже двадцать літь замужемъ и не

бідна головочка. Дай, Боже, щобъ и моїмъ дітямъ такъ! Дітки зобуті, зодягнені; ми хліба не просимо, сама я не роблю: у мене своїхъ робітниківъ три, да четвертого наймаемъ. Чоловікъ мій да дві домки, да наймитъ. Коли е яка думка, дакъ те, що чоловікові помочи немає. Ось е хлопятко, такъ бачте – малее; ще й не говорить. А все знае. Ходити ще не вміє, а до помийниці якъ дочапаєтця, дакъ такъ и вихлюпоще всю. Оце, якъ тебе укаляли! О, мій пострибунчикъ! мій кокотень маленький!

Я все дома: не хожу на роботу, дітки дрібненькі – треба ёго доглядіти, обшити й наварити. Я теперъ живу такъ, що й... Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила, – усе гарно. Де сіла, де поставила, не оглядаюся – ніхто мені не указъ.

Слава Богу, повипірала насъ изъ двора невістка: такъ що ми й не знало, коли и якъ вона тиі переговори вела. Ми повиходили заміжъ – у насъ е й кусокъ хліба, и скотинка. Чоловіки насъ шанують, нічимъ не зобіждають. Сказано – лихо не безъ добра. Ну, що якъ-би ій оце почавъ вичитувати, якъ вона знущалася надъ нами? Да вже вона дожиласъ и такъ. Братъ умеръ, вона попродала ґрунти да попромінювала; усе розорилось, усе марне пійшло, бо робітниківъ повипихала. Теперъ и хата її дивитця якось сторчъ.

Було, якъ вишле насъ четверо жати, да ще два наймити, дакъ живо ниву знесемо; такъ усю й устелемо снопами! Серпи тільки чишъ-чишъ-чишъ!... такъ и крешуть, мовъ блискавиця, або якъ сонце грає. Ажъ завидують було люде. Дакъ добре було жити. А теперъ, якъ робітниківъ-дармоїдівъ не стало, дакъ и істи нічого. Діти її покидали, одно тільки невеличке зъ нею живе, да й то калічка. Убожество таке! И місця того не пізнаємо вже, де жили колись: усе расплилось!... Якъ дбаешъ, такъ и маешъ; якъ робишъ, такъ и ходишъ Богъ не скіренъ, да влучень.

Чи чуєте, цуценя дзяволить и мовъ щось гейкає? Біжи, доню: батько іде, гостинця зъ ярмарку везе! Одчиняйте, дітки, ворота, а я кинусь боржій обідати готовити...

Ганна Барвінок. Лихо не безъ добра / Ганна Барвінок. – Спб., 1860. – 10 с.

ВЪ-ОСЕНИ ЛІТО

ОПОВІДАННЄ

ГАННЫ БАРВІНОКЪ

ПЕТЕРБУРГЪ

1860

ВЪ-ОСЕНІ ЛІТО.

Мені бъ то вже, здавалось, ніби й ніяково молодого подружжя шукати, що й волосъ у мене вже срібломъ проліскуєтця, и сімъя, слава Бѣгу, въ мене не малá. Съ первою жінкою проживъ я такі, хваліти Господа, гáрно. Дітокъ позгодóвували и худóби придбáли. На все село старій Каву́нъ хазі́нъ. Двома плугáми орю; хлѣбець одъ літа до літа молочу́. И хáти въ мене, якъ бáчите, нóві, простóрі. Въ Кіеві образі́ поку́півъ хорóші. Люде мене багатирѣмъ по всіхъ сѣлахъ славлять. »Що ёму, багатирю́ такому? яка ёму журбá? Стáрша дочкá на порі́, двóе хлопцѣвъ піднарóбóчихъ да наймитѣвъ двóе, — чого ёму въ сві́ті журі́тись?«

А то, знáете, сумній бу́ло хожу́ я, якъ умѣрла мой Нáстя небóга. То рóдички мені́ и перека́зують: оттáкъ люде плѣщуть, мовля́въ. Эгѣ́, дóбре чужѣ́ ли́хо мѣряти, — змѣрай́ своё!...

Отто́ вмѣрла мой пѣрва жінка Нáстя, — дай, Бóже, и́й царство небѣсне. Я ще послужі́въ громадѣ́ сѣ-півъ-рóку.... Я, бáчте, бувъ сóтськимъ. Ось мой и́ грамота. Се мені́ далá грома́да. »Ти въ насъ, Иване, бувъ раді́телемъ, — ми тобѣ́ похвалу́ написáли.« Такъ и́ и́ опра́-

ВЪ ОСЕНИ ЛІТО

Мені бь то вже здавалось, ніби й ніяково молодого подружжя шукати, що й волось у мене вже срібломь пролискуетця, и сімья, слава Богу, въ мене не мала. Съ первою жінкою проживь я таки, хвалити Господа, гарно. Дітокъ позгодовували и худоби придбали. На все село старий Кавунь хазяїнь. Двома плугами орю; хлібець одь літа до літа молочу. И хати въ мене, якь бачите, нові, просторі. Въ Києві образи покупивь хороші. Люде мене багатиремь по всіхь селахь славлять. «Що ёму, багатирю такому? яка ёму журба? Старша дочка на порі, двое хлопцівь підпаробочихь да наймитівь двое, – чого ёму въ світі журитись?».

А то, знаєте, сумний було хожу я, якь умерла моя Настя небога. То родички мені й переказують: оттакъ люде плещуть, мовлявь. Эте, добре чуже лихо міряти, – змірай свое!...

Отто вмерла моя перва жінка Настя, – дай, Боже, їй царство небесне. Я ще послуживь громаді съ-півь-року... Я, бачте, бувь сотськимь. Ось моя й грамота. Се мені дала громада. «Ти въ насъ, Иване, бувь радітелемь, – ми тобі похвалу написали». Такъ я її оправивь підь скло – нехай же буде память – и висить у мене въ світлиці.

Де вже було мені служити? Не то громадського, и свого діла головою не подужаю. Нудьга мене бере – до землі никну. Оце жь, думаю, старіи года мене крушать; не піддаюсь, знаєте, журбі. Покинувь сотникувати, та й думаю: «Радітиму вже тільки дітямь». Козацтво скілько мене ні прохало, скілько могоричу того мені не ставили... ну, й я імь поставлю, а служити більше не схотівь. Думка така: поживу зь дітьми, то подужшаю: не признаюсь и самь собі, що червякь серце точить. Давь ладь дома... Старша дочка въ мене, хвалити Бога, дівка моторна, – якь мати малимь дітямь; ище не охмаетця й заміжь. «Я», каже, «татусю, погуляю въ тебе; надівуюсь и накрасуюсь».

А мені світь не милий – про те мовчу їй. Сумно мені самому вікь кінчати. Діти – чужа користь, а найбільше того дочки. Хто сиву голову мою на останці віку мого догляне? хто у недузї припаде, такъ якъ вірне подружжє? И діти мене не тішать! Думавь, вони мене разважять – ні! Нема моеї голубки Насті! Добра була людина, хай вона нашимь дітямь снитця!

Зробивь собі труну у клуні, що й діти не знали. Піду було, ляжу въ труну, та й замру, хочь би й поховали.

Діти було питають: «Де ви, тату, були? ми на вась гукали».

«Спавъ», кажу, «на ожереді».

Така смертельна нудьга брала послі покійної Насті, – хай їй земля перомъ! Я їй знаю, що гріхъ мені такъ убиватись; та що жъ, коли старість иде, а я одинь!

Журюся... А тутъ баби, то диди, наше шановне козацтво, зійшлись якось святками, випити по чарці й побалакати... Кивають головою, що зо мною сталося! Підкосило мене, якъ косою; змарнівъ и посивівъ – чого бъ, здаётця? Дивуютця, що въ мене всёго въ-волю, а самъ хожу; наче чоловіка згубивъ або-що. А которі розумнійші, рають мені: «Шукай, Иване, собі пари. Не довікуешъ ти такъ віку. Се въ тебе, мабудь, така натура, що самотою тобі не прожити».

А баби мені ще більшого жалю завдають: «Що-то вмірати не хотіла, твоя Настя! Що-то їй добре було за тобою! Повна чаша въ господі, ласкаве слово одъ чоловіка, кругомъ діточки, якъ вінокъ, и повага жъ яка одъ усіхъ! «Колибъ», каже, «мій вікъ ишовъ не впередъ, а назадъ! Мені теперъ саме на веселу жизнь засвітилось; слуги въ мене свої – дітки рідненьки; и слуги вірні, и порада їй потіха».

Розжалобили мене такими річами: усе наше житте любе-хороше якъ на папері списали.

Одна баба родичка каже: «Одружись, Иване, бери Пастухівну – заможня!... ажъ скриня трещить, вона тільки не признаетця...».

«Отъ», кажу, «хай мене Господь боронить! Я її зъ-молоду знавъ; така скнара! А мені на віщо те добро? У мене всёго доволі: буде й дітямъ, и мені».

«Ну, такъ Петренкову Зіньку. Що за хороша дівчина – сказати!».

«Богъ зъ вами! що оце ви торочите! Отсе бъ то я, старь чоловікъ, занапастивъ молодий вікъ дівочий! Мені якъ-би таку, не дуже й молоду: ище лучче, якъ-би вдову, хочъ и вбогу, дарма, та щобъ була звичайна, поважала людей и гріха боялась... Ато, що мені взяти мордовану?... щобъ ище – крий Господи – на старість и свою честь искаляти? У мене жъ дочка на виданні; у мене сини парубята! Годі, годі!» кажу. «Не одружуся, и не турбуйте мене. Якъ згадаю свою покійну Настю, хай їй легенько лежати, такъ ні одна не підходить у насъ у селі».

Бабамъ тільки натякни, то що-дня бігатимуть: и та бъ пішла, и друга. А що люблять весілля!... Я все село свое перебравъ собі въ голові, – ні одна не припадає до серця.

Такъ и порішивъ – не шукати вже пари... Та оце на Маковія бувъ у Крутихъ Байракахъ ярмарокъ. Я на перепутти, ідучи черезъ Вербовці, завернувъ до свого небожа. Тамъ нашъ бжоляникъ въ-купі стоїть, такъ за однимъ заходомъ, думаю собі, навідаюсь. Те да се,

слово, за слово, почали радитись, щобъ у-купі іхати ярмаркувати; поєднались; я своїхъ волівъ у ёго покинувъ, а на небожовому возі ми въ-двохъ и поіхали. Говоримъ ідучи; я й сумую, що старість безъ подружжя трудна й гірка. Дітки молоді граютьця, всякі собі забавки та жарти вигадують, а я, старий, вийду одинокий, сяду на приспі схилюся – ні съ кимъ слова мені сказати. Дітки жъ колись розійдутця: хлопята вже кваплятця чумакувати, а зъ дівчатъ яка користь? Розберуть по чужихъ дворахъ; а я одинъ сумоватиму...

Такъ-то журюсь собі. Небіжъ и накинувся: женись, дядьку, да й женись!

«Нема», кажу, «пари мені пристойної. У насъ и во всёму селі нема такої, щобъ мені по норову».

«Та чого жъ вамъ у своєму женитись? Я вамъ знайду таку пристойну пару, дядьку. Та ви, мені здаетця, не разъ у насъ її й бачили. Ольгою звать».

«Хиба жъ»; кажу, «Ольга удова?»

А я бачивъ її въ небожа, якъ вона вбивалась за своїмъ, чоловікомъ: її чоловіка взяли у Москалі.

«А вже жъ удова! Прийшла отце бумага съ полку, що чоловікъ її померъ. А що-то за молодиця, дядьку! Хороша, хочъ води зъ лица напийся, а тиха, а роботяща – сказати!».

Справді вона мені й тогді ще въ око впала, що яке-то молоде и хороше, та нещасливе!

«Ось заідьмо», каже, «буцімъ, води напиться мимоїздомъ, до тої вдовиці. Вона живе на ріжку, коло царини. Та я тамъ свій и мішокъ візьму вона до себе забрала съ пшономъ, якъ товкла въ насъ просо за одсипъ».

Отъ и двинули, та й зайшли до неї, до оцієї моєї вже теперъ Ольги. Чи думавъ я, побачивши її въ-перше, що колись вона мені дружиною буде? Зайшли, а воно собі, одиноке, метушитця по подвірью. Ми на неї почали гукати: «Молодице, молодиче! ось ходіть сюди!».

Прибігло воно, таке чепурне, краска такъ и горить на щокахъ. Уклонилося намъ, питає: «Чого бажаєте, дядьку?».

А мене наче огнемъ у серце проняло одъ її голосу.

Я – мовъ би то води напиться, а небіжъ – за мішкомъ. Забрали й поіхали.

Що жъ! цілу дорогу мигтить мені въ очу, якъ сонце! Само собі сирітствує.... Та молоде, таке звичайне, таке трудяще! Да такъ чогось, ажъ боюсь, щобъ не поспитавъ мене небіжъ, якъ вона мені здалася. А вінъ якъ на те жъ. «А що: дядьку, уподобали? гарна удова?».

Я ажъ затрясся.

«Молодиця», кажу, «не вроку їй, гарна! Да що жъ? не мені старому зъ нею паруватись».

А въ голові изновъ свое... А якъ уклонилося! а якъ, ухопивши коромисло, кинулося за свіженькою водою до колодізя! а якъ, идучи до насъ, сорочку осмикало, бо підтикане було и рукавчята закачані були. Отто поралось коло чогось! Та яке жъ соромляже, Боже! А якъ, подаючи воду, сказало: «Будте здорові, пивши!» наче справді по-здоровшавъ, ажъ на серці полегшало одъ того слова тихого.

Чого жъ се воно мені такъ?... Увесь той сумъ мовъ чарами одвело мені. И на возі мені не сидитця... лучче бъ я пішовъ поміжъ нивами, по обміжкахъ, слухавъ би, якъ жито шумить, играє колосомъ. Що вже тамъ ні говорить небіжъ, я ёго не слухаю, – у мене въ очу жита, жита хивлясті... Таке мені привиджуєтця, що Богъ ёго знає й що, а самъ такий чогось добрий-добрий зробився! И хочу задержатись, та не впинюсь.

«Оттамъ», кажу, «небоже, въ тебе хлівець зовсімъ світитця; а въ два вози лози зосталось одъ весни; приїдешъ, такъ заберешъ».

И самъ не стямивсь, якъ вихопилось сее слово.

«О, спасибі жъ вамъ», каже, «дядечку! А я бідкаюсь, де ёго мені взяти! Болото сю зіму не замерзало, дакъ я й не вивізъ собі, а на зіму нічимъ хліва захистити».

Говорить, а я вже ёго й не слухаю, да ище думаю «Живе коло мене убога вдова, розгорила собі мазанку зъ весни. Треба їй послати мірочокъ зо дві житця на новосілле та цямринку въ колодізь їй упустити. У неї тільки хата нова, а хазяйства ніякого... здається, й курка не ходить: а города того крихта, що ні за що й рукъ зачепити старостю. Ище жъ», думаю, «треба и старця Божого, Архипа, запомогти. Стріха въ ёго добре попрогнивала и мохомъ пообростала: треба заладнати. Пошлю наймитомъ візь очерету, нехай полагодить; та борошенця и конопелёкъ», думаю, «можна приложити: вінъ усё плете на миръ вірёвки».

Думаю, а вона мені, оця Ольга, съ передъ очей не сходить. Такъ мені ажъ ніби моторошно... а більшъ усёго, що тутъ небіжъ. Чому я самъ не поїхавъ?... А послі взявъ, та й прилігъ на возі. «Щось мене», кажу, «клонить на сонъ... спочину трохи». А я, аби вінъ на мене не дивився; а въ голові усе свое.

«Боже мій!» думаю, «чи не оце жъ моя пара? У себе въ селі не вподобавъ, а тутъ въ убогій хатині, середъ степу, на ріжечку, якъ на припічку, хатиночка приткнулась. Що сужено, то не розгужено...

«Ні», думаю, «дурниця вь голову залісла! Я жь, уже перебравь усіхь у селі зь бабами, и зарікь положивь не женитись».

А послі зновь, якь згадаю яке воно чепурне, та яке жь звичайне, якь привітало нась, та ще молодее, хочь куди хороше! и гірької випило у короткій вікь доволі!... Ось, мабуть, чи не три годи удовуе, всяке обіждае корить, а воно й не змагнетця. И не попустило жь себе, якь-небудь: нігде слова про ёго негожого не чути. Тільки кажуть: роботяща и богобоязлива. Посправляло собі всёго удовуючи; такь окукобилось, мовь та горличка... Не при достатку, а все до ладу; не прогуляло, не пропило сь паробками, зь Москалями, якь другі, зоставшись, не то удовами, а скоро тільки чоловіки чуби покидали...

Повертаючись изь ярмарку, уже й не минувь її. Ввійшовь у хату, а воно, якь квітка, сидить и щось тамь собі корпесае. Такь собі, вь запашині, вь сорочечці и вь очіпку: звісно дома.

«Здорова була, молодице!»..

Якь схопитця жь воно зь лавки, ажь затрусилось... Хата була настіжь, такь я и ввійшовь стиха.

«Будте здорові, дядьку».

«Помогайбі!» кажу.

«Спасибі вамь!» Изновь уклонилось, та чогось ажь зарділось... ажь жахтить...

Я взявь її за руку. «Ольго», кажу, «моя кралечко! чи хочешь ти мені, старому дружиною бути, старий вікь мій завітчати?».

А вона, моя горличка, якь заплаче!

«Я», каже, «сирота, дядьку!» А само труситця.

Вь мене ажь серце заболіло. Я її пригорнувь до себе, та й кажу: «Будешь, Ольго, моєю вірною дружиною, моєю дитиною? Будешь?»

А воно: «Коли», каже, «ласка ваша».

«Коли жь посилати до тебе старостівь?»

Оть вона вже тогді й сказала. Я й пішовь боржій ись хати доганяти небожа, бо вінь поїхавь собі тюпки, а я нарочито до хати пійшовь навпростець, щобь ёго послі переняти.

Оть прості наши люде кажуть, та правду щирю, що по-надобі, то найдешь и вь кадовбі. Суженої конемь не обїдешь.

Догнавь небожа, заїхавь до ёго, забравь свою паровицю, та й поїхавь до-дому, а послі вже вь-купі зь сватами поїхали до неї, сь хлібомь, зь сіллю, на розглядини, буцімь мені тее треба, а я – аби законь сполнити. Що жь ви думаете? Само собі робило, а ще не тільки прокормилось, одяглось, обулось, – вь закромі ще найшли сімь мірокь жита хорошего, сухого, гречки три мірки, проса дві мірки, ище жь було и не помолочене жито. И всёго потрошку – и конопель, и

полотенка, и сорочечки, повимережувані усё різною мерёжкою сокотухи наши до всёго подоглежувались.

Оттаке-то воно мене! Удовою було, здаецця, три годи, а червоного очіпка не наділо¹⁵. Такее соромляже и таке любе, звичайне. Мовчки собі побивалось, мовчки у Бога долі просило. Що-то мусило лиха перетерпіти самотою! Е вь неі й братъ жоватий; живъ поручъ изъ нею. Такъ що жъ? у брата – своя сімья... Сказано: братъ, та не батько, сестра, та не мати. Було вь брата й волівъ не попросить спахати польце; чужі люде ій спашуть и засіють, а воно вже людянь одробляе. Такъ теперъ же вже вона вь мене, слава Богу, господиня не вроку! Одинадцятро дітей моіхъ на тій половині живуть. Старша дочка порядкуе и малимъ ладъ дае. У мене, спасибі Богу, два наймити и наймичка, свої женці: дві старші дочки да іхъ трое. Ольга іхъ тільки жать споряжае, а сама вже не хиляецця. Е кому робити! Хай одпочине: вікъ одинъ, другого не буде. Ми вже тільки порядокъ даемо зь нею вь хозяйстві. Спорядимо дві паровиці, накладемо всёго доброго, та й рушай зь Богомъ на ниву. Ми, стариі, тільки поїдемо поле зажати – молодіжъ заохотити. Станемъ у-двохъ, по постати прійдемо, нажнемъ у-двохъ снопокъ, поблагословимо своїхъ робітниківъ, та й до-дому зь снопомъ-первачкомъ. Такъ годъ у годъ и живемо, хвалити Господа! А отсе вже Ольга моя й дитину собі надумала. Такъ-то пославъ мені Господь вь-осени літо!

Ганна Барвінок. В-осени літо / Ганна Барвінок. – Спб., 1860.

¹⁵ Удова, котра бажае вь-друге одружитись, надіває красний очіпокъ вь празникъ и вь будень.

НОМИС М.

**ДІД МИН
І БАБА МИНИХА**

1860

ДІДЪ МІНА П БАБА МІЩИХА.

I.

Сусідами тутъ звѣтця, хто біля ко́го живѣ.... Вонó и въ на́шій сторóні такъ же са́мо: хто біля ко́го живѣ, и сусіди собі. Тільки въ на́шій сторóні и ті ще, хто въ чужій х́аті не наймо́мъ. Бѣде оцѣ въ чоловіка х́ата порóжня и вінъ пѣститъ въ її ко́го житъ, той вже и сусіда ёго, хоть би та х́ата була геть де-небу́дь одъ ёго, хоть би за селóмъ, абó и въ другóму селі. Сихъ сусіди́въ ще іноді й підсусідками звать у насъ; тільки то́ вже по-письме́нному такъ, пані́ такъ звать, а наро́дъ — прóсто: »Сей чоловікъ«, ка́же, »сусіда мій!« абó: »йде до мене въ сусіди.«

Въ такихъ сусідахъ ко́лісь у насъ багáто наро́ду жилó, и у панівъ, и у замо́жнёго коза́цтва. И бу́ло охóчо йдуть въ сусі́дство; на́ветъ бу́ло йдуть, хто и польце́ своё мавъ. При́йде бу́ло до хазя́їна: »А щó«, мовъ, »пане Пётре!« абó тамъ: »пане Семéне! прийма́й въ сусіди!« — »Прошу́«, ка́же, »покóрно, прошу́!« За́йськували, зна́ете, хазя́їні наро́дъ: просторі́ше бу-

ДІДЬ МИНА И БАБА МИНИХА

I

Сусідами тутъ звутця, хто біля кого живе... Воно и въ нашій стороні такъ же само: хто біля кого живе, и сусіда собі. Тільки въ нашій стороні ті ще, хто въ чужій хаті не наймомъ. Буде оце въ чоловіка хата порожня и вінъ пустить въ її кого жить, той вже и сусіда его, хоть би та хата була геть де-небудь одъ его, хоть би за селомъ, або и въ другому селі. Сихъ сусідівъ ще иноді й підсусідками звать у насъ; тільки то вже по-письменному такъ, пани такъ звать, а народъ – просто: «Сей чоловіка», каже, «сусіда мій!» або: «йде до мене въ сусіди».

Въ такихъ сусідахъ колись у насъ багато народу жило, и у панівъ, и у заможного козацтва. И було охочо йдуть въ сусідство; навіть було йдуть, хто и польце свое мавъ. Прийде було до хазяїна: «А що», мовъ, «пане Петре!» або тамъ: «пане Семене! приймай въ сусіди!» – «Прошу», каже, «покорно, прошу!» Заиськували, знаєте, хазиїни народъ: просторіше було. «А заложить же за тебе», каже, «багато треба?» Се бъ то заплатить першому хазяїнові довгу, або подушне тамъ и рекрутчину. «Пять тамъ, чи десять рублівъ». – «Добре», каже. И заложить, и той переходить. Та чомъ було и не йти? Хазяїнь заложивъ довгъ, або подушне и рекрутчину, – звісно, не даромъ, а виверта за роботу. Одбутківъ сусіда не зна: хазяїнь всімъ дворомъ одбува одбутки, а не кожна душа сама по собі. Воно, здаецця, те та на те й виходить, тільки въ хазяїстві воно не виходить те та на те, ні для хазяїна, ні для сусідівъ. Потімъ, для худоби сусіди даромъ хазяїська толока и хазяїський пастухъ: де хазяїське пасетця, тамъ и ёго; огородъ, підметъ для конопель – тежъ даромъ, а иноді – й для сіна поле, або болото; жне за сніпъ, молотить за коробку, косить, гребе, рівъ копа, скоть пасе, наймитуе – за гроші, або одверта. Всяка робота гуртова, – приміромъ сказать, орать, тини плести, хати вкривать, хазяїські и сусідські, – гуртомъ зъ хазяїномъ и за хазяїською харчю. Такъ, що якъ тільки сусіда не зовешъ бувъ ледачий, зкончитця рікъ – подушне и рекрутчина одроблені, зъ семьею вигодувався, зодігся и зобувся, худоба и вся рухомость при ёму, та ще й придба: приплідокъ тамъ одъ скотинки, хлібець не поїла сімья – продасть, гроші будуть. А якъ ще сусіда яке ремесло має въ рукахъ, – приміромъ сказать, музика вінъ, або швець, або кушнірь – ще більше грошенятъ заробить, и одъ людей, и одъ хазяїна. Иноді було самъ таки хазяїнь навчить и ремеслу.

Покійникъ татусь – нехай надъ нимъ земля перомь!... Вже було ледачі цураютця ёго, якъ той ладану; зате роботящі люде – все було до ёго въ сусіди. Бо такъ було покійникъ: побачить, що тамъ у котрого хлопець, або дівчя до чого вдачу має: «Э», каже, «та твій, бачу, Петрусь, або твоя Мотруся – онь-що зь їхъ буде!» и заразь же и оддасть въ науку, або тутъ таки, до котрого зь сусідівъ, або куди инше. Собі, знаєте, була користь: якого нужно, и есть, не треба ні роспитувать, ні їздить; ну, и сусіда его буде чоловікомъ заможнимъ. Такъ що, въ яку було хату ні зайди у его до сусіди: батько оце тамъ – на скрипці, або шиломъ робить, жінка – ткаля, дочка – килимниця; а якъ що чоловікъ було расторопний и невсипущий, то й разомъ на всяке діло. Такъ що й казать? У покійника міжъ сусідами всёго було знайдёшь, чого тільки въ хазяйстві треба: трое на скрипкахъ грали, та ще якъ грали! и въ панівъ було весілля грають! трое шевствомъ заробляли, чинбарі, воскобійники, кравці, повсті били, килимниці, ткалі – всёго-всёго, кажу, було.

II

И такими-то сусідами у насъ були и дідъ Мина зь своєю бабою. Тамъ хатка була у насъ, надъ дорогою, якъ-разъ проти нашихъ хатъ, – вони й жили тамъ. И було – ниначе теперъ її бачу! зімою завжди очеретомъ – віконця тільки блищать, мовъ у тиі сідухи очиці; а літомъ – біленька-біленька, сказавъ би въ новій сорочечці! и зь стріхи зь усіхъ боківъ – вила, граблища, штилі (¹⁶): згорбилась, мовлявъ, старенька бабуся, та й пальці розставила... И було, якъ почне вже вечоріть, – по толоці каплоухі до хутора, тільки трюхъ-трюхъ одна за'днею, ажъ уші теліпаюця; дальше – вівці, а тамъ и товаръ, и котре жъ попаски, а корови – такъ попереду, и ажъ головами вихитують! А баба Миниха вже й коло порога, висівокъ тамъ заколотила, лушпаекъ въ підситокъ: гарненьке у старихъ було хозяйствечко. И якъ наблизятця – тому сего, тому того... а иноді й по шматку ще хліба, та й сіллю зверху... Погладить, почуха, ласкаве слово скаже, – не такъ якъ у иншихъ, що тільки й чуешъ, проклинають, або й ломакою. А котре, въ репяхи тамъ, въ колючки вбралось, або въ багні валялось, зашкарубло: «Ай-яй!» каже, «якъ же оце ти, ледащице! або тамъ – бродяжко!» и повибіра, обчуха, а иноді, то ще й гребіночкою розчеше. Стоїть скотина, або овечка, пье тамъ, або хрума, и знай хвостомъ... любить. А иноді й бабу, пикою, по спині тамъ, або по руці: «И тебе», мовъ, «почухаю!».

¹⁶ Що солому носить, якъ молотять;

И предивніі були покійники обое, дуже дивні! Теперь такихъ людей вже й нема! Трудящі були, невсипущі, а тільки такъ яось...

Приміромъ, жне було Мина, або косить, – якъ и другі робить; а далі – кинувъ серпъ, або косу: «Годі вже!» каже, та ще й шапку-кожушанку свою зверху, долонею, – завжди було її ажъ на нісь, и завжди вона въ ёго, якъ у тій пісні співають:

Зверху дірка,
Впромъ підбита.

«Піду ще», каже, «до-дому!» И повіявся геть поміжъ житами, тільки шапка та поверхъ колосся, мовъ той будякъ, що репнувъ и пухъ розлітаеця. Або оце возовиця було почнетця сусідська, дідові свое бь треба перевезти: «Вже жь», каже, «паноче, нехай и мое разомъ перевезуть!» и пішовъ, не дожидаючи одвіту.

И не подумайте, щобъ хто на его зь сусідь за те по-ремствувавъ коли. «Не тільки», мовъ, «въ хазяйській роботі ввилюе, а й ёму ще роби», – ні! Разъ те, що то вже такий чоловікъ бувъ, такъ уже й знали, що вінъ такий, що ёго вже не переробишь; а друге – всі знали, що хоть иноді й за ёго приходитця, такъ вінъ же за тебе во-стокротъ. Вінъ покинувъ отто жнива, або косовицю, тільки всяке знало, що вже то вінъ щось та нагледівъ, або щось та надумавъ, и нехай би котре пішло, то або цямрину лагодить коло колодязя, – обвалилась, недобре воду тягать, – або заплішуе и приправляє дверці коло якої сусідської кошарки, – недоглядъ, або нікольство господареві. И то вже певно, що вінъ тамъ обникае и по сусідськихъ хатахъ, и по огородахъ и скрізь, – и де що не такъ, заразъ направить, якъ треба; и на дітей посваритця, щобъ не пустували безъ матерокъ, або не робили казначого, а котре голодне, и нагодуе; що поприсирнювано, а дощъ накрапа, – поприбіра, якъ слідуе.

И якъ у малому було ділі покійникъ, такъ було и въ великому. Чоловікъ оце на тікъ багато насадивъ, а тутъ хуртовина насуваеця, – кине свое, що бь тамъ ні робивъ, и за ціпъ: «А ну!» каже, «молоти, небоже, скоріше! бачъ яке суне!» и стане у грядки, и вже такъ було почне вимахувать ціпомъ, и такъ ухекае того, що мусить и шапку геть, дарма що морозъ буде зь очима, якъ то кажуть. (Хоть и більше шестидесяти було, кремязний ще дідъ бувъ! невеличкий такий, широкоплечий и завязи праве неголений, а волосся праве й сивіть ще не починало.) Або знову: оце буде бідний чоловікъ котрий зь сусідів, и въ того чоловіка сімья велика, нічимъ гараздъ заплатить кравцямъ, щобъ тамъ свитину, або кожухъ зложили, – прийде: «А ну, лишень», каже, я своі линтварі ⁽¹⁷⁾, або тамъ сукно» (вінъ и кравецьке діло

¹⁷ Линтварь — овеча шкура

вмівъ), и зшпорта. Той тамъ, звісно: «Будь ласкавъ, діду!» або: «Спасибі, мовъ, тобі!» Дідъ и байдуже собі, мовъ и не чує. И справді було таки иноді не чує: все, знаєте, тамъ у ёго въ голові що-небудь. Оце було й дивитця вінъ на тебе и дріботить тобі (дріботунъ бувъ старий), а дума певно о чімсь другімъ: «а якъ», мовъ «на-завтре отте и отте?» Тимъ було часто: оце дріботить-дріботить, та й стане, або скаже тобі таке, що ні къ селу, ні къ городу. Хто не знавъ ёго, було питаютця: «Та сей дідъ», кажуть, «мабуть, у васъ придуркуватий, або-що?» То наші було и шуткують: «Та ні», кажуть, «вінъ не придуркуватий, а тільки однимъ днемъ завжди старіший одъ себе!» Такъ-то вінъ було! А якъ що вже було и почує, що тамъ той – зведе брови (густі такі и великі були, и голову и очи завжди внизъ), и такъ и бачить, що «Що це», мовъ, «вінъ?» и дивитця-дивитця; тільки вже видно – щось друге прийшло на мисль, за шапку и повіявся.

А вже кісся було, обручі, вила, ключки, штилі – для усёго двору нестача: лісничить любивъ, й того було понадбавує! Якъ тільки було виберетця у ёго свобода година, – деревині постолы, магірку свою, черезъ плече торбу, за поясъ сокиру, – и пішовъ чавкать и брѣхатця, осоками та очеретами, до лізъ и до лісівъ! И цілісінький було день виходить иноді тамъ. И де вже було ожини есть, груши, терень, гуси дикі де на яйцяхъ, журавлі, – все знайде, до всёго добудетця. А вже що горіхівъ-горіхівъ було носить! та ще все одинъ въ одинъ чорнобривці, що вже спіє-спіє, та й вивалитця зъ гнізда! знайди та роскуси, то ядро ажъ хрумтить! Зъ мишинихъ ніръ достає було їхъ, и відтіля було видере! Зъ иншої нори, якъ роскопа, иноді було зъ доброї півъ-коробки вигорне!

Ми, діти, якъ було знаємо, що вінъ въ лісь пішовъ, тільки вечіръ – надъ гору, и вже й очей не зведемо то гляди лишень, и гойдаєтця де-небудь поверхъ очерету гаєкъ ... Отто вже Мина начухравъ тамъ всячини, и такъ, зъ гіллямъ и листомъ, и ломитця! И якъ вийде на берегъ, – по поясъ праве въ грязюці (а торба и пазуха онъ-якъ надулись!), брѣхнувъ оберемокъ объ-землю: «А нуте лишень!» каже... Якъ зайці кинемось було до ёго, и вінъ: тому ожинъ, тому горіхівъ, а вже мені було (дужче всіхъ дітей любили мене покійники обое) яке-небудь журавлине яйце, або тамъ яструбенягъ, шуліченягъ.... И якъ підемо було вибрикомъ на гору, тільки: «Хі-хі-хі!» Скрипъ-скрипъ! мовъ (мовъ скрипить, смієтця було). Та ще и въ боки візьметця, – зовсімъ баштанний дідъ, якъ вітеръ, и лозина підъ нимъ скрипить!...

III

Який дідь Мина бувъ, также само и баба Миниха була у всякій роботі! Де вже по її силахъ важко було, або де пічкання багато – глину тамъ місить, хати валькувать, коноплі мочить и тягать, за терницею – вона не бувала ніколи. А отъ – та й то хіба сама, бо її вже и не кликали – пір'я тамъ драть, вовну скубти, помогти що матусі. А и на неї ніхто було не поремствуеця, бо и вона.... Щобъ тамъ бабувать було, якъ у насъ старі жінки право завжди, або тамъ ліками, або знахарствомъ, – ніколи було вона; зате всяку хазяйственну часть ніхто було такъ не зна. Приміромъ на корову було подивитця: «Ні», каже, «зъ сиеі корови користи не матимешъ!» То вже такъ воно и буде, не матимешъ. Або оце на огородъ до тебе прийде и поросказуе, що: «Оттуть», мовъ, «капустку, оттуть картопельку, а оттуть для тютюну вгіддя», то такъ и роби, якъ каже; а зробишъ инаково – все погано вийде! И такъ було вона у всякому надвірному ділі. А вже що въ хатнѣму – коло дійва тамъ, коло печи, коло тіста, коло варива.... Відкіля вона всему тому навчилась, Богъ її святий знає.... Каже було, що и мати її була така и баба. И тимъ всяко було до неї за порадою. Оце напали скотину перелогі, чоловікъ купує телицю або вівцю, тісто не зходить, а тутъ такий случай: шишки тамъ треба ліпить, коровай бгать, книші тулить на гробки, – заразь до баби Минихи!... И вже хочъ яка тамъ непогодъ, назустрічъ її вітеръ, дощъ въ вічі січе; а вона, зогнулась невеличкая, обгорнулась въ сіреньку юпчину, на голові білий платокъ, – и ажъ тюпотить! Ледві поспішаеця той.

А вже якъ котре зохворяе було въ хуторі, а особливе дуже: «Бабу Миниху», просить було, «покличте! « Не знала, кажу, вона ніякихъ ліківъ, а тільки буде коло хворого, вже ему и легше! бо ніхто було не зъуміе такъ перевернуть, такъ голову вмостить, вкритъ доладу. И вже було якъ покличуть, не одпустить вінъ її. Жінку й дітей иноді не підпуска до себе чоловікъ, важко сердешному; а баба Миниха нехай тутъ буде.... И якъ почне вже було вона ему тихою и неспішною мовою своєю, и се, и то и такъ було тепленько тобі нею, ажъ до самого серця, та ще й усміхъ такий (святі, мабутъ, Божі тільки усміхаютьця такъ), – и чоловікъ заслухаеця, розважитця, легше ёму стане на тілі и на душі...

IV

А на таку людину хто жь таки стане ремствувать, коли воно має Бога вь животі! А щобь хазяїнь тамь, – та вона однимь пасішнякуваннямь одплачувала хазяїнові за все! Бо и туть вона, якь и у всякій хазяйственній часті, – и пасіка наша зовсімь була на її рукахь. Та ще того мало сказать, була на її рукахь: вона – не знаю, якь сказать вамь ... Оце було тільки прийде Теплою Олекси и сонечко гаразденько обитріє, вже вона и йде.

«Добридень», каже, «вамь, – и вамь, паноче, и вамь, паніматко, и вамь, дітоньки!» Було якось поважніше вона вь сей день.

«Добридень и тобі, бабусю!» кажуть.

«Будьте здорові зь празникомь святимь, зь Теплимь Олексою!»

И почне. Ії просять сядовитьця, одпочить. – «Ні», каже, «я пришла за діломь, нора за Божу пташку прийматьця».

«Та ще холодно!» каже татусь: «може бь, ще підждать».

«Ні», каже, «пора: Теплою Олекси!... хоть одинь-другий уликь погритьця!».

И такь уже було по її й буде: поснідаємо, покличуть двохь-трехь чоловіка зь сусідь, поблагословились (а горілки ніхто було ні каплі: не любить бджола й духу горільчаного), и підуть всі до бджоляника!

И такь було вона цілісіньке літо, поки й знову пасіку на зімівлю вь погребь: всюди привідь дає, а татусь тільки за нею, хоть и не дуже-то покійникь любивь за чужимь приводомь ходить, и хоть самь знався на пасіці добре. И вже було, якь одвезуть пасіку вь поле, сама тамь и рої збіра, и, чи треба вь гречки перевезти, одшукає таке місце: за всімь, кажу, сама. И якь було вона, якь прийдемо туди до неї!...

Тамь у нась степокь – верстовь зо дві одь хутора, або й більше – хороший такий степокь! И теперь вінь хороший, а тоді ще луччий бувь: трава завжди було вь поясь, а иноді и підь-плечі; а вже що квітокь-квітокь!... А на степку садочокь вь придолинку; по краямь густо, мовь загорода, а по середині – чисте місце, тільки десь-не-десь порозтицювані вишеньки та квітки ще лучче, ніжь по степу: горошокь пахучий купами, материнка, смілка, заяча кривця... Туть-то и пасіка була, и хлівець величенький для пасішника и для уликівь...

И оце було, якь кончимо після обіда вчення, и брать татусеві – брать нась тоді вчивь – що, мовь, добро вчились, татусь и одпустить до Минихи: «Коли добре», каже, «то нехай и йдуть!» Вже знавь покійникь, що якь туди, то нічого й луччого намь не треба! И запряжуть було візь, або и просто піхотою, та що и всякої всячини матуся надає: тому глечичокь зь молокомь, тому борошно вь торбі, тому сало, – и ми, мовь ті комашки, що несуть свої подушки...

А та вже й вигляда насъ! И якъ тільки заглядить: – назустріч намъ: «Голубяточка моі», каже, «якъ потомились! « И въ одну руку сало, въ другу глечикъ, торбу зъ борошномъ перекине черезъ плече, – и вона посередині, а ми – кругомъ, мовъ ті каченята плутаємось по траві... И скільки роівъ піймала, розкажує, якъ будка проїхала оттамъ шестерикомъ, якъ коні басували, а лакизка ззаду кунявъ.

А якъ прийдемо, роботу геть (шить було любить стара и жать: тамъ за-для неі завжди було сіють, такъ було й кажуть за-для баби Минихи»), и вже все було коло насъ: сестеръ позаквітчує, вінки поплете, братамъ тежъ що-небудь; а вже що мені – метеликівъ!... Тамъ наветь у неі изъ пірію така клітка була для метеликівъ: кошаркою було звать її, а метеликів – худібчиною моею: «Васюнина», кажуть, «худібчина!».

А якъ уже стане було сонечко на взаходи – вечерю варить гуртомъ! Вона жъ порядкує, а ми пораємось: хлопці огонь розводять, сестри, за її приводомъ, місять галушки, варять... И любо було, и користь була: залюбки навчались, чому примусомъ и не навчились би, може, и що потімъ де-кому зъ насъ було, якъ нахідка! Я знаю, що якъ скіпокъ наколотъ, якъ розвести огонь, скільки соли и пшона въ кашу, – я тутъ навчився, и потімъ, ямъ підбільшавъ и ставъ валасатьця по світамъ, пригодилося мені и куди тобі! Коней попасувать було станемо въ степу, або де надъ стовбовимъ шляхомъ ночувать, що за тиею дорожнетою нічого не добудесся, – поганяйло жъ коло коней, а я назбіравъ тамъ труску якого, або-що, приправивъ казанокъ до оглоблі або на сішкахъ, розвівъ огонь, и таку кашу було втну, що тільки на та покоштуй!

А якъ було повечеряємо, – поперемиваємо мисочки, похова Миниха хлібъ и все, въ стрісі въ хлівці, щобъ собаки не добулись (ніхто було коло пасіки не ночує, – ні для чого), та й до-дому!... Поки й віку мого, думаю не забуду, якъ було тоді! Хороше такъ, прохолода; зорі тільки що почали показуватьця; пахъ одъ трави и квітокъ, а тутъ перепели пійпідьмають, у дзвони мовъ бьють... деркачі, дикі утята десь свистять крилами, журавлі десь курлюкають на тирлахъ, вівчарикъ вертаєця въ лісь, посвистує: хотъ би й до віку вішнєго, то, здаєця, зостався бъ такъ... А ми купцемъ коло Минихи, и вона тихо такъ, мовъ по зорямъ читає: «Оці квітоньки такъ», каже, «звутця, а оця травиця такъ... оце березка, оце чебрець, оце дрікъ... на такихъ и такихъ ростуть вони поляхъ, оттакі й такі бувають, на те й на те пригодні»... Або про зорі було розкажує: «Отто», каже, «дорога... – для невольниківъ та дорога! Зъ неволі» каже, «хто втікає, на її треба дивитьця, чи зъ Турецької неволі, чи зъ Татарської: якъ-разъ вона

черезь нашу сторону! Богъ колись», каже, «дужчо любивъ нашу сторону – й дорогу ту зробивъ для нашихъ новольниківъ».

V

И вже де треба було замістити татуся або матусю, особливо въ поважному ділі: хрестъ одвезти на ниву, що печуть на Хрестці, покропить въ кошарахъ и въ бджолянику на Голодну Кутю, одвезти въ Дмитрову Суботу миску на гробки и все тамъ, якъ слідъ велить, – діда Мину; зажонъ зробить, на часточку попові дати, кашу зварить, якъ котре граматку або часловець зкончить, – стара! А иноді и обое разомъ, де треба бь татусеві и матусі обомъ. Наймичка-сирота заміжъ одъ насъ виходить, або сирота-наймитъ женитця, батькувать и матерювать треба бь, а татусеві и матусі куди їхать, у родичівъ весілле, або-що, – вони! И вже на той разъ старі, якъ-би и справжні хазяїнь и хазяйка, и въ весільному ділі, и у всьому. А якъ діло урочисте йде, то и татусь и матуся будуть дома, а зкруту багато, або треба літнєї людини; то сі само по собі, а то й вони таки. И вже въ такімъ разі, а найпаче де треба, якъ звичай указує, ті більше було роблять, особливе матуся – молода людина ще була; а старі – такъ порядкують. Отъ, приміромъ, якъ и за паски було приймутця!

У насъ їхъ, знаєте, багато було печуть, дуже багато: весь Білий тиждень тільки й діла було, що жарять въ печахъ! Бо въ нашій стороні такий звичай, що якъ прийде Великодна Субота, то вже старцеві не дадуть – хліба тамъ шматка, або шажка, а пасочку невеличку, та й до пасочки ще: крашанокъ, сала, соли дрібокъ, паляничку для попа – всього. Та й не тільки старцямъ такъ: бідний хто буде въ селі, вдовець, сироти, и імъ пошлють. «Хто, мовъ, імъ тамъ, або зъ чого?» Та ще й такъ у нашій стороні: скільки вже ні буде у хазяїна сусдівъ, то и імъ, и паски, и всячини посвятить. Наветъ и панки своїмъ хрестянамъ такъ, котрі бідніші и ще не зовсімъ забули стародавні звичаї. Ну, котра хазяїновита хазяйка, и для себе тожъ, и пасокъ, и всякої всячини: панійки – папушники тамъ, баби, пундики разві, прищі прищять, а котрі такъ собі, люде та й годі, тежъ що-нєбудь: такъ що иноді неділь зо три або й зъ чотирі контитують тимъ. Одъ того-то, кажу, у насъ було весь Білий тиждень зъ пасками.

И якъ печуть було, то вже порядкує більше баба Миниха. А де вже, якъ звичай велить, приміромъ, замісять діжу, хрестъ зробить на тісті пальцемъ, перехрестить її, закритъ и цмокнуть, щобъ добре входила, – хотъ въ другімъ разі и аби-бь-хто се, а для паски вже вона: якось воно поважніше, знаєте, якъ така людина. Або оце наладили пічъ, вимели, свяченої верби треба туди прутикъ, щобъ згорівъ, такъ

годитця, або борошна жміньку, чи въ-міру нічъ напалена, – тежъ завжди було стара. А вже въ Великодну Суботу, якъ паски було ділить въ коморі и розсилать їхъ...

На-дворі оце такъ сояшно, зелено!... сусіди, видно въ двери, метуть двіръ, огороди, наймити и наймички на присінкахъ, а вона – натупалась старенька! – на скрині: «Отту», каже, «дочко (дочкою було матусю зове въ такімъ случаі) Голованеві», каже, «оть що вінчикъ зарумянився, а отту велику – Грицисі: зъ дітками маленькими бідна!... та й сила їй більший кусокъ!» то матуся вже, якъ вона каже, а наймити и наймички въ рушники и въ скатерті, и разносять.

Сама було зъ дідомъ наветь и святить повезе, и для насъ, и для сусідівъ. Зъ вечора було що налаштують, візь воловий, найлуччий, и поскладають. А якъ тільки пора: новий кожухъ або нову свиту, дідъ – новий кобенякъ, наветь батігъ новий и нову магирку, и зъ Богомъ!... Летимо було до служби, ясно такъ, весело, зелено!... наганяемо: старенька на возі кукоблитця, то до тиеі паски, то до другоі!... а той зпереду, шіпку ажъ на нісь, и въ правій налигачъ, а въ лівій батігъ. Не добре бь и держать налигачъ, а ще незручніше батігъ: рукава – довгі, сукно – цупке, ледві закавраші зламае. Та не дуже бь то нужно й держать їхъ: сірі смирні, дружні. А держить: паски на возі! «Береженого», мовь, «Богъ береже!» – «Христось воскресъ, Христось воскресъ!» зацвіріньчала дітвора. Та – тільки головою, усміхнулась... а той мовь и не чуе: «Собь-собь, сірі» каже... Не скажуть вони: «Во-истину воскресъ!» поки не почують «Христось воскресъ» одь попа.

И дітворі ще веселіше – хотіли старенькихъ підневідить: гамь, лемінь! Те – якъ баба усміхнулась; друге, «що и дідъ», каже, «усомь моргнувъ»....

VI

И вже що ширі були покійники до насъ до всіхъ, прихильні, до хазяйського добра копательні! Кожне було скоріше свое перепустить, ніжъ попустить зъ хазяйського! Я ніколи не забуду, якъ разъ дідъ Мина!... Теперь, сміхъ мене бере, якъ згадаю, а тоді не до сміху було мені, та и всімъ було не до сміху!

Тоді, знаете, тільки що появился Засоринь.... Засоринь, знаете, колись бувъ тамъ; або, може, ёго й не було ніколи, може, чи й бувъ вінъ коли на світі, а тільки чутка така пішла, що пробі, мовь, їздить! Було оце сёгодня, що, мовь, у такого-то стягу шкури зъ спини, а завтра, що допомігъ тамъ.... И багато було всякої всячини. И було, кажуть, такий вінъ, що якъ хоче вже кого підодратъ, то ще й оповістить попереду – готуйся, мовь!... И вже й готуйся, кажуть було,

коли оповістивъ, и не думай якъ-небудь; бо нічого не докажешъ, ще гірше буде: знавъ вінъ, либонъ, щось, чи-що. Разъ, кажуть, одинъ панъ въ Миргородському повіті (се я добре памятую, що въ Миргородському) здумавъ було, щобъ не пустить, мовлявъ («вечерать буду», сказавъ той), и скрізь зъ лихтарнями а зъ каганцями поставивъ, – знавъ же вінъ лихтарні и каганці!... Ті, кажуть, и стережуть, а Засоринъ сусіль въ хату!... «А що», каже, «встерігся, вражий сину!» и канчуківъ тому панові повечерявши (а таки повечерявъ, и пана и панію посадовивъ зъ собою)!... И якъ давъ канчуківъ, бувъ такий, та й нема! шукай вітра въ полі!... Тільки, кажуть, сторожа, що тамъ геть стояла зъ лихтарнями, икъ царині: «Чого», мовъ, «ви байдики бѣете! Ідіть собі икъ сучій матері до-дому, я вже побувавъ у вашого пана!».

Такий-то бувъ, кажуть, той Засоринъ! И багато, кажу, було объ ёму всякої всячини! Якъ уже перестали объ ёму чутки ходитъ, кажуть було люде, що ёго й не було ніколи, що то певно десь дзвінъ великий лили и пустили таку поголоску, щобъ голосніший бувъ; а тоді – багато одъ ёго страху було! И було якъ побачить, що до кого заможного проїжжі пани, въ кареті або въ колясі, перестоять и коней попасти, або тамъ переночувать: «Охъ», кажуть було, «та то жъ певно Засоринъ!» (бо той все було, кажуть, въ кареті або въ колясці) и такий острахъ піде по селу, що и крий Боже!... И потімъ по всёму повіту рознесетця, що, мовъ, у он того Засоринъ бувъ, – а той и въ вічі его ніколи не бачивъ, и який вінъ!...

Такъ случилось разъ и у насъ. Тільки що повечеряли, и матуся насъ поставила молитця Богу (а татуся не було тоді дома), коли въ хату вівчаръ Яківъ и ажъ блідий! «Пайматко!» каже.... «Якийсь панъ», каже, «въ колясі за толошніми ворітьми!».

Матуся такъ и затрусилась, а ми й собі, на неі дивлячись... «Ой лишечко жъ», каже, «мені!... Чого жъ ёму треба?».

«Переночувать», каже, «проситця».... «Я», каже Яківъ, «що, мовъ, и нема панотця дома», – такъ пробі!... «Попроси», каже, «хазяйку».

Що ёго въ світоньку Божому робить!... «Біжи», каже, «що, мовъ, дітки маленькі, спать не дадутъ». А насъ таки ховать, въ стінку, въ кущі.... А потімъ назадъ, и зъ переляку не знала вже, що, та скриньку зъ мідяками, и въ пекарню підъ верстать!... Сміетця було потімъ зъ неі часто покійникъ татусь.

Коли Яківъ знову, и ще блідіший: «Вже», каже, «въ городі!».

Та що вамъ и розказувать! Якъ почула матуся, що мовъ и въ городі вже, до насъ!... и, забравши, стінками, левадою, и до Минівъ: «Рятуйте, мовъ, ховайте насъ, Засоринъ приїхавъ!» И тутъ-то дідъ

Мина!... Зпершу и Господи, якъ перелякався: тільки – «эге!... эге!... эге! «... и то въ той кутокъ, то въ другий! А далі, якъ вхопить ціпъ, и туди!... Сміхъ, кажу, мене теперъ бере.

Якъ вбігъ, знаєте, въ прихожу, а той саме распитуе у челяді. «Нема хазяйки дома!» одчеркнувъ не довго думаючи!... А ціпъ такъ и держить напоготові: коли, мовъ, що, щобъ такъ и лулуснуть посередь лоба...

И такъ, поки той и спать лігъ, все зъ ціпомъ. И якъ той нічого собі, вечерявъ тамъ то-що (бо таки матуся осмілилась підъ вікно до пекарні: «Давайте», мовъ, «чого зхоче»), то и Мина нічого; стоїть собі въ куточку и на ціпъ зхилився; а якъ той стане наблажатыця, або до світлиці, – заразъ и підніми ціпъ: «Не можна», каже, «не можна!» Расказувавъ потімъ татусеві самъ панъ той (бо татусь незабаромъ вернувся до-дому, и вони справді одинъ одного знали. А матуся вже й не виходила до того пана: «По очямъ», каже, «у вразького діда видно було – такъ би й почавъ молотить!»).

VII

Зате жъ и для їхъ було татусь и матуся! Рибки тамъ хорошої достануть було, яловку вбъють, баранчя заріжуть – и рибки було імъ, и мяса. А вже що ми, діти: пирожечки въ повітці, чи тамъ які другі маторженики – «И дідові жъ, пробі, и бабі!» в одно передъ другимъ изъ рукъ у матусі! Те каже: «Я однесу!» а друге: «Я!».

И вже було оце Великдень Божий прийде, або Різдво; на первий день гості не іздять, не годитця, – и приходять було обое. И їхъ було: и въ світлицю, и горілочки, и всякої всячини... поштуютця, ідять любенько. Иноді було й вони до себе просять, то й до їхъ йдуть, и у їхъ тежъ. А зъ празникомъ тамъ поздоровить, посипать, чи-що – завягди було вже насъ посилають. Я ніколи не забуду, якъ ми було щедрувать до їхъ!...

Споряжають було насъ, якъ отъ зъ кутею до бабусі: и сорочки всімъ білі, и всяку нову одежину; стрічокъ було тільки нема въ застіжки, якъ тоді. Чого се такъ ради Щедрого вечора – не знаю; тільки, кажу, – такъ.

И вже якъ впорядять було насъ гуртомъ ми, зъ старою Килиною – нянькувала у насъ, коло меншого брата.

«Благословіть, хазяіне и хазяйко, щедрувать!».

А вони, мовъ насъ и не сподівались, сидять собі, а и понапікувано, и поприбірано, и въ новихъ сорочкахъ!...

«Щедруйте», кажуть.

Ми и почнемо: Килина заводить, а ми за нею. И якъ уже: «добривечірѣ, давайте дохидѣ!» – «Спасибі, проходите», кажуть, и просять сядовитьця.

А якъ пороздігаємось, яка ушта намъ піде!... И вареники, и млинці (дуже смашні робила їхъ баба Миниха!) и груші, и яблука сушені. Тільки лакоміше всего було – ті горіхи-чорнобривці, або ще насіння съ волоськихъ гарбузівъ: нігде було такого нема, якъ у їхъ; такъ усі було й кажуть, що у Минівъ правдиві волоські гарбузи.

Такъ-то було ми колись!... Воно ні игрівъ не було ніякихъ, ні крику, ні гаму, якъ звичайно діти ловлять, а весело було!... Якось такъ тихо-весело, тепло-весело... Мовъ оце ти, коло матусі, теплимъ одіяльцемъ пригорнула, и казочку тобі, про жарь-птицю, або про ті садки, де сонечко ясно світить, вітрець тихо віе-повіває.... а на яблунькахъ одно золоте яблучко, друге срібне, одне золоте, друге срібне...

Дідъ Мина було зъ Килиною коло столу, тихенько балакають; а ми коло баби Минихи, на полу, и тільки стукъ-стукъ горішки! хрумь-хрумь!... А та, то тому поможе, то другому! Та ще й приговорює, шуткує: «По лобу ёго», каже, «Васюню, по лобу! лулусь!» Або: «А ну, Маню, якъ мишка, а ну?» То Маня и справді, мовъ мишка: вхопить двома палюшками ядерце, мовъ та лапками, и гризь-гризь ёго! та ще й головою!...

Иноді було розказує намъ, якъ ті горішки збирають миши и білки, и який-то звірокъ втішний білка, якъ на хвості літа. А иноді и справді казку яку розказує, або що инше – вона вже вміла, що підъ такий часъ. И иноді було такъ заслухаємось, що й горішки забудемо, товкачечки зъ рукъ повипадають, а котре – такъ и засне!... А вона тихенько такъ, тихенько!... «Оттакъ», каже, «діточки, и оттакъ та собака просила Бога». То намъ и справді, мовъ ми Бога бачимо и святого Петра... Поля великіи, хліба високіи, колось ажь до землі, а Богъ обшморгує колось, обшморгує; а собака на задніхъ ногахъ, просить Бога: «Що жъ я», каже, «заподіяла таке? за що жъ мені», каже, «гинути?».

А якъ поодягають було насъ до-дому, підхопить було старий мене на руки, тулить-тулить до себе, цілує-цілує!... а иноді було й заплакне!... «Чомъ-то», каже, «въ мене нема такого маленького хлопчика!» (не було у старихъ дітей: була колись дочка, та й та вмерла). Иноді було такъ мене и ажь до-дому: шалю було, бороду ему скребу, усъ въ ротъ запихаю.... магірку зцуплю – волосся кудлаю... «Хі-хі-хі!» було, – скрипъ-скрипъ, мовъ... Хрестъ хиба тільки теперъ надъ тобою скрипить, праведная душе!

VIII

Хазяйствечко у покійниківъ, якъ и попереду казавъ, гарненьке було: овечять було зъ десятокъ, корова, а иноді й дві, волівъ пара – гарненьке, кажу. И все те, знаєте, викохане таке, повнобоке: звісно, завжди воно скотина лучча, якъ її и изъ рукава ще, якъ-то кажуть. И якъ було старі втішаютьця тимъ всимъ! А найпаче було своїмъ півнемъ и своїми волами. Та не тільки було вони ними втішаютьця, а и всі було въ хуторі.

Півень у їхъ.... вінъ и простий собі бувъ півень, доморослий таки, и не те, щобъ сказать великий, або-що, – якъ и звичайно півень; тільки такий же то бувъ задирака, и такий лихий!... Его вже такъ-було й звать: Лихий, кажуть, або: Задирака. «Чи бачите», мовъ, «що робить Минишинъ Лихий, або: Минишинъ Задирака?» И такий же то бувъ завжди: задрипаний такий, обскублений... гребінь ёму поклёваний, крила мовъ деркачі. А вже що хвість, то не висять було косиці, а по землі ззаду, мовъ помело; и въ грязюці такі, або въ піщузї, глядя, де тамъ валасався, або де воювавъ.... Бо завжди тільки було ёму й діла, що воює! Оце було тільки де забачить півня, то вже й пустився... и такъ же тобі, ажъ голову простягне. А те помело ззаду – тільки ковиль, ковиль!... майталаецця.... И якъ дожене, підніме таку бучу, що і їхъ не видно за піщугою, – тільки пір'я вгорі, мовъ подушку що розпустило! И вже, якъ було тамъ ні попоб'ють ёго, кровъ ажъ юшить зъ гребіня, покострубачений; а наскубся, стрепенувся, піднявъ голову, и пішовъ виступцемъ, мовъ генораль який въ пері! мовъ не ёго побили, а вінъ побивъ, и пробі кукуріку, та й кукуріку! наша, мовъ, взяла!...

Пречудний, кажу, бувъ вражий півень! Оце було йдуть старі зъ дому, въ поле тамъ, або-що: «Гляди жъ», кажуть, «Задирако, стережи намъ хати!» – шуткують, знаєте; то вінъ ніби и справді розуміє: заляпа деркачами, «ку-ку-рі-кууу!» Добре, мовъ, добре! И вже й справді не одійде одъ хати, все кругомъ неі! И такъ же то напизится тобі, надметця.... и виступа такъ пишно, мовъ и справді москаль на варті! Тільки пизитця-пизитця, дметця-дметця, остогидіє бідному, поскубтись би вже хоть трошки, – такъ вразькі жъ півні по огородахъ, то по токахъ, – літо; то и почне тоді, що ні трапитця. Собака оце навернетця до хати, проти вікна нюшить, задравши голову, ласеньке щось відтіля чутно.... кішка вилізла зъ-підъ дверей, на сонці гріетця, товариюка прийшла почухатьця, – вже й пустився: скаче, на спину зхопився собаці, або товарюці – деркачами ляпа....

Враговий Задирака иноді було самъ ниначе розуміє, що вінъ чудний и ёму те ниначе дуже подобалось, и таке було иноді

витворює!... Оце було якъ набіраєтця до Мини на приспу (що-неділі було туди: посидіть, знаєте, поготорить; и татусь було иноді покійникъ), и котрий: «А ну лишень», мовъ, «потанцюй!» (бо вже вінъ безпремінно тутъ: якъ таки, мовлявъ, щобъ така кумпанія, та безъ ёго!). То той и почне: задере голову, підніме деркачі и помело, – и витупщєвує-витупщєвує дригульками! ніби и справді танцює!... а ті очі ёму червоні, такъ и видно, що тамъ регоче, хамінокъ, по-своєму!... Або виставить було який чмутникъ підошву: «А що», каже, «Лихий! чи будемо битця, чи будемо миритьця?» то вже той, звісно, не миритьця, а битця, и кигтями підошву, носомъ. Реготу-реготу було! А якъ уже вхекаєтця, – «Годі вже», кажуть, «тобі,гаспиде! наші й батьки було: бьютця-бьютця, та й оддыхають!».

Найчудніший же бувъ вражий Задирака, якъ було дідъ Мина зъ лісу, – зъ лозою тамъ и зъ усячиною. Чи вінъ вже ёго такъ привчивъ, чи, може, було зрадіє такъ.... а може, й чуднимъ ёму въ такімъ разі здавався старий, почудувать захочется: якъ забачить було, що той, мовъ байрачокъ, кажу, суне яромъ, – скільки есть духу и на той байрачокъ, на саму верхню гільку! И вже, якъ зберетця, кукуріку та й кукуріку на весь хутіръ: «Дивітця», мовъ, «люде добрі, які ми!» Хіхікає було тільки старий зъ-підъ байрачка, а хто було забачить їхъ, ажъ за живіть берутця!

IX

Чудніші ще, ніжъ Задирака, були воли Минини, Ёвдошки, якъ їхъ звали...

Ви, може, думаете, що, мовъ, коли таке мення, то певно вони маленькі які були, сухорогі, стрибучі? Зо-всімъ ні! Воли на видъ були, якъ и звичайно воли: великі, гнідоі шерсти, ажъ підпалі, и роги – вгору, колесомъ. И якъ пасутця було, або лежать и ремигають (въ роботі їхъ було ніколи не побачишь, не бували: завжди було нашими), нічого такого, здаєтця, и нема. А нехай лишень було котрому до тімені шапку привяжуть або бриль, або на роги, та ще на супільці и «рикъ-рикъ!» то тоді побачишь, що то вони за Ёвдошки!... Задере хвістъ и якъ піде по полю гасать, або тамъ по толоці, то й мертвий би, здаєтця, зареготавъ: и скаче, и бече, и головою крутить!... И вже якъ и друга скотина буде, то й ту ще піддрочує ковизитьця, такъ що иноді и вся череда за ними. Се такъ старий привчивъ, якъ були маленькими. Якъ нічого було робить, привяже котрому магирку на голову и «рикъ!» ёму, и на супільці, то те й скаче зъ-переляку, мовъ цаплене: «Танцює!» каже, –втішався. И такъ потроху-потроху; бо якъ наскачетця, то вінъ було ёму ще й хліба, и всєго...

А найчуднішими були Ёвдошки.... Оце, приміромъ, пасутця було вони, и котрий уздрівъ (а вже такъ було и зорять кругомъ), що тамъ хто на стерні спать лігъ и одъ сонця котражку зробивъ, зъ свити або зъ рядна, на триніжкахъ напаявъ, або снопи поставивъ и на снопи накинувъ, – заразъ тихенько до другого, и бокомъ штовхъ ёго объ бікъ!... «А ну», мовъ, «онъ бачъ!» и до тиеі свити, чи до рядна, и за кінець.... а другий и собі за нимъ и за другий кінець, – зняли тихенько и понесли!... Або въ хуторі тамъ, побачять, що жінка сорочку розвісила на тину сушить, – и сорочку тежъ: одинъ за одинъ рукавъ, а другий за другий, розипяли, – и пішли геть поручъ!... та ще поважно такъ, мовъ роботу яку роблять: тільки хить! головами тихенько, хить!... А очі, бестіяки, такъ жмурять: «Геть», мовъ, «бачъ, сорочку сушимо!»....

Якъ уже привчивъ їхъ Мина до сёго, не знаю; тільки було, якъ кажу: де вже висітима тамъ сорочка, рядно, свита, або яка друга одежина.... або шибка розбита, дірку заткнули – вже вони знімуть, вицуплять! И не те, щобъ тамъ зяжувать; а такъ тільки, почудувать. Подобалось, бачъ, імъ, якъ у їхъ однімають. Бо оце було якъ несуть що, то й оглядаютьця, чи не женетця хто. И якъ не женетця, несуть-несуть, и покинуть де-небудъ; а тільки поженись, то або підуть вистрибомъ по всімъ усюдамъ, або підпустять то себе, та й начнуть вовтузаться, ніби не хочетця імъ випустить одежини: упіраютьця передніми и задніми, ревуть, головами мотають. Такъ що, якъ хто вже було зна їхъ, и ніколи зъ ними, або боітця, щобъ не порвали, махне рукою: «Хай вамъ», каже, «прасунокъ!... Коли вже вамъ хочетця», мовъ, похизуватьця въ моіхъ штаняхъ, або тамъ въ моему кобеняці, – сількись, похизуйтеся!» то ті подивлятця-подивлятця, не одніма, и покинуть. А поженись, або стань однімать, будешъ знать куціньбу: виволожать тебе добре!

Х

Такіі-то були ті Ёвдошки! пречудніі, кажу!... Евдошками жъ їхъ продражнили...

У насъ, знаєте, сусіда бувъ, Цёмохомъ звався, шинкарювавъ. Високий такий бувъ, лобъ все було морщить, ніби дума; а який гаспидъ вінъ коли й думавъ: ману тільки було пуска! «Думаю!» каже.... Глузують було зъ ёго за се и було ёму брехеньку ту, про того индика, що, мовъ, хотъ й не співа, та багато дума.... И въ того Цёмоха була жінка, Ёвдохою звали. А Цёмохъ було – Ёвдошкою: «Ёвдошко», каже, «Ёвдошко!» Молода ще, знаєте, людина була, а самъ Цёмохъ літній вже чоловікъ бувъ, се вже друга жінка въ ёго була. И така жъ то

щебетуха була вона, та Ёвдоха, жартівлива! Було оце візьметця в боки, та й почне Цёмохові:

Ой ти старий дідуга,
Изогнувся, якъ дуга...,

то вінъ. «Ну бо, Ёвдошко, ну бо! Я», каже, «чоловікъ поважний, а ти такъ!» то та ще ёму дужче!...

Отъ разъ Цёмохъ той лежить у себе на полу и розмовля тамъ зъ кимсь, и ззаду кватирка розбита, діти, чи п'яниці тамъ (шинкарювавъ, кажу), и чимсь заткнуто. А жінка кудась пішла.... Коли слуха – щось дирчить за спиною; оглядується – затичка такъ и лізе на двіръ, тягне, видно, хтось.... Цёмохові и прийди в голову, що то Ёвдоха пожартувать хоче (а то були Минини воли). «Ну бо», каже, «Ёвдошко, ну бо!... Я поважний чоловікъ, а ти такъ!».

Попосміялись же за те зъ Цёмоха довго!... А волівъ инаково вже було й не звать, – Ёвдошки та й Ёвдошки!... И було оце на току, або коло другої якої роботи, а котрий Ёвдошка по городу тамъ, чи-що – и почнуть було прикладать: «Ну бо, Ёвдошко, ну бо!... Я поважний чоловікъ, думаю, а ти такъ» то було Цёмохъ ажъ сідаєтця...

ХІ

Одже жъ, які ні були ті Ёвдошки и той Задирака, и якъ, кажу, ні любили и не поважали старихъ, найшлись таки люде!... И попередъ усёго Задирака бідний!

Се було якъ разъ того року, що и перва холера, такъ в Великий Пість, на другімъ, чи на третімъ тижні. Виходить разъ Мина зъ хати, коли сидить Задирака коло дверей, и такъ якось и голову повісивъ!... «Я», розказує було покійникъ, «що й засміявся! и кажу ему: «Чого се», мовъ, «ти, Задирако, голову такъ повісивъ?» Звісно, старий думавъ, що такъ чого надувся півень. Коли Задирака таки сидить: лупнувъ тільки очима, та й ні зъ міста. То було заразъ підскочить, почне які штуки викидувать, ато – сидить и хотъ би тобі зворухнувся! Бідного Мину ниначе що торкнуло: а візьми, мовъ, та подивись! И взявъ!... коли дивитця, права ніжка розтросчена; а зъ-підъ правого крила кровъ такъ и цибинить.... «Ой лишечко жъ мені!» и в хату! .. «Подивись», каже, «стара, що оце!» Та що й розказувать! Щось, видно, ломакою оперіщило, або переіхало синками. До вечора й ніжки випроставъ!

И якъ уже потімъ ні допитувались, – нічого не допитались! Миниха жъ покійниця нічого ще собі, а вже що дідъ Мина – ніби другимъ чоловікомъ зробився: ні за яку було праве роботу не

прийметця, мовь не свій ходить, и ажъ змарнівъ. «И моя вже, видно, черга скоро, коли Задирака»... и не договорить було бідний. Покійникъ татусь и другі: «Та годі!» мовь, «хиба се первина, що ледачі люде!» – «Э, ні!» каже... «Се вже воно», каже, «не даромъ!... се віщунъ, мабуть, мені!» Ніякъ було и не розважишъ ёго.

Се жь такъ на другимъ чи на третімъ тижні, а въ Вербну Суботу и Ёвдошки!... И теперь, якъ згадаю, то и острахъ мене бере, и ажъ серце болить.

ХІІ

Бувъ тамъ у насъ, знаєте, копитанъ одинъ отставний, Білимъ прозивався. Недалеко таки й живъ одъ насъ, такъ за милю, або й того менше, въ Сичахъ: тамъ есть хутіръ Сичі, вінъ въ Сичахъ тихъ и живъ. Невеличке було собі той копитанъ, стербелькувате, и завжди похнюпившись и насупившись; добрий чоловікъ бувъ, нехай царствує, дуже добрий! И розумний такий бувъ: книжокъ у его було и паперівъ всякихъ – страхъ скільки! Якъ дійшовъ літъ, їзду було до ёго, и вінъ було до мене иноді наїзджає, – зовсімъ не гордовитий бувъ. И якъ розгаторитця було (а не дуже-то любивъ покійникъ балакати), то якъ почне було, якъ почне, – слухаю було ёго и не наслухаюсь!

И у того копитана клопотъ землі бувъ коло нашої Стратківщини (урочище такъ зветця Стратківщиною), якъ разъ поручъ зъ нашимъ, и байрачокъ. Байрачокъ той колись, видно, и хорошенький бувъ, тільки потімъ запустили: звісно, той тамъ въ школахъ, потімъ въ війську, хазяїна досконального нема; а вже якъ опека та крепаки, – бодай такъ и не хазяїнувать! Хиба хто не хотівъ, то не рубавъ, або не пасъ. И наши пастухи иноді тежъ, якъ пасуть було коло Стратківщини: разъ те що трудно таки завжди и встерегтися: поручъ, якъ кажу, було къ нашимъ; а друге – чомъ, мовлявъ, скотині и не поживитьця, коли ніхто не забороня? Якъ же приїхавъ копитанъ на хазяїство и побачивъ те все (а хазяїновитий бувъ дуже покійникъ), – «Ні», каже, «такъ не можна!» и байрачокъ гарненько вичистивъ, насадивъ ще дерева и обкопавъ ровомъ – не ходи, мовь!... Такъ куди тобі! в другихъ було таки, и наші! Привикло, знаєте, те все, поки-то одвикне: привикне, кажуть, за возомъ, то й безъ воза!... Ну, и скотина втравилась, катъ її и вдержить. Вже копитанъ похвалявся, що, мовь, буду скоть стрелять», а все таки було иноді...

Отъ и приїздить вінъ разъ до байрачка, такъ на провесні, якъ разъ въ ту Вербну Суботу, та ще я зъ рушницею: «Гусей дикихъ», дума, «настреляю», бо тамъ завжди дикихъ гусей було багато.

Ну, приїхавь вінь, и коня тамь чи зпугавь, чи-що, а самь за кущъ и піджидать, поки наблизятця, бо цілісінький табунь ходивь. Довго вінь тамь сидивь, чи не довго, піджидаючи, коли, слуха – ломитця щось, ломитця байрачкомь!... Гуси й головки попіднімали!... А далі – гупь-гупь! черезь рівь.... Ті такь и шарахнули, тільки залопотіло!... Копитань ажь зубами заскреготавь, и зь-за куща: «Я жь вамь», дума, «сякі-такі» – думавь, що пастушки. Коли дивитця – пара волівь, Ёвдошки бідні!... та ще й шенелію ёго (положивь її тамь, зь того боку) розипяли и несуть!... «Якь побачивь я се», розказує було потімь, «такь», каже, «и кинула мені вь голову кровь!... Що це», каже, «думаю, сміютця надо мною, чи-що?... На посміховище я імь здався?» Та що й казать! Молоде ще було.... та й не знало, що у нась, коли зь тобою такь, піймай и дай пастухові прочухана, або займи скотину и візьми за спашь, навіть помори її трохи голодомь, – се такь, се по-нашому! Якь що за діло, ніхто и не осудить тебе, всяке скаже: «Що діло, то діло!... Якь правда, то й не гріхь!» Якь и безь діла, – ну «дурень», скажуть, або «здирщикь», и все таки нічого. А вбить скотину, та ще вола: воно жь то поміщикь чоловікові у нась!... вінь зь нимь кривавицею добува той насущникь!... не будь у нась вола – чоловіка бь у нась не було!... Ёму й самому стукнуло вь голову, якь збігся народь, и побачивь вінь.... та не вернетця!... Я ніколи того не забуду!...

Я бувь тоді саме коло Стратківщини, коло орачівь, – зачимсь верхи пославь мене туди покійникь татусь. И Мина дідь туть же бувь чогось; и всі нічого, байдужо: смутний тільки старий бувь, якь и завжди після Задираки бідного.... Коли слухаемо – за кряжемь коло того байрачка, вистрелило, и таки добре чутно: тамь знаєте, байракь, я туть гаєкь близько – луна.... «Ого», кажуть орачі, «та сей не аби-якь погрюкує!... певно се копитань гусей!» – а гусей, справді, цілий ключь зь-за кряжу.... А я: «Поїду», думаю, «подивлюсь!» зь-малку любивь мисливство. Коли добігаю до кряжу, назустрічь нашь пастухь. «Ёвдошокь», кричить, «вбивь копитань!» и такь и вдарився обь землю!... Я вже не знаю, якь и добігь.... А народу тамь відусіля, хто бувь ближче: орачі тамь, то-що (звісно підь таку пору вь полі), и гвалть такий, крикь!... Ёвдошки по сей бікь рову, поручь, одинь на'дного повалились, доходять.... дивитьця навіть страшно, не то слухать! «Вбить ёго», кричать, «вбить, якь вінь побивь!... Щобь то», кажуть, «Божу скотину та такь!» и ажь руки до неба знімають!... А той по тімь боці рову, спиною до дерева. Нічого бь, здаецця, ёго й знать, и блідий такий, а очі такь и світяться!... И якь народь насуне на рівь, щобь-то убить, якь кажуть, – за курка и до щоки!... И такь, поки

й Мина зь нашими – добігъ таки пастухъ и розказавъ. А якъ прибiгъ бiдний Мина и упавъ на Ёвдошокъ, забули и про того... И вже й розказать не можна, що тамъ робилося!... У иншого й усъ вже сивий... Наветъ кiнь мiй... якъ прибiгъ Мина и нрипавъ до тихъ, я зскочивъ и собi зь нимъ.... Зпершу харапудився, хрiпъ: а далi ближче, ближче.... понюхавъ и мордою одного, другого.... «Вставайте!» мовъ.... «Чого», мовъ, «ви?» Не встають, небораки! Догадався, видно, и якъ ставъ надъ однимъ (дужче, видно, любивъ ёго), и якъ повiсивъ голову.... а слёзи по храпамъ – капъ! тiльки, капъ, капъ!...

Якъ Мину одирвали одъ Ёвдошокъ; не знаю, не памятую гараздъ: одъ жалю и одъ плачу мовъ приглушений ходивъ. Памятую тiльки, Самсёненко Свиридъ (козакъ бувъ Самсёненко, такий високий и такого сурового лица бувъ чоловікъ), якъ уже одвели Мину гетъ, повернувся до того, — а самъ Мина нi слова ёму: «Ти жъ», каже, «сякий-такий поiжъ самъ! чуешъ? Самъ, кажу, поiжъ iхъ!... бо тiлько ти та ще хиба скажена собака!» А той хотъ би тобi словечко!... очi вь землю, руки навхрестъ и рушниця гетъ!... Колупнуло, видно, що не волiвъ, мовъ, се вiнъ тiльки.... и якъ-би кинулись тодi до ёго, певно и вбили бъ, то и пальцемъ би не ворухнувъ, и слова бъ не промовивъ!... Лежачого тiльки вь васъ не бьють.

ХІІІ

Пiсля того недовго вже бiдний Мина коротавъ вiкъ свiй! И тодi ще, хто бачивъ, якъ я зь нимъ до-дому: «О», кажуть, «не довго вже ёму рястъ топтать!» Бо вже я допроводивъ ёго: ниначе памороки ёму забило, або, боронъ Боже, змисль стративъ. Оце йде-йде, а я за нимъ в коня за повiдъ, та й стане. И дума-дума, нiби що згадуе, и вернетця назадъ, або вь бiкъ куди, або сяде на землю.... «Встаньте», кажу, «дiдусю!... Онъ и хати наші; бабуся жде» (и самъ, знаете, а все таки, бiдо моя!) то вiнъ: «Угу!» каже, и, якъ маленька дитина, послушаетця.... А якъ вивернувся зь човна (уже Богъ ёго зна, якъ би, здаетця, такому рибалцi! Певно вже такъ судилося!... Якъ разъ вь Страстний понедiлокъ!) и якъ вхопивъ ёго того жъ таки вечора жаръ, всi такъ и зложили: «Не животiть вже ёму!... дуже вже багато на однi плечi!» хотъ и не говоривъ объ тiмъ нiхто, бо якъ таки объ дiдовi Минi та такі речi!...

И справдi, на самий Великдень – такий вже то и Великдень бувъ! Ще якъ и готовились до ёго, на Бiлій недiлi: паски пекли – не було баби Минихи; розсилали и дiлили – тежъ не було.... Все чогось нiби нема, все щось нiби не такъ! То було весело такъ вь сi днi, смiхъ, бiгають, збiраютця, ато й голови повiшали! А якъ вмеръ вь-досвiта,

опрічъ татуся, та й то, що зъ вечора ще поїхавъ, ніхто и въ церкві не бувъ... за горемъ забули, що й свято таке Богъ давъ!... Та що й казать! Якъ згадаю, що тоді діялося у насъ, мовъ або сонечко праведне тоді мінилося, або пожежа велика йшла, димъ вкривъ: жовтимъ такимъ все мені, и мовъ які тені сповигають... и одежа бъ на кожному великодна, и ніби-то вони й празникують, а все таке сумне!...

Більше всього въ-памятку мені, якъ уже піпъ приїхавъ ховать. На полу сиділи якісь жінки, и я зъ сестрами, и зъ братами, доставали зъ макітри коржики и давали намъ. Коли хтось въ хату: «Піпъ», каже, «приїхавъ!» Незабаромъ, справді, піпъ у хату, а за нимъ и татусь, и матуся, и багато народу – а піпъ тоді бувъ у насъ старий такий, отець Михаїль, любили ёго всі дуже!

Підвели й мене попросцатьця зъ покійникомъ!... Такъ насупивъ брови, мовъ думку яку велику дума... и очі такъ дуже зажмуривъ: «Не на вмірущого!» казали – не справдилось!... На очяхъ олива, а на лобі вінчикъ...

XIV

Незабаромъ за Миною и баба Миниха: не довго ждавъ її покійникъ на тімъ світі!

Якъ вмеръ вінъ, не плакала вона за нимъ, не вбивалась. Не безъ того, може, щобъ тамъ таки чого не було; а все не такъ, якъ другі: чи вже у неї така натура була, чи, може, що покійникъ вмеръ якъ разъ на самий Великдень, та ще до східь-сонця, Богъ її святий знає!... Того усміху вже тільки не було, що бувъ колись. Оце скажуть що, що отъ би їй усміхнуться, якъ и колись; то й хоче усміхнуться, та тільки скривитця... и такъ же тобі, що лучче бъ уже вона заплакала, ніжъ оттакъ сміятьця. Та мовчазна ще стала и така якась... То було хоть и тихо вона завжди, та все таки знаешъ, що отъ вона приходила, чи-що, що вона таки въ хуторі; ато мовъ її и на світі нема, або хоть и жива ще, та десь инде живе, не побачишъ її, а тільки почувешъ, що, мовъ, баба Миниха... Оце до матусі їй нужно: попереду – въ хату було, скаже добри-день тамъ, чи добри-вечіръ, посидить, погугорить, и вже потімъ и объ ділі; а теперъ – то хиба якъ та до коміръ, або-що, и такъ, мовъ вона и не проходила огородомъ, або дворомъ, а такъ якъ-небудь....

«Оце ви до коморі?» каже: «дайте мені, будьте ласкаві, вощечку!».

«Добре, бабусю! Ідіть же въ хату, посидьте тамъ, я заразъ принесу».

«Та я туть підожду, поки одрубаете», и піде вь коморю за матусею, и матуся вже й не усиловуетця (вже знала, що їй важко бути зь людьми), и одруба скоріше.

И такь вона, поки и вмерла! Такь що вь послідне время рідко вже її було хто й бачить, особливе, якь переселилась зовсімь у пасіку. Ії й одговорювали, що мовь, нехай би? вже та пасіка, кого другого; туди, а їй отдихнуть вже пора, на покой; такь ні! Не тільки не послухалась, а и зовсімь, кажу, переселилась вь хлівець: тамь було и днюе, и ноче. Поки жь ще не було холери, все таки було иноді – ми навідаємось, харчь повезуть, або такь хто вь поле; а якь настала холера, праве забули, що й есть вона на світі!... И не дивуйтесь! Діти батьківь и матерей тоді забували, батьки и матері дітей!... Тоді холера у насъ була не те, що потімь: люди всяку роботу покинули, за двірь праве було ніхто и ногою! Вмре було хто вь степу, проїжжачий який, або чоловікь по якій нужді великій поїде, пошлють тамь пани або одь уряду; то такь и лежить вь полі непохований.... Та и вь селахъ и хуторахъ: якь що лучитца нужда, то ніякимь Богомь не допросисся було, щобь хоть вь двірь до тебе заглянули – боялись, що прилипне, щобь не занести до себе. Кажу, діти батьківь и матерей цурались иноді, батьки и матері дітей! Вь іншихъ дворахъ: батько було на горищі, мати – вь повіті, діти тежь де-небудь.... и було й ідять нарізно, и обходять одно другого.... Тимь-то, кажу, підь той чась праве забули, чи есть и на світі баба Миниха. Одимчить було которий возомь, вечоркомь, вь три дні, або вь чотирі дні разь, харчі тамь и води барило, та й тільки. Та й то ще: якь-би не татусь покійникь, ніхто бь и не догадався.... и попогарикае було ще, поки зберутця!

Тільки разь такь и пославь покійникь нічю (припізнились, знаєте, лаштгуючись, та днемь и боялись таки дужче, щобь зь кимь не зустрітьця), и пита на другий день: «А що», мовь, «одвізь ти вчора бабі?».

«Одвізь», каже наймить.

«Що жь, все тамь благополушно?».

«А Богь ёго», каже, «знає!... Я», каже, «не розглежувавь, а баба не одзивалась».

Татусеві дивно стало, щобь-то баба Миниха не почула, якь той приїздивь, и – «А якь», мовь, «тамь? чи живі, чи здорові?».

«Якь», каже, «не одзивалась?... А ти жь», каже, «до неї одзивався?».

«Ще й не разь! Тільки мовчала все: видно, спала»....

«Ну, и що жь ти?».

«А що жь би я?... Нічого! поскладавъ», каже, «все коло хлівця, и поїхавъ: встане ранкомъ и забере».

Татусеві ще дивніше стало, и вінъ ще дужче распитувать, якъ и що, чи заглядувавъ въ хлівець, чи була вона тамъ? «Ні», каже, «въ хлівець не заглядувавъ». Татусь до другихъ, ти не бачивъ її хто въ хуторі. «Ні», кажуть, «не бачили». Покійникъ татусь ажъ стревожився! А все таки и въ мисль ёму не прийде: «А може?» мовъ.... Думка тільки: «Певно пішла до кого!» – за пасіку, знаєте, що, мовъ, ройба саме, безъ догляду.... «Побігну», каже, «на часокъ!» и поїхавъ...

Поїхавъ вінъ, а байдуже всі: возбірались въ пекарню и се тамъ, те.... Воно така вже її розмова підъ такий часъ: той, кажуть, такъ, а той – такъ.... Коли слухаємо, въ сіняхъ – всі ажъ здригнули!... Вискакуємо, сидить вінъ на стільці.... О, несказанно тяжко слухати якъ плаче оттакий чоловікъ!.. Мовъ у грудяхъ въ кого рветця, и ти все те чуешъ!...

XV

Що дальше робилось, гаразденько вже не памятую: може, що я плакавъ тоді багато, голова забита була, мало й примічавъ чого; а може, що коли вже те у Бога и діялось!

Памятую, що ми іхали до пасіки. На одному возі Нештапка (жінка у насъ була Нештапка), и Демянь сусіда: зъ дошками, лопатами, заступами и всячиною для страви; а на другому – ми всі.

Памятую, якъ ми приїхали, и я заглянувъ въ хлівець.... Сидить въ куточку, зхиливши голову и зложивши руки.... плечемъ тинь...

«Тихенько», кажу, «мамо!... баба спить!».

«Спить, спить!» матуся, утираючи слёзи... Въ хлівець насъ не пустили...

Ище памятую – и се такимъ смутнимъ мені було несказанно!... Огонь горить, сонце пече; коло огню ми и матуся, вирить и плаче; въ хлівці Нештапка щось... коло хлівця татусь майструе, домовину.... а тамъ – Демянь, копа, тільки голова вже видно зъ ями, бурха землю...

И якъ черезъ огонь переходили, памятую, якъ уже прощатъця зъ покійницею и класти въ домовину: попереду старі, а потімъ и насъ...

Знали, що не одъ холери вмерла, а все таки боялись. Нештапка тільки не боялась: нічого було не боїтця!

Дуже памятую – охъ, якъ я се памятую!... Все сонечко зайшло, домовина въ ямі... и татусь, щобъ и ми по грудочці землі... Я и собі кинувъ, въ саму труну попавъ – такъ дуже стукнуло, підъ землею!... Мовъ мені відтіля:

Помалу-малу...

Памятую ще, якъ уже стали збіратьця обідь той поминальній....

Темно, нічого не видно, тільки збоку садочокъ и хлібець буваніють.... А передь нами — огонь, коливо и обідь той...

Стали передь коливомъ; татусь попереду, молитву... Демянь «амінь»... Всякъ собі тоді и піпъ, и дякъ!... А далі и за обідь...

Сіли. Наливъ собі татусь и перехрестився.... «Нехай же», каже, «ій царство!»... Не стало голосу.... «Нехай ій!» знову, и знову не стало.... и все голову вннзъ, все внизъ.... А далі мовчки вже, и перехиля чарку, заплющивши очі, перехиля... а слёзи зъ-підъ вій тільки капля за каплею...

Та що вамъ и розказувать!...

XVI

И довго тамъ була та могила Минишина. И якъ оце идемо було въ пасіку (другі вже тамъ пасішникували!) або такъ чого въ поле, то й до неі було. И вже було Маня – жалібниця така була!... завжди було: «Добри-день», каже, «тобі, бабусенько!»... Мовчить, не одкликаетця!... «Дома», каже, «нема!... Божу пасічку, певно, стереже!» И якъ що есть було насіннячко, ягодки які, динька, – посипле, положить на могилу.... «Оце тобі, бабусю насіннячка, ягодокъ.... оце и динька – сама найшла и вирвала». Тимъ було на могилі завжди соняшники, кущі, огудь всякий, – здалеку було іі видно.... А якъ метеликъ було гарний налетить: «Може, то бабусенька наша!» каже.... И якъ вінъ туди, икъ пасіці: «Вона!» каже, «вона!... полетіла и до нашої навідатьця!»....

*Номис М. Дід Мина і баба Миниха /
М. Номис. – Спб., 1860.*

ГАМАЛІЯ

ПОЭМА

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПЕТЕРБУРГЪ
1860

ГАМАЛІЯ

«Ой нема, нема ні вітру, ни хвилі
Изъ нашої України!
Чи тамъ раду радять, якъ на Турка стати,
Не чуємо на чужині.
Ой повій, повій, вітре, черезъ море
Та зъ Великого Лугу,
Суши наши слёзи, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу.
Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та підъ тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на сей бікъ за нами.
Ой Боже нашъ, Боже, хотъ и не за нами,
Неси Ти їхъ зъ України:
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинемъ».

Оттакъ у Скутарі козаки співали;
Співали сердеги, а слёзи лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфоръ ажъ затрясся, бо зъ роду не чувъ
Козацького плачу; застогнавъ широкий
И шкурою, сірий бугай, стрепенувъ,
И хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синее море на ребрахъ пославъ.
И море ревнуло Босфорову мову,
У Лиманъ погнало, а Лиманъ Дніпрові
Ту ю журбу-мову на хвилі подавъ.
Зареготався дідъ нашъ дужий,
Ажъ піна зъ уса потекла.
«Чи спишъ, чи чуешъ, брате Луже?
Хортице сестро?»

Загула

Хортиця зъ Лугомъ: «Чую, чую!»
И Дніпръ укрили байдаки,
И заспівали козаки:
«У Туркені, по тімъ боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай,
Реви, скелі ламай!

Поїдемо вь гості».

«У Туркені у кишені
Таляри-дукати.
Не кишені трусить,
Ідемъ різать, палить,
Братівъ визволяти».

«У Туркені яничари
И баша на лаві.
Гой ги, вороги!
Ми не маемъ ваги!
Наша воля и слава!».

Пливуть собі співаючи;
Море вітеръ чує.
Попереду Гамалія
Байдакомъ керує.

Гамаліє, серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! и сховались
За хвилі – за гори.

Дрімає вь харемі – вь раю Византія,
И Скутарь дрімає; Босфоръ кликотить,
Неначе скажений; то стогне, то вие:
Їму Византію хочетця збудить.
«Не буди, Босфоре: буде тобі горе;
Твої білі ребра пескомъ занесу,
У муль поховаю! (реве синє море).
Хиба ти не знаєшь, якихъ я несу
Гостей до султана?»

Такъ море спиняло
(Любило завзятихъ чубатихъ Славянь).
Босфоръ схаменувся. Туркєня дрімала.
Дрімавъ у харемі ледачий султанъ.
Тільки у Скутарі, вь склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своєму Бога вь кайданахъ благають,
А хвилі на той бікъ идуть та ревуть.
«О милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,

Въ неволі вольнимъ козакамъ!
И соромъ тутъ, и соромъ тамъ –
Вставать съ чужої домовини,
На судъ Твій праведний прийти,
Въ залізахъ руки принести,
И передъ всіми у кайданахъ
Стать козакові...»

– «Ріжъ и бий!

Мордуй невіру бусурмана!»
Кричать за муромъ. Хто такий?

Гамаліе, серце мліе:

Скутарь, скаженіе!

«Ріжте, бийте!» на фортеці

Кричить Гамалія.

Ревѣ гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво претця безъ ваги –

И покотились яничари.

Гамалія по Скутарі

По пеклу гуляє,

Самъ хурдигу розбиває,

Кайдани ламає.

«Вилітайте, сірі птахи,

На базаръ до паю!»

Стрепенулись соколята,

Бо давно не чули

Хрещеної тії мови.

И нічъ стрепенулась:

Не бачила стара мати

Козацької плати.

Не лякайся, подивися

На бенкетъ козачий.

Темно всюди, якъ у будень,

А свято чимале.

Не злодіи зъ Гамаліємъ

Ідять мовчки сало

Безъ шашлика. «Засвіtimo!»

До самої хмари

Съ щоглистими кораблями

Палає Скутара.

Византія пробуркалась,
Витріщає очи,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.

Ревє-лютує Византія,
Руками берегъ достає;
Достала, зикнула, встає –
И на ножахъ въ крові німіє.
Скутарь, мовъ пекло те, палає;
Черезъ базари кровъ течє,
Босфоръ широкий доливає.
Неначе птахи чорні въ гаї,
Козацство сміливо літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклихъ не пече.
Руйнують мури, срібло-злото
Несуть шапками козаки
И насипають байдаки.
Горить Скутарь, стиха робота,
И хлопці сходятьця; зійшлись
Люльки съ пожару закурили,
На байдаки, та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби зь дому,
Такъ буцімъ гуляють,
Та, звичайне Запорозці,
Пливучи співають:

«Нашъ отаманъ Гамалія,
Отаманъ завзятий,
Забравъ хлопцівъ та й поїхавъ
По морю гуляти, –
По морю гуляти,
Слави добувати,
Изъ Турєцької неволі
Братівъ визволяти.
Ой приїхавъ Гамалія
Ажъ у ту Скутару, –
Сидять брати Запорозці,
Дожидають кари.
Ой якъ крикнувъ Гамалія:

«Брати, будемъ жити, –
Будемъ жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитомъ крити!»
Вилітали Запорозці
На ланъ жито жати;
Жито жали, въ копи клали,
Гуртомъ заспівали: «Слава тобі, Гамаліє,
На весь світъ великий, –
На весь світъ великий,
На всю Україну,
Що не давъ ти товариству
Згинуть на чужині!».

Пливуть співаючи; пливе
Позадъ завзятий Гамалія:
Орель орлять мовъ стереже;
Изъ Дарданелівъ вітеръ віє,
А не женетця Византія:
Вона боітця, щобъ Чернець
Не засвітивъ Галату знову,
Або гетьманъ Іванъ Підкова
Не кликнувъ въ море на ралець.
Пливуть собі, а изъ-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Передъ ними море миме
Гомонить и кликотить.
Гамаліє, вітеръ віє...
Ось-ось наше море!...
И сховалися за хвилі –
За рожеві гори.

*Шевченко Т. Гамалія / Т. Шевченко. – Спб.,
1860. – 12 с.*

ШЕВЧЕНКО Т.

НАЙМИЧКА

1860

И 15678/12

~~63282~~

НАЙМИЧКА.

ПРОЛОГЪ.

У неділю въ-ранці рано
Поле крілося туманомъ;
У тумані, на могилі,
Якъ тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лоня пригортає
Та съ туманомъ размовляє:

»Ой тумане, тумане —
Мій латаний талане!
Чому менé не сховаєшь
Оттуть середъ лану?
Чому менé не задавишь?

НАЙМИЧКА

ПРОЛОГЪ

У неділю въ-ранці рано
Поле крилося туманомъ;
У тумані, на могилі,
Якъ тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лоня пригортає
Та съ туманомъ розмовляє:

«Ой тумане, тумане —
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєшъ
Оттуть середъ лану?
Чому мене не задавишъ?
У землю не вдавишъ?
Чому міні злої долі,
Чомъ віку не збавишъ?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки въ полі,
Щобъ ніхто не знавъ, не бачивъ
Моеі недолі!..
Я не одна, — есть у мене
И батько, и мати...
Есть у мене туманочку,
Туманочку, брате!..
Дитя мое, мій синочку,
Нехрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину;
Чужі люде христитимуть,
Я не буду знати,
Якъ и зовуть... дитя мое!
Я була багата...
Не лай мене; молитимусь,
Изъ самого неба
Долю виплачу слёзами
И пошлю до тебе».
Пішла полемъ ридаючи,

Въ тумані ховалась,
Та крізь слёзи тихесенько
Про вдову співала,
Якъ удова въ Дунаєві
Синівъ поховала:

«Ой у полі могила;
Тамъ удова ходила,
Тамъ ходила-гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синівъ двохъ привела,
Въ китаечку повила
И на Дунай однесла:
«Тихий, тихий Дунай!
«Моїхъ дітокъ забавляй.
«Ти, жовтенький пісокъ!
«Нагодуй моїхъ дітокъ;
«Искупай, исповий,
«И собою укрий!»».

I

Бувъ собі дідъ та баба.
Зъ давнёго давна, у гаї надъ ставомъ
У-двохъ собі на хуторі жили,
Якъ діточокъ двое, —
Усюди обое.

Ще зъ-малечку у-двохъ ягнята пасли
А потімъ побралися,
Худоби діждалися, —
Придбали хутіръ, ставъ и млинъ,
Садокъ у гаї розвели
И пасіку чималу, —
Всёго надбали.

Та діточокъ у їхъ Бігъ-ма,
А смерть съ косою за плечима.

Хто жь їхъ старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?

Хто поживе добро чесно,
Въ добрую годину,
И згадає дякуючи,
Якъ своя дитина?...
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білихъ палатахъ, —
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужимъ людямъ, чужимъ дітямъ
На сміхъ, на рострату!

II

И дідъ, и баба у неділю
На приспі въ-двохъ собі сиділи
Гарненько, въ білихъ сорочкахъ,
Сіяло сонце въ небесахъ;
А ні хмариночки, та тихо,
Та любо, якъ у раі.
Сховалося у серці лихо,
Якъ звірь у темнімъ гаі.
Въ такімъ раі, чого бъ, бачця,
Старимъ сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось въ хаті?
Чи вчораше, задалене
Зновъ заворушилось,
Чи ще тільки заклюнулось —
И рай запалило?
Не знаю, що и після чого
Старі сумують. Може, вже
Отсе збіраютця до Бога,
Та хто въ далекую дорогу
Імъ добре коней запряже?
«А хто насъ, Насте, поховає,
Якъ помремо?»
— «Богъ знає!
Я все отсе міркувала,
Та ажъ сумно стало:

Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сєго?...
— «Стривай лишень!
Чи чуєшь? Щось плаче
За ворітьми... мовь дитина!
Побіжімь лишь!... Бачишь?
Я вгадувавь, що щось буде!».

И разомь схопились
Та до воріть.... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Передь самимь перелазомь
Дитина сповита —
Та й не туго, й новенькою
Свитинкою вкрита;
Бо то мати сповивала —
И літомь укрила
Останнєю свитиною!...
Дивились, молились
Старі моі. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їхь простягає
Манюсінькі...и замовкло
Неначе не плаче,
Тільки пхика.
«А що, Насте?
Я й казавь! Оть, бачишь?
Оть и талань, оть и доля,
И не одинокі!
Бери жь лишень та сповивай...
Ачь яке, не вроку!
Неси жь вь хату, а я верхи
Кинусь за кумами
Вь Городище».

Чудно якось
Діетця міжь нами!
Одинь сина проклинає,
Сь хати виганяє,

Другий свічку, сердешний,
Потомъ заробляє
Та ридаючи становить
Передь образами —
Нема дітей!... Чудно якось
Діетця міжъ нами!

III

Ажъ три пари на radoщахъ
Кумівъ назбірали,
Та въ-вечері й охристили
И Маркомъ назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
И що зъ нимъ робити.
Минає рікъ. Росте Марко —
И дійна корова
У роскоші купаетця.
Ажъ ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутіръ благодатний
У найми проситьця.

«А що жь?» каже, «возьмімъ, Насте».
— «Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаемъ,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та все жь таки треба
Коло ёго піклуватись».
— «Та воно-то треба,
Бо й я свою вже часточку
Проживъ, слава Богу, —
Підтоптався. Такъ що жь, теперъ,
Що візьмешъ, небого?
За рікъ, чи якъ?»
— «А що дасте».
— «Э, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,

Зароблену плату,
Бо сказано: хто не лічить,
То той и не має.
Такъ оттакъ хиба, небого?
Ні ти насъ не знаешъ,
Ні ми тебе. А поживешъ,
Роздивися въ хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
Оттоді й за плату.
Чи такъ, дочко?»
— «Добре, дядьку».
— «Просимо жъ у хату».

Поеднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби съ паномъ повінчалась,
Закупила села.
И у хату, и на дворі,
И коло скотини,
У-вечері и въ-досвіта;
А коло дитини
Такъ и пада, ніби мати;
Въ будень и въ неділю
Голівоньку ёму змиє,
Й сорочечку білу
Що-день Божий надіває.
Граетця, співає,
Робить возики, а въ свято,
То й зъ рукъ не спускає.
Дивуються старі мої
Та молятьця Богу.
А наймичка невсипуща
Що-вечіръ, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
И ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опрічь Марка маленького,
Такъ воно не знає,
Чого наймичка слёзами
Ёго умиває.

Не зна Марко, чого вона
Такъ ёго цілує, —
Сама не ззість и не допъє,
Ёго нагодує.
Не зна Марко, якъ въ колисці
Часомъ середъ ночи
Прокинетця, ворухнетця, —
То вона вже скочить
И укрие, й перехрестить,
Тихо заколише:
Вона чує съ тіи хати,
Якъ дитина дише.
Въ-ранці Марко до наймички
Ручки простягає
И момою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте виростає.

IV

Чимало літь перевернулось,
Води чимало утекло;
И въ хутіръ лихо завернуло,
И слізь чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
И ледве-ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутіръ знову благодать
Зъ-за гаю темного вернулась
До діда въ хату спочивать.

Уже Марко чумакує
И въ-осени не ночує
Ні підъ хатою, ні въ хаті...
Кого-небудь треба сватать.
«Кого жъ би тутъ? « старий дума
И просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни бь рада
Слатъ старости: «Треба Марка

Самого спитати».
— «Добре, дочко, питаємо,
Та й будемо сватать».

Роспитали, порадились,
Та й за старостами
Пішовъ Марко. Вернулися
Люде зъ рушниками,
Зъ святимъ хлібомъ обміненимъ.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хочъ за гетьмана,
То не соромъ. Оттаке-то
Диво запопали!

«Спасибі вамъ!» старий каже.
«Таперъ, щобъ ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілле. Та ще ось що:
Хто въ насъ буде мати?
Не дожила моя Настя!»...
Та й заливсь слёзами.
А наймичка, у порогу,
Вхопилась руками
За одвірокъ, та й зомліла.
Тихо стало въ хаті;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати!».

V

Черезъ тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
Зъ усієї сили
Зъ молодицями танцює
Та двіръ вимітає;
Та прохожихъ, проїжжачихъ
У двіръ закликає,
Та вареною частує,
На весілле просить,

Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидеръ та реготня,
Въ хаті и на дворі.
И жолоби викотили
Зъ нової комори.
Скрізь поранне: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де жь наймичка?
На прощу у Києвъ
Пишла Ганна. Благавъ старий,
А Марко ажъ плакавъ,
Щобъ була вона за матіръ.
«Ні, Марку, ні яко
Мині матірью сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка... ще й съ тебе
Сміятись будуть.
Нехай Богъ вамъ допомагає!
Пійду помолюся
Усімъ святимъ у Києві,
Та й знову вернуся
Въ вашу хату, якъ приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...»
Чистимъ серцемъ
Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весілле.
Музикамъ робота
И підковамъ. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає въ Києвъ.
Прийшла въ Києвъ — не спочила,
У міщанки стала,
Нанялася носити воду,
Бо грошей не стало
На акафистъ у Варвари.

Носила-носила,
Кіпъ изъ вісімъ заробила
Й Маркові купила
Святу шапочку въ печерахъ
У Йвана святого,
Щобъ голова не боліла
Въ Марка молодого;
И перстеникъ у Варвари
Невістці достала,
И, всімъ святимъ поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
И Марко зостріли
За ворітьми, ввели въ хату
Й за стіль посадили;
Наповали й годували,
Про Києвъ питали,
И въ кімнаті Катерина
Одпочить послала.

«За що вони мене люблять?
За що поважають?
О Боже мій милосердний!
Може, вони знають...
Може, вони догадались...
Ні, не догадались;
Вони добрі...»
И наймичка
Тяжко заридала.

VI

Трічи крига замерзала,
Трічи роставала,
Трічи наймичку у Києвъ
Катря провожала,
Такъ якъ матірѣ; и въ четвертий
Провела небогу
Ажъ у поле, до могили,
И молила Бога,
Щобъ швиденько верталася,

Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після Першої, Трохимъ
Старий сидів в сорочці білій,
Въ брилі, на приспі. Передъ імъ
Зъ собакою унучокъ грався,
А внучка в юпку одягалась
У Катрину и ніби йшла
До діда в гості. Засміявсь
Старий и внучку привітавъ,
Неначе справді молодицю.
«А де жъ ти діла паляницю?
Чи, може, в лісі хто однявъ?
Чи по-просту — забула взяти?...
Чи, може, ще й не напекла?
Э, соромъ, соромъ, лепська мати!»
Ажъ зиркъ, — и наймичка ввійшла
На двір. Прибігъ стрічати
Зъ онуками свою Ганну.
«А Марко в дорозі?»
Ганна діда питалася.
— «Въ дорозі ще й досі».
— «А я ледве доплелася
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умірати!
Колибъ Марка діждатися...
Такъ щось тяжко стало!»
И внучатамъ изъ клуночка
Гостинці виймала:
И хрестики, й дукачики,
Й намиста разочокъ
Ориночці, и червоний
Зъ фольги образочокъ,
А Карпові соловейка
Та коників пару,
И четвертий уже перстень
Святої Варвари

Катерині, а дідові
Изъ святого
Три свічечки; а Маркові
И собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А зробить нездужала.
«А ось ще осталось
Півь-бубличка!»
Й по шматочку
Дітямъ розділила.
Ввійшли въ хату. Катерина
Й ноги умила
Й полудновать посадила.
Не пила й не іла
Моя Ганна.
«Катерино!
Коли въ насъ неділя?»
— «Після завтра».
— «Треба буде
Акафистъ наняти
Миколаеві святому
Й на часточку дати;
Бо щось Марко забарився...
Може, де въ дорозі
Занедужавъ, сохрани Боже!»
Й покапали слёзи
Зъ старихъ очей замученихъ.
Ледве-ледве встала
Изъ-за стола.
«Катерино!
Не та вже я стала:
Зледаціла, нездужаю
И на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
Въ чужій теплій хаті!».

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й масловятие служили, —
Ні, не помогало.

Старий Трохимъ по надвірью,
Мовъ убитий, ходить.
Катерина зъ болящої
И очей не зводить;
Катерина коло неї
И днює й ночує.
А тимъ часомъ сичи въ-ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледве чути, питаєтця:
«Доню Катерино!
Чи ще Мрако не приїхавъ?
Охъ, якъ-би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще бь підождала!».

VII

Иде Марко съ чумаками,
Идучи співає,
Не поспіша до господи —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий поясъ
Шовку червоного,
А наймичці на очіпокъ
Парчи золотої
И червону добру хустку
Зъ білою габою,
А діточкамъ черевички,
Фигъ та винограду,
А всімъ вкупі червоного
Вина зъ Царіграду
Відерь съ трое у барилі,
И кавяру зъ Дону, —
Всёго везе, та не знає,
Що дієтця дома!

Иде Марко, не журитця.
Прийшовъ — слава Богу!

И ворота одчиняе,
И молитця Богу.
«Чи чуешь ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшовъ! біжи швидче!
Швидче веди въ хату!...
Слава тобі, Спасителю!
Насилу діждала!»
И Отче нашъ тихо-тихо,
Мовъ крізь сонъ, читала.

Старий воли випрягае,
Занози ховае
Мережані, а Катруся
Марка оглядае.
«А де жъ Ганна, Катерино?
Я пакъ и байдуже!
Чи не вмерла? «
— «Ні, не вмерла,
А дуже нездужа,
Ходімъ лишень въ малу хату,
Поки випрягае
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидае».

Ввійшов Марко въ малу хату
И ставъ у порогу...
Ажъ злякався. Ганна шепче:
«Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, съ хати:
Я щось маю распитати,
Де-що розказати».

Вийшла съ хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
«Марку! подивися,
Подивися ти на мене:
Бачь, якъ я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,

Я ...»
Та й занімала.
Марко плакавъ, дивувався.
Зновъ очи відкрила,
Пильно, пильно подивилась —
Слѣзи покотились.
«Прости мене! Я каралась
Весь вікъ въ чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати».
Та й замовкла...
Зомлівъ Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матери —
А мати вже спала!

*Шевченко Т. Наймичка / Т. Шевченко. —
Спб., 1860. — 29 с.*

1861

ШЕВЧЕНКО Т.

ГАЙДАМАКИ

1861

W 1

ГАЙДАМАКИ

Бібліотека
Львівського університету
Львів
ПОЭМА

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГАЙДАМАКИ

ИНТРОДУКЦІЯ

Було колись шляхтечина,
Вельможная пані;
Мірялася зь Москалями,
Зь Ордою, зь Султаномъ,
Зь Німотою.... Було колись....
Та що не минає?...
Було, шляхта знай чванитця,
День и нічъ гуляє
Та королемъ коверзуе...
Не кажу — Степаномъ,
Або Яномъ Собієськимъ:
Ті два незвичайні, —
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали,
Дивилися, якъ королі
Изъ Польщи втікають,
Та слухали, якъ шляхетство
Навісне гукає:
«Nierozwalam! Nierozwalam!»
Шляхта репетує,
А магнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке робилося,
Поки не въ Варшаві
Запанувавъ надъ Ляхами
Понятовський жвавий.
Запанувавъ, та й думавъ шляхту
Приборкати трошки.... не зумівъ!
Хотівъ добра, якъ дітямъ мати,
А може й ще чого хотівъ:
Едине слово nierozwalam
Хотівъ у шляхти одібрати,
А потімъ.... Польща запалала,
Шляхта сказала.... Кричать:
«Слово гонору, дарма праця!

Поганець, наймить Москаля!»
На гвалть Пулавського и Паца
Встає шляхетська земля,
И — разомь сто конфедерацій!
Розбрілись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванахъ
И по Україні;
Розбрілися, та й забули
Волю рятувати,
Полигалися зъ Жидами,
Та й ну Руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили....
А тимъ часомъ Гайдамаки
Ножі освятили.

ГАЛАЙДА

«Яремо! гершъ-ту, Хамівъ сину!
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси міні води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посипъ индикамъ, гусямъ дай,
Піди до лѣху, до корови,
Та швидче, Хаме!... Постривай!
Підешъ, упоравшись, въ Вільшану:
Імості треба. Не барись».
Пішовъ Ярема, похиливсь.

Оттакъ уранці Жидъ поганий
Надъ козакомъ коверзувавъ.
Ярема гнувся, бо не знавъ,
Не знавъ сіромаха, що вирости крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знавъ, нагинався...

О Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочетця жить:
Хочетця дивитись, якъ сонечко сєє,

Хочетця послухать, якъ море заграє,
Якъ пташка щєбєчє, байракъ гомонить,
Або чорнобрїва вь гаю заспїває....
О Боже мїй милий, якъ весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Нї сєстри, нї брата, нїкого нема!
Попихачь жидївський, вирїсь у порогу;
А не клєне долї, людєй не займа.
Та й за що їх лаять? хїба вони знають,
Кого треба гладить, кого катувать?
Нехай бенкетують!... У їх доля дбає,
А сиротї треба самому придбать.
Трапляєтця часомъ — тихенько заплаче,
Та й то не одь того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить....
Та й знову до працї. Оттакъ треба жить!
На що батько, мати, високї палати,
Коли нема серця зь серцемъ розмовлять?...
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є сь кимъ заплакать, є сь кимъ заспївать:
Єсть карїї очи — якъ зїроньки сяють,
Бїлї ручєнята — мліють-обнїмають,
Єсть серце єдинє, сєрдєнько дївчє,
Що плачє, смїєтця, якъ вїнь того хочє.
Оттакий-то мїй Ярема,
Сирота багатий.
Такимъ и я колись-то бувь.
Минуло, дївчата....
Минулося, розїйшлося,
И слїду не стало.
Серце мліє, якъ згадаю
Чому не зосталось?
Чому не зосталось, чому не вїтало!
Лєгше було бь слєзи, журбу виливать.
Людє одїбрали, бо їмъ було мало.
«На що єму доля? треба закопать:
Вїнь и такъ багатий»....
Багатий на лати
Та на дрїбнї слєзи — бодай не втирать!
Доле моя, доле! де тебе шукать?

Вернися до мене, до моеї хати,
Або хочь приснися... не хочетця спать.

Вибачайте, люде добрі:

Може не до ладу,

Та прокляте лихо-зlidні

Кому не завадить?

Може, ще разь зустрінємось,

Поки шкандибаю

За Яремою по світу,

А може... й не знаю.

Лихо, люде, всюди лихо,

Нігде пригорнутьця:

Куди, каже, хилить доля,

Туди й треба гнутьця, —

Гнутьця мовчки, усміхатьця,

Щобь люде не знали,

Що на серці заховано,

Щобь не привітали,

Бо їх ласка... нехай снитця

Тому, вь кого доля,

А сироті щобь не сnilась,

Не сnilась ніколи!

Тяжко, нудно розказувать,

А мовчать не вмію.

Виливайся жь, слово-слёзи:

Сонечко не гріє,

Не висушить. Поділюся

Моїми слёзами...

Та не зь братомь, не зь сестрою —

Зь німими стінами

На чужині... А поки що,

До корчми вернуся,

Що тамь робитця.

Жидюга

Дріжить, изігнувшись

Надь каганцемь: лічить гроші

Коло ліжка, клятий.

А на ліжку... охь, ажь душно!...

Білі рученята

Роскидала, розкрилася...

Якь квіточка вь гаю,

Червоніє; а пазуха....
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть, душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні съ кимъ розмовляти, —
Одна шепче. Несказанно
Гарна нехрищена!
Отто дочка, а то батько —
Чортова кишенья.
Стара Хайка лежить долі,
Въ перинахъ поганихъ.
Де жь Ярема? Взявши торбу,
Потягъ у Вільшану.

КОНФЕДЕРАТИ

«Одчиняй, проклятий Жиде!
Бо будешъ битий... одчиняй!
Ламайте двері, поки вийде
Старий паскуда!»
— «Постривай!
Стривайте, заразъ!»
— «Нагаями
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що, ти хочешъ?»
—»Я? съ панами?
Крий Боже! заразъ, дайте встать,
Ясновельможні (нишкомъ) свині».
— «Пане полковнику, ламай!»
Упали двері... а нагай
Малює вдовжъ жидівську спину.
«Здоровъ, свине, здоровъ, Жиде,
Здоровъ, чортівъ сину!»
Та нагаємъ, та нагаємъ.
А Жидь зігнувъ спину:
«Не жартуйте, мості-пане!»
— «Добри-вечіръ, въ хату!
Ще разъ шельму! ще разъ!... годі!
Вибачай, проклятий!
Добри-вечіръ! а де дочка?»

— «Умерла, панове».
 — «Лжешъ, Іудо! нагаями!»
 Посипались знову.
 «Ой паночки-голубчики,
 Еи-Богу, немає!»
 — «Брешешъ, шельмо!»
 — «Коли брешу,
 Нехай Богъ карае!»
 — «Не Богъ, а ми. Признавайся!»
 — «На що бь мавъ ховати,
 Якъ-би жива! Нехай, Боже,
 Щобъ я бувъ проклятий!»...
 «Ха, ха, ха, ха! Чортъ, панове,
 співає.
 Перехристись!»
 — «Якъ же воно?
 Далєбі, не знаю».
 — «Оттакъ, дивись»....
 Ляхъ христитця,
 А за нимъ Іуда.
 «Браво! браво! охристили.
 Ну, за таке чудо
 Могоричу, мості-пане!
 Чуешъ, охрищений?
 Могоричу!»
 — «Заразь, заразь!»
 Ревуть, мовъ скажені,
 Ревуть Ляхи, а поставецъ
 По столу гуляє.
 «Еще Польша не згинела!»
 Хто-куди гукає.
 «Давай, Жиде!»
 Охрищений
 Изъ лѣху та въ хату
 Знай шмигляє, наливає;
 А конфедерати
 Знай гукають: «Жиде! меду!»
 Жидь не схаменетця.
 «Де цимбали? грай, псявіро!»
 Ажъ корчма трясетця —
 Краковяка оддирають,

Вальса та мазура.
И Жидь гляне та нищечкомъ:
«Шляхецька натура!»
— «Добре, годі! теперъ співай!»
— «Не вмію, ей Богу!»
— «Не божись, собача шкуро!»
— «Яку жь вамъ? Небогу?»
— «Була колись Гандзя,
А надто вамъ розказать би,
«Каліка небога,
«Божилася, молилася,
«Що боліли ноги;
«На панщину не ходила,
«А за порубками
«Тихесенько, гарнесенько
«Поміжъ бурьянами».
«Годі! годі! це погана:
Схизмати співають».
«Якбі жь вамъ? хиба оцю?
Стрівайте, згадаю....

«Передь паномъ Хведоромъ
«Ходить Жидь ходоромъ.
«И задкомъ
«И передкомъ
«Передь паномъ Хведіркокомъ».
— «Добре, годі! теперъ плати!»
— «Жартуете, пане:
За що платить?»
— «Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуемъ. Давай гроші!»
— «Де міні їхъ взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий».
— «Лжешь, собако! признавайся!
А нуте, панове,
Батогами!»
Засвистіли,
Христять Лейбу знову.
Періщили, періщили,

Ажъ пір'я летіло ...
«Ей же Богу, ні шеляга!
Іжте мое тіло!
Ні шеляга! гвалть! рятуйте!»
— «Ось ми порятуємъ».
— «Постривайте, я щось скажу».
— «Почуємъ, почуємъ,
Та не бреши, бо, хочь здохни,
Брехня не поможе».
— «Ні, въ Вільшаній»....
— «Твої гроші?»
— «Мої!... ховай Боже!
Ні, я кажу, що въ Вільшаній....
Вільшанські схизмати
По три сем'ї, по чотири
Живуть въ одній хаті».
— «Ми це знаємъ, бо ми сами
Іхъ такъ обчухрали».
— «Та ні, не те.... вибачайте...
Щобъ лиха не знали,
Щобъ вамъ гроши приснилися!..
Бачте, у Вільшаній
У костелі... у титаря....
А дочка Оксана!
Ховай Боже! якъ панночка!
Що-то за хороше!
А червінцівъ! хочь не ёго,
Такъ що? аби гроші».
— «Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щобъ певна була правда,
Нехай шляхъ покаже.
Одягайся!»
Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Одинъ тільки підъ лавою
Конфедератъ п'яний
Не здужа встать, а курника,
П'яний та веселий:

.....
.....

ТИТАРЬ

«У гаю, гаю,
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько, —
Я виглядаю;
Хочь на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко,
Та поворкуемь,
Та посумуемь;
Бо я далеко
Сю ніч мандрую.
Виглянь же, пташко,
Мое серденько,
Поки близенько,
Та поворкуемь...
Охъ, тяжко, важко!».

Оттакъ, ходя по-підъ гаемь,
Ярема співає,
Виглядає; а Оксани
Немає, немає.
Зорі сяють; середь неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивитця вь криницю;
На калині, надъ водою,
Такъ и виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козакъ виглядає.
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивитця, не слухає....
«На що міні врода,
Коли нема щастя, коли нема долі?
Літа молоді марно пропадуть.
Одинъ я на світі — стебло середъ поля;

Їго буйні вітри полемъ рознесуть:
Такъ и мене люде не знають, де діти.
За що жь одцурались? що я сирота.
Одно було серце, одно на всімъ світі,
Одва душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась».

И хлинули слёзи.

Поплакавъ сердега, утеръ рукавомъ.
«Оставайсь здорова. Въ далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпромъ
Ляжу головою... А ти не заплачешь,
А ти не побачишъ, якъ воронъ клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Що ти цілувала, серденько мое!
Забудь мої слёзи, забудь сиротину,
Забудь, що клялася; другого шукай;
Я тобі не пара; я въ сірій свитині,
А ти титарівна. Кращого витай, —
Витай, кого знаєшъ... така моя доля.
Забудь мене, пташко, забудь, не журись.
А коли почуєшъ, що на чужімъ полі
Сховали Ярему, — нишкомъ помолись.
Одна, серце, на всімъ світі
Хочъ ти помолися!»
Та й заплакавъ сіромаха,
На кий похилився.
Плаче собі тихесенько....
Шелестъ!... коли гляне:
По-підъ гаємъ, мовъ ласочка,
Крадетця Оксана.
Забувъ; побігъ; обнялися.
«Серце!» та й зомліли.
Довго-довго тільки — «серце»,
Та й знову німіли.
«Годі, пташко!»
— «Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!
Вийми душу!... ще разъ... ще разъ....
Охъ, якъ я втомилась!»
— «Одпочинь, моя ти зоре!
Ти зъ неба злетіла!»

Пославъ свитку. Якъ ясочка,
Усміхнулась, сіла.
«Сідай же й ти коло мене».
Сівъ, та й обнялися.
«Серце мое, зоре моя,
Де це ти зоріла?»
— «Я сёгодні забарилась:
Батько занедужавъ;
Коло ёго все поралась ...»
— «А мене й байдуже?»
— «Який бо ти, ей же Богу!»
И слёзи блиснули ...
— «Не плачь, серце, я жартую».
— «Жарти!»
Усміхнулась.
Прихилилась головою,
Та й ніби заснула.
«Бачъ, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачешъ.
Ну, не плачь же, глянь на мене:
Завтра не побачить.
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксане...
Завтра въ-ночі у Чигрині
Свячений достану.
Дастъ вінъ міні срібло-злото,
Дастъ вінъ міні славу;
Одягну тебе, обую;
Посажу, якъ паву, —
На дзиглику, якъ гетьманшу,
Та й дивитьця буду;
Поки не вмру, дивитимусь».
«А може й забудешъ?
Розбагатієшъ, у Києвъ
Поїдешъ съ панами,
Найдешъ собі шляхтяночку,
Забудешъ Оксану!»
— «Хиба краща е за тебе?»
— «Може й е, — не знаю».
«Гнівишъ Бога, мое серце:
Кращої немає

Ні на небі, ні за небомъ,
Ні за синімъ моремъ
Нема кращої одъ тебе!»
— «Що се ти говоришъ?
Схаменися».
— «Правду, рибко!»
Та й знову, та й знову.
Довго вони, якъ бачите,
Вели таку мову.
Цілувались, обнімались
Зъ усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще разъ божились.
Ій Ярема розказувавъ,
Якъ жить вони будуть,
Якъ окуе всю въ золото,
Якъ долю добуде,
Якъ виріжуть Гайдамаки
Ляхівъ въ Україні,
Якъ вінъ буде панувати,
Коли не загине.
Ажъ обридло слухаючи,
Далєбі, дівчата!
«Ото який! мовъ и справді
Обридло!»
А мати,
Або батько якъ побачать,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаете, —
Гріха на всю губу!
Тоді, тоді... та цуръ ёму,
А дуже цікаве!
Якъ козакъ чорнявий
Підъ вербою, надъ водою,
Обнявшись сумує;
А Оксана, якъ голубка,
Воркує, цілує;
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
«Серце мое, доле моя!
Соколе мій милий!

Мій!»... ажъ верби нагинались
Слухатъ таку мову.
Отто мова! Не роскажу,
Мої чорноброві,
Не роскажу противъ ночи,
Ато ще приснитця.
Нехай собі розійдутця
Такъ, якъ и зійшлися,—
Тихесенько, гарнесенько,
Щобъ ніхто не бачивъ
Ні дівочі дрібні слёзи,
Ни щирі козачі.
Нехай собі... може, ще разъ
Вони на сімъ світі
Зострінутця ... побачимо...

А тимъ часомъ світить
Зъ усіхъ віконъ у титаря.
Що-то тамъ творитця?
Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивитьця!
Бодай не дивитись, бодай не казати!
Бо за людей соромъ, бо серце болить.
Гляньте, подивітця: то конфедерати,
Люде, що зібрались волю боронить!...
Боронять, прокляті ... Будь проклята мати,
И день, и година, коли понесла,
Коли породила, на світъ привела!
Дивітця, що роблять у титаря въ хаті
Пекельні діти.
У печі пала
Огонь и світить на всю хату;
Въ кутку собакою дрижить
Проклятий Жидъ; конфедерати
Кричать до титаря: «Хочъ жить?
Скажи, де гроші?»
Той мовчить.
Налигачемъ скрутили руки,
Объ землю вдарили — нема,
Нема ні слова.
«Мало муки!

Давайте приску! де смола?
Кропи ёго! оттакъ! холоне?
Мерщій же прискомъ посипай!
Що? скажешъ, шельмо?... И не стогне!
Завзята бестія! стрівай!»
Насипали въ халяви жару...
«У тімья цвяшокъ закатай!»
Не витерпівъ святої кари,
Упавъ сердега. Пропадай,
Душа, безъ сповіді святої!
«Оксано, дочко!» та й умеръ.
Ляхи задумалися стоя,
Хочъ и зепеклі
«Що жъ теперъ,
Панове ради? Поміркуемъ,
Теперъ зъ нимъ нічого робить.
Запалимъ церкву!»
— «Гвалтъ! рятуйте!
Хто въ Бога віруе!» кричить
На дворі голосъ, що є сили.
Ляхи зомліли. «Хто такий?»
Оксана въ двері: «Вбили! вбили!»
Та й пада крижемъ. А старший
Махну въ рукою на громаду.
Понура шляхта, мовъ хорти,
За двері вийшла. Самъ позаду
Бере зомлілюю....
Де жъ ти,
Яremo, де ти? подивися!
А вінъ мандруючи співа,
Якъ Наливайко зъ Ляхомъ бився.
Ляхи пропали; нежива
Пропала зъ ними и Оксана.
Собаки де-де по Вільшаній
Загавкають, та й замовчять.
Біліє місяць; люде сплять,
И титарь спить.... Не рано встане:
На віки, праведний, заснувъ.
Горіло світло, погасало,
Погасло ... Мертвий мовъ здрігнувъ,
У сумно-сумно въ хаті стало.

СВЯТО ВЪ ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани! якъ-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигиринь,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали бь тяжко, бо ви бь не пізнали
Козацької слави убогихъ руїнь.
Базари, де військо, якъ море червоне,
Передь бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронімъ коні,
Блисне булавою — море закипить ...
Закипить, и разлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє передь ними....
Та що й казать!... минулося;
А те, що минуло,
Не згадуйте, панибрати!...
.....
Та й що съ того, що згадаешъ?
Згадаешъ — заплачешъ.
Ну, хочъ глянемъ на Чигиринь,
Колись-то козачий.

Изъ-за лісу, зь-за туману,
Місяць впливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людянь ёго світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
И смерклося, а въ Чигрині,
Якъ у домовині,
Сумно-сумно. (Оттакъ було
По всій Україні
Противъ ночі Маковія
Якъ ножі святили).
Людей не чутъ; черезъ базарь
Кажанъ костокрилий
Перелетить; на вигоні

Сова завиває.
А де жь люде?... Надъ Тясминомъ,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поеднались, — дожидають
Великого свята.

У темному гаю, въ зеленій діброві.
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Онъ кого, дивітця. Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чутъ.
Отто Гайдамаки. На гвалть України,
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхамъ, Жидамъ кару;
За кровъ и пожари
Пекломъ Гайдамаки Ляхамъ оддадуть.

По-підъ дібровою стоять
Вози залізної тарані:
То щедрої гостинець пані, —
Уміла що кому давать,
Не вроку їй! нехай царствує;
Нехай не вадить, якъ не чує!
Поміжъ возами нігде стать,
Неначе въ ірій, налетіло
Зь Смілянщини, съ Чигирина,
Просте козацтво, старшина,
На певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає,
Въ киреяхъ чорнихъ, якъ одинь.
Тихенько ходя розмовляє
И поглядає на Чигринь.

Старшина 1-й. Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина 2-й. Мудра голова, сидить собі въ хуторі, ніби не знає нічого, а дивися — скрізь Головатий. «Коли самъ», каже, «не повершу, то синові передамъ».

Старшина 3-й. Та й синь же штука! Я вчора зострівся зь Залізнякамь; таке розказує про ёго, що цурь ёму! «Кошовимь», каже, «буде, та й годі; а може ще и гетьманомь, коли тее...»

Старшина 2-й. А Гонти на що? а Залізняка? До Гонти сама... сама писала: «Коли, каже...»

Старшина 1-й. Цитьте лишень, здаєтця дзвонять!

Старшина 2-й. Та ні, то люде гомонять.

Старшина 4-й. Гомонять, поки Ляхи почують. Охь, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять зь лемеша швайку. Де можна лантухь, тамь торби не треба. Купили рину, треба ззісти; плачте, очі, хочь повилазьте: бачили, що купували: грошамь не пропадать! Ато думають-думають, ні вь-голось, ні мовчки; Ляхи догадаютьця — оть тобі й пшикь! Що тамь а рада? чомь вони не дзвонять? Чимь спинишь народь, щобь не гомонивь? Не десять душь, а слава Богу вся Смілянщина, коли не вся Україна. Онь, чуєте? співають.

Старшина 3-й. Справді співа щось; піду спиню.

Старшина 1-й. Не спиняй, нехай собі співає, аби не голосно.

Старшина 2-й. Отто, мабуть, Волохь! Не втерпівь таки старий дурень; треба, та й годі.

Старшина 3-й. А мудро співає! коли ні по-слухаешь, усе иншу. Підкрадьмось, братці, та послухаємь, а тимь часомь задзвонять.

Старшина 4-й и 2-й. А що жь? то й ходімь.

Старшина 3-й. Добре, ходімо.

(Старшини нишкомь стали за дубомь, а підь дубомь сидить слипий кобзарь; кругомь ёго Запорозці и Гайдамаки. Кобзарь співає сь повагою и неголосно).

«Ой Волохи, Волохи,
Вась осталося трохи;
И ви, Молдавани,
Теперь ви не пани:
Ваші господарі
Наймити Татарамь,
Турецькимь султанамь—
Вь кайданахь, вь кайданахь!
Годі жь, не журітця;
Гарно помолітця,
Братайтеся зь нами,
Зь нами козаками:
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана;

Будете панами,
Та, якъ ми, зъ ножами,
Зъ ножами святими
Та зъ батькомъ Максимомъ
Сю нічъ погуляемъ,
Ляхівъ погойдаемъ,
Та такъ погуляемъ,
Що ажъ пекло засміетця,
Земля затрясетця,
Небо запалає...
Добре погуляемъ!».

Запорожець. Добре погуляемъ! правду старий співа, якъ не бреше. А що бь то зъ ёго за кобзарь бувъ, якъ-би не Волохъ!

Ковзарь. Та я й не Волохъ; такъ тільки — бувъ колись у Волощині, а люде й зовуть Волохомъ, самъ не знаю, за що.

Запорожець. Ну, та дарма; утни ще яку-небудь. А ну лишень про батька Максима у-шкварь.

Гайдамака. Та не голосно, щобъ не почула старшина.

Запорожець. Ащо намъ ваша старшина? почує; такъ послуха, коли має чимъ слухати, та й годі. У насъ одинъ старший — батько Максимъ; а вінъ якъ почує, то ще карбованця дасть. Співай, старче Божий, не слухай ёго.

Гайдамака. Та воно такъ, чоловіче; я це самъ знаю, та ось що: не такъ пани, якъ підпанки, або — поки сонце зійде, то роса очі виість.

Запорожець. Брехня! співай, старче Божий, яку знаешъ, ато й дзвона не діждемо — поснемо.

Гуртомъ.Справді поснемо; співай яку-небудь.

Кобзарь (співає):

Літа орель, літа сизий
По-підъ небесами:
Гуля Максимъ, гуля батько
Степами-лісами.
Ой літає орель сизий,
А за нимъ орлята;
Гуля Максимъ, гуля батько,
А за нимъ хлопята.
Запорозці ті хлопята,
Сини ёго, діти.
Поміркує, загадає, —
Чи бити, чи нити,
Чи танцювать, то й ушкварять,

Ажъ земля трясетця.
Заспіває — заспівають,
Ажъ лихо сміетця.
Горілку, медь, не чаркою,
Поставцемъ черкає,
А ворога заплющившись
Ката, не минає.
Отакий-то нашъ отаманъ,
Орель сизокрилий!
И воює, и гарпює
Зь усієї сили —
Нема вь ёго ні оселі,
Ні саду, ні ставу
Степь и море — скрізь битий шляхъ,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся жь, вражі Ляхи,
Скажені собаки:
Йде Залізнякъ Чорнимъ шляхомъ,
За нимъ Гайдамаки.

Запорожець. Оце, то такъ! вчистивъ, нічого сказати: и до-ладу, и правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то такъ и втне. Спасибі, спасибі.

Гайдамака. Я щось не второпавъ, що вінъ співавъ про Гайдамаківъ?

Запорожець. Який бо ти бевзь исправді! Бачишь, ось що вінъ співавъ: щобъ Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізнякъ Чорнимъ шляхомъ зь Гайдамаками, щобъ Ляха бачишь, різати...

Гайдамака. И вішати, и мордувати! Добре ей Богу, добре! Ну, це такъ! Далєбі, давъ карбованца, якъ-би бувъ не пропивъ учора! Ну нехай стара вязне, більше мяса буде. Поборгуй будь ласка, завтра оддамъ. Утни ще що-небудь про Гайдамаківъ.

Кобзарь. До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, пока не охрипъ — співатиму, а охрипну — чарочку, другу тії лєдащиці-живиці якъ-то кажуть, та й знову. Слухайте жь, панове громадо!

«Ночували Гайдамаки
Вь зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
Вь будинкахъ зь Жидами,

Напилися, простяглися,
Та й»...
Громада. Цить лишень! здаецця, дзвоняць. Чуешь?... ще разь... о!...

КОБЗАРЬ

Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаємь.
Йдїть же ви, та молїтєсь,
А я dospїваю.

Повалили Гайдамаки,
Ажъ стогне дїброва;
Не повезли, а на плечахъ
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сліпий Волохъ знову:
«Ночували Гайдамаки
Въ зеленїй дїброві».
Шкандибає, курникає
И гичь не до речи.
«Ну лишь иншу, старче Божий!»
Зь возами на плечахъ
Кричить ёму Гайдамаки.
— «Добре, хлопці, нате!
Оттакъ! оттакъ! добре, хлопці!
А нутє, хлопята,
Ушкваримо!»
Земля гнетця,
А вони зь возами
Такъ и рїжуть. Кобзарь грає,
Додає словами:

«Ой гопъ таки такъ!
Кличе Гандзю козакъ:
«Ходи, Гандзю, пожартую,
«Ходи, Гандзю, поцілую;
«Ходїмъ, Гандзю, до попа
«Богу помолитьця;
«Нема жита ні снопа,
«Вари варениці».

Оженився, зажурився —
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти,
А козакъ співає:
«И по хаті ти-ни-ни,
«И по сіняхъ ти-ни-ни,
«Вари, жінко, лини,
«Ти-ни-ни, ти-ни-ни!».

— «Добре! добре! ще разъ! ще разъ!»
Кричать Гайдамаки.

— «Ой гопъ того дива!
Наварили Ляхи пива,
А ми будемъ шинкувать,
Ляшківъ-панківъ частувать.
Ляшківъ-панківъ почастуемъ,
Съ панянками пожартуемъ.
Ой гопъ таки такъ!
Кличе панну козакъ:
«Панно, пташко моя!
«Панно, доле моя!
«Не соромся, дай рученьку,
«Ходімъ погуляймо;
«Нехай людямъ лихо снитця,
«А ми заспіваймо.
«А ми заспіваймо,
«А ми посідаймо,
«Панно, пташко моя,
«Панно, доле моя!».

— «Ще разъ, ще разъ!».

— «Якъ-би таки, або такъ, або сякъ,
Якъ-би таки Запорозький козакъ,
Якъ-би таки молодий, молодий,
Хочъ по хаті бь поводивъ, поводивъ.
Страхъ міні не хочетця
Зъ старимъ діломъ морочитьця,
Якъ-би таки»....

— «Цу-цу, скажені! схаменітця!

Бачь, розходилися! А ти,
Стара собако, де бь молитця,
Верзешь туть погань. Оть чорти!»
Кричить отамань. Опинились;
Ажь церкву бачать. Дякь співа,
Попи съ кадилами, съ крониломь;
Громада — ніби нежива,
Ані телень... Поміжь возами
Попи съ кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Якь на Великдень надь пасками.
«Молітесь, братія, молітесь!»
Такь благочинний почина:
«Кругомь святого Чигрина
Сторожа стане съ того світу,
Не дасть святого распинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
Вь рукахь у ката пропадать.
Одь Конашевича и досі
Пожарь не гасне, люде мруть,
Конають вь тюрмахь, голі, босі...
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти: а дівчата!...
Краю козацького краса
У Ляха вяне, якь першь мати,
И непокритая коса
Стидомь січетця; карі очі
Вь неволі гаснуть; росковать
Козакь сестру свою не хоче,
Самь не соромитця конать
Вь ярмі у Ляха горе, горе!
Молітесь, діти! страшний судь
Ляхи вь Україну несуть —
И заридають чорні гори.
Згадайте праведнихь гетманівъ:
Де їхь могили? де лежить
Останокь славного Богдана?
Де Остряницина стоіть
Хочь-би убогая могила?
Де Наливайкова? нема!

Живого й мертвого спалили.
Де той Богунь, де та зіма?
Ингуль що-зіму замерзає —
Богунь не встане загатить
Шляхецькимъ трупомъ. Ляхъ гуляє!
Нема Богдана червонить
И Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу съ кимъ поділити.
И Альта плаче: «Тяжко жити!
И небо, и зорі, и землю, и море,
Та глянуть на люде, що вони моторять,
Щобъ Богові вранці про те розказать.
Світить білолиций на всю Україну,
Світить... а чи бачить мою сиротину,
Оксану зъ Вільшани, мою сироту?
Де її мордують, де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потімъ, а теперъ не ту,
Не ту заспіваю, иншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать.
Недолю співаю козацького краю;
Слухайте жъ, щобъ дітямъ потімъ розказать,
Щобъ и діти знали, внукамъ розказали,
Якъ козаки шляхту тяжко покарали,
За те, що не вмiла въ добрі панувать.

Гомонiла Україна,
Довго гомонiла,
Довго, довго кровъ степами
Текла-червонiла.
Текла, текла, та й висохла.
Стени зеленiють;
Дiди лежать, а надъ ними
Могили синiють.
Та що съ того, що високi?
Нiхто iхъ не знає,
Нiхто щиро не заплаче,
Нiхто не згадає.
Тiльки вiтеръ тихесенько
Повiє надъ ними,

Тільки роса ранесенько
Слезами дрібними
Іхъ умие. Зійде сонце,
Обсушить, пригріє;
А унуки? імъ байдуже,
Жито собі сіють.
Багато іхъ, а хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізнякъ, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко!

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кровъ степами
Текла-червоніла.
И день, и нічъ гвалтъ, гармати;
Земля стогне, гнетця;
«Я сохну, сохну.... де Тарась?
«Нема, не чуть.... не въ батька діти!»
Не плачте, братія: за насъ
И душі праведнихъ, и сила
Архистратига Михаіла.
Не за горами кари часъ.
Молітесь, братія!».

Молились,
Молились щиро козаки,
Щиро, якъ діти: не журились,
Думали тее... а зробилось —
Надъ козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліе хустина,
Та й ту знімуть....
А дияконъ:
«Нехай ворогъ гине!
Беріть ножі! освятили».
Ударили въ дзвони,
Реве гаємъ: «освятили»,

Ажъ серце холоне!
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.

ТРЕТІ ПІВНІ

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще одинь,
Одинь останній сумували
И Україна, и Чигринь.
И той минувъ — день Маковія —
Велике свято въ Україні,
Минувъ — и Ляхъ, и Жидовинь
Горілки, крові упивались
Кляли схизмата, распинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А Гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, и въ голови не клали,
Що вже імъ завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди,
Ще лічать гроші у-ночі,
Безъ світла лічать бариші,
Щобъ не побачили, бачъ, люде, —
И ті на золото лягли,
И сномъ нечистимъ задрімали.
Дрімають... на віки бодай задрімали!
А тимъ часомъ місяць пливе оглядять
Сумно, страшно, а згадаешъ —
Серце уеміхнетця.

Місяцю мій ясний! зъ високого неба
Сховайся за гору, бо світу не треба!
Страшно тобі буде, хочъ ти й бачивъ Рось,
И Альту, и Сену; и тамъ розлилось,
Не знать за що, крові широкее море,
А теперъ що буде! Сховайся жъ за гору;
Сховайся, мій друже, щобъ не довелось
На старість заплакать....

Сумно, сумно середь неба
Сяє білолиций.
По-надь Дніпромъ козакъ иде,
Може, зь вечорниці.
Иде смутний, невеселий,
Ледві несуть ноги.
Може, дівчина не любить,
За те, що убогий?
И дівчина ёго любить,
Хочь лата на латі;
Чорнобрівий, а не згине,
То буде й багатий.
Чого жь смутний чорнобрівий
Иде — чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче.
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругомъ ёго
Мовь вимерли люде.
Ані півня, ні собаки:
Тільки изь-за гаю
Десь далеко сіроманьці
Вовки завивають.
Байдуже! иде Ярема,
Та не до Оксани,
Не въ Вільшану на досвітки, —
До Ляхівъ поганихъ
У Черкаси. А тамъ третій
Півень заспіває...
А тамь... а тамь...Йде Ярема
На Дніпръ поглядає.

«Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носивъ
Козацької крови; ще понесешъ, друже!
Червонивъ ти синє, та не напоївъ;
А сю нічъ упьєся. Пекельнее свято
По всій Україні сю нічъ зареве;
Потече багато, багато, багато
Шляхецької крови. Козакъ оживе;

Оживуть гетьмани въ золотімъ жупані,
Прокинетця доля; козакъ заспіва:
«Ні Жида, ні Ляха» ,а въ степахъ України —
Дай-то Боже милий — блисне булава!».

Такъ думавъ, идучи въ латаній свитині,
Сердега Ярема зъ свяченимъ въ рукахъ.
А Дніпръ, мовъ підслухавъ: широкий та синій
Піднявъ гори-хвилі; а въ очеретахъ
Реве, стогне, завиває,
Лози нагинає;
Грімъ гогоче, а блискавка
Хмару раздирає.
Иде собі нашъ Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усміхнетця;
А друга заплаче.
«Тамъ Оксана, тамъ весело
И въ сірій свитині;
А тутъ а тутъ.... що ще буде?
Може ще загину».
А тимъ часомъ изъ байраку
Півень — кукуріку!
«А, Черкаси!... Боже милий!
Не вкороги віку!».

ЧЕРВОНИЙ БЕНКЕТЪ

Задзвонили въ усі дзвони
По всій Україні;
Закричали Гайдамаки:
«Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляємъ
Та хмару нагріємъ!»
Занялася Смілянщина,
Хмара червоніє.
А найперша Медведівка
Хмари нагріває.
Горить Сміла, Смілянщина
Кровью підпливає.
Горить Корсунь, горить Канівъ,

Чигиринь, Черкаси;
Чорнимъ Шляхомъ запалало,
И кровъ полилася
Ажъ у Волинь. По Поліссі
Гонта бенкетуе,
А Залізнякъ въ Смілянщині
Дамаску гартуе
У Черкасахъ, де й Ярема
Пробуе свячений.
«Оттакъ, оттакъ! добре діти,
Мордуйте скаженихъ!
Добре, хлопці!» на базарі
Залізнякъ гукає.
Кругомъ пекло; Гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотирі
Такъ и кладе. «Добре, сину,
Матері їхъ хиря!
Мордуй, мордуй: въ раю будешъ,
Або есауломъ.
Гуляй, сину! нуте, діти!»
И діти майнули
По горіщахъ, по коморахъ,
По лѣхахъ, усюди;
Всіхъ уклали, все забрали.
«Теперь, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте».
Улиці, базари
Крились трупомъ, плили кровью.
«Мало клятимъ кари!
Ще разъ треба перемучить,
Щобъ не повставали
Нехрищені, клятї душі».
На базаръ збірались
Гайдамаки. Йде Ярема.
Залізнякъ гукає:
«Чуешъ, хлопче? ходи сюди;
Не бійсь, не злякаю:»
— «Не боюся!» Знявши шапку,
Ставъ, мовъ передъ паномъ.

«Відкіля ти? хто ти такий?»
«Я, пане, зь Вільшани».
«Зь Вільшаної, де титаря
Пси замордували? «
«Де? якого?»
— «У Вильшаній;
И кажуть, що вкрали
Дочку ёго, коли знаешь».
— «Дочку, у Вільшаній?»
— «У титаря, коли знававъ».
— «Оксано, Оксано!»
Ледве вимовивъ Ярема
Та й упавъ додолу.
«Эге! ось що... Шкода хлопця.
Провітри, Миколо!»
Провітрився. «Батьку! брате!
Чомъ я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу!
Муки Ляхамъ, муки!
Муки страшної, щобъ пекло
Тряслося та мліло!»
— «Добре, сину, ножі будуть
На святее діло;
Ходімъ зь нами у Лисянку
Ножі гартувати!»
— «Ходімъ, ходімъ, отамане,
Батьку ти мій, брате,
Мій єдиний! На край світа
Полечу, достану,
Сь пекла вирву, отамане!...
На край світу, пане!...
На край світа, та не найду,
Не найду Оксани!»
— «Може й найдешъ. А якъ тебе
Зовуть? я не знаю».
— «Яремою».
— «А прізвище?»
— «Прізвища немає!»
«Хиба байстрюкъ? Безъ прізвища —
Запиши, Миколо,
У реестерь. Нехай буде....

Нехай буде Голий,
Такъ и пиши!»
— «Ні, погано!»
— «Ну, хиба Бідою?»
— «И це не такъ».
— «Стривай лишень,
Пиши Галайдою».
Записали.
«Ну, Галайдо,
Поїдець гуляти.
Найдешь долю... а не найдешь...
Рушайте, хлопьята».
И Яремі дали коня
Зайвого зь обозу.
Усміхнувся на воронімъ
Та й знову у слёзи.
Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
«Чи всі, діти?»
— «Усі, батьку!»
«Гайда!»
Простяглася
По діброві по-надъ Дніпромъ
Козацька ватага.
А за ними кобзарь Волохъ
Переваги-ваги
Шкандибае на конику,
Козакамъ співає:
«Гайдамаки, Гайдамаки,
Залізнякъ гуляє».
Поїхали... а Черкаси
Палають, палають...
Байдуже, нікто й не гляне.
Сміютця та лають
Кляту шляхту. Хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізнякъ попереду
Нашорошивъ уха;
Іде собі, люльку курить,
Нікому ні слова.
А за нимъ німий Ярема.

Зелена діброва,
И темний гай, и Дніпръ дужий,
И високі гори,
Небо, зорі, добро, люде
И лютее горе —
Все пропало, все! нічого
Не знае, не бачить,
Якъ убитий. Тяжко ёму,
Тяжко, а не плаче.
Ні, не плаче: змія люта
Жадно випивае
Ёго слёзи, давить душу,
Серце роздирае.
«Ой ви, слёзи, дрібні слёзи!
Ви змиете горе;
Змийте ёго.... тяжко! нудно!
И синёго моря,
И Дніпра, щобъ вилить люте,
И Дніпра не стане.
Занапаститъ хиба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти? подивися,
Моя ти єдина,
Подивися на Ярему.
Де ти? Може гине,
Може тяжко клене долю,
Клене, умірае,
Або въ пана у кайданахъ
У склепу канае.
Може, згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе ёго: «Серце мое,
«Обніми Оксану!
«Обнімемось, мій соколе!
«Навіки зомліємъ.
«Нехай Ляхи знуцаютьця, —
«Не почувемъ!»... Віе,
Віе вітеръ зь-за Лиману,
Гне тополю въ полі, —
И дівчина похилитця,
Куди гне недоля.

Посумує, пожуритця,
Забуде... и може...
У жупані сама пані;
А Ляхь... Боже, Боже!
Карай пекломъ мою душу,
Вилий муки море,
Розбий кару надо мною,
Та не такимъ горемъ
Карай серце: розірветця,
Хочь-би було камінь.
Доле моя! серце мое!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася, поділась?»
И хлинули слези;
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони й взялися!
А Залізняка Гайдамакамъ
Велить опинитись:
«У лісі, хлопці! вже світає
И коні пристали:
Попасемо», — и тихенько
У лісі сховались.

ГУПАЛІВЩИНА

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинкахъ мліла.
Скрізь по селахъ шибениці;
Навішано трупу —
Тільки старшихъ, а такъ шляхта —
Купою на купі.
На улицяхъ, на распуттяхъ
Собаки, ворони
Ідять шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки:
Жінки навіть зь рогачами
Пішли вь Гайдамаки.

Оттаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того жь батька, такі жь діти, —
Жити бь та брататьця.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба розъеднатъця!
Треба крови брата, крови,
Бо заздра, що вь брата
Е вь коморі и на дворі,
И весело вь хаті!
«Убьемь брата! спалимь хату!»
Сказали, и сталось.
Все бь, здаетця; ні, на кару
Сироти остались.
Вь слёзахь росли, та й вирости;
Замучені руки
Розв'язались — и кровь за кровь,
И муки за муки!
Болить серце, якъ згадаешь:
Старихь Славянъ діти
Впились кровью, а хто винень?
Ксёндзи, Езуіти.

Мандрували Гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними и Галайда
Зь дрібними слёзами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку; вь Вільшану
Приїхали. «Хиба спитать,
Спитать про Оксану?
Не питаю, щобь не знали,
За що пропадаю».
А тимь часомь Гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питаєтця у хлопчика:
«Що, титаря вбили?»
— «Ба ні, дядьку; батько казавь,

Що ёго спалили
Отті Ляхи, що тамъ лежать,
И Оксану вкрали.
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали».
Не дослухавъ... «Неси, коню!»
И поводи кинувъ.
«Чомъ я вчора, поки не знавъ,
Вчора не загивувъ!
А сёгодні, коли й умру,
Зъ домовини встану
Ляхівъ мучить. Серце мое!
Оксано! Оксано!
Де ти?»
Замовкъ, зажурився,
Поїхавъ ходою.
Тяжко-важко сіромасі
Боротьця зъ нудьгою.
Догнавъ своїхъ. Боровиківъ
Вже хутіръ минають.
Корчма тліє зъ стодолою,
А Лейби немає.
Усміхнувся мій Ярема,
Тяжко усміхнувся.
Оттуть, оттуть позавчора
Передъ Жидомъ гнувся,
А сёгодні... та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки по-надъ яромъ
Зъ шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постоляхъ;
На плечахъ торбина.
«Гей, старченя! стрівай лишень!»
— «Я не старець, пане!
Я, якъ бачте, Гайдамака».
— «Який же поганий! Відкіля ти?»
— «Съ Керелівки».
— «А Будища знаєшъ
И озеро коло Будищ?»

— «И озеро знаю, —
Оттамъ воно; оцімъ яромъ
Втрапите до ёго».

— «Що, сёгодні Ляхівъ бачивъ?»
— «Нігде ні одного;
А вчора було багато.
Вінки не святили:
Не дали Ляхи прокляті.
За те жь їхъ и били
И я й батько святимъ ножемъ;
А мати не здужа,
Ато й вона бь».

— «Добре, хлопче.
Ось на жь тобі, друже,
Цей дукачикъ, та не згуби».

Узявъ золотого,
Подивився: «Спасибі вамъ!»

— «Ну, хлопці, въ дорогу!
Та чуєте? безъ гоміну.
Галайдо, за мною!
Въ оцімъ яру е озеро
Й лісь по-підъ горою,
А въ лісі скарбъ. Якъ приїдемо,
То щобъ кругомъ стали,
Скажи хлопцямъ. Може, лѣхи
Стерегти осталась
Яка погань».

Приїхали,
Стала кругомъ ліса;
Дивлятця — нема нікого...
«Ту їхъ до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопята!»

Швидче! швидче! Оттакъ! оттакъ!
И конфедерати
Посипалися додолу,
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакамъ нівроку,
Найшли лѣхи, скарбъ забрали.
У Ляхівъ кишени

Потрусили, та й потягли
Карати мерзенихъ.

БЕНКЕТЪ У ЛИСЯНЦІ

Смеркалося. Изъ Лисинки
Кругомъ засвітило:
Отто Гонта съ Залізнякомъ
Люльки закурили.
Страшно, страшно закурили!
И въ пеклі не вміють
Оттакъ курить. Гнилий Тикичъ
Кровью червоніе
Шляхецькою, жидівською;
А надъ нимъ палають
И хатина, и будинокъ;
Мовъ доля карає
Вельможного я неможного.
А середъ базару
Стоить Гонта съ Залізнякомъ,
Кричать: «Ляхамъ кари!
Кари Ляхамъ, щобъ каялись!»
И діти карають.
Стогнуть, плачуть; одинъ просить
Другий проклинає;
Той молитця, сповідає
Гріхи передъ братомъ,
Уже вбитимъ. Не милують,
Карають завзяті.
Якъ смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й Жидівочки.
Тече кровъ у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не zostались, — не вблагали
Лихої години.
Всі полягли, всі покотомъ;
Ні душі живої
Шляхецької й Жидівської!
А пожаръ удвое

Розгорівся, распалався
До самої хмари.
А Галайда знай гукає:
«Кари Ляхамъ, кари!»
Мовъ скажений, мертвихъ ріже,
Мертвихъ віша, палить.
«Дайте Ляха, дайте Жида!
Мало міні, мало!
Дайте Ляха, дайте крові
Наточить съ поганихъ!
Крові море... мало моря...
Оксано! Оксано!
Де ти?» крикне й сховаєтця
Въ полоні въ пожарі.
А тимъ часомъ Гайдамаки
Столи вздовжъ базару
Поставили, несуть страву,
Де що запопали,
Щобъ засвітла повечерять,
«Гуляй!» загукали.
Вечеряють, а кругомъ їхъ
Пекло червоніє.
У полоні повішані
На кроквахъ чорніють
Панські трупи. Горять крокви
И падають зъ ними,
«Пийте, діти! пийте, лийте!
Съ панами такими,
Може, ще разъ зострінемось,
Ще разъ погуляємъ».
И поставець однимъ духомъ
Залізникъ черкає.
«За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще разъ випью! Пийте, діти!
Випьемъ, Гонто брате!
Випьемъ, друже, погуляємъ
Укупочці, въ парі;
А де жъ Волохъ? заспівай лишъ....
Грай, співай, кобзарю!
Не про дідівъ, бо не згірше

Й ми Ляхівъ караемъ;
Не про лихо, бо ми ёго
Не знали й не знаємъ.
Веселоі утни, старче,
Щобъ земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Якъ вона журилась».

(Кобзаръ грає й приспівує:)

«Одъ села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Одъ села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддамъ, я продамъ
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку підъ тинемъ;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки съ парубками
Охъ ви, дітки моі,
Моі голубьята!
Не журітця, подивітця,
Якъ танцює мати.
Сама въ найми піду,
Дітокъ въ школу оддамъ,
А червонимъ черевичкамъ
Таки дамъ. Таки дамъ!»
— «Добре! Добре! Ну, до танцівъ,
До танцівъ, кобзарю!»
Сліпий вшкваривъ — навприсядки
Пішли по базару.
Земля гнетця. «Нумо, Гонто!»
— «Нумъ, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе,
Поки не загинемъ!»

«Не дивуйтеся, дівчата,
Що я обідрався;
Бо мій батько робивъ гладко,
То й я въ ёго вдався».

— «Добре, брате, їй же Богу!»
— «А ну ти, Максиме!»
— «Пострівай лишъ!».

«Оттакъ чини, якъ я чиню,
Люби дочку аби-чию
Хочъ попову, хочъ дякову,
Хочъ хорошу мужикову».

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінець стола,
Тяжко-важко плаче,
Якъ дитина. Чого бь, бачця?
Въ червонімъ жупані,
И золото, и слава е,
Та нема Оксани;
Ні съ кимъ долю поділити,
Ні съ кимъ заспівати;
Одинь, одинь сиротою
Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що ёго Оксана
По тімъ боці за Тикичемъ
Въ будинку съ панами,
Съ тими самими Ляхами,
Що замордували
Іі батька. Недолюди!
Теперь заховались
За мурами, та дивитесь
Якъ Жиди канають,
Брати ваші! А Оксана
Въ вікно поглядає
На Лисинку засвічену.
«Де-то мій Ярема?»

Сама думає. Не знає
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині, —
Въ червонімъ жупані,
Сидить одинъ та думає:
«Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?»
Тяжко ему.
А изъ яру
Въ киреі козачій
Хтось крадетця.
«Хто ти такий?»
Галайда питає.
«Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє,
Я подожду».
— «Ні, не діждешь,
Жидівська собако!»
— «Ховай Боже, який я Жидь!
Бачишь? Гайдамака!
Ось копійка.... подивися ...
Хиба ти не знаєшь?»
— «Знаю, знаю», и свячений
Съ халяви виймає.
«Признавайсь, проклятий Жиде,
Де моя Оксана?»
Та й замахнувсь.
«Ховай Боже!...
Въ будинку.... съ панами....
Вся въ золоті.
— «Виручай же!
Виручай, проклятий!»
— «Добре, добре.... Які жъ бови,
Яremo, завзяті!
Иду заразъ и виручу:
Гроші муръ ламають, —
Скажу Ляхамъ — замісь Паца...
— «Добре, добре! знаю.
Иди швидче!»
— «Заразъ, заразъ!

Гонту забавляйте
Съ півь-упруга, а тамъ нехай.
Идїть же гуляйте...
Куди везти?»
— «У Лебединь!
У Лебединь, — чуешъ?»
— «Чую, чую».
И Галайда
Съ Гонтою танцюе.
А Залізнякъ бере кобзу:
«Потанцюй, кобзарю,
Я заграю».
Навприсядки
Сліпий по базару
Оддирае постолами,
Додає словами:

«На городі пустирнакъ, пустирнакъ;
Чи я жь тобі не козакъ, не козакъ?
Чи я жь тебе не люблю, не люблю?
Чи я жь тобі черевичківъ не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрїва,
Куплю, куплю того дива.
Буду, серце, ходить,
Буду, серце, любить».

«Ой гопь гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така.
Иди жь, доле, за журбою,
А ти, старий, за водою,
А я — такъ до шинку.
Випью чарку, випью другу,
Випью третю на потугу,
Пьяту, шосту, та й кінець.
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасомъ, вихилясомъ —
Молодець, горобець!
Старий рудий бабу кличе,

А та ёму дулі тиче:
«Оженився, сатано, —
«Заробляй же на пшоно
«Треба дітокъ годувать,
«Треба дітокъ одягать;
«А я буду добувать;
«А ти, старий, не гріши,
«Та вь запічку колиши,
«Та мовчи, не диши».

«Якъ була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину надъ віконницею;
Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовкомъ вишиваю,
Вь кватирочку виглядаю:
Семени, Івани:
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо, заспіваймо».

«Заганяйте квочку вь бочку,
А курчата вь вершу!
«И... гу!
Загнувь батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти зав'яжи, доню».

«Чи ще? чи годі?»
— «Ще, ще
Хочь погану! сами ноги носять».

«Ой сипь сирівець
Та криши опеньки:
Дідь та баба, то й доладу, —
Обое раденькі.

«Ой сипь сирівець
Та криши петрушку:

.....
.....

«Ой сипь сирівець,
Та накриши хрину:

.....
.....

«Ой сипь воду, воду
Та пошукай броду, броду.
— «Годі! годі!» кричить Гонта,
«Годі, погасає.
Світла, діти!... Аде Лейба?
Ще ёго немає?
Найти ёго та повісить.
Петелька свиняча!
Гайда, діти! погасає
Каганець козачий».
А Галайда: «Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись — горить; на базарі
И видко, и гладко.
Потанцюємь. Грай, кобзарю!»
— «Не хочу гуляти!
Огню, діти! дёгтю, клоччя!
Давайте гармати;
Въ потайники пустіть огонь!
Думають, жартую!»
Заревіли Гайдамаки:
«Добре, батьку! чуемь!»
Черезь греблю повалили,
Гукають, співають.
А Галайда кричить: «Батьку!
Стійте!... пропадаю!
Постривайте, не вбивайте:
Тамь моя Оксана!
Годиначку, батьки мої!
Я її достану!»
— «Добре, добре!... Залізняче,
Гукни, щобь палили.
Преподобитьця зь Ляхами!...
А ти, сизокрилий,
Найдешь иншу».

Оглянувся —
Галайди немає.
Ревуть гори и будинокъ
Зъ Ляхами гуляе
Коло хмари. Що зосталось,
Пекломъ запалало....
«Де Галайда? Максимъ кличе.
И сліду не стало...
Поки хлопята танцювали,
Ярема зъ Лейбою прокрались
Ажъ у будинокъ, въ самий лѣхъ;
Оксану вихопивъ чуть живу
Ярема зъ лѣху, та й полинувъ
У Лебединь...

ЛЕБЕДИНЬ

«Я сирота зъ Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене.... боюся,
Боюсь згадать, моя сиза....
Узяли зъ собою.
Не роспитуй, бабусенько,
Що було зо мною.
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Слезі сохли, душа мерла...
Охъ, якъ-би я знала,
Що побачу ёго ще разъ,
Що побачу знову, —
Вдвое, втрое бъ витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко;
Може, я грішила,
Може, Богъ за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила станъ високий
И каріі очі, —
Полюбила, якъ уміла,
Якъ серденько хоче.

Не за себе, не за батька
Молилась въ неволі, —
Ні, бабусю, а за ёго,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Якь-би не вінъ, може бь... може
И занапастила.
Тяжко було! Я думала:
«О Боже мій милий!
«Вінъ сирота, — хто безъ мене
«Ёго привітає?
«Хто про долю, про недолю,
«Якь я, распитає?
«Хто обійме, якь я, ёго?
«Хто душу покаже?
«Хто сироті убогому:
«Люблю тебе», — скаже?»
Я такь думала, бабусю,
И серце сміялось:
«Я сирота: безъ матері,
«Безъ батька осталась,
«И вінъ одинъ на всімъ світі,
«Мене вірно любить;
«А почує, що я вбилась,
«То й себе погубить».
Такь я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема ёго, не прибуде, —
Одна я осталась...»
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.
«Бабусенько!
Скажи міні, де я?»
— «Въ Лебедині, моя пташко,
Не вставай: ти хвора».
— «Въ Лебедині! чи давно я?»
— «Ба ні, позавчора».

— «Позавчора?...
Стрівай, стрівай...
Пожаръ надъ водою...
Жидь, будинокъ, Майданівка...
Зовуть Галайдою...»
— «Галайдою Яремою
Себе називає
Той, що привізъ...»
— «Де вінъ, де вінъ?
Теперь же я знаю!... «
— «Черезъ тиждень обіцявся
Прийти за тобою».
— «Черезъ тиждень! черезъ тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько, минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!...
По всій Україні
Їго знають. Я бачила,
Якъ села горіли;
Я бачила — кати Ляхи
Трусилися, мліли,
Якъ хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий и відкіля вінъ,
И кого шукає!...
Мене шукавъ, мене знайшовъ,
Орель сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!
Охъ, якъ весело на світі,
Якъ весело стало!
Черезъ тиждень, бабусенько?..
Ще три дні осталося.
Охъ, якъ довго!...
«Загрібай, мамо, жаръ, жаръ,
Буде тобі дочки жаль, жаль....»
Охъ, якъ весело на світі!
А тобі, бабусю,
Чи весело?»
— «Я тобою,

Пташко, веселюся».
— «А чомъ же ти не співаєшь?»
— «Я вже одспівала!»...
Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
Въ храмъ пошкандибала.

Черезъ тиждень въ Лебедині
У церкві співали:
Исаія, ликуй! Вранці
Ярему вінчала;
А ввечері мій Ярема
(Отъ хлопець звичайний!)
Щобъ не сердить отамана,
Покинувъ Оксану:
Ляхівъ кінча; зъ Залізнякомъ
Весілля справляє
Въ Уманщині, на пожарахъ.
Вона виглядає, —
Виглядає, чи не іде
Зъ боярами въ гості —
Перевезти изъ келії
Въ хату на помості.

Не журися, сподівайся
Та Богу молися.
А міні теперъ на Умань
Треба подивитись.

ГОНТА ВЪ УМАНІ

Минають дні, минає літо.
А Україна знай горить;
По селахъ плачуть малі діти —
Батьківъ немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить
Нігде нечуть людської мови;
Тільки звірь вие, йде въ село,
Де чує трупи. Не ховали, —

Вовківъ Ляхами годували,
Поки їхъ снігомъ занесло.
Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквічала її рястомъ,
Барвінкомъ покрила;
И на полі жайворонокъ,
Соловейко въ гаї
Землю убрану весною
Вранці зустрічають —
Рай та й годі! А для кого?
Для людей. А люде?
Не хотять на ёго й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кровью домалювать.
Освітить пожаромъ;
Сонця мало, рясту мало
И багато хмари, —
Пекла мало!... Люде, люде!
Коли-то зъ васъ буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови.
Ні злости людської.
Тяжко глянуть; а згадаємъ —
Такъ було и въ Трої.
Такъ и буде.
Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кровью підпливає.
Придбавъ Максимъ собі сина
На всю Україну.
Хочъ не рідний синъ Ярема,
А щира дитина.
Максимъ ріже, а Ярема

Не ріже — лютує:
Зь ножемъ въ рукахъ, на пожарахъ
И днює й ноче.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря Ляхамъ платить,
За батька святого;
За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізнякъ: «Гуляй, сину,
Поки доля встане! Погуляємъ!»
Погуляли —
Купою на купі
Одъ Києва до Умані
Лягли Ляхи трупомъ.

Якъ та хмара, Гайдамаки
Умань обступили,
О-півночі; до східъ сонця
Умань затопили;
Затопили, закричали:
«Карай Ляха знову!»
Покотились по базару
Кінні пародові;
Покотились малі діти
И каліки хворі.
Гвалть и галась. На базарі,
Якъ посередъ моря
Кривавого, стоїть Гонто
Зь Максимомъ завзятимъ.
Кричать удвохъ: «Добре, діти!
Оттакъ їхъ проклятихъ!»
Ажъ ось ведуть Гайдамаки
Ксєндза Езуїта
И двохъ хлопцівъ. «Гонто, Гонто!
Оце твої діти.
Ти насъ ріжешъ — заріжъ и їхъ:
Вони — католики.
Чого жъ ти ставъ? чомъ не ріжешъ?
Поки невелики,
Заріжъ и їхъ, бо виростуть,

То тебе заріжуть...»
— «Убийте пса! а собачять
Своею заріжу.
Кличь громаду. Признавайтесь,
Що ви, католики?»
— «Католики...бо насъ мати»....
— «Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!»
Зібралась громада.
«Мої діти католики....
Щобъ не було зради,
Щобъ не було поговору,
Панове громадо,
Я присягавъ, бравъ свячений
Різать католика.
Сини мої, сини мої!
Чомъ ви невеликі?
Чомъ ви Ляха не ріжете?»...
— «Будемъ різать, тату!»
— «Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що васъ породила!
Чомъ вона васъ до східь сонця
Була не втопила?
Менше бь гріха; ви бь умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мині зь вами!
Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга.
Махнувъ ножемъ —
И дітей немає!
Попадали зарізані.
«Тату!» белькотали,
«Тату, тату... ми не Ляхи!
«Ми...» та й замовчали.
«Поховать хиба?»
— «Не треба!
Вони католики.

Сини мої, сини мої!
Чомъ ви не великі?
Чомъ ворога не різали?
Чомъ матірѣ не вбили,
Ту прокляту католичку,
Що васъ породила?...
Ходімъ, брате!»
Взявъ Максима
Пішли вздовжъ базару,
И обидва закричали:
«Кари Ляхамъ, кари!»
И карали: страшно, страшно
Умань запалала,
Ні въ будинку, ні въ костелі,
Нігде не осталося, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що въ Умані робилося.
Базиліянь школу,
Де учились Гонти діти,
Самъ Гонта руйнує:
«Ти поїла моїхъ дітокъ!»
Гукає, лютує:
«Ти иззіла невеликихъ,
Добру не навчила!...
Валіть стіни!»
Гайдамаки
Стіни розвалили —
Розвалили, объ каміння
Ксєндзівъ розбивали,
А школярівъ у криниці
Живихъ поховали.
До самої ночі
Ляхівъ мордували;
Душі не осталося.
А Гонта кричить:
«Де ви, людодіди? де ви поховались!
Ззіли моїхъ дітокъ, — тяжко міні жить!
Тяжко міні плакати! ні съ кимъ говорити!
Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Креви міні, креви!

Шляхетської креви, бо хечетця пить,
Хечетця дивитись, якъ вона чорніє,
Хечетця напитьця... Чомъ вітеръ не віє,
Ляхівъ не навіє?... Тяжко міні жить!
Тяжко міні плакати! Праведни зорі!
Сховайтесь за хмару: я васъ не займавъ,
Я дітей зарізавъ!... Горе міні, горе!
Де я прихилюся?»
Такъ Гонта кричавъ;
По Умані бігавъ. А середъ базару,
Въ крові, Гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
И сіли вечерять. Остатня кара,
Остатня вечеря!
«Гуляйте, сини!
Пийте, поки пьетця, бийте, поки бьетця!»
Залізникъ гукає. «А ну, навісний,
Ушкваръ намъ що-небудь, нехай земля гнетця,
Нехай погуляють мої козаки!»
И кобзаръ ушкваривъ:

«А мій батько орандаръ,
Чоботаръ,
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
И корову изъ діброви,
И намиста нанесли.
А я собі Христа
Въ намисті,
А на лиштві листя
Та листя,
И чоботи и підкови.
Вийду вранці до корови,
Я корову напою,
Подою,
Съ парубками постою,
Постою».

«Ой гопъ по вечері,

Замикайте, діти, двері,
А ти, стара, не журись.
Та до мене пригорнись!».

Всі гуляють.
А де жь Гонта?
Чомь вінь не гуляє,
Чому не пье съ козаками?
Чому не співає?
Нема его, теперь ёму,
Мабуть, не до неі,
Не до співи.
А хто такий
У чорній киреі
Черезь базарь переходить?
Ставь; розрива купу
Ляхівь мертвихь: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликихь взявъ на плечі
И, позадь базару,
Черезь мертвихь переступа,
Криетця въ пожарі
За костёломь. Хто жь це такий?
Гонта, горемь битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щобь козацьке мале тіло
Собаки не іли.
И темними улицами,
Де менше горіло,
Понісь Гонта дітей своїхь,
Щобь ніхто не бачивь,
Де вінь синівь поховає,
И якь Гонта плаче.
Винісь въ поле, геть одь шляху;
Свячений виймає,
И свяченимь копа яму.
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
И на дітей світить,
Неначе сплять одягнені.

Чого жъ страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарбъ ховає?
Ажъ труситця. Изъ Умані
Де-де чуть — гукають
Товариші Гайдамаки;
Гонта мовъ не чує,
Синамъ хату середъ степу
Глибоку буде.
Та й збудувавъ. Бере синівъ,
Кладе въ темну хату,
Й не дивитця, ніби чує:
«Ми не Ляхи, тату!»
Поклавъ обохъ; изъ кишені
Китайку виймає;
Поцілувавъ мертвихъ въ очі,
Христить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Роскривъ, ще разъ подивився...
Тяжко-важко плаче:
«Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивітця: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила!
На що міні дітей дала?
Чомъ мене не вбила?
Нехай вони бъ поховали,
Ато я ховаю».
Поцілувавъ, перехристивъ,
Покривъ, засипає:
«Спочивайте, сини мої,
Въ глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.

Безъ васильківъ и безъ рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сімъ світі
Мене за васъ покарає,
За гріхъ сей великий.
Просіть, сини! я прощаю,
Що ви католики».
Зрівнявъ землю, покрийъ дерномъ,
Щобъ ніхто не бачивъ,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
«Спочивайте, виглядайте,
Я швидко прибуду.
Укоротивъ и вамъ віку,
И міні те буде.
И мене вб'ють — колибъ швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще разъ,
Ще разъ погуляю!»...

Пішовъ Гонта, похилившись;
Иде, спотикнетця.
Пожаръ світить;
Гонта гляне,
Гляне — усміхнетця.
Страшно, страшно усміхався,
На степъ оглядався.
Утеръ очі.... тільки мріє
Въ диму, та й сховався.

ЭПИЛОГЪ

Давно те минуло, якъ, мала дитина,
Сирота въ ряднині, я колись блукавъ,
Безъ свити, безъ хліба, по тій Україні,
Де Залізнякъ, Гонта зъ свяченимъ гулявъ.
Давно те минуло, якъ тими шляхами,
Де йшли Гайдамаки,—малими ногами
Ходивъ я та плакавъ, та людей шукавъ,
Щобъ добру навчили. Я теперъ згадавъ,

Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодее лихо! якъ-би ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю теперь.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
И батька, и діда старого згадаю —
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмеръ.
Бувало, въ неділю, закривши Минею,
По чарці зъ сусідомъ випивши тієї,
Батько діда просить, щобъ той розказавъ
Про Коліївщину, якъ колись бувало,
Якъ Залізнякъ, Гонта Ляхівъ покаравъ.
Столітні очі, якъ зорі, сияли,
А слово за словомъ сміялось, лилось:
Якъ Ляхи канали, якъ Сміла горіла,
Сусіди одъ страху, одъ жалю німіли.
И міні, малому, не разъ довелось
За титаря плакати. И ніхто не бачивъ,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховавъ
Въ голові столітній ту славу козачу:
Я її онукамъ теперь розказавъ.
Вибачайте, люде добрі,
Що козацьку славу
Такъ навмаця розказую,
Безъ книжнеї справи.
Такъ дідъ колись розказувавъ,
Нехай здоровъ буде!
А я за нимъ. Не знавъ старий,
Що письменні люде
Ті речі прочитають.
Вибачай, дідусю, —
Нехай лають; а я поки
До своїхъ вернуся.
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину.
Та хочъ крізь сонъ подивлюся
На ту Україну,
Де ходили Гайдамаки
Зъ святими ножами, —
На ті шляхи, що я мірявъ
Малими ногами.

Погуляли Гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рікъ шляхецькую
Кровью наповали Україну, та й замовкли —
Ножі пощербили.
Нема Гонти; нема ёму
Хреста, ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіль Гайдамаки,
И нікому помолитись,
Нікому заплакати.
Одинъ тільки братъ названий
Оставсь на всімъ світі,
Та й той — почувъ, що такъ страшно
Пекельні діти
Ёго брата замучили, —
Залізникъ заплакавъ
Въ-перше зроду; слёзи не втеръ,
Умеръ неборака.
Нудьга ёго задавила
На чужому полі,
Въ чужу землю положила:
Така ёго доля!
Сумно-сумно Гайдамаки
Залізную силу
Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Одинъ тільки мій Ярема
На кий похилився,
Стоявъ довго. «Спочинь, батьку,
На чужому полі,
Бо на своїмъ нема міста....
.....
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає».

Пішовъ степомъ сіромаха,
Слёзи утирає.

Довго, довго оглядався,
Та й невидко стало.
Одна чорна середь степу
Могила осталась.

Посіяли Гайдамаки
Въ Україні жито,
Та не вони ёго жали.
Що мусимъ робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває ...
Розійшлися Гайдамаки,
Куди який знає:
Хто додому, хто въ діброву
Зъ ножемъ у халяві,
Жидівъ кінчать. Така й досі
Осталася слава.

А тимъ часомъ стародавню
Січъ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай:
Тільки и zostались,
Що пороги середь степу.
Ревуть завивають:
«Поховали дітей вашихъ,
И насъ розривають».
Ревуть собі и ревтимуть —
Іхъ люде минули;
А Україна на віки
На-віки заснула.

Съ того часу въ Україні
Жито зеленіє;
Не чутъ плачу, ні гармати,
Тільки вітеръ віє,
Нагинає верби въ гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
Така Божа воля.

Тільки часомъ у-вечері,
По-надъ Дніпромъ, гаємъ

Идутъ старі Гайдамаки.
Идучи співають:

«А въ нашего Галайди хата на помості
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!».

*Шевченко Т. Гайдамаки / Т. Шевченко. –
Спб., 1861. – 94 с.*

ОРИСЯ

ИДИЛЛЯ

П.А.КУЛІША.

ПЕТЕРБУРГЪ

1861.

ОРИСЯ

I

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, якъ ясная зоря въ погоду. Отъ же, хто бачывъ дочку покійного сотника Таволгы, той бы сказавъ, може, що вона краща й надъ ясную зорю въ погоду, краща й надъ повный місяць середъ ночі, краща й надъ саме сонце, що звеселяє й рыбу въ морі, і звіря въ діброві, і макъ у городі. Може й гріхъ таке казаты: де такы wydано, щобъ дівча було краще одъ святого сонця й місяця? Да вже, мабуть, такъ насъ, грішныхъ, маты на світъ породыла, що якъ споглянешъ на дівоцьку вроду, то здастця тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! знали її по всій Україні; бо въ насъ на Вкраїні, скоро було въ кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюды. Було, чы треба кому зъ молодого козацтва, чы не треба чого у Війтовці, іде за сто верстъ, абы тільки побачыты, що тамъ за дочка въ сотника Таволгы, що тамъ за Орыся, що всюды про неі мовъ у трубы трублять! Да не багато зъ того выходыло корысті. Якосъ не було козацтву прыступу до неі зъ зальщяннямъ. Чы батько бувъ дуже гордый, чы дочка дуже пышна, того не знаю, а знаю, що було вернетця ыншый крутыусъ изъ Війтовецъ да й ходыть, мовъ неприкаянный. Спытає ёго про Орысю товаришь...

«Шкода», каже, «брате, нашого повабу й зальщяння! Не для насъ зацвіла ся квітка! Може, хто й застромыть її собі за високу шапку, тільки той буде не зъ нашого десятка».

А товаришь похытає мовчкы головою да й подумає: «Отъ же занапастыла козака»!

II

А Орыся була вже не дытына, vyrівнялась і выкохалась, якъ біла тополя въ леваді. Подывыться було на її старый сотникъ, подывыться на її пышный зростъ і хорошу вроду, порадуетця батьківськымъ серцемъ, що діждавъ на старість собі такоі дочки, а часомъ і посумує: «Доспіла есы, моя ясочко, якъ повный колосъ на ныві! Да чы знатыме женчыкъ, яку благодать бере собі одъ господа мылосердного? Есть багато людей, і статечныхъ, і значныхъ, що зальщяютця на тебе, да не хотілось бы мыні отдавать тебе въ руки сывому дідові: звялыть тебе ревнуючы, якъ вітеръ былыну въ полі. Ой, не хотілось бы отдавать тебе й за молодого шибай-голову, що не пожыве довго безъ степу да коня, поляже въ полі буйною головою, а тебе зоставыть горювать зъ дітонькамы!».

Такъ собі думаючи да гадаючи, старый Таволга часомъ тяжко-тяжко засумуе, ажъ слѣза покотытця ёму зъ ока.

А Орыся росла собі, якъ та квітка въ городі. Повна да хороша на выду, маяла то сямъ, то тамъ по господі въ старого сотника, походжала, якъ по меду бжїлка, і всю господу звеселяла.

III

Прыснывся разъ Орысі предивный сонъ. Здалось, прыйшла до неї съ того світу покійна паніматка, стала надъ нею въ головахъ, да й каже: «Дытыно моя, Орысю! не довго вже тобі дівувати; що-день благаю Господа мылосердного, щобъ пославъ тобі вірну дружыну».

Встала Орыся ні смутна, ні весела, іде до панотця въ світлицю, зачервонїлась, якъ та квіточка, да й каже: «Паноченьку! позолылы мої дівчата плаття. Нехай запряжуть намъ коней; поїдемо мы до Трубайла, підъ Турову Кручу: тамъ вода чыста, якъ скло, рыне по каміннямъ».

А панотець рече: «Чого жъ тобі, Орысю, такъ далеко іздыты?»

«Хыба жъ то вже, паноченьку, й далеко?... на півгодыны ходы; да туды жъ усе іхаты лугомъ да левадамы, що й незчується, якъ вода заблыщыть і зашумыть підъ горою».

А панотець: «О, я вже знаю, що абы чого забажала, то вмїєшь выпросыть. Поклычь же мыні старого Грыву!».

Поскочыла Орыся до дверей, недовго шукала Грывы, заразъ привела ёго передъ панотця.

А той Грыва бувъ старый, дідызный чоловікъ. Знавъ вінъ пана сотника ще змалечку; выпестывъ ёго на рукахъ, вывчывъ і на коні іздыть. Потімъ выходывъ зъ сотникомъ у походахъ ледьві не всю Польщу, бувъ зъ нымъ і въ Крыму, бувъ і на Чорному морі, да вже на старість не схотївъ бы й панства, абы тїлько пры ёму дожыты віку. Старый уже бувъ дуже дідуганъ той Грыва; бровы на очі ёму понасовувалысь, і борода сыва, до пояса.

Увійшовъ у світлицю, вклонывся пану сотнику да й каже: «Добрыдень, добродію!».

А сотникъ ёму: «Здоровъ, добродію!»! Бо вони одынь одного звыклы добродіями велычаты.

«Запряжы», каже, «добродію, пару коней, візьмы хочъ той візь, що було сухарі въ поході возымо, да повезы нашихъ прачокъ до Трубайла».

А той йому: «Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?».

І ото заразъ іде, бере двохъ хлопцівъ, выкочуе зпідъ повітки візь, довгый і шырокий, добре ёму знакомый, що не разъ у лыхій

годині, засівши за ёго, одбивавсь одъ Ляхівъ або одъ Татарвы, не разъ прынявъ черезъ ёго й нужды не мало, часомъ якъ трапытця було утікати одъ ныхъ по корчахъ, по болотахъ, по багнахъ, щобъ выхопытьця манівцемъ ізъ залогы. Выкочуе старый Грыва той візь теперъ на ыншую потребу; запрягае пару коней, що вже літа погасылы давно въ ныхъ той огонь, що кыпыть у серці, паше зъ очей і зъ ніздеръ, і кыдае коня сюды й туды, на страхъ жінкамъ і дітямъ, а доброму козакові на втіху. Смырні теперъ тыі два білі коныкы ходылы підъ рукою сывого Грывы, що вже давно одвыкъ одъ козацького серця.

Отъ же дівчата Орысіны несуть сорочки, шытыі рушныкы, настілныкы і всяке добро; наклалы повенъ візь, і самы посідалы: усі въ стѣжкахъ да въ квіткахъ, – Орыся поміжъ нымы, – і якъ макъ у городі всі квіткы закрашае, такъ вона сыділа поміжъ своїмы дівчатамы. Сывый Грыва сівъ спереду; хлопьята кынулысь одчыняты ворота. Выглянувъ у вікно панъ сотныкъ:

«Не барыся жъ тамъ, Орысю».

А вона: «Ні, паноченьку!».

Ляснувъ погоничъ пугою; коні заржалы, почувшы лугову пашу; потюпалы і зныкылы зъ очей і зъ возомъ, і зъ погоничемъ, і зъ дівчатамы.

IV

Отъ уже й лугъ передъ нымы. І сюды зелено, і туды зелено. Було бо се саме навесні, якъ ще трава, свіжа да молода, тільки що вкрые землю. Скільки вгорі сынёго неба, стілько внызу зеленого лугу. І такъ якъ ясна зоря вночі покотытця, палаючы, по небу, такъ тая Орыся проїжджала шырокымъ лугомъ зъ своїмы дівчатамы.

Ажъ ось – шумыть, реве Трубайло за левадамы. Якъ розступытця дерево, а сонце якъ заблыщыть саме въ тімъ місці, де вода рыне черезъ каміння, то ты бъ сказавъ, що то не вода, а саме чысте скло, самый дорогой крышталь рыне зъ горы і бьетця на дрібні склянкы объ каміння.

Надъ річкою Трубайломъ стоіть висока круча. Вся обросла кучерявымъ вязомъ, а коріння повысло надъ самою річкою. Дыкый хміль почіплявсь за те коріння і колышетця кудлатымы жмуткамы. А внызу вода рыне да рыне! Оце жъ тая й Турова Круча.

Дывляться на неі дівчата, та й пытаються въ старого Грывы, чого вона прозвалася Туровою?

«Нащо вамъ знать?» каже Грыва.

«Аже жъ ты на щось знаешъ? Такъ і намъ скажы!».

«Ой, мої голуб'ята! Сказавъ бы вамъ, да тільки більшъ не поїдете сюды на річку».

«Що жъ тамъ таке? Скажы бо такы намъ, дідусю!».

Якъ узялы просыть, не выдержавъ старый, сівъ на камені надъ річкою, да й почавъ глаголаты:

«Колысь-то давно, ыще до татарського лыхоліття, правывъ Переяславомъ якыйсь князь. Да й бувъ собі той князь стрілець такый, що абы зздівъ на око, то вже й его; і кохавсь вінъ у польованні. Ото жъ разъ поїхавъ той князь на полювання да й одбивсь у пущі одъ своєї челяді. Іде да іде пущею, колы жъ дывытця, ажъ на лощині пасетця стадо турівъ».

«А що жъ то, дідусю, за туры»? спыталася Орыся.

«То, моя крышко, були дыкі быкы зъ золотымы рогамы; теперь уже їхъ нігде не зздрышь. Бачыть князь тыхъ турівъ; тільки не дывуетця на їхъ золотыі рогы, а дывуетця, що пры нихъ стоить дівчына така, що усю пущу красою освітыла. Поскочывъ вінъ до неі; а відъ неі такъ сѣе, що й прыступыты не можна. Забувъ князь і про свою челядь, і про те, що заблудывъ у пущі: вхопыла ёго за серце тая чудовная краса.

«Дівчыно», рече, «будь моею жоною!»! А вона рече: «Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назадъ вернетця». А князь ій знову: «Якъ не згодысся на мое прохання, то я твоі туры постріляю», – «Якъ постріляешъ моі туры, то вже більшъ нічого не стрелятымешъ». Розсердывся князь, взявъ лукъ съ плеча і почавъ стрілять золоторогі туры. Сунулысь тыі туры въ пущу, такъ і вывалялы дерево; а князь за нымы знай пускае стрілку за стрілкою. Прыбіглы надъ Трубайло... а Трубайло тоді бувъ не такый узенькый, якъ теперь, – прыбіглы надъ високу кручу і всі шубовсть у воду! да й ні одынь не переплывъ, усі каменемъ ляглы по дну, ажъ річку загатылы. Сплеснула тоді дівчына руками: «Потопывъ есы моіхъ золоторогыхъ турівъ, блукай же теперь по пущі по всі вічні роки!»! Отъ же й блукае, кажуть, той князь до сёго часу по пущі і ніякъ не знайде свою Переяслава. А Переяславъ бувъ уже і въ татарськихъ рукахъ, бувъ і въ лядськихъ – чого вже не було зъ тымъ Переяславомъ? а вінъ не знайде ёго, та й не знайде. А дівчыныні туры лежать і досі каміннямы въ воді, і отъ прыслухайсь: то не вода реве, а ревуть туры глухо зпідъ воды. Отъ же, кажуть, буде таке время, що князь прыіде на Турову Кручу, повстають туры и підуть шукаты собі дыкыхъ пущъ по Україні.

V

Слухають дівчата, да ажъ сумно їмъ стало; слухає Орыся, да вже боїться й глянуть на каміння, що простяглось купою середь річки. Вже їй здаєтця, що то справді не каміння; і вода шумить якось не такъ, якъ вода...

Засмутывъ зовсімъ дівчатъ старый Грыва. Не знають уже, чы прать бы то їмъ, чы додому вбиратысь; соромъ тільки старого Грывы; поглядає бо на ныхъ да тільки всміхаєтця. То було люблять прать на самій быстрині, положывшы кладку съ каменя на камінь, а теперъ одійшли дальше одъ кручы, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тыха да чыста, хочъ выгляньсь, якъ у дзеркало. І, справді, мовъ у дзеркалі, выдно въ воді і небо, і кручу съ тымы кудлатымы коріннямы, що переплуталысь ізъ хмелемъ, і кучеряві вязы, що повыбігали на самый край і попростягали зелені лапы надъ річкою.

Дывытця Орыся въ воду, ажъ у воді на кручі щось зачервоніло; хтось нібы выїхавъ ізъ пуші на сывому коні і стоїть поміжъ вязамы. Боїтця глянуть угору, щобъ справді не було тамъ когось; боїтця глянуть і на каміння: вже їй здаєтця, що-ось заревуть і сунутця зъ річки зачаровані туры. Смыкнула за рукавъ одну дівчыну і показала въ воду: дывлятця дівчата, ажъ на Туровій Кручі князь на сывому коні. Такъ і обомлілы. Бо хто жъ бы сказавъ, що то й не князь? Увесъ у кармазыні, а зъ пояса золото ажъ капає.

Не мало жъ, выдно, здывувавсь і козакъ: стоїть на коні нерухомый. Бо хто жъ бы й не здывувавсь, опынывшысь надъ такою кручею? Унызу рыне вода черезъ каміння, а надъ водою сыдыть нерухомо сывый дідъ на камені, а тамъ стоять нерухомі дівчата, зъ працями, зъ мокрымы полотныщамы въ рукахъ. Чы дівчата, чы, може, русалкы повыходылы прать сорочки підводному цареві, що живе въ крышталевому будынку підъ водою. Оце жъ, мабуть, і самъ вінъ выйшовъ зъ воды погрить старыі кості на сонці. Ще разъ погляне козакъ на сывого діда, ще разъ погляне на дівчатъ: позасукувалы по локоть рукава, попідтыкалы плахты й мережані заполоччу подолы... Золото не сяє такъ на дорогыхъ перстняхъ, якъ сяють у воді й надъ водою їхъ білі ноги. Задывивсь козакъ, і собі стоїть нерухомо; колы жъ гукне на ёго старый Грыва: «Гей, гей, козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хыба хочешъ пополоскаты свої кармазыны въ Трубайлі?».

І скоро промовывъ, – заразы наче розбывъ які чары. Засоромылысь дівчата і давай бовтаты полотныщамы.

А козакъ одвітує дідові: «Да й за те слава Богу, що хоть на кручу выбрався. Скажы, будь ласкавъ, дідусю, якъ мыні выїхаты ыкъ Війтовцямъ?».

«А чого тобі треба въ Війтовцяхъ?».

«Черезъ Війтовці», каже, «лежить моя дорога».

«А куды жь лежить твоя дорога?».

«Моя дорога – до чьёгось порога, моя стежечка – до чьёгось сердечка».

«Эге», каже старый Грыва, – «нехай же тобі Господь у доброму ділі помагае! Отъ же, куды тобі выіхать. Берысь унизь, по-надъ берегомъ; то тамъ трохы нызче буде тобі доріжка; тією доріжкою выідешь ты на річку. Есть черезъ річку й кладочки; возомь не проідешь, а конемь добрый козакъ перехопытця».

Подякувавъ козакъ за пораду, повернувъ коня і сховавсь по-за-деревомъ.

Якъ сховавсь, тоді то вже розгулялысь наші дівчата: роспысалы козака якъ на папері: які й очі, які й бровы, якъ і говорыть, якъ і всміхаеця. Та каже: «Се твій суджений!» а та: «Се твій». А одна додала: «Не змагайтесь дурно, дівчата: чы рівня жь такы вамъ пышный князь! Се нашій панночці суджений!».

Почервоніла Орыся. «Збожеволіла», каже, «ты, Параско! Хыба не чула, що вінъ сказавъ дідові?»

І жаль їй було, сама не знае чого, що вінъ іде свататьця. Мякше одъ воску дівоче серце. Тане воно одъ козацькихъ очей, якъ одъ сонця...

«Що жь», каже Параска, «що іде свататьця! Судженої й конемь не обыдешь!».

VI

Попралы дівчата сорочки, зложылы на візь, зеленою пахучою травою прыкрылы, посідалы й поіхалы додому, свіжі да веселі; щебечуть якъ ластівкы. Іще далеко не доіхавъ візь до сотныцького двора, а въ дворі вже чутно було, що вертаютця.

«Орысю, наша панночко!» крикнулы дівчата, скоро розчынылысь ворота. «Чый же то сывый кінъ у дворі стоіть? Се жь того козака, що мы бачылы, се жь твого князя, се жь твого судженого!».

Гляне Орыся, а въ серці наче жаромъ запекло. Чы вона злякалась, чы вона зраділа, сама того не знала.

Выглянувъ у вікно ізъ світлиці молодой козакъ: іде въ двіръ візь старымы кіньмы, ізъ старымъ сывымъ погоньчемъ; зелена трава волочетця по бокахъ і бьетця по колесахъ; а ізъ-за сивої бороды старого Грывы, ізъ-за білої зімы червоніе літо – повень візь дівчатъ у квіткахъ да въ намысті, – Орыся, якъ сонце, поміжъ нымы!

Выглянувъ, да ажъ рукамы сплеснув: «Се жъ вона, се жъ вона!» І ото вже тоді почавъ на прямоту выкладувать свою мову пану сотникові, і хто вінъ такый, і чого прѣїхавъ. Хто жъ вінъ такый, то се вже панъ сотникъ знавъ давно. Мыргородськый осауленко, отаманъ у своїй, сотні, хорошого й багатого роду дытына. А чого прѣїхавъ? Прѣїхавъ подывытьця, що тамъ за Орыся така, що тамъ за дочка въ сотника Таволгы на всю Гетьманщину; а побачывшы та й себе показавшы, довідатьця, чы вже надбала шытыхъ рушныківъ у скрыню... Про що журывсь, чого бажавъ панъ сотникъ, те ёму якъ ізъ неба впало. Не довго думавшы позвавъ Орысю. Ввійшла въ свѣтлицю червона, якъ калына.

«Отъ, Орысю, тобі женихъ! Чы любь вінъ тобі, чы, може, подождешъ кращого?».

Хочъ-бы тобі слово промовыла, хочъ-бы тобі очыма зглянула. Стоить, сердешненька, і головку схылыла.

Бачыть панотець, що не дождетця одъ неї одвіту, – бо де жъ такы, щобъ дівчына сказала, що въ її на мыслі. Очыці хіба скажуть, а сама ні. Пораховавъ се панотець да й каже: «Де вже такый козакъ да любь не буде! Обнімітця жъ да поцілуйтєсь, да й Боже васъ благословы! Обнявъ козакъ Орысю, поцілувавъ у тыі губонькы, що наче зъ самого меду зліплєні і вклонылысь обое нызько, до самого долу, панотцеві.

Чы багато жъ наїхало дружыны на весілля, чы гучно одбулы гостей, чы довго гулялы, се вже не наше діло розказуваты.

Бачывъ я Орысю саме передъ весіллямъ; хороша була, якъ квіточка. Бачывъ я зновъ її черезъ рікъ у Мыргороді, – ще стала краща замужемъ, і дытына въ неї, якъ Божа зірочка. Вже я не разъ думавъ собі, на неї дывлячысь: «Се Божа слава, а не молодыця! Що якъ-бы хто дотепный змалювавъ її такъ, якъ вона есть, ізъ маленькою дытынкою на рукахъ! Щобъ то за картына була!».

Куліш П. Орыся / П. Куліш. – Спб., 1861.

БАБУСЯ С ТОГО СВІТУ.

**НАРОДНЕ ОПОВІДАННЯ
ПРО ПОМЕРШІ ДУШИ**

1861

БАБУСЯ СЪ ТОГО СВІТУ

ОПОВІДАННЯ

ПРО ПОШЕРШІ ДУШИ

Ціна 5 коп. ср.

ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША.

1861

БАБУСЯ С ТОГО СВІТУ

Народнє оповідання про померші души

Може не було й на всьому світі кращих діток, як у нашої пані. Було в її дві дочечки. Старшеньку звали Ганнуса, а меншеньку Катрусю. І що ж то були за дітки, коли б ви їх бачили! Як дві зірочки Божі на небі. От же не довго й повтішалась ними бідна наша пані: забрав їх обох Господь милосердний; бо се вже звісна річ, що Господь кращі собі бере, а плохше людям залишає. І що ж то поплакала і повбивалась за ними наша пані! Правдиво сказано, що як мати плаче, то мов річка ллетця.

Ото ж раз привели до неї одну нашу такую бабу, стару, престаренезну, що недавно обмірала і на тім світі була, і все бачила, що там дітця с помершими душами, — чи не потішить вона її якою звісткою. Привели, то Явдоха наша приступила такою до пані та й каже: «Добродійко! ось прийшла стара Дубыныха, що обмірала й на тім світі була, і все бачила, що там робитця с помершими душами. Спитали б ви її, чи не потішить вона вас якою звісткою».

То пані підвела трохи голову та й дивитця на ту Дубыныху... А Дубыныха стоїть перед нею стара, престаренезна, аж страшна: сказано — с того світу повернена.

«Так ты ня тім світі була?».

«Була, моя добродійко».

«Що ж ты там бачила?».

«Усе бачила, добродійко, що дітця с помершими душами».

«А бачила ж ты там мою Ганнусю й Катрусю?».

«Бачила й Ганнусю, бачила й Катрусю?».

Пані аж з ліжка скочила: «Що ж вони там роблять?».

«Мати Божа панчішку плете, а вони перед нею золоті клубочки держать».

Так такою й каже: «Мати Божа панчішку плете, а вони перед нею золоті клубочки держать».

Пані моя як почувала те, то з радості й слова не вимовить; а далі як кинетця навколішки перед образом... А в неї в опочивальні образ стояв, великий та гарний: намалевана Пречыста з дытыною: мов жива дивитця з малювання. Як кинетця вона перед той образ, як зціпить руки, як заплаче! А мы всі стоячы й собі заплакали.

«Мати,» каже, «Божа, Царыце небесна! ой як же ты мое серце втішила, що ты моїх дыток, як сырїток, прыголубыла!».

Та плаче ж то гірко, та все дякує! А мы й собі стоя плачемо.

Далі ото вже вгамувалась, переплакала та веселіша трохи стала. Роспытуе в тієї Дубыныхы: «Бабусю,» каже, «голубонько! скажы ж мыні, що там іще дієтца с помершымы душама?».

— Ой, пані, каже, зозуле моя! чы можна ж те языком зговорыты, що там на тім світі дієтця? Хоча б, здаецця, не пыв і не ів, а все росказував, то й тоді б не переговорыв усёго... Ото, каже, як прыйшла вже мыні година вміраты, то смерть і стала с косою в мене в ногах. Як стала, то ногы так і похололы.

А мы стоімо, та слухаючы мороз так і пішов у нас по-за спыною.

— Далі, каже, і жывіт, і руку, і все так і похололо... Дывлюсь, аж вона вже в мене в головах. Як замахне косою, то душа тільки пурх! так як пташка вилетіла, та й полетіла, полетіла по хаті, і сіла в кутку на образі, під самою стелею. А гріхы сталы на порозі та й не пускають душі с хаты. От я, каже, бачу, що нікуды выйты; дывлюсь, аж вікно отчынене. Я — пурх у вікно! і пішла, пішла полем. Легко та любо мыні так, мов зараз на світ народылась. Дывлюсь, аж не сама я йду, а веде мене якыйсь дід, а куды він мене веде, боюсь спытатысь.

— Ідемо, колы ж грызутця дві собаки над шляхом, так грызутця, так грызутця! А дід і каже: «Се не собаки, се два браты, що погрызлысь та побылысь, ідучы степом. То Бог і сказав: Колы вже й рідні браты бьютця, то де ж буде те добро між людьмы? Нехай же, каже, стануть вони собакамы і грызутця, помы не буде іхаты Мартырымян». Так і сталось по Божому. Мы вже й мынулы іх, а вони все выщяты та грызутця.

— Ідемо, каже, степом; колы ж яма така глыбоченна, що й дна не выдно. Дід каже: «Лізь!» А я боюсь. «Лізь!» каже. Мусыла я полізты. Гляну, аж се вже другый світ. Скрізь сыдыты помершы душы, усе по статтям: молоді в молодій статті, а старі в старій, і хто як на сім світі заслужыв, те й на тім світі прыймае. Хто старцям мылостыну подавав, то все те перед ім і лежыты: чы шматок хліба, чы кільце ковбаскы, чы сала крышенок, то все так на столах перед нымы й лежыты; а хто не давав, то так сыдыты.

— Ідемо, каже, аж ходят волы в такому спашу, що й ріг невыдно с травы, а самі худы, худы, як дошка. А біля іх ходят волы по самій землі — ні травынкы під ногамы нема, да жыр аж по землі тыліпаецця. От дід і каже: «Оце,» каже, «що худыі волы, то богаты люде, що жылы самы в роскоші, а бідным не помагали; а сыты, то бідны люде, що од свого рота одіймалы та старцям із последнего давалы. От же вони тепер і сыты й напоены, а ті по рогы в спашу, та худы, як дошка. «Так то на сім світі! богаты, й хорошы, й щаслывы —

усі помруть, усе мынетця. Сказано: Сей світ — як маків цвіт: день цвіте, а в ночі опаде!

— Ідемо, каже, аж між двома дубами горять у полоні чоловік і кричуть: «Ой, пробі! укрийте мене, бо замерзну! Ой укрийте мене, бо замерзну! Дід і каже: «Оце,» каже, «той чоловік, що просився до его зимою в хату подорожній, а на дворі була метельця та хуртовина, а він не пустив, дак той і змерз під тыном. Оце ж тепер він горить у полоні, а ему ще здаєця, що холодно, і терпить він таку муку, як той подорожній терпів од морозу».

— Ідемо, каже, дальш, колы ж лежить чоловік коло крыніці; тече ему ривчак через рот, а він кричуть: «Пробі! дайте напытьця! пробі! дайте напытьця!» Дід і каже: «Сей,» каже, «не давав чоловікові в жныва воды напытьця. Жав він на ныві, аж іде старчык дорогою, а жара велька, Спасівська. «Ой,» каже, «чоловіче добрый! дай, рады Христа, воды напытьця!» А він ему: «Оце ж для тебе вывіз! Выплю на ныву, а не дам такому дармоїду, як ты!» То от-тепер ему ривчак через горло біжить, а він ще пыты просить; і до віку вічного буде ему так жарко да тяжко, як тому старцеві, що йшов дорогою».

— Ідемо, каже, аж кыпить у смолі жінка, а перед нею цибулька лежить. Дід і каже: «мучытця так маты вашого старого тытаря Онысыма, що було все старців годуе та бідним помагає, а ніколы жодної душі не обідыв і ні в одному слові не збрехав. Була вона багата, та скнара, що од неї ніхто й хліба шматка не бачыв. Ото раз полола вона цибулю, аж іде поуз ворье дід-старець. «Подары», каже, «паніматко, рады Христа!» Вона вырвала стрілку: «Прыймы,» каже, «старче Божый». Тільки ж од неї й бачылы. От, як умерла, то вже звістно — тут своя дорога, а там тебе поведуть. Взялы її небогу та й потяглы в пекло. А Онысым і побачыв з неба, що вона вельку муку прыймає, тай каже: «Боже мій мылий, Спасе мій Хрысте! за всю мою щырість, за всю мою правду, зроби мні таку ласку: нехай і моя маты буде в раю зо мною». А Хрыстос і рече ему: «Ні,» каже, «Онысыме! вельмы грішна твоя маты. Візьмы хыба оту цибульку, що лежить перед нею, та колы вытягнеш її с тыі бездны, то нехай і вона буде в раю с тобою». Узяв він тую стрілочку, та й подав матері. Схопылась вона за неї... от-от вытягне с пекла! бо що-то Божому святому? Аж ні: як поначіплювались ій і в плахту, і в намітку грішны душы, щоб і собі с того пекла vybrатьця, то й не здержала тая цибулька: перервалась, а вона так і бовтнулась в горячу смолу!

— Ідемо, каже, ще дальш, аж стоїть по пояс у жару, так як горщык на прыпичку, наш покойный Бабынець, що ще як парубком був, то обмірав. Я й пізнала его. «За що се ты,» кажу, «Семене, таку

муку прыймаеш?» «Що ж,» каже, «бабусю! як обмірав я парубком, то ходыв усюды по другому світу, усякі муки бачыв, а далі зайшов до якогось діда. Сыдыть і все до купы лыка звязуе. Оце одріже од жмутка два шматочки, та звяже до купы, та й повісыть на кілочку, одріже, звяже, та й повісыть на кілочку. «Дідусю!» кажу, «що оце вы робыте?» — «Се,» каже, «я парую». — «А моя ж пара тут есть?» — «Есть,» каже: «ось-де,» та й звязав і повісыв на кілочку. «Як же мыні пізнаты свою пару?» — «А ось як: як пійдеш ты на святках у корчму, та заграють музыкы, то вона перша піде в танець, бо вона охоча до музык: ото ж твоя й пара». А я, грішний, і подумав: «Колы ж буде хороша, то буду сватать, а як же погана, то візьму каменя з собою та і вбью». Узыв каменя і пішов до корчмы. Колы ж скоро загралы музыкы, аж і выйшла, та така ж нечумазна! Я як хряпну іі каменем по голові, а сам навтікача! Та як пішов, то волочывсь років, може, зо два і вже де не сватавсь — ніхто не йде, та й не йде за мене. То я собі й думаю: «Піду ще в ынше село, та зачну свататьця с крайнєй хаты, не мынаючы жодной; може, чы не оддасть хто». Іду, аж стоіть сельце. От я в крайню хату. Дывлюсь — дівчына гарна, чы вже може так мыні тоді здалось. Став сватать — оддалы. Ото ж і став я жыть із нею. Та раз у свято зібралысь жінкы до купы, пообідавшы, та й ськаютця собі під хатою у холодку, а одна ськає мойй жынці в голові та й пытає, а я й чую: «Чого се,» каже, «в тебе шрам у голові?» — «Се я,» каже, «ще дівкою гуляла раз на святках у корчмі, а одын вражый сын здурів, чы выпывся, — ухопыв каменяку та мене по голові; то трохы не вмерла; та вже якось одхаялы». А я слухаю та й догадавсь, що се та сама, що звязав мыні Бог у пару!... От за те-то я тепер у жару по пояс стою, що пішов протів Божої волі».

— Ідемо, каже, ще дальш, аж гайдамака, такый старый та здоровенный, гад рукамы з ямы до ямы носыть, а черті остямы его погоняють. Дід і каже: «Сей,» каже, «багацько натворыв гріхів на тім світі, і покуту вельку выдержав, — і покута его не слобоныла. Тяжко велькі гріхы его! за те він і мучытця гірш над усі грішны душы. Довго разбывав він народ, різав старого й малого, далі одумавсь та й пішов сповідатьця. Прыйшов до одного попа: «Висповідай мене, паноче, та накынь яку покуту». — «Які ж твоі гріхы?» — «Оттакі й такі: багацько я душ із світа зігнав, і отця й матір убыв». — «Э, на такі гріхы нема в мене покуты!» Він узыв та і вбыв того попа. Іде до другого: «Висповідай мене, паноче, та накынь покуту». — «Які ж твоі гріхы?» — «Оттакі й такы». — «Нема на іх покуты». Він і того вбыв. Далі бачыть, що ніхто его не выспідає, почув, що есть десь такый піп, що ще маленькым батько продав его нечыстому за те, що поміг у

дорозі вирятувати воза с калюжы; так він і в пеклі вже був, та якось выкрутивсь звідты і зробывсь попом. «Піду ж,» каже, «я шукаты сего попа: сей уже певне накыне на мене покуту». Іде, аж той піп і іде ему назустріч. Пытаецця: «Чы ты був у пеклі?» — «Був». — «А чы бачыв же ты там мій патрет, мою душу?» — «Бачыв». — «Що ж вона там робыць?» — «Гад,» каже, «рукамы з ямы до ямы носыць, а чорты острямы її погоняють». — «Ну,» каже, «колы ты вже і с того світу вернувсь, то ты на мене накынеш покуту». — «Які ж твої гріхы?» — «Оттакі й такі: багацько я душ із світа зігнав, і отця і матір убыв». — «Э, тяжкыі,» каже, «твої гріхы!» Та повів его нагору, на могылкы, та і каже: «Вызьмы ж,» каже, «ты оцю яблуневу палку; вона мыні ще од мого діда досталась; та посады її оттут на могылках, та чы бачыш гень-гень у полі крыныця? Ходы ты рано і вечір дотыі крыныці, носы воду ротом і поливай сю палку. Колы вона прыйметця і выросте з неі яблуня, і поспіють яблука, і ты їх усі струсыш, тоді спадуть с тебе і всі гріхы твоі». Сказав, да й поіхав собі. Ото ж, років, може, через трыдцать, іде, знов той піп через той ліс, мимо тых могылок, іде, та так ему звыдкысь запахлы яблука! Гляне, аж на могылках така хороша та рясна яблуня стоіть! а на яблуні яблучка все срібні, тільки двое золотых; а під яблунею сыдыть дід, сывый-сывый, як молоко. Побачыв попа, пізнав, да тільки рукою на яблуню скынув: вже й слова не промовыть. Тоді піп: «Эге! та се ж,» каже, «той гайдамака, що я покуту накынув!... «Ну,» каже, «трусы». Струснув дід яблуню, — усі срібні яблука обсыпалысь, а двое золотыхъ высыть. Чого вже не робыв він, як не збывав, — высять та й высять!... «Оце ж,» каже, «твої два гріхы высять, що ты отця й матір убыв». Та, набравшы в хусточку яблок, і поіхав собі. А гайдамака там і сконав. І мучытця оттут він гірш над усіх грышныків, і ніколы не буде ему пільгы. Усім буде колысь пільга, а ему не буде».

— Ідемо, каже, дальш, аж лежыть через провалля кладочка, така хыстка, що вся так і колышетця. А провалля таке глыбоченне, що й дна не выдно, — тільки щось гуде, так як у котлі кыпыть. Як ступыла я на кладочку, як хытнусь, то трохы не впала. І впала б такы, колыб дід не вхопыв за рукав. «Э, ні!» каже, «ще тобі не пора туды, ще ты вернеся на той світ. Багато там людей погубля свої души то лайкою, то бійкою, то скнаростю, то кражею, то душегубством безбожнымъ. От же, як вернеся,» каже, «то гляды мыні, роскажы людям про все, що тут бачыла: нехай вони знають, що-то за муку пекельні, нехай памятають на праведный суд Божый; бо вже,» каже, «мученык Іван в Києві, у печерах, по шыю в землі стоіт; а як увійде зовсім у землю, тоді ніколы буде каятьця».

І багато, багато росвазувала про той світ стара Дубыныха. Не можна всего жадным розумом збагнуты. А пані слухає, да знов: «Бабусю-голубонько! а діток же моїх як ты бачила?» А вона: «Да я ж кажу тобі, моя добродійко, що бачыла я їх високо, в раю Божому. Маты Божа панчішку плете, а вони перед нею золоті клубочки держать».

*Бабуся с того світу: народне оповідання
про померші души. – Спб., 1861.*

ПІВПІВНИКА.

**ГИШПАНСЬКА
ДІТСЬКА КАЗОЧКА.**

**ПО-НАШОМУ РОЗКАЗАВ
ПАНЬКО КАЗЮКА**

1861

A 2106 II

XIII 23

ШІВЦІВНИКА

ГІШПАНСЬКА ДІТСЬКА КАЗОЧКА

По-нашому розказавъ

ПАНЬКО КАЗЮКА.

ВЪСНУ АЖТОРА
1861

ПЕТЕРБУРГЪ

1861

ПІВПІВНИКА
(Гишпанська дитська казочка)
По-нашому розказав Панько Казюка

Була собі колись гарна курочка, и добре їй жилось у дворі вь селянина. Кругъ неї метушилась купка дітокъ чимала, и міжъ тими дітками одно собі вдалось препогане и скалічене. Отъ же сєго найбільшь мати й кохала, бо вь матірокъ такъ завжди буває. Мизерне те курчя вивелось изъ малесенького яечка. Півкурчяти тільки й вивелось, мовъ хто одтявъ половинку. Зъ однимъ тільки окомъ, зъ однимъ криломъ и однією ногою. Що жъ? дарма, що каліка, а така жъ була пиха вь того курчяти, якъ и вь єго батька старого півня; а батько єго бувъ найпишнійший, поважний и огрядний півень, — хочъ сто верстовъ исходи кругомъ, такого другого не побачишь. Дурне курчя, підрісни, забрало собі вь голову, що воно диво міждо курми. Якъ зачнуть було кури єго на сміхъ підіймати, то воно собі й думає: «Се зъ заздности!» Якъ же курчята до єго прикладки прикладують, то воно говорить: «Се зъ досади, що я на їхъ и дивитись не хочу!».

Отъ, разъ и каже те Півпівника своїй матері: «Слухай лишъ, мамо. Обридло вже міні жити вь селі. Надумавсь я до царя доступитись; хочу я подивитись на царя й на царицю».

Бідна мати ажъ закудкудакала зъ ляку, таке почувши.

«Дитино моя!» каже, «хто се тобі таку дурницю вь голову вкинувъ? Твій батько ніколи зъ свого села не виходивъ, дарма що кращого півня на всімъ світі немає. Чого тобі й бажати, якъ нашъ двіръ? у царя краще тобі не буде. Глянь, яке гноіще гарне, яке зерно намъ смашне посипають, яке затишне сідало вь насъ, и сімья, слава Богу, не маленька, и всі тебе кохають».

«Байдуже міні!» одрізало навісне Півпівника. «Брати мої и сестри — дурна сільска темнота».

«Мое голубятко», каже єму мати, «хиба жъ ти вь воду на себе не дивилось? хиба жъ не бачишь, що вь тебе одного ока и одної ноги дасть-Бігъ?».

«Коли ти зачепила мене зъ сєго боку, мамо», відповідає Півпівника, «такъ я тобі скажу, що соромъ тобі самій, що я такий уродився. Ти, мамо, сама тому винна. Изъ якого яечка я вилупився? Мабуть, така курка знесла, що й на сідало не зскочать».

«Ні, моя дитино», каже єму мати; «съ такихъ яецъ луплятьця тільки ящурки, а ти вилупилось изъ останнєго яечка, що я сама

знесла; затимъ таке й мизерненьке, що ти поскрібочокъ. Яка жъ тутъ моя вина, сѣрденько?».

А Півпівника, задираючи червоний гребінець, каже:

«Може, я такого лікаря знайду, що міні все те поприставляє, чого въ мене нема. То нічого більшъ и балакати, — піду!».

Бачить бідолашня мати, що воно за упиряка, та й каже:

«Хочъ же послухай моєї доброї ради, моя дитино. Якъ підешъ у мандрівку, то не прохоть близько коло такої церкви, на котрій святий Петро намалѣваний: не любить вінъ півнівъ здорово, а ще більшъ — їхъ кукурікання. Ще жъ оберегайся у світі тихъ людей, що кухарями звутця, та й куховаркамъ на очи не навертайся, бо все то лихі наши вороги: и не писнешъ, якъ вони тобі шийку перечикають! Теперъ же, синочку, нехай тебе береже Господь и святий Микола, добрий помішникъ у дорозі. Иди собі, коли не хочешъ зъ нами жити, тільки попроси тата, нехай тебе благословить на дорогу».

Півпівника скікнуло до поважного півня, вклонилось ёму низесенько и поцілувало въ кіхоть. Шановний батько поблагословивъ ёго не такъ-то жалібно, а більше згорда, бо за спесиву вдачу не любивъ вінъ свого синка. Мати жъ, такъ та за слізки й світу Божого не бачила, и знай сухимъ листочкомъ очи втирала.

Рушило Півпівника въ дорогу, стрепенуло крилцемъ и трейчи заспівало на знакъ свого одходу. Прийшло воно до рівчака, а діялось се діло середъ літа, такъ рівчакъ мало не зовсімъ поресохъ, и дітвора ёго гребелькою пересипала. Побачивъ рівчакъ подорожнёго, та й каже-дзюрчить такі слова:

«Ти бачить, братіку, якъ я заслабъ, насилу ворушусь; немає въ мене сили й дітську гребельку прорвати, щобъ вона мене не зупиняла; а звернути въ бікъ, — про се вже хочъ и не кажи. Визволь мене зъ сеї біди, розгреби своїми кіхтями пісокъ на греблі. За се ти питимешъ мою воду, коли схочешъ и скільки схочешъ, а якъ підуть дощі та прибавлять міні води, то я, може, тобі въ великій пригоді стану.

А Півпівника ёму одказує:

«Не хочу розгрібати! Що я тобі за робітникъ? Хиба бувають такі робітники въ такого мизерного та каламутного рівчака?».

«Ну, дамся жъ я тобі въ знаки тоді, якъ ти й не думатимешъ!» замимривъ рівчачокъ тихимъ голосомъ.

«Дождись перше дощу!» одрізало ёму Півпівника. «Куди, який ти страшний на словахъ! а завтра може й горобці по тобі скакатимуть».

Далі стріло воно на дорозі вітра. Лежить бідаха вітеръ, ледві дише.

«Любе мое Півпівника!» каже вінъ подорожнєму, «на віку, якъ на довгій ниві, всё-го трапитця; треба намъ помагати одинъ одному. Підійди ближченько та придивись до мене. Бачишь, якъ мене спека полуденна одоліла! А я було ліси ламаю, и жита толочу, и стріхи зриваю; ніхто проти мене не встоїть. Не лежавъ би я й теперъ на дорозі, та лихо мині надало, підупавши на силахъ, коло квітокъ гуляти; впився я одъ їхъ духу солодкого, а жаркий день и вклавъ мене середъ дороги. Коли бъ ти мене тільки трошечки одъ землі своїми кіхтями підкинуло та ще криломъ піддало, то я й піднявсь би вгору и полетівъ у свою сторону. Тамъ моя мати хуртовина зъ сестрами фижами працюють теперъ, направляючи золоті хмари, що я порозривавъ козакуючи. Тамъ, тільки дадуть мині попоісти, такъ я зновъ увійду въ силу».

«Добродію!» одвітувало Півпівника, «а забувъ, якъ тя було мною гордуешъ, та хвість мині куєвдишь та ростопіруешъ, мовъ тому индикові, людямъ на сміхъ, а мині на велику досаду? Ото жъ знай, що всякому своя нора. Бувай здоровъ, мій пане!».

Сказавши се, закукурікало голосно Півпівника и гордимъ поступомъ пошкандибало далі.

Наузкрай ниви, на стерні, куривсь димокъ маленький. Півпівника підійшло до ёго и побачило искорку въ попелі; ледві, ледві жевріє искорка.

«Кохане Півпівника!» каже вона ёму, «у добру годиноньку ти надійшло до мене; ти мене одъ смерти оборонишь; отъ-отъ мушу згаснути, що нічимъ мині живитися. Не знаю, де мій приятель вітеръ застрявъ, ато бъ вінъ мині заразъ допомігъ. Будь ласко, пригорни до мене трошки сухого листячка або солімки, — я заразъ оживу й звеселюся».

«А що мині по тому?» одказало ёму Півпівника. «Гасни собі, коли тобі хочетця; ти мині ні на віщо не потрібенъ».

«Ой гледи лишъ!» каже искорка. «Може, й я коли-небудь стала бъ тобі въ пригоді! Не плюй, кажуть, у воду; може, згодитця напитьця».

«Дивись!» гукнуло на неі Півпівника: «ще й страшить! Отъ же тобі за се!».

Та й засипало искорку попеломъ; а потімъ почало, своїмъ звичаемъ, зновъ кукурікати, мовъ яке велике діло зробило.

Прійшло Півпівника въ столицю и йде мимо цѣркви, а на церкві святий Петро намалєваний. Тутъ би ёму мерщій утікати, такъ що жъ, коли ледача вдача така! Стало якъ разъ противъ дверей, напужилось, та й кукурікнуло зъ усїєї сили, аби матери не послухати.

Підходить воно до царського будинку, щобъ подивитись на царя й царицю. Москаль, стоячи коло будинку зъ оружиною, заразъ гукне:

«Куди? назад!» Воно таки й злякалося та підь ворота. Гляне, аж чоловік якийсь вь білій шапці. Воно й питаєтця вь горобця: «Що се за чоловік?» — «Се», каже, «кухарь царський». Ну, що бь же утікати хочь звідсіля, якь мати навчала! Куди! воно й гребінець свій червоний и хвість закручений настобурчило, наче що путне, та просто й чимчикує до кухаря, бокомь на ёго позираючи; а кухарь хіпь ёго за крило! та заразь — чикь! Туть воно й ніжною задригало.

«Гей!» гукне тоді кухарь на свої хлопята, «а кете сюди кипячу! ось я ёго обпатрошу!».

«Водице, моя сестрице!» каже тоді Півпівника, «будь ласко, не печи мене, змилосярдись надо мною!».

«А ти надо мною змилювалось, якь я тебе прохала, течучи рівчакомь?» одрізала вода, та ажь кипить изь серця, и обпарила ёго до-щенту; а туть хлопці-кухарчата кинулись и ні одного пірця на ёму не zostавили.

Потімь узявь кухарь миску, положивь туди Півпівника, та й поставивь противь жару.

«Ой огнику, мій братіку!» пищить Півпівника, не печи жь мене, не жарь же мене!».

«Ось постій лишь!» затріщавь огонь, пізнавши ёго и безь пірья: «я тебе навчу, якь мене попіломь закидати!» Та якь пришкваривь (а кухарь одлучивсь на часинку до шинку), то воно й почорніло, якь головешка».

Вернувся кухарь зь шинку, бачить, що огонь знівечивь Півпівника, та й викинувь его на смітникь.

«Ой вітре, вітроньку!» квилить тоді вже Півпівника, «не займай же хочь ти мене; ламли лучче дерево, толочь лучче жита и зривай стріхи, а я вже тут лежатиму та на свою долю плакатимусь».

«Ні, такь одь мене не викрутисся!» реве ёму увь одвіть вітерь, та ажь свище крутячись; далі підхопивь ёго, піднявь вище царського будинку та й кинувь. Летить воно унизь, а на будинку гострий шпиль залізний; воно на той шпиль и настромилось; а вітерь и почавь ёго зривати, щобь ище поглумитися; а воно на шпилью й крутитця. И такь нема ёму впокою ні вь день, ні вь ночі.

Спочине трохи вітерь, и воно спочине; а скоро прокинувсь, заразь и почавь вертіти туди сюди, то туди Півпівника. Ото жь ёму за те що було неслухняне, що високо неслося всімь тільки пакість робило.

*Півпівника. Гишпанська дитська казочка.
По-нашому розказав Панько Казюка. —
Спб., 1861. — 12 с.*

МОРОДОВЦЕВ Д.

ДЗВОНАР

1861

ДЗВОНАРЬ

ОПОВІДАННЯ

ДАНИЛА МОРДОВЦОВА

Ціна 3 коп. ср.

ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША

ДЗВОНАРЬ

Оце я теперъ дзвонарь старий и вбогий; а колись не такимъ бувъ. Та що згадувати? гадкою не зарадися. Та й жити не скільки: на мою домовину давно вже десь виросло дерево, та й рости не починало. Що було мое, те пройшло и биллямъ поросло; а коли часомъ згадається, то й не розпізнаєшъ, чи то самъ живъ и бачивъ, чи малому мати въ казці казала... такъ ні, не казка.

А була наша мати дяконка, дуже вбога, и своїми руками заробляла хлібъ на насъ на трѣхъ: на мене, на сестру Галю, та на Доку. Знали ми тільки панотцеву могилку, а самого не зазнали. Було йдемо у неділю до церкви, то мати й показує намъ на якусь могилку, и каже було: «Ото підъ білимъ хрестомъ вашъ батько лежить», — то ми й знали.

«А який, мамо, вінъ бувъ?» було питаємо.

«Вінъ бувъ добрий чоловікъ, и люде ёго поважали», було скаже.

«А въ чімъ ёго поховали, мамо?».

«На що вамъ се знать, діти? Поховали ёго у чорній ризі и кадило положили: а я ёму волосся розчесала до самихъ плічъ».

Було мати журитця, що нічого намъ не зоставивъ пан-отець.

А зосталась після ёго хата та нові ворота — не вспівъ и двора тиномъ обгородити. И господарство не-яке було: нічого не придбано; то всѣго у людей позичали. А я тими часами підроставъ: треба було пісьма вчити; а на які достатки? Салдаты Позіхайликъ, що хлопцівъ учивъ, грішми не бравъ, — та яка ёго й письменність була? Граматки усякої по верхамъ читавъ та часловець, а изъ псалтиря вмівъ одъ Блаженъ мужъ та до Всякую шаташася. Та бувъ добрий чоловікъ, — и за те дякувати Господа.

Ото було й посадовить насъ коло столу на ослоні, а іншихъ на лаві. Поберемо указки въ руки — а указки робивъ самъ, такі мережані та довгі, и за кожную бравъ по гарцю пшона, або по курці, — ото й дивитця, чи такъ указки держимо. Коли який не такъ візьме, то було й гукне:

«Иване! Такъ баби костуръ держуть...»

Або до другого:

«Роззяво! такъ паничі виделкою курчать за обідомъ штрикають... візьми звичайненько, та прокажуй свій стихъ».

А сама сяде на порозі, або на дзизлику, та чоботи шие. А біля ёго пужка ремінна.

«А ну, дяконенко, прокажи-лишень свій стихъ».

Се, бачъ, на мене.

То було поблагословисся хрестомъ святимъ и проказуешъ, ажъ поки не дійдешъ до гаспидського хверть-ирци-кру, херь-ирци-кру, — такъ тобі пуга и вродитця передъ очима, и язикъ одеревеніє, тільки указка труситця.

А любивъ мене Позіхайликъ — царство ёму небесне, — любивъ якъ рідного, а все було лясне пужкою по за плічми, а въ иншого було й колодкою шпурне.

«Оттакої! Чого довбешъ, вражий сину, мовъ чумаць галушки? Я тебе!»...

Скільки не довбавсь, а такъ на словотитлі й зачипивсь. Тільки було матері лихо: усе плаче та молитця.

Та й самъ Позіхайликъ не дуже неволивъ насъ. Повчимось було трохи, то вінъ и веде насъ до себе на городъ молодий бутъ поливати, — и поливаємо: а потімъ у лісь до Староселища — риби ловити, або зъ волокомъ.

Самъ було виріже намъ удилища довгі та глучкі, изъ бруслини: насуче кожному білої волосні, щобъ риба въ воді удочку не бачила та не жахалась: наробе гарнихъ поплавцівъ, та не зъ окучи, а зъ якогось дерева, и посадовить насъ — кого міжъ собою, де лини ловлятця, кому міжъ лататя звелить закидати, де окуні на сонці грають. Инший краснопірокъ потягає; той себелівъ та плітокъ; а самъ сидить міжъ очеретами, удилище зъ доброго дубка, поплавець ажъ насередь озера, — сидить та погукує:

«Петрику! не ворущись: у тебе лускирь клює, — тягни..!».

И витягне лускиря.

«А, чортівъ Гриць! Якого окуня впустивъ... будешъ теперъ у мене до самысьнього Маковья Помилуй мя, Боже, вчить».

А самъ ажъ очереть ламає! Тільки не довго сердивсь...

Оце якъ наловимо чимало, та въ казанокъ, — така добра юшка, що Господи! хто провинуватився, тому хлібъ изъ водою, а намъ и юшка й риба.

«Іжте, гаспидські діти, на здоровья, та кістками не подавитця. А ти, Грицьку, знай...».

«Та то жъ ви много окуни істе, дядьку».

«То-то — твого...».

Та більшъ уже й не гніваецця: такий добрий бувъ!

Якось разъ сидимо ми надъ озеромъ, та на поплавці поглядаємо. А день бувъ тихий та теплий: хочъ би тобі листъ на дереві залепетавъ, и птиця не щебече — тихо. Тільки й чути, якъ риба проти сонця викинетця, плесне на сонці, та ящірки сухимъ листямъ шелестять поміжъ травою, або чміль загуде, и стихне.

Коли слухаємо, щось по лісу гукає, та такъ далеко, що й голосъ ледві доносить, а далі все ближче та ближче. «А, дядьку, гу! ... а, дядьку, гу!» тільки й чути.

Інші зъ насъ хотіли відгукнутись на голосъ, такъ Позіхайликъ не звелівъ.

«Цитьте», каже, «гаспидські!... Катъ ёго зна, що воно такое е... Може, що недобре, то глядіть, колибъ не нагукали».

Коли вийшло зъ лісу на поляну. Дивимось — ажъ то нашъ підтитарий.

«Помагайбі», каже, «Степановичу!».

«Спасибі», каже. «Та не гомони, дядьку: усю рибу покалошкавъ».

«Чи не зъ вами тутъ дяконча?».

Мене мовъ уколело.

«А на що вамъ ёго?».

«Благочинний», каже, «наіхавъ, то дяконенка, бачъ, тее, велено привести. Вони сами знають — на шо».

«Оттакоі! се, бачъ, и мені треба въ слободу йти?».

«То й идіть, коли тее...».

Ото й пішли.

Я йду, мовъ опечений, а мале серце такъ и стукотить, — Мати Божа, якъ боязко!

«Се бъ то тебе, хлопче, у брусу, — писаръ казавъ, — коли не тее...».

Воно жъ такъ и було. Благочинний сказавъ паніматці, що буде за мене ходатайствувати.

И походатайствувавъ.

Роківъ черезъ два, либонь, черезъ три, якъ у самого благочинного підросли діти, що вже треба було й їхъ пісьма вчити, — и повезли насъ у городъ. Прощаючись, мати дуже плакала та наказувала, щобъ добрий бувъ та слухняний; Богу бъ молився рано й вечіръ, и матіръ не забувавъ. И сестри плакали. Заплакавъ и я трохи.

Приіхали у городъ на четвертий день. Благочинний водивъ своїхъ дітей по началству, а я дома сидівъ. Далі й мене повели до ректора.

«Якъ тебе звуть?» питає.

«Василькомъ», кажу.

«Василій... въ пам'ять отця нашого Василя Великого, Григория Богослова... такъ?».

Я мовчу, бо тоді ще не знавъ, що не Василя Великого, а Василя Амасійського.

«А прозивають?».

Я мовчу.

«Який не говіркий», каже, «мовчаливий — taciturnus... Так будеш же ти Тацитурновъ».

И ставъ я Василькомъ Тацитурновимъ ажъ и досі. Тільки довго не втямку мені було се прізвище: оце було кликнуть у школі: Петръ Лакриментовъ, Василій Тацитурновъ, — то я мовъ и не чую, бо усе забувавъ собі на лихо, що я Тацитурновъ. Таке чудне слово, бодай ёго!

И почали мене вчити, та не такъ, якъ Позіхайликъ вчивъ: не прозьбою, ні грозьбою, а червоною лозою та гнучкою вербою. И били жъ Тацитурнова, Мати Боже, якъ били! Та малому усе не на лихо: молоде тіло швидко гоїлось; дитячі слёзи швидко висихали; тільки на серці у дитини не добре накупало. Недобре начиння не добромъ и зіходило. Та не одного мене бито....

А я тими часами підроставъ, та такъ же хутко! Вже сімнадцятий рікъ, и я не дитина, и вь мене думки та гадки: одна думка на добре, друга на погане. Та нечистий нагадавъ намъ у бурсі гражданськихъ книжокъ читати, про мирські діла та про гріхи людські. А на такі книжки запереть бувъ одъ ректора: «Лучче», каже, «гріхъ содомський, ніжъ се диявольске наваждение: гріхъ по плоті плоть сквернить, а писание сатанино душу поглубляєть».

Воно жъ и мене на-віки згубило.

Якось разъ сидимо ми собі бурсаки та читаємо сі гріховні псалми (я вже й не згадаю, яка то книжка була), сидимо та читаємо, інші сміютця, другі мовчать та слухають, — мене нечистий и наустивъ.

«Господи! якъ би я», кажу, «вмівъ такі вірші складати, я бь и вь протопопи не пішовъ...».

«И такъ не підешъ», озвався хтось тихенько за мною.

Зиркъ, — ажъ отець ректоръ стоить середъ камери, коса расплетена, довго — ажъ нижче плічъ, — а самъ білий, якъ крейда. Такъ усі й помертвіли.

«Сатано, сатано....сатано!».

Я вставъ на ноги, а ноги не держать... усе заходило передъ очима, и мовъ темно вь камері стало....

«Сатано, сатано....сатано!».

Тільки я й бачивъ бурсу и вона мене бачила.

Мене вигнали... Господи, якъ-то вже плакавъ я передъ ректоромъ, щобъ не губивъ мене, матірь мою не вбивавъ!... не помилувавъ. Вигнали, якъ собаку.

Вийшовъ я зъ бурси... Куди йди? де дітись? А вже більшъ ні до кого, якъ до матери. И пішовъ. А було се у Петрівку, саме тоді, якъ люде траву косять. Літо придалось добре, тепле — весело йти. И мені було весело, бо малому лихо — півъ-лиха, а надъ те що й додому йшовъ; а дома я не бувъ съ того часу, якъ мене у бурсу одвезли. Довго озиравсь я на городъ, ажъ поки не поеривсь горою: съ того часу я й не бачивъ города, та більшъ вже нічого не бачивъ, окрімъ своєї слободи та дзвіниці... Ото жъ я и дзвонаремъ ставъ.

Чи скільки я тамъ ишовъ — не згадаю, а на шостий, чи на сёмий день, зза гори и наша церква виглянула. Тутъ я заплакавъ, та й самъ не знаю, якими слізьми. Господи! — йду мимо Староселища, де съ Позіхайликомъ колись рибу ловили, — нема Позіхайлика міжъ очеретами, не стримить зза кущівъ ёго удлище довге, чорноклинове, и хлопцівъ немає. А риба, якъ и тоді, виграє на сонці, и зозуля кує надъ озеромъ... Серце въ грудяхъ колотитця, якъ не вискоче.

Отгуть я окуня піймавъ... И огнище буцімъ тільки вчора залите: десь недавно рибу варили... и муравьіння ціле, куди ми було червьяківъ кидали та кричали:

Муравья, муравья!

Онъ Татари йдуть,

Вашихъ дітей поріжуть,

И ваші подушки заберуть!...

А отъ и озеро, таке жъ тихе, якъ тоді, коли ще я малимъ бувъ...

Пройшовъ и Староселище.

Ото у насъ хата топитця, и димъ видно; а то верба зеленіє у городі въ Позіхайлика, надъ криницею... Може вони молодий бутъ поливають...

Коли дивлюсь, идуть мені назустрічъ изъ слободи дві дівчинки, височенькі та гарні, якъ квіточки, — порівнялись зо мною та й приглядаютьця, буцімъ пізнають мене. Ставъ, и очямъ не йму віри...

«Галю! Доко! ви мене не пізнали?».

«Василечку! братіку!»...

Да такъ и повисли въ мене на шиі. Се жъ моі сестри!

«Василечку! відкіля ти?».

«Зъ бурси», кажу.

А самъ обіймаю їхъ та цілую.

«Хиба жъ вже ти вивчивсь, братіку?» питаютьця.

«Ні, Доко», кажу, «не вивчився. А мати дома?».

«Дома», кажуть. «А ми оце йшли по козельці, та теперъ вже не підемо».

«Яка ти, Галю, велика стала, висока! и ти, Доко...».

«И ти, Васю, великий ставъ», кажуть.

Приходимо додому. Мати стоїть середъ двора, закрилась рукою відъ сонця и приглядетьця.

«Се ти, Василю?» каже.

«Я, мамо».

Перехрестилась, а на самій лиця нема. Я до неї, а у самого руки й ноги трусяця.

«Здоровь, синку», каже, «якъ себе Богъ принісь?».

Я заплакавъ.

«Чи не прогнівивъ чимь Бога, дитятко?» мати питає: «чого плачешь?».

Я мовчу та плачу. Жаль мені її стало и за себе стидно.

«Годі, Василю: хйба яке лихо спіткалося? кажи, сину».

«Мене», кажу, «мамо, вигнали зь бурси».

А самъ плачу, плачу. . . .

«Вигнали?... А за що?».

«Я, мамо, книжки читавъ».

«Книжки читавъ? Такъ хйба за се виганяють?».

«Виганяють», кажу.

«А якъ неправда?».

«Далебі, мамо, правда».

«Такъ цурь їй, гаспидській бурсі, прости Господи! Отъ, навіженні! за що дитину вигнали!».

Увечері прийшовъ Позіхайликъ. Поздоровкались. Мовъ батька рідного я ёго побачивъ.

«А попомъ скоро будешь?» питає.

«Ні», кажу, «ніколи не буду».

«Овва! А ну жь, ну, розкажуй, якъ васъ тамъ вчили, хто вамъ указки робивъ...?».

«Тамъ, дядечку», кажу, «безъ указокъ вчать».

«Оттакої! безъ указокъ! такъ шловати жь на вашу бурсу, оть-що!».

А сестра Галя й каже:

«Тамъ, дядечку, й читать не велять. Василя за те й вигнали, що вінъ книжки читавъ».

«Э! шкода», каже. «Оце, я бачу, и васъ у бурсі таке жь диво, якъ у насъ у полку: и ахвицери нічого не читають... Такі жь и попи зь васъ будуть!».

Сь того часу я вже нігде не бувъ: такъ у слободі й зостався. Приставили мене, спасибі їмъ, до церкви дзвонаремъ — и отъ сорокъ-сімь літь дзвоню. Дзвонивъ и по матері, якъ умерла, дзвонивъ, якъ и Позіхайликъ вмеръ, и по сестрахъ дзвонивъ...

А хто по моїй грішній душі задзвонить?...

Мордовцев Д. Дзвонар / Д. Мордовцев. – Спб., 1861.

ЛИСТИ С ХУТОРА.

ЛИСТ I И II.

ПРО ГОРОДИ Й СЕЛА

1861

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

ЛИСТЪ 1^й П.

ПРО ГОРОДИ Й СЕЛА

Ціна 3 коп. ср.

ПЕТЕРБУРГЪ

ВЪ ДРУКАРНІ П. А. КУЛІША

1861

ЛИСТИ С ХУТОРА. ЛИСТ I и II. ПРО ГОРОДИ Й СЕЛА

Листъ I

Усі письменні люде, опрічь двохъ, або трѣхъ, которихъ голосъ до насъ доходить рають намъ свое хуторянське життя на міщанське міняти, бо, отъ, кажуть, ви въ простихъ свитахъ та сорочкахъ ходите, а той битий и вимятий людъ по городахъ – одягний, наче панство, и горниці въ ёго на помості, и вікна въ ёго великі, и ласо вінъ ість, и солодко вінъ пье, и забавки въ ёго благородні, и до книжокъ вінъ беретця охочо, и незабаромъ зрівняетця освітою съ панами и зъ Жидами; а ви застаєтесь у всіхъ позаду...

Колибъ мали волю сі добродіі, то вже бъ давно наші хуторі пописували, росцінили всякий ступінь землі, позаводили бъ на всякий хутіръ по трахтирю зъ катеринкою, и було бъ у насъ такъ гарно та любо, якъ у нихъ оттамъ де-небудьна Крестовському, або въ Сокольникахъ, чи що. Родившись у городахъ, зріши въ високихъ палатахъ, вони нічого кращого й не видумають надъ свою панську, чи, якъ тамъ кажуть, комфортабельну жизнь. А нашъ братъ, хуторянинъ, попавшись у ту камину Москву, або въ той безодний бурхъ, дивитця, ей же Богу, зъ великимъ жадець на той одягний та ласий людъ, дивитця та й думає собі: «Боже мій! якъ тутъ оці пани, у сій тісноті, бідують! Золотомъ ссяє, у кареті іде, а якимъ воздухомъ дише!... Такъ оце вони, тиі роскоши?... Або, може, оця грукотня, оцей гомінь, галась, гукъ, свистъ, – чи не се та поваба, которою насъ маняць изъ тихихъ хуторівъ співучихъ до тої мизерної цивилизації?... Або, може, оця дорожнета, що чоловікъ не прохарчитця и гнилятиною за ті гроши, що гіркою працею загорює, – може, се вона, та краща доля одъ нашої убогої, та не голодної долі?».

Промантачились городяне на свої що-тижня нові моди; проілись на свої ласощи, проциндрили батьківщину на дорогіі забавки: пішла половина въ старці черезъ дурний натовпъ, черезъ ту навісну дорожнету; то вже теперъ нашого брата, хуторянина, до себе, до гурту, до громади, до спільности закликають. Змилосердились, братче, якъ тамъ кажуть, гуманиі люде, комфортабельні чоловіколюбці, що скільки-то народу по хуторахъ не знає великихъ благъ цивилизації, якъ отъ на Крестовському острові мужики знають, що мати, мужичка въ панській шляпці, черезъ нужду, або черезъ ледачу свою воспитанность, рідну дочку продає; змилосердились надъ нашою темнотою, що ми, опрічь, ріллі своєї та пасіки, та чумацтва, або простого шевства, кравецтва, римарства, кушнірства,

ткацтва, ковальства, то що таке, нічого в світі не знаємо, що по чім купуетця и продаетця; скільки одступного взяти грішми, або чимь иншимь, за рідного батька, матірь, брата, сестру або й дитину, якъ часто (ого, якъ часто!) буває по цихъ цивилізованихъ сторонахъ. Болить у нихъ серце, у тихъ письменнихъ и друкованихъ городянъ що ми наукъ їхъ и словесности писаної не знаємо; а про те сі добродії й забули, що на одну сотню роківъ по пять разъ вони одъ старої науки й словесности одцурувались, и сами ще не знають, якої и якого смаку будуть передъ смертю.

Ми жь, люде прості, якъ навчились на Варязькій чи на Литовській, або Польській панщині за плугомъ добре ходити и недолюдківъ годувати, то й досі себе самихъ и білорукихъ городянъ хлібомъ годуємо. Се, здаетця, не лукава наука, а вь васъ, городянъ, есть и ехидні науки: е вь васъ такі науки, щобъ до віку вічнєго тільки самимъ у золоті купатись; е вь васъ и такі науки, що хто кого проведе та зненацька насяде, того великимъ чоловікомъ величають. А вь насъ такихъ добродіївъ зовуть по-простоу пъявками та людодідами; ми одъ такихъ, поли одрізавши, мусимо втікати, аніжъ свій розумъ и душу їхъ лукавою дорогою пускати.

Може, скаже хто, що не втечемо, ховаючись по своїхъ закапелкахъ, що берутця вони до насъ колись, якъ уже виссуть усяку свіжу силу округи себе, и що, заставши насъ невмілими своєї всемирнєї науки, якъ-разъ підгорнуть підъ свою кормигу, и буде зь нами те, що зь Лондонською та Ирландською бідотою: тимъ би то лучче тої долі лихої запобігаючи, самимъ намъ заворушитись у своїхъ хуторахъ по-городянські и заздальгідь уже городянського духу и розуму набратись, бо, кажуть: *воронь ворону очей не виклюе!*

Такъ насъ лякають и такъ намъ рають тіи вожаки городянъ, що видумали премудрость ище мудрійшу одъ Христової! А ми спроста, якъ намъ Богъ положивъ на душу, одвітуємо: «То ще на-двое баба ворожила, чи будемо ми вь городянъ підъ кормигою, чи ні, а жидовіти намъ... ні, се не по нашій натурі! Коли жь уже справді така наша доля, щобъ намъ до-віку не було просвітку, то лучче намъ у-сімъ одно на одному повмірати, аніжъ изъ своєї праведної віри та вь жидівську, городянськимъ робомъ, поперевертатись!».

Ото жь нічого намъ, панове городяне, симъ дорекати, що ми, мужикуючи по хуторахъ и селахъ, не такъ-то квапимось до всякої нової всемирнєї науки, остаючись у панівъ и вь жидівъ позаду. Думаєте, може, що ми цураємось освіти? що вь обскурантизмі, якъ мовляете, ми закохалися? Що розумъ нашъ лежнемъ звикъ изъ давніхъ давень лежати?... Ой-ой-ой! якъ-то воно здалеку химерно

вамъ усе здаецця! Хто жъ винень тому обскурантизмові, коли ви тільки городи знали освітою забезпечувати, а намъ не дали волі, безъ свого городянського порядку, хотъ найменшу школку, по громадському розуму, у себе на селі завести?

Розумъ нашъ лежнем извикъ лежати? Якъ же бъ воно наше сталося, коли дитину для науки треба изъ сем'ї вирвати и міжъ такі люде заслати, которихъ не знаешъ и не відаешъ, якимъ вони духомъ дишуть и що съ твоеї дитини зроблять? Зновъ же й кошть на ёго положи такий, за ту городянську науку, що, може, тільки съ тисячи въ одного господаря знайдеться на те й достатокъ. Уже жъ воно, учившись тамъ міжъ городянськими дітьми, и одъ простої свитини, и одъ простихъ звичаївъ та й одъ рідної мови своєї одвикне. Який же зъ ёго буде сем'янинъ у простій хаті, міжъ простими селянами? Лучче жъ ёму въ батька та въ матери простого господарства навчитись, аніжъ чужимъ у рідну семью съ тими науками вернутись.

Отъ воно, якъ у насъ розумъ нашъ лежнемъ лежить. Про се ви, городяне, не турбуйтеся. Може, колись наша громада впораецця зъ діломъ та полагодить де-що, що ви жъ намъ, набігаючи до насъ, для порядку попусували, та тоді вже своєю волею и своїмъ розумомъ розбере, до якої науки треба дітокъ изъ-малку вправляти, – тільки такъ, щобъ и въ науку дитина вбивалась, и одъ ледачого товариства городянського не псовалася. Бо, по нашому простому розуму, то ще не велике діло, якъ одно знайти, а друге втеряти.

Спасибі вамъ за тихъ високовоспитаннихъ козачихъ, або мужичихъ, дітей, що зъ нашимъ братомъ не вміе вже й заговорити! Спасибі вамъ и за тихъ розумнихъ людей, що якъ понаїзджають изъ городівъ до насъ у гості, то въ матери серце не на місті за своїхъ простоватихъ, неполоханихъ ище, щирихъ душею діточокъ, поки панича съ хутора, або зъ господи не збуде! Спасибі вамъ за тихъ виявленихъ женихівъ, що своїми грішми ваблять до себе найдорожший цвітъ хуторянокъ и селянокъ! Не хочемо ми ніякихъ благъ цивілізації, коли, за сі блага, діти наши не вмітнуть изъ нами, підъ нашу старість, розмовляти, коли вони насъ, а ми їхъ, черезъ їхъ велику освіту, не розумітимемо! Беріть собі на-віки и не пускайте до насъ вашихъ малёванихъ паничівъ, що вміють дівочимъ розумомъ и серцемъ, якъ пахущою квіточкою, щодня міняючи, забавлятися! Нехай догнивають у васъ по городахъ тіі поскрібки цивілізації, що, мовъ зъ домовини упирі, на свіжу кровъ кидаються! И нехай лучче ми будемо до віку вічнёго въ латаній сіромязі ходити, аніжъ людські слёзи квартами міряти!

Се вамъ, городянамъ, цивилизованимъ людемъ, відповідь наша на ваши зазиви до спільности зъ вами, до науки.ю до практичнєї мудрости, одъ которої половина зъ васъ у золоті купається, а половина вонючій грязі тоне, одъ пекельної роботи чучверіє и зъ голоду гине. А що ми словесности вашої книжнєї не знаємо, то скажіте сами: що жъ би съ того за добро було, колибъ ми, сто літь назадъ, те жъ саме, що й ви, читали, и того самого смаку що й ви, набірались, та начитавшись и набравшись того лиха, якъ, жаба грязі, почали вашимъ робомъ у своїхъ хуторахъ и селахъ ходити!

Чи скажете, може, що то була пакосна, позичена словесность, которої ви вже теперъ одцурались и вже намъ теперъ хороші книжки друкуете? Згадайте жъ, будьте ласкаві, у которий се вже разъ ви намъ такъ говорите, ви, письменні, городянські люде, почавши съ того стародавнєго віку, якъ ваші прапращури смердомъ нашого брата записали? Аже жъ ви знаєте по старосвітськихъ книжкахъ, що Іезуїти и інші кателицькі попи, ще краще одъ васъ говорили про душевну освіту, и по селахъ босоногі миссії розсилали, мовъ би новихъ апостолівъ постановивши, и багато зъ насъ до тої омани поквапилось и одъ простої віри мужичої¹⁸ одщепилось... Що жъ вийшло? Брехня, та й годі!...

Та чи одні жъ кателики по городахъ людей и віршами, и всякою иншою словесностю обдурювали? История обману довша, якъ-би її списати, одъ истории щирої правди, – що, якъ-би перетрусити всі книгарні, якъ-би хто взявъ у руки такого ціпа, щобъ увесь той давній и недавній мотлохъ перемолотити, то чистого, праведного зерна чи набралось би й съ ківшъ. Сами ви се добре знаєте, а намъ изъ своїми книжками набиваєтесь... О, бо'дай васъ, цивилизаторівъ! У васъ усе тільки сбытъ и потребленіє на умі! и якъ-би весь миръ закипівъ торгомъ, то вамъ би й раю Божого не треба.

Отъ же вь хуторахъ не дуже городянамъ віри доймають. Може, ви й справді поробились уже святими, надивившись на свої старі гріхи, та хто жъ намъ за васъ у поруки стане? Здався Циганъ та на свої діти... чи не така буде порука? Ваша правда – вь Бога на суді, а передъ очима вь насъ – тільки ваша кривда, починаючи съ того давнєго віку, якъ ваші письменні, вельможні, и багаті предки прозвали и записали нашого брата смердомъ. Тимъ-то й не ймемо ми вамъ віри, хочъ, може, ви вже й присвятилися. Не дурно бо говорять: *Брехнею світить прійдешъ, та назадъ не вернесся!...*

¹⁸ Chlopska wiara – такъ всі кателики на Україні взивали нашу віру вь XVI, XVII и XVIII вікахъ.

Що жь намь ваша словесность друкована, коли сами ви намь изневірились?... що ви її собі вподобали, се намь байдуже, бо ви й про Вольтера (або ваші діди, все одно) на пупь кричали, що притьмомь світь після тьми осиявь мирь; а Вольтерь самь написавь, що слугамь и черні нічого ёму сказати: се бь то ёго публіка – самі пани, самі просвіщенні. Ви такь не говорите, якь говоривь и надрукувавь великий учитель вашихь предківь-городянь. Ви вже не нахабою, якь тоді водилось, а лагіднимь словомь, силкуетесь прилучати нась до гуманної (лучче бь гуменної) громади. Ласкавенько нась величаєте мужичками, и вже солодкимь панськимь голоскомь гукаете: *Паслушай! паслушай! эй ты! какь тьбя, любьзнай, завуть? Полно тьбь сидьть за чаркою на васкрьснимь днямь съ сосьдамь: лучшь на, воть, пачитай книшку, прасвьтись малнька, друкь ты нашь сьрдьчнай!* И думаете, що вь вась есть що сказати и слугамь, и потомкамь тихь смердівь старосвітськихь, що Варягамь панщину робили. Эге, мабуть, що есть, коли мужичокь и *друкь сьрдьчнай* махае тільки рукою одвертаючись! Коли жь візьметця до книжки, то вь тій книзці не буде вашихь химерь солодкихь: ту книжку написали люде, которі сами знали знали нужду й напасть усяку, которі не мчались вихремь зь дзвонками черезь убогі села, а своїми ногами заходили до людей у хату и на ниву та, приголубивши до себе дітей мужичихь, робомь свого Учителя благого, – говорили праведнимь словомь до людей, навчаючи їхь души спасати, а не кишені грішми начиняти. Отту книжку читали наші предки за тисячу роківь до нась, та й казали: *правда!* Ту книжку и ми читаємо, та й говоримо: правда, навіки правда!... А ви про свої книжки сто літь назадь кричали: правда! Ще краще одь самої правди! А теперь про ті жь самі книжки на весь мирь репетуете: брехня! А оце, що ми сами написали, оце вже правда!

Такь кого жь ви думаете морочити? малу дитину, чи що? Мала дитина пійме вамь віри, а ми, слава Богу, тисячу роківь, якь себе зазнаємо и, почавши одь 'Олегівь, которі до нась на готове прийшли, надивились доволі на всякихь ошуканцівь:

Були видющі и сліпі,
Були и штатські и военні,
Були и панські и казенні,
Були миряне и попи.

Оттакь ми одказуємо тимь економистамь вашимь сталичнимь, або й тимь практикамь-поэтамь, которі надь цивилизованого куцака нічого й кращого вь світі не знають. Розумна душа певно не пореа нашому брату, хуторянину, свій тихий холодокь на ту грукотняву та

спеку міняти, або съ простої свити въ тиі дорогі одежи вбіратися. Ми такъ собі міркуємо: що нема и въ світі кращої одежини, якъ наша проста свита. Якъ подумаешъ, черезъ які вчинки люде собі тиі саети та оксамити добувають, то, далєбі, вона въ нашій думці ссяє краще всякого дорогого каменю на тихъ жупанахъ, або широкихъ панськихъ сукняхъ, – що ні одна жъ то гірка слєзина на те шорстке ткання не покотилася!... Далєбі, здаеця вона намъ якоюсь ніби святою ризою; и въ одного Бога тілько краща одежа, якъ роскине вінъ її одъ краю до краю небеси, усю въ зоряхъ блискучихъ.

Нехай собі гуркотять и свищуть чугунки, кому їхъ треба. Колибъ намъ було треба того дива, то й ми бъ собі зробили, бо громада – великий чоловікъ и якъ схоче, то на все добре спроможетця. Що жъ, коли не прийшовъ ище нашъ часъ про чугунки дбати? Ще, може, треба перше двори й хати повимітувати то тоді й до білшого діла братись. Ато – тутъ насъ сміттямъ и всякимъ гноемъ закидано, а намъ, забувши про свою бідолашню господу, слідомъ за чужоземцемъ бігти!...

Ні, ми такъ собі діло розбіраємъ, що, коли треба на щось, щобъ одні люде, якъ отъ Ангеляне, попереду всіхъ ишли, то, мабуть, и те треба, щобъ инші, якъ отъ ми, Українські хуторяне, позаду зоставлялися. Коли треба, щобъ одні по городахъ чучверіли, якъ отъ наші бурховці, то, мабуть, и то треба, щобъ другі по хуторахъ и селахъ міцнимъ, неліченимъ здоровьямъ, наче дуби зелені, твердо на своїй рідній землі стояли.

Зновъ же, коли треба на світі такихъ, щобъ усяку премудрость книжню розуміли, то певно треба и те, щобъ чоловікъ читавъ тілько одну книжку, великий Завіть великого всемирнєго Учителя, а Божий миръ розумівъ більшъ серцемъ, ніжъ головою. Бо й сами отті цивилизатори нехай би розумомъ своїмъ збагнули: що бъ то було, якъ-би нашъ братъ оддався всею душею ще іезуїтській науці (а Іезуїти пробували вчити насъ и зъ голою шаблею)!...

Цивілізація, кажуть, веде чоловіка до всякого щастя... А якъ же ві?... Що тоді, панове? Де тоді візьмете людей свіжихъ душею и міцнихъ здоровьямъ, щобъ иншимъ робомъ зопсовану по всій землі жизнь поправити?... Такъ покиньте жъ хочъ насъ, будьте ласкаві, по хуторахъ про запасъ; може, ми вашимъ правнукамъ згодимося. Пишіть собі тамъ и друкуйте що-хотя. Може, воно й добре кому слухати васъ, тілько не намъ. У насъ, панове, наука своя, тисячолітня: вона навчила насъ більше слухати праведного Слова Божого, аніжъ лукавої панської мови. Колибъ ви такъ учили, якъ учивъ Христось, то ми бъ васъ послухали одразу, ато ви учите не Богові, а мамоні

служити; золотому ідолу розумною своєю головою кланяєтесь, думаючи, що пішли ще дальшъ самої Евангелії... «Просвітілись», якъ той мовлявъ:

... «та ще и другихъ
Хочуть просвітити;
Сонце правди показати
Сліпимъ, бачишъ, дітямъ...»

Покиньте, кажете, свої прості хуторянські звичаї – будете багаті. А на що жъ намъ, панове, багатшими бути? А на що жъ насъ їсти й пити нічого, або нема сорочки, свитини й кожушини, або не тепло намъ у нашій хаті, або нема простору кругомъ хати, або ні за що намъ справити по своєму закону весілля, чи родинъ, чи хрестинъ, чи чого? На що жъ намъ те навісне багатство? Хиба на те, щобъ очікувати? щобъ не така душа була въ насъ проста й милосердна? Або на те, щобъ, покидавши свою дешеvu, тисячолітню одєжу, рватись усіма силами, щобъ на городянську пиху спромогтись, на ту ледащицю моду, що на рікъ попятъ разъ перекроєє сукню, наче мала дитина, гуляючи въ ляльки? Або, може, на те, щобъ занедбавши свої прості звичаї, вкинутись у той дурний комфортъ, у ту идольську розкішъ, що нема їй ні міри, ні впину, ні наситу?... Добре намъ раєте, спасибі вамъ!

А по-нашому, такъ чоловікові за свою просту, домоткану свиту треба обома руками держатися. Се ёго воля! Се ёго затула одъ диявольскої покуси – моди, котра васъ, городянъ, до тяжкої роботи або до лукавихъ вигадокъ и видумокъ день и нічъ поганяє. Тимъ-то борони Боже, якъ-би всяке въ насъ до книжокъ городянськихъ хапалося, покинувши свою єдину книжку, та й поняло вашимъ книжкамъ віри більшъ, ніжъ тій спасенній, праведній книзці! Було бъ, може, те, що всі зжидовіли бъ и за гроші ріднихъ батьківъ попродали.

Що тамъ десь, за моремъ, шматокъ Америки цивилизацію трошки на добрий ладъ буцімъ-то справивъ, идучи попередъ усєго світу, то се ми знаємо и радуємось. Нехай тимъ людцямъ хорошимъ та богобоязливимъ и до кінця служить фортуна у великому ділі. Тільки жъ намъ рано ще слідомъ за ними бігти, не впоравшись перше съ тимъ, ись чимъ вони добре впоралися. Якъ же намъ, удавшись не по своєму розуму и не по своїй розумній волі, у цивилизацію, та тимъ тільки зробити зъ себе ні Богу свічку, ни чорту кочережку, то лучче намъ у своїй шорсткій корі ще роківъ зъ сотню пережити та тоді вже її зъ себе злуцтити, якъ не стане въ насъ на Україні де-якої погані, котра у всяке добре діло мішаєтця и всяке добре діло псує и нівечить.

Такъ ми про городянські науки и городянську словесность собі міркуємо. Нехай тіи комфортабельні чоловіколюбці не дуже надъ нашою долею вболівають. Не погана доля наша, хліборобська й чумацька, хвалити Бога! Не промінємо ми її на городянську, ніби-то кращу, и свити своєї чесної и неповинної не оддамо ні за які саети и оксамити.

Лист II

Написавъ я перший свій листъ та й схаменувся: що жъ, якъ хто за городи уступитця, що й безъ нихъ на світі не можна, – що тоді я вамъ одвітуватиму? Справді, якъ-би городи не захистили сіль и хуторівъ, то якъ би хуторі й села стояли? Спасибі імъ за се, що вони селянамъ и хуторянамъ захистъ давали, якъ ище всюди було пусто й дико. Шкода тільки, що дуже дорого зъ насъ за сю послугу брали; бо, одбиваючи одъ насъ ворогівъ нашихъ, не съ кого, якъ изъ насъ же, вони оружний людъ набірали, не съ кого, якъ на насъ же, постоемъ ёго напускали.

Розбери лишъ, розумний чоловіче, початокъ городівъ у давню давнину Німецьку й Славянську. Що воно таке було? Хто въ нихъ засівъ и яке лихо ми одъ нихъ терпіли! Лучче бъ воно й не снилось намъ – таке въ насъ коілось, отъ хочъ би й за Варягівъ. Не десять, не двадцять роківъ городи насъ руйнували и, мовъ те полохане стадо, съ кутка въ кутокъ по Україні ганяли. Тільки що ми, селяне та хуторяне, нічого не записували, тимъ воно й пішло все те въ непамять, якого ми лиха, якої наруги одъ городянъ дознавали; а вони-то, бачъ, куди якъ пишно на папері слєбізували, що осьъ бо сякий та такий князь изъ дружиною и воі своїми на чужі землі хождаше, городи й села воюваше, осьъ бо мури коштовні созидаше, ліпотою облекаше и хвалу Богові воздаваше. Ато ще уставами своїми зачнуть на папері величатися та судніми грамотами та номоканонами, що безъ нихъ не зуміли бъ ні розміжуватися, ні розсудитися, ні зійтися, ні розійтися, та що! и зовсімъ би дурнями безъ городянъ zostалися. У городахъ и купецтво, у городахъ и ремество, у городахъ и наука собі зъ давніхъ давень сідало мають. А яка всьму тому ціна наложена, то вже нехай одинъ Господь рахує.

Якъ вамъ, панове, здаецця: чи однаково въ мачухи, якъ и въ матери? Оце жъ насъ, селянъ та хуторянъ, викохавъ названий батько – городъ, въ тяжкій неволі, та ще й дяки одъ насъ вимагає: мовлявъ, безъ мене дикимъ би звірякою селяне скитались; ато бачте, якъ гарно Богу їхъ молитися понаучувавъ, и який гарний порядокъ судній повводивъ, и яку любу освіту народню скрізь розпростеръ!... О, бо'дай тебе, старий каверзнику! Все вже ти собі загарбавъ; не думай

же и въ мисляхъ собі того не покладай, що во віки вічні ми въ тебе підъ опекою zostаватимемось. Ти, старигане, свое діло зробивъ до кінця, и самъ починаешъ свого анахронизму доглядатися, тільки, що голосно признатись передъ исторією соромисся. Онъ уже въ Брюсселі, въ Базелію въ Москві та й по другихъ старосвітськихъ твердиняхъ, де були вали и рови оборонні, тамъ сади понасаджувані. Де сотні и тисячі людей падали, тамъ весела теперъ дітвора бігає. Хиба жь се не ознака, що старий дідь-городь свій вікъ звікувавъ? Нічого більшъ ёму робити.

А що прогресомъ, городяне, величаєтесь, то ми тому прогресу ціну знаємо. Тисячу роківъ ви въ насъ торги заводите, а на чому вони вертятця? Куди якъ далеко людськостъ ви своїми торгами двигнули!... Тисячу роківъ суди ви въ насъ на Україні судите, а въ кого більше правди: чи въ першого Варяга, що на полюддя зъ города вийшовъ, чи въ посліднёго вашого справника, що на слідствие виїхавъ?... Тисячу роківъ проповідуете ви у своїхъ мурахъ коштовнихъ любовъ и миръ, – чи більше жь у васъ любви й миру, аніжъ було у тихъ простихъ Славянь, що славили въ гаяхъ и на житахъ невідомого імъ ласкавого и щедрого Бога?...

Ми не говоримо, що добримъ людямъ гріхъ великою громадою збіраться, на великі ярмарки зїзджатися, великі будинки будувати и всяку механіку гуртомъ видумувати, фортеці по узгрянниччяхъ строїти, флоти споружати, академії заводити, книги, папери у добрихъ схованкахъ про дальші роди ховати. Ми тільки противъ тихъ городівъ листи пишемо, которі, якъ отъ и въ насъ на Україні, не знають по-якому постали, та й до добра нічого не подводили, а тільки людямъ розумъ звязали и по своїй уподобі жити заборонили. Голосно ми на свою браттю хуторянь покликуємо: «Эй, хуторяне панове браття! люде свіжі, незатуманені и одъ праведного Бога не одведені! не кидайтесь ви на ту оману городянську, котора вже тисячу роківъ кози въ золоті вамъ показує. Побудьте ще хочъ изъ сотню роківъ такимъ людомъ, якимъ сохранивъ васъ Господь до сёго дня святого. Подождіте кращого ладу, небожата. Може, ви й сами городи собі побудуете и нові звичаї въ нихъ позаводите, тільки не такі, якъ теперъ скрізь по городахъ, мовъ та зіновать степова, коренятця. А сі вже городи нехай собі стоять и, безъ вашого гріха, свое діло роблять, и до свого кінця доходять». Отъ наша заповідь и вся наша наука.

Багато людей письменнихъ зъ неї кепкуватиме, и прогресомъ, и тимъ и симъ намъ дорікатиме, та дарма. Може, ви, земляки мої любі, того й не почувете, бо тиі прогресисти по-нашому не втнуть: вони собі якусь неподобну мову въ городахъ повисижували, та й ламлають підъ

неї людський розумъ зъ малого мальства. Коли жъ дочуетесь, що сі добродіі обскурантизмомъ лаютьця, що ніби-то, по моїй науці, въ обскурантизмі чоловікові спасення, то й тутъ ви імъ віри не діймайте. Одну книжку я вамъ пораявъ, – правда, що одну; такъ у тій же книзці ввесь древній миръ умістився. Нехай вони се розберуть по суботамъ, та й на те вважають, що та книжка дала вікамъ грядущимъ великий завітъ святої волі, которого ще ні одна городянська громада не виповнила.

Виповнимо жъ хочъ ми ёго, селяне та хуторяне! Тамъ и нагорода показана тому, хто зрозуміє истину, – найкраща, найбільша нагорода на землі: більшої ніхто не пожадає и не видумає. Такъ який же се обскурантизмъ, коли я ражу вамъ науку, за котору великий Учитель проливъ свою кровъ непорочную, та й намъ заповідавъ жизнь свою за слово истини отдавати? Зрозумійте тільки, що таке истина. Города вамъ її не виявлять, бо вже до двохъ тисячъ роківъ беретця, якъ вони її затуманюють. Величаютьця своїми архитектурами, та живописами, та театрами, та музиками и поезією, а того й не збагнуть, що все те искусство велике служить нейбільшъ людській гордині та роскоші, и що вже не народъ править художниками, а блискуча купа людей легкодухихъ, которі знають тільки восторги ніги нікчемнїи и не розуміють восторгівъ великої праці, кривавого поту за людське благо. Не завидуємо ми ні городянськимъ дивамъ великимъ, ні городянському комфорту; бо що намъ по тому всьому, коли въ городахъ тільки сота доля Божого люду живе въ достаткахъ и всіми тими дивами користуетця, а тисячі голівъ людськихъ якъ риба объ лідъ побиваютьця, и розумъ їхъ, якъ та дитина въ чужої матери, чучверіє, и противъ простого, свіжого розуму сільського чи хуторянського на встоїть. Ми ще й такъ скажемо, що нехай би ваші художества великі й не процвітали; нехай би не було ні Парєенону, ні Петрової церкви; нехай би вся земля селомъ стояла, то що жъ за біда така? аби людямъ не важко було на світі жити. Не про що й дбати годилось би, – такъ намъ здаетця. А про науку правди всемирнїи, которою города пишнятця, ми скажемо, що вона й безъ городівъ би обійшлася. Хиба жъ не ради городянськихъ вашихъ поряківъ замовкли въ вашихъ Римахъ и Византіяхъ Сократи й Платони? Коли вони ваші діти, такъ на що жъ ви своїхъ дітей душите? А великого Учителя всемирнєго за що замучено? Ви люде письменні й друковані, то нічого вамъ широко речи про те розводити. Ви добре знаєте, якимъ нікчемнимъ мотлохомъ закидали ваші прапращури святу науку истини, котору великі духомъ люде передавали одинъ другому, и якъ ви одучили око

людське одь того світу, которий ишовъ въ исторіи всемирній попередь народівъ, ховаючись одь недолюдківъ – то въ миѣи, то въ притчи, то въ віковічні пергаменти, – такъ одучили, що якъ одкидаешъ той мотлохъ и покажешъ праведне слово такъ, якъ воно вийшло съ праведнихъ усть, сами ви дивуетесь, якъ-то воно въ таку далеку старовину такъ ясно та сміливо замишлено, такъ далеко засягнуто! Эге, то-то бо!... Чомъ же ви не згодитесь на мою думку, що безъ городівъ и їхъ порядківъ тиі великі дива, которими ви величаєтесь, явили бь у собі ще більшу силу духу людського? Ну, та дарма; оставайтесь собі при своїй городянській філософії, а намъ дозвольте нову селянську філософію проповідати, взявши її прямісінько съ тої книжки, котору сотнями роківъ великі городи затуманюють, та й досі не затуманили. Робіть ви свое діло, панове, а ми свое робитимемъ; а тамъ уже колись, у вікахъ грядущихъ, люде побачять, кому зь насъ за науку й працю дякувати.

Отсе жь ми вклоняємось вамъ низенько за все те добро, которого ми одь васъ дознали; забіраємо до себе въ прості хати великі мислі, которі ви въ своїхъ мурахъ зь давніхъ віківъ переховали. Чи въ високихъ співахъ ті мислі спасенні, праведно людські, до насъ одь людей древніхъ подоходили, чи прозою малєвничою намъ їхъ переказано, чи въ філософській наготі їхъ мирові явлено, – ми все те собі до-купи зобгали и въ хатахъ своїхъ, на науку молодшимъ, переховуємо. А вашу пиху та розкішъ та непокійну моду покидаємо въ городахъ и на-віки того добра зрікаємась. Поки васъ буде поганяти ся трійчата халепа, не ждiте насъ до гурту. И архитектурні дива собі будуйте, и малюваннямъ обставляйтесь, и операми втішайтесь, и просвіщайтесь городянською квітчастою поезією, и науки нові до старихъ видумуйте, и гроші зь всѣго світу у свої скарби горніте, и въ ласощахъ купайтесь, – нічого того вамъ не боронимо, аби ви намъ не боронили свою науку поміжъ себе ширити и до погібелі свій свіжий людъ не допускати. Якъ же настане таке время, що съ хатъ, а не съ палатъ, зачнуть великі судді художества, науки та й самої правди мирської виходити, – оттоді ми до гуртової роботи кинемось и, може, въ одинъ вікъ більше діла великою громадою вробимо, аніжъ ви въ десять віківъ малою уробили.

Воно-то не яка біда и вашу словесность перечитувати, и до васъ у городи навідуватись, тільки не треба вамъ повної віри давати, а свого хуторського смаку й розуму треба придержуватись. У насъ по хуторахъ багато е людей, которі бували всюди по світахъ, и про Шекспіра, такъ якъ про рідного дядька, зь вами розмовлятимуть, а про-то беззаконної розкоши й пихи въ хуторі свої не пускають и

людей неписьменнихъ до неї не ваблять. Тимъ-то й я оце, взявшись до писання листівъ на всю Україну, раю землякамъ своїмъ коханимъ одъ тїї халепи остерегатися. Коли до вподоби кому чужоземная книжка, читай її и знай, якъ що на світі дієтця. Коли чоловікъ чужоземній въ хаті трапитця, розмовляй зъ нимъ и про всячину роспитуй. Коли й самому лучитця заїхати въ далекі сторони, – обома ушима слухай и очима дивись, що воно й якъ тамъ дієтця; а ледащиці моди въ хутори не привозь, волю шануй и въ городянську нужду черезъ розкішъ не вскакуй. Хочъ же бь и всі ви поробились письменними и, якъ тамъ кажуть, просвіщеними; хочъ би книжки Німецькі такъ якъ спражні Німці почитували, а про-те своєї мови рідної и свого рідного звичаю вірнимъ серцемъ держіться. Тоді зъ васъ будуть люде якъ слідъ, – тоді зъ васъ буде громада шановна, и вже на таку громаду ніхто своєї лапи не наложить.

*Листи с хутора. Лист I и II. Про
городи й села. – Спб., 1861. – 30 с.*

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА.

ЛИСТЪ ІІІ.

**ЧОГО СТОІТЬ ШЕВЧЕНКО,
ЯКЪ ПОЕТЪ НАРОДНІЙ**

1861

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

Листъ III

ЧОГО СТОИТЬ ШЕВЧЕНКО, ЯКЪ ПОЕТЪ НАРОДНІЙ

Чуемо й ми по хутора, що вмеръ Тарасъ Шевченко. Тяжке горе, що немає вже на світі великого поета, й свята передъ Богомъ усяка слезина, що пала на его домовину: слізми своїми зложили ми ціну подвижникові рідного слова, которе одно становить нашу народню силу, нашу народню славу, – одно дає намъ право на ділницю міжъ иншими народами. Поки міжъ нами живе Шевченко, отдавали ми йому шанобу, якъ високому поетові, й очі одвертали одъ усякої хиби його й упадку на тяжкій, одинокій дорозі; яке жъ велике було его діло, що вінъ зробивъ для насъ Українцівъ и що були бъ ми безъ Шевченка, – се вже теперъ тільки уповні намъ відкрилося.

Занедбали здавна вже письменні городяне наші сільський непесменний людъ зъ его недрукованою мовою; до чужихъ людей розумомъ пригорнулися, до тихъ людей, що середъ великої громади темного люду невеликою купою держатця й самі тільки одинъ одного, мовъ у кагалі, розуміють, и байдуже імъ, що покинули далеко позаді себе несчисленні тисяча неписьменнихъ. Слідомъ за ними и наші письменники поплентались и вкупі зъ ними узялись до роботи – книжки академичнімъ якимся складомъ писати, й вже своєю славою величалися, що одну книжню академічну мову одъ моря до моря, мовъ який невідъ, на людські души закинули. Великимъ симъ писателямъ и строїтелямъ речи книжнеї було байдуже, що весь нашъ простий людъ, скрізь той невідъ, здавався недорікою, байдуже й на те, що не було сему людові нашого ходу въ письменство, тільки мусивъ рідного простого и виразного свого слова зректися. Оддаючи тоді въ ніколи дітей, наші хуторяне все одно, що въ москалі отдавали, бо черезъ те письменство химерне меншало въ насъ людей, которі понашому розмовляли и по-нашому на Божий миръ дивилися, и по-нашому міжъ селянами оберталися.

Тутъ же намъ городяне здоровий розумъ и чистий смакъ своїми книжками каламутять, а тутъ – сусіль! увійшовъ до нашої простої хати чоловічокъ, по-нашому прибраний, нашихъ ніби й звичаївъ, нашої й мови, та й почавъ якісь вірші про якогось Енея слезувати. То-то бъ, здаєтця, треба намъ зрадіти! по-нашому чоловікъ віршує! Та ба! бодай такъ и не віршувати! Заразъ декотрі постерегли, що воно за проява. «Придивітєсь лишень», кажуть, «до сего чоловічка зблизька: се городянський панокъ по-нашому прибрався. Гляньте: у его й панська хода и вся удача панська, а мовою своєю вінъ тільки насъ

передражнює и на сміхъ підіймає. Се вінъ глузує зъ нашихъ звичаївъ, зъ нашої батьківщини, зъ нашої простоти, що ми, бачъ, панськихъ присмаківъ не знаємо, та панськихъ Фухівъ не заводимо, та панськихъ річей солодкихъ цураємось. Гляньте: въ его Еней про рідну матіръ передъ громадою такі речі говорить, що хочъ втікай зъ хати; слухайте, якъ вінъ нашими звичаями ганьбує, якъ вінъ українське слово перековерзує. Се намъ пани таке дзеркало подарували, що якъ погляне въ его простий чоловікъ, то й самъ себе не пізнає».

Оттакий дали тому віршованню судъ наші розумні люди, й одвернулася усяка ясна душа одъ перекуевдженого не знать по-якому Енея. Ажъ тутъ Маруся Квітчина до насъ у хату завітала. Серденько кохане! яке жъ ти любе намъ та поважне після того цигана троянського здалося! Се наша душа на Божому лоні по-нашому заговорила. Се перва була книжка, котра тимъ же духомъ що й слово Учителя благого, дихала. Тимъ самимъ поглядомъ Квітка на насъ, простихъ людей подивився, що й той великий чоловіколюбєць. Здивувалася ми, якъ ясно засіявъ нашъ народній образъ, дарма що на ему пахарської піть густимъ пиломъ припавъ. Глибоко глянули ми зъ Квіткою въ душу свого простого люду и сами загадалися, звідкіля въ его та глибина несказанна...

Загадалися, ажъ тутъ Шевченко голосно на всю Україну озався, мовъ усі співи народні и всі людські слези разомъ заговорили. Піднявъ вінъ зъ домовинъ німу нашу память, визвавъ на судъ нашу мовчазну старосвіщину и поставивъ передъ нею Українця, який вінъ єсть теперъ якимъ черезъ свою історію стався. Хто жъ би тут не домисливъ, або душею не почувъ, що викупавшись у своїй крові, перебувши нечисленні пожежі и руїни, мушили наші предки багато у свою душу одъ давніхъ часівъ зачерпнути. Намалювавши самъ себе у своїхъ думахъ, намалювавши старого Перебендю, батька й матіръ Катерини, та й саму Катерину зъ її щиримъ коханнямъ и великими муками, Шевченко заразъ явивъ високий історичний спосібъ словесної живописі: бо й его власний образъ духовний и вся та сімья ріднихъ ему душъ – всі вони були історичні чада нашої старосвіщини. Узявъ вінъ голосъ и складъ своєї речі високої одъ тихъ пісень и думъ, що вже стільки ми, хуторяне слухали, и серцемъ розуміли; душа поезії нашої народної неписьменної стала душею его музи. Широко вінъ обнявъ Україну зъ її могилами кривавими, зъ її страшною славою, и співану народну річъ обернувъ на живопись того, що було и що єсть на Вкраїні. Его устами весь нашъ народъ заспівавъ про свою долю: тимъ його слово голосною луною розляглося усюди, де

лилась наша кровъ, де лежать наші кості, – усяке серце одъ его співу стрепенулося.

Квітка первий зрозумівъ поезію нашихъ народнихъ звичаївъ, якъ семъі благої, праведно людської. Шевченко намъ явивъ поезію нашої житні народної. Квітка здивувавъ насъ всіхъ, показавши велику героїчну душу въ тихому, смиренному образі пахарському, въ сільському житті простому. Шевченко давъ намъ збагнути її глибину таємничу: визвавъ вінъ передъ наші очі забуту давнину українську, и побачили ми, що ся душа смиренна не днями, не годами, а цілими віками, въ бідахъ и напастяхъ пробувала, та й не знікчемніла, не знітилася, нечистивій волі слугою не вчинилася, а глибоко сама и себе входила и, понуро середъ лукавихъ людей стоячи, своєї пори, своєї долі мовчки вглядала. Отъ же, якъ осіяла Квітку, зъ его простодушними творами, огненная поезія Шевченкова, тоді розумно стало намъ, що Наумъ Дротъ – той же Кішка Самійло народний, бо видержавъ вінъ пробу не меншу одъ Самійлової, живучи дома на чужині, й, вікъ за вікомъ бідуючи, не погнувся, не знизився духомъ твердимъ и високимъ.

Шевченко – нашъ поетъ и первий историкъ. Шевченко перше всіхъ запитавъ наші німі могили, що вони таке, и одному тільки ему дали вони ясну, якъ Боже слово, відповідь. Шевченко перше всіхъ додумався, чимъ наша старосвіщина славна и за що проклянуть її грядущі роди. Такъ, якъ ему самому пісня народна дала тонъ до високої речі, такъ и вінъ давъ намъ усімъ праведний тонъ, якъ намъ свое слово стропи. Високо надъ нами піднявъ Шевченко поетичне світло свое – й стало видно по всій Україні, куди зъ насъ кожень мусить простувати. При сему світлі всякому стало розумно, який справді славетний та величний у своїй простоті той сільській миръ, зъ которого Квітка вибравъ свою Марусю з її сімъєю поетичною. При сему світлі всяке побачило, що наши звичаї народні – та жъ сама история народного духу нашого, що й народна пісня, що й народна дума, тільки не всякому, а висчому, поетичному погляду одкривається їхъ краса и повага. Всяке розумне зрозуміло, що намъ у своїй словесності нізакимъ слідомъ йти, якъ тільки за своїмъ геніємъ народнімъ, котрий мовчить у нашихъ панськихъ та чернечихъ літописахъ, нишкомъ живе въ звичаяхъ и голосно говорить тільки въ народній думі та пісні.

Бувъ на світі Коніський – и своєю Историєю Руссовъ, мовъ якою завісою малеваною, закравъ одъ насъ старосвіщину, ажъ поки Шевченко не розідравъ, не распанахавъ тої завіси. Прийшовъ слідомъ за нимъ Котляревський – и своєю Енеїдою ізробивъ зъ нашої простої

жизні зъ її звичаями розумними мовъ би якийся смітникъ за панськимъ задвіркомъ. Одвернулись одъ того смітника обидва наші поети и появили іншихъ Українцівъ за Українками въ Марусі, въ Сердешній Оксані, въ Козирь-Дівці, въ Катерині, Наймищі и въ іншихъ праведнихъ утворахъ поетичнихъ.

Квітка первий довівъ Українцівъ до слізъ мовою українською, и тимъ намъ показавъ, що ми ще не звелися ні на що: есть бо въ насъ що розказати по-своєму, есть надъ чимъ заплакати. И великого мабуть, стоїть народъ нашъ простий у своїхъ домотканихъ свитинахъ, коли ввійшовъ въ его сімью найрозумніший, найученіший зъ насъ має собі ту сімью за свою рідну, – самий могутий и прославлений середъ насъ, самий високий и чистий духомъ не одцурався би Марусю рідною сестрою звати, її матірь – рідною матірью, и її батька – ріднимъ батькомъ. Отъ такимъ то людомъ убогимъ и смиреннымъ Квітка нашъ предъ усімъ світомъ похвалився: чи есть мовъ такий другий на всьому світі великому?

Скупились ми коло Квітки, скільки насъ було тоді одні віри, одного розуму. Мало було насъ, бо іншихъ невірна городянська наука знівечила, а тихъ нужда до землі прихилила: а все жъ почули ми глибоко въ серці, що ми – ми, и справивъ се велике діло Квітка. Шевченко заставъ насъ уже готовими слухами его думи смутні, й до невеличкої громади нашої почавъ земляківъ зо всего світу скликати.

Озвались до кобзаря зъ ріднимъ витаннямъ на Кавказі, на Сибірі, за Бендерами, за Случчю и за Дунаєм. Що живе було зъ українською роду по всему світові, все стрепенулося, нашорошило уши и въ серце прийняло благовістнуваннє своєї народности. Шевченко ставъ мовъ би високимъ корогвамъ середъ распорошеного на тисячахъ миль нашого люду, и съ того часу всі въ насъ поділились на живихъ и на мертвихъ, та и довго ще ділитимуться. Слово его животворяще сталось ядромъ нової сили, про котору не думали й не гадали за Котляревскаго найрозумніші зъ нашихъ земляківъ, а та нова сила – народність. Вона насъ родичами поміжъ собою поробила, у братню сімью зєднала и наше українське суть на віки вічні утвердила. Шевченко чистимъ подвигомъ словеснимъ докінчавъ діло, за яке гетьмани наши нечистимъ серцемъ бралися. Шевченко, воздвигши из упадку голосну мову українську, назнаменавъ широкі границі нашому духу народному. Теперъ уже не мечемъ наше народне право на вражихъ твердиняхъ зарубане, не шпаргалами и печатями супрогивъ лукавства людського отвержено: у тисячахъ вірнихъ душъ українських воно на самомъ дні заховане и тисячолітніми споминками запечатане.

Слово, не що інше, якь рідне слово, вернуло намь повагу міжь народами й нову підвалину підь нашу жизнь історичню підкинуло. Взявь бо Шевченко свою чудотворню річь не зь городівь великихь, не зь академий самопрославленихь, не зміжь товариства блискучого и всевладного: все те минувь вінь, занедбавь и покинувь, тільки хуторська й сільська мова ему до его великого діла здалася; тільки по селахь, по простихь хатахь шукавь вінь для своїхь поемь людей духомь великихь, серцемь чистихь, поважнихь, високихь. Черезь сихь-то людей, черезь їхь души поетичні праведні, вся тайна вь старосвітчині нашій ему відкрилася; сі-то люде, забуті історією панською, надали ему сили древні могили роскивати и по скривавленій землі, якь по пергаментяхь, правду святу зачитувати. Ихь самостайнімь духомь вирісь вінь до тихь творівь високихь, що безь друкарні по всему світу ширятця, що на всіхь щирихь серцяхь українськихь огненними словами надруковані. Вони й дали ему крила піднятись надь землею якимся образомь несегосвітнімь, величнимь и зь вишини всі людські души оглядіти и оплакати. Вони – наша история живая, наши голосні літописи – поставили передь его очима й Прометея, вь которого криваве серце щогодини вмирає и що-години оживає. Ихь нескінченно живі души навчили его говорити и до мертвихь, й до ненарожденихь.

Провівши нашу историю через простий, здоровий розумь народній, вінь давь їй новий образь, – не той, що вь Коніського; а провівши нашь народь по его історії, не тимь вінь намь его явивь, що вь Котляревського. Очистивь вінь историю одь усякої омани правдивимь и високимь духомь народнимь, и споминками старосвітськими передь розумними людьми вповажнивь. Сь того часу новую жизнь почала Україна, и хто брався до роботи громадської не сліпуючи, той добре знавь, зь якого боку вхопитись и куди простувати. Широкиимь ходомь пішло наше народне діло – не казавь онь то во имя всіхь земляківь, во імя всіхь вірнихь душь українськихь. Підь корогвомь Шевченковимь ми ніби вернулись до домівки святої сь чужої чужоземщини, и рідна словесность сталась для нась службою Господу правди. Після его величней, святої речі. Котляревщина зневагою святині нашої здалася, и благенькі вірші нашихь пустоцвітівь тільки той лепетавь, мовь дитина, кому не страшно дрібний свій гомінь піднімати середь народней молитви. Замовкла було наша словесність на якийся чась, прислухаючись до поважного благовістнування поезії Тарасової, и благодатна була тиша, середь которой поеть дававь намь нові закони слова українського. Не мале творивь вінь діло тимь благовістнуваннямь:

вінь иззивавъ забутихъ у рідну сімью, міжъ ті люде, которихъ ми праведно людми величаемо. Слово було пробою забутимъ, чи достойні вони такого товариства, чи воскреснуть зъ свого сну, которимъ вони мусили спати десятки и сотні роківъ. Слово було їхъ правомъ віковичнимъ на володіння тимъ, чого, мовлявъ, ніхто не додбае и не розруйнуе. Словомъ скріплявсь новий союзъ братерський, нова сімья українська...

Ото жъ Шевченкове діло! ото місто Тарасове въ нашій народності. Поставивши собі за найвисчий взірть творчества велику душу народню, назнаменавъ вінь нашимъ письменнимъ людямъ дорогу просту, ні въ кого не питану. Теперъ уже тільки той у насъ буде робітникъ не нікчемний, хто йтиме впередь великої народнеї громади, знаючи її нужду духовну, маючи її смакъ чистий, дивлячись її поглядомъ праведнимъ. Тимъ-то не хто, якъ хуторяне та селяне, знають и чують душею, чого стоявъ Шевченко. Вінь їхъ вивівъ, наче Израеля, изъ книжнеї неволі, въ котору були городяне взяли всякий розумъ письменний; вінь скинувъ зъ нихъ ганьбу всесвітню, що вони люде – ні до чого; вінь возвеличивъ їхъ образъ духовний и виставивъ его на взірть передь цивілізованимъ миромъ: дивітесь, землі и панства просвіщенні: тисячу роківъ сей людъ убогий себе памятае, и тисячу роківъ, у своїй темноті и недостаткахъ, тільки мужу громадському вінь корився; хто зъ его вгору вибивався и панською пихою одъ людей одрізнівся, вінь ему не кланявся; вінь его, мовъ порчену кровъ, извергавъ изъ себе: вінь тільки громаду величавъ «великимъ чоловікомъ». Се возвістивъ я людямъ простимъ и вбогимъ слово велике, праведне, во віки и віки непохибне, и вони его зрозуміли, гарячими слізми своїми его скропили-освятили, и слово мое станетця въ нихъ силою неборимою. Не збавить ему сила ніяка сила земная, и поки світу сонця, поти воно не забудетця. Пійдуть колись въ непамять славні діла и тріумфи великихъ городянь, що зъ високої високості на васъ, мої сиротята, позирають, а вашъ образъ духовний черезъ мое слово ніколи не забудетця. Сотворивъ я вамъ словомъ своїмъ вічну память, а самихъ васъ учинивъ собі самому вічною памяттю міждо живими.

Такъ промовляє сумній душі нашій душа Тарасова. Его смерть якусь нову, свіжую силу надала, его поезиі, и въ насъ по хуторахъ и селахъ почали її заново читати. Усяке слово его теперъ якимось новимъ світомъ сяе, и дивомъ намъ здаетця, що такий поетъ недавнечко ще живъ міжъ нами. Невелика книжка зъ его писання вийде, а про ту книжку можна въ-десятеро більшу написати. Нехай же сю працю візьмуть на себе люде дотепніші, а зъ насъ буде й того, що

ми, якъ думами, якъ серцемъ чули, такъ про Тараса попросту й написали. Слава тобі, Тарасе, поки на Вкраїні хочъ одно дівча рідну пісню співатиме, поки хочъ одна мати по-своєму дитину голубитиме, поки хочъ одинъ батько не чужимъ словомъ про давні могили сину говоритиме!

Листи съ хутора. Листъ III. Чого стоїть Шевченко, якъ поетъ народній. – Спб., 1861.

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА.

ЛИСТЪ ІV.

**ПРО ЗЛОДІЯ
ВЪ СЕЛІ ГАКІВНИЦІ**

1861

УНІАН СРЪ ХАТОРА

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отвѣчаніи представлено было въ Цен-
сурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ. С. Пе-
тербургъ, 1 мая 1861 года.

Ценсоръ *Лебедевъ.*

ВЪ ДРУКАРНѢ П. А. КУЛІША.

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

ЛИСТЬ ІV ПРО ЗЛОДІЯ ВЪ СЕЛІ ГАКІВНИЦІ

Дывуютьця, мовлявъ, люде, що десь на хутори про Тарасову смерть не згиршь одъ городянь пысьменныхъ метыкують, а мы дывуемось тымъ городянямъ, що якъ скаже нашъ братъ путне слово, то вони й роты пороззявляють: дывысь, мовлявъ, простый чоловикъ, а говорыть розумно! Колы хочете знаты, добродіи, то се намъ навдивовыжу, якъ тамъ по городахъ люде не позабували говорыты и обертатыся полюдський. Початокъ и коринь городянства зоставсь у хутори, то, здаеця, тутъ бы треба й шукаты основы всякой справы городянської, тутъ бы шукаты й праведного розуму всякой городянської установы. Ось слухайте лышь, панове добродійство, я вамъ де-що оповидаю, що мини на вику бачыты й чуты лучалося. Може, зъ оповидання бильшь дорозумиеться ваша городянська громада, анижь изъ моеи хуторянської фылософіи.

Згорила въ насъ у сели, недалечко одъ мого хутора, церква. Селяне й прыйшли до мене въ пасику: «Добродію, потурбуйтеся на послугу громади, обѣйдите зъ нашымъ тытаремъ села, чы не найдете людей побожныхъ, щобъ допомоглы церкву збудуваты. Вы жъ бо такы всюды бувалы, усякыхъ людей знаете, то, зъ вашимъ прыводомъ, и тытаръ нашъ краще справытсья».

Ну, колы вамъ правду сказаты, то въ насъ по хуторахъ люде не дуже-то звыклы про церкви дбаты. Буйдуже намъ, хуторянамъ, про церкву! а селяне, то ти вже кажуть: «то намъ не хвала, якъ у сели церкви не мае», а городяне, то ажъ золотомъ верхы побывають. Ну, колы жъ хочете знаты, то въ насъ по хуторахъ до зорявого неба, або вранци до сходъ сонця на роси, люде щырымъ серцемъ молятсья, а инший батько дитей краще видъ попа навчае. Та дарма: що намъ про те зъ селянамы шыроко ричь розводыты? Треба, такъ и треба церкву. Чомъ не послухаты громады? я такой чоловикъ думкы, що громада всюды велькый чоловикъ. И тоди вона була велькый чоловикъ, якъ ище наши предкы у жытахъ та по-надъ ричкамы въ дибровахъ Богови молылыся, и тоди, якъ почалы молытыся по-грецькій, и тоди буде велькый чоловикъ, якъ поклонытсья Богу духомъ и истыною, занедбавшы Ерусалымъ. Инше, мабутъ, не можна у ысторыи, бо колыбъ можна було, то певно громада иншымъ бы робомъ соби пишла. Ото жъ я такъ и про селянь, моихъ сусидъ, у серци своему помыслывъ, а имъ того марно не выявлявъ: на що? «Добре», кажу: «що громади, те й баби».

И ото зибралысь мы съ тытаремь, силы на визокъ, потуркотилы. Чась бувъ такый, що люде на весни пообъорювалысь, а косовыця ще не починаяся, то ми ни хочъ бы въ мене е такый дидокъ про се, а на косовыцю ще до господы встыгну. Весну давъ Господь на той рикъ рясну: ажъ нахыляемось, йидучы попидь садамы; биле виття по выду займае, запашною рососоу кропыть.

Тытарь — чоловикъ побожный и трошки прытаманкуватый — каже: «Се насъ, добродію, ангелы билымы крыльмы обвивають: се вони на землю поспускалыся и садовыну, мовъ лебеди, всю вкрылы».

«Такъ, такъ, Петре!» кажу (а його звалы Петромъ). Любе мини було те сердце тыхе та сояшне въ того дидуса старенького. «Се», кажу, «ангелы людей у рай заманюють». Та ще й додавъ йому зъ своего розуму: «Не живе», кажу, «чоловикъ на свити безъ высокои думкы про якый-ся мырь, кращый одъ нашего. Ся», кажу, «думка свята одъ земли його пидіймае и зникчемниты не дае йому. По городахъ, Петре, миждь товариствомъ блискучымъ е таки люде, що про корысть та набутокъ байдуже, а все кудысь далеко за край свита зазырають и таке людямы оповидують, що хыба тилькы въ гарному снѣ приснытця. Тыхъ людей, Петре, поэтамы вельчають и до работы ни до якои ихъ не змушують и у всьому имъ потурають, бо вони городянамъ не дають усимъ пожыдовыты».

Кывне мини Петро сывою чупрыною, а самъ ажъ голову хылыть, прыслухаючыся до соловейка, що въ тому пышному цвѣти, у тий садовыни запашній голосною луною розлягається; йому тамъ ангельски спивы здаються, и все соби шепче: «святъ, святъ, святъ», мовъ то витерець попидь густымы вербама.

Залюбки мы громади прыслужылыся, мовъ де въ гостяхъ у якогось ласкавого, несказанно щедрого пана побувалы; травы всюды вже хвильюються; ричкы, ставы, озера стоять уповни, ясне небо зъ веснянымы хмаркама въ ныхъ выглядаеться, дитвора весела золотымъ волосомъ на сонци тоби свитыть, — и свою малечу згадаешъ, и на серци тоби тыхо и якосъ смутно, и знявся бь та й полетивъ, спиваючы, по надъ землею.

Тилькы вже, якъ верталысь додому, почалы мы трывожытысь, якъ бы громадського скарбу не втеряты, бо — видоме дило — города багато такыхъ людей прозводылы, що, мовъ вовкы, въ серци тилькы хыжацтво мають. Заночуваты въ поли — страшно. Ато мы знай було въ поли ночуемо. Ну, вже жь и паша стала не вильна: почалы хлопци на ношлигы по толокахъ тилькы ставаты. А туды йихавшы, мы було такъ прылажуемось, щобъ свои кони миждь чужи пустыты: тамъ уже, звисно, варта чергується — не вкрадуть. У насъ, бачте, по селахъ

мижъ хлопцями ношлижникамы давній козацькій звычай. Ватага спить на оборотняхъ та на шапкахъ, головами докупы, а одынь вартуе. Якъ же який гуртъ убезпечытьця та вклядеться увесь спаты, то гляды — зъ иншого табурыща прыскочыть, та й поволоче, кого схоче, до Ерусалыму. Воно-то, колы хочете знаты, страшна забавка въ хлопцывъ той Ерусалимъ, а про-те батькы за сонлывыхъ дитей не вступаються. «Нехай», кажуть, «козацькій звычай знае». До Ерусалыма въ насъ йиздять отъ якъ: скрутыть изъ таволгы петельку, на ноги сонному накыне, коневи до хвоста привяже, скочивъ охляпъ — гайда по полю! и до схочу тымъ герцемъ у чыстому поли тишыться, що въ бидолахы и спына й потылыця облизе. Оце въ насъ зветься до Ерусалыму йиздыты. То мы вже булы безпечны, де була варта: не пропадутъ наши коны мижъ господарськымы, та й до скарбу лыхый чоловикъ не пидкрадеться. А теперь уже й моторошно самымъ у поли стояты: бо дидусь мій, тытаръ, и голосу гараздъ не одведе, не то що. Винъ тилько на те мини въ дорозы й здався, що якъ увійдемо було до господы, то винъ съ тарилочкою, сывый якъ голубъ, боридка биленька, кучерявенька, самъ тихесенькій, лагидненькій такый! такъ тутъ уже господаръ и господня не пожалують и останню копійку на церкву податы. Отъ и почалы мы съ тытаремъ обночовуватысь уже по людськыхъ господахъ, — добри люде всюды на ничъ пускалы.

Оце жъ разъ надъ вечырь уйихалы мы въ село Гакивныцю. Гарне село козаче. Ставь такый, що по-тымъ боци тилькы чуты, якъ ячять гусы, а дитей на берези и не розгледышь! вербы далеки ажъ имла сыня поняла, наче въ велькому лузи, за Порогамы. Церква старосвитська, що-ще то ти люде будувалы, котори въ пидашшахъ та въ кганкахъ, та въ балясахъ кохалыся. Теперь тоби збудуе церкву або дзвыныцю — стоыть якъ штыль, мовъ швайкою въ хмару коле; а що старосвитськи наши церкви, то любо й поглянуты. Виконця скрызъ обмережени та позакруглювани, а якъ де, то наче квитку тоби на пысанци выведе, ажъ жаль бере, що те старезне древо мохомъ проросло, витромъ та дощемъ обкрышується та трухне. Пидъ виконцями кгонтовой дахъ навкругы церкви, и навкругы мережани выризуваны пиддашша. Тилькы кризь граты ледве-ледве нызови викна мріють. Задывысья на таку церкву, загадаесся: де-то люде ти на спочынокъ повкладались, що докупы пидъ тымы кгонтамы зеленастымы збиралыся!.... Оттака-жъ була церква въ тій Гаркивныци, въ тому сели велькому козачому. Гарне село. Усе майданы та шыроки узберижжя на вирхивьяхъ того ставу вельченного. Роскынулось по воли: есть де й дитямъ погуляты, и

дивчатамъ у хрещыка побигаты, и парубкамъ, лыцяючысь до дивчыни, противъ мисяця постояты.

Отъ, выбрали дворыкъ веселый зъ морижкомъ, просымось обночуваты. Молодычка противъ череды выйшла.

Не можна, каже, люде добри.

Чомъ не можна?

Такъ, каже, у насъ не можна ночуваты.

Де жъ намъ, голубко, съ киньмы подиться?

Йидьте, каже, люде добри, до злодія.

До кого?

До злодія. У злодія васъ пустять на ничь.

Сказала, та й кынулась своихъ овечать займаты.

Зглянулысь мы зъ дидусемъ: що се за дывовыжа намъ така? Скилько свиту пройихалы, — всюды була одъ людей шаноба, а тутъ, глянь, до злодія насъ одсылають на ничь!

Пройихалы ще дворивъ зо два: знову такой двиръ выбрали, що й до водопою не далеко, и веселенькый, чыстый, вербамы зъ улыци понахыляный. Витаемось изъ дидомъ (дидъ за воротьмы сывый сыдыть у старому кожущку; дытыну на рукахъ, укывшы въ поли, голубыть; коло його хлопьять и дивчатокъ купець). Просымось на ничь.

Йидте, каже, люде добри, до злодія, а тутъ васъ нигде не пустять.

Що за повитря! Думаю соби.

Чомъ же не пустять?

Не говиркый бувъ дидъ, кывнувъ головою.

Не пустять, каже. Въ насъ никого не пускають.

Що жъ се зъ нами, Господы, діетця? думаемо соби. Одъ злодіивъ усю дорогу остерегалыся, а теперь бы то до злодія ночуваты зайихаты!

Йдемо по сели. Вже й коненята наши ржуть озыраючысь, спочынку бажають. Стрилы молодыцю зъ видрамы, въ неи пытаемось.

До злодія, каже, зайижджайте: тамъ вамъ буде гараздъ.

Та побійся ты Бога, душе спасенна: якъ такы доброму чоловікови въ злодія ночуваты?

А вона пидтющемъ переходыть намъ дорогу вповни, спасыби ій, та тилькы рукою на край села махае. «Тамъ», каже, «вси ночують».

Мабуть, вечерю хапалася варыты — николы съ подорожнимы розмовляты.

Що за напастъ така?

Диду Петре! кажу до свого тытаря. Сповидайся, кажу, мини, чы нема въ тебе якого гриха на души: може, въ трете женытыся надумавсь?

Шуткую, а на души якось ажъ сумно, що куды се мы протывъ ночы зайихалы? Мижъ яки се мы люде зайихалы, що до злодія спроваджують на ничь?

Стоимо, вже й не йидемо; стоимо середь майдану. Ажъ тутъ косарь косою протывъ красного заходу кризь куряви, що череда пройшла, свитыть. Пидождалы, помы надійде, жалкуемось, що оттака й така ричь.

А чоловикъ, здається, добрый, не глумливый. Осьмихнувся. «Та йидте», каже. «Чого вы боитесь? Вамъ тамъ буде добре. Нигде на всьому сели краще не буде».

Де жъ той злодій у васъ живе?

А отто, каже, на рижку коло царины його двирь. Онъ, каже, верба черезъ усю дорогу зъ двора перегнулася и зъ другою вербою на впротывъ изійшыся. Отто и злодій у насъ.

Здвигнули мы плечыма, ззирнулыся.

А рушайте, каже, добродію!

Ну, вже колы тытарь не боиться въ злодія ночуваты, то що вже тутъ? Рушылы, надблыжылысь: двирь гарный, зеленый, на узгирьи; у двори хата чепурна, висока, билымъ прычилкомъ на улыцю зпидь вербы, мовъ молодыця свитлоока, дывыться. Кошары въ двори, повиткы, – все гарно повкрывано, хмелемъ та гарбузыннямъ зъ городу повылося. Тутъ и колодязь пидь вербою коло ворить, и ворота настижъ одчынени. Кони самы такъ и повернули. Ну, се хороша прыкмета.

Уйиздымо, ажъ сей злодій справди господарь багатый. Волы стоять у загороди гарни, вывозныи, таки-то, бачь, що хочъ яку паровыцю солы черезъ дрючокъ зъ мисця рушылы бь¹⁹⁾. Свыней зъ десятокъ у вельке корыто повлазылы. Молодыця гарну корову доить. Усю драбыну на хату засилы индыкы. Выдно заразы, що господарь хороший.

Роздывляемось мы, ажъ до насъ изъ коморы чоловикъ выходыть, на виду чепурный такый.

Здорови, люде добри! шапку протывъ насъ издїймае. Ночуваты зайихалы? Добре, ночуйте зъ Богомъ. У насъ просторо.

¹⁹⁾ Якъ набырають силь, на соляныхъ озерахъ, то накладай якъ хочешъ мажу, абы парою зъ мисця рушывъ. Хазяинъ дрючка пидь колеса пидкине, щобъ не такъ-то легко рушыты. Отъ про той-то случай держать чумаки добру пару вывозныхъ воливъ, що потимъ одну мажу на два и на тры возы пересыпають, у дорогу.

Такъ любо та лагідненько до насъ говорыть; и молодыця зпидь коровы веселымъ окомъ на насъ озирнулася. Диты повыбигалы зъ синей; кучеряви таки, повновыди. Все бѣ воно такъ до ладу, що й Господы, а намъ якось ніяково: що куды се мы зайихалы? Ще зъ-роду въ злодія не ночувалы; та мы звыклы злодія и на сели обходыты.

Отто вже я злажу зъ воза, а чоловікъ уже й коней розгнуздуе. «Не турбуйтеся», каже, «я вамъ и повыпрягаю кони и напою.

Прошу вашои ласкы вступыты до господы.

Та мы, кажемо, спасыби вамъ, и тутъ переночуемо. У насъ есть изъ собою и харчъ.

Та що се вы, Господь зъ вами? У насъ, якъ и двирь стоить, свои харчи ништо ще не йивъ. Не погордуйте, благаю, та ажъ кланяетця. А чоловікъ статечный такый, моторный. Намъ и соромъ видмовлятыся, та якъ же його й покинуты усе на вози?

Я, каже, все за вами и знесу, хочъ воно й на двори въ насъ, нехай Бигъ крые, ништо чужого не зачепыть.

Колы жѣ на порози стоить старый чоловікъ; прыдивывся трохы на насъ изпидьрукы. «Та не бійтеся», каже, «люде добри: тутъ ваша й порошына не пропаде. Уступыте, спасыби вамъ, до господы, а сынъ мій упорае вамъ коней и сина хорошего закыне».

Познималы мы шапки, витаемо господаря. Винъ двери передь нами въ свитлицю одчыняе: дитвора йому въ полы повчиплювалася, веселенько на насъ позырае.

Увійшли: свитлиця простора и кимната постаросвицькій зроблена: не збоку видгорожена, а протывъ дверей, якъ по старыхъ будовахъ позоставалося. Образы гарни, все Кыивської работы, — тыхъ Суздальцивъ нема й одного, — вышиванымъ рушныкомъ повкрывани, квиткамы позатыкани, голубкы съ паперу высять, пысанкы передь образами: все такъ, якъ у добрыхъ людей.

Посадывъ насъ господарь у столу, расперизоватысь просыть, шапки наши, поясы на кильчкахъ повишавъ. А тутъ и скрынку зъ нашимъ скарбомъ сынъ його внисъ и на лави гарненько постановывъ.

Заразъ вынисъ господарь, ись кимнаты тарилку меду гарного, хлиба покраявъ передь нами, рушныкъ закынувъ намъ по-за столемъ, достае съ польци чарку и кувбушечку поlyingяну, по чарци намъ наливае и самъ до насъ звычайно выпывъ, и такый же то чоловікъ увичливый, що хочъ куды. Та намъ усе якось ніяково. Поглянемо по соби, та й годи; дидусь тилько сывеныки кучери свои прыглажуе.

Выпылы, закусылы трохы: наче й повеселишало намъ, а все не йде зъ думкы, що де жѣ оце намъ Господь привывъ ночуваты?

Господарь по другій просыть, самъ прыпывае. Треба намъ выпыты й по другій. – А по третій, каже, за вечерею. Ось моя невестка впорається, вечеряты намъ дасть.

То про се, то про те зь нами говорыть, и такый винь чоловикъ прязный и розумный, що мы тилько плечыма здвигаемо.

Дали я кажу: Пане господарю! wybачайте, кажу, що я въ васъ поспытаю.

– А що таке вашій ласци завгодно?

– Та тутъ, кажу, въ васъ люде якись чудни: чы вони на васъ ворогують, чы Богъ ихъ знае; я вже й не знаю, якъ вамъ и сказаты?

А винь засміється та й каже: Знаю, знаю, що въ васъ на языци вертыться. Нихто не пустывъ васъ до себе на ничь?

– Эге жъ, добродію.

– Йыдте, кажуть, до злодія, такъ?

– Та вже жъ нехай буде й такъ, бо й справды такъ говорено.

– Ге, каже, ото жъ вони й знають, що говорять; я й справды злодій.

Мы ажъ стрепенулысь. Що се вы? Господь зь вами!

– Не турбуйтеся, люде добри, годуйтеся на здоровья, а я вамъ роскажу, що воно й якъ. Ось слухайте.

Та й почавъ росказуваты.

– Зоставсь я, каже, писля батька-матеры у сиритстви, служывъ по наймахъ. Вже й парубокъ зь мене, а чужи, мовлявъ, волы пасучы та чужы возы мажучы, не багато придбавъ. Нема зь мене чоловика: бурлака я въ свити безридный. Чы такъ же мини й вискъ звикуваты? думаю було соби гирко. Колы бь мини хочъ на пару волыкывъ розгорыты, то бь я соби сякъ-такъ росталанывъ господарствечко. Такъ що жъ? чы заробывъ якого карбованця – на подушне пиде, одежынку треба про свято справыты, бо господарь одежи не дае про празныкъ, тилько про будень. То – господарь, не батько; йому абы гришне тило не свитылось, та й робы. А треба жъ у мижь люде, до церкви, чы на майдань до дивчатъ выйты. Такъ я соби не жыву, а бидую. Що на мини, то й усього въ мене. И оженытысь мини, якъ добрымъ людымъ, не прыходыться. Уже й такъ дивчата, жартуючы, мини приспивують:

Ой гультаю, гультаю,
Чогось тебе спытаю:
На що мене сватаешь,
Колы хаты не маешь?
Збудуй свою зь лободы.
А въ чужую не веды.

Знаете, дивчача натура: шуткуючы, усю правду тоби выспивають; и одспивуватысь ничымъ; стыснувши себе за серце, одійдешь та й годи.

– Боже жь мій! думаю, що мини діяты на свити? Хочь бы мини або вкрасты де або-що, чы не розживсь бь я хочь трохы? – якъ почавь, якъ почавь такъ думаты. А що жь? украду! – Отъ, надумавшысь, прыхожу до своего господаря. – Спасыби вамъ, пане господарю, за хлибъ, за силь и за добру науку. Не хочу вже я въ вась буты. – Що ты, Дмытре? чомъ не хочешь? А я, знаете, бувъ парубокъ трудящый и тверезый, то господарь мене дуже вподобавь. – Такъ, кажу, рощытайте мене, пиду вже я одъ вась. – Куды жь ты пидешь? – То вже мини-то про те знаты. Годи вже мини чужи волы пасты! – Ну, господарю ничего зо мною робыты, рощытавь мене, видпустывъ. Якы гроши мини впадалы, я въ його зоставывъ. Я, кажу, визьму ихъ описля! нехай вони въ вась будуть. – Узывъ пидъ повиткою вижечкы стареньки, змотавъ, свытку на плечы, сакивки взявъ исъ хлибомъ, пишовъ соби зь села. Було вже надъ вечирь. Покры ввійшовъ я верстовъ изъ десятокъ, зовсимъ стемнило. Назырывъ я въ поли – огонь кладуть хлопци, ночують; вартуваты не звыклы, заразь и выдно. Пидождавъ, покы вккладуться спаты, съ тыхъ вижечокъ поробывъ оброти. Упавъ навколишкы, звивъ на небо очи. Зоряве небо мыготыть. Хотивъ молытысь, та й молытвы не добравъ, тилько заплакавъ. У поли тыша, роса блыщыть по зори, кони пасучысь пырхають. Мисяць почавъ изиходыты; рогомъ у землю вперся, пиднявсь угору. До мене кинська тинь досягае. Такъ мини здалося тоди, наче Богъ надо мною змылувавсь, а на серци така смилывость, що и въ пекло полизь бы, не то-що. Обышовъ я коней, выбравъ, котри найкращи. Пара гарныхъ коней пасеться, укупи спутани. Ни, думаю соби, се одного господаря кони: не треба його дуже обижаты. Роспутавъ тилько одного, а другого зь другои пары выпутавъ. Хлопци хрупуть: не бояться Ерусалыма: ще не проучени. Понадивавъ я на коней оброти, сивъ, свыснуть, – тилько зори всмихнулыся. До свиту незнать де опынывся. Передъ свитомъ забравсь у гущынню, потрыножывъ кони, пустывъ; самъ прыпавъ пидъ куць; выпасвся добре; поснидавъ, що було въ сакивкахъ; знайшовъ воду, напоивъ коней: гайда дали. А була въ мене така вдача, що йиду и носомъ чую, куды веде дорога. Зь роду було не заблужу. Якъ разъ у ярмарокъ утрапывъ. Я такы й знавъ, що въ такому й такому мистечку бувае у ту пору ярмарокъ. Хожу соби по базарю, коней вожу, мовъ справди отецькый сынъ. Уже я на що наважусь, то мини все байдуже.

Оттаку нашъ господарь розповивъ ысторыю. Мы зъ дидусемъ тилько зглядуемось. Вечирь насупывся; кукурыкнулы на сидали пивни. Молодыця свитло внесла, нызенько намъ уклонилася. Господарь хрестъ на себе положывъ, вечерять звеливъ подаваты. Боже жъ мій, що се за чоловикъ такой? думаю соби; а винь, прогорнувшы усы, дали оповидуе, и такой у його поглядъ тихый та веселый, — якъ же йому злодіякою, буты? Ще протывъ свитла выризалысь морщины на чоли и уста оживылыся, то мовъ казань у церкви намъ каже.

— Хожу я, каже, по тому ярмарку. Заразь Жыдкы моихъ коней назырылы, що добри кони, почалы торгуваты: збувь я тыхъ коней карбованцивъ за шистьдесять, бо й справди кони добри булы, завязавъ гроши въ хустыну, пишовъ соби зъ села, наче добре дило зробывъ. Сонце саме заходило, якъ я выйшовъ. Ярмарковымъ пыломъ затуманыло. Такъ наче теперь стою я середъ зеленого поля и дякую Бога, а сонце ныжче, ныжче западае, краснымъ променемъ бьючи по леваднихъ вербахъ, по витрякахъ крылатыхъ, по высокихъ могылахъ. Мовъ я на Божый свить народывся, мовъ уперше побачывъ, якъ сонечко за землю крыеться и Божа роса холодомъ по полю дыше. Стрепенувсь я, мовъ той птахъ, и степомъ на крымскый шляхъ двынувь. Розуму я зъ роду не позывавъ ни въ кого. Обернувъ сякъ-такъ свои гроши, — вернувся въ осени додому съ паровыцею соли. Тутъ уже й дивчата годи мини гультая прыспивуваты: вже въ мене свій двирь, своя хата. Одружывся я, понявъ соби дивчыну-господарку: не погордувалы мною люде хороши — оддалы зъ гарнымъ виномъ. Отъ уже мы й живемо, вже въ насъ и диткы; добри люде насъ знаютъ. Тильки все мини кортыть, якъ бы ще пару волыкывъ прыдбаты. Думаю: «Господы! ты мене закывъ одъ людского ока: закывъ мене ще разъ! нехай я буду господаремъ, якъ и вси люде». — Иноди й середъ поля стану — молюся, голосно середъ поля слово здйму до Бога, ажъ сумно мини стане, и неначе хто ззаду въ мене всмихнется. Довго такъ я наважувавсь, дали зновъ у серци смилывость така, одвага така... зновъ не боюся ничего въ свити. Добувъ ще пару коней пидъ чужымъ селомъ; продавъ — негадкы. Що жъ бы вы думалы? Съ того часу такъ мини й рупыть ледаче дило, такъ и трушусь, якъ забачу де безъ нагляду коней попутаныхъ. Покрепывъ ище рикъ, — ище разъ пишовъ на здобычь. Погодывъ мени Богъ и на сей разъ. Почавъ я вже розжыватыся. Вже люде якось на мене чудно поглядають, и на серци часамы въ мене дуже погано. Було молюся Богови: Не карай мене, Боже, за мои грихы, ни на мини самому, ни на дитяхъ. И вже працюю було на господарстви, не жалуючы сылы.

Люде й бачать, що я тверезый и трудящий и никого въ сели волосомъ не чыпаю, та мини вже такъ здається, наче вони мене не такъ щиро витають и чогось пыльно мини въ вичи дывляться. Вже въ мене старшый хлопчыкъ пидпарубочымъ вырись. Свитлицю навпротывъ старои хаты я соби выбудовавъ и все мыни иде въ руку: чы бжола, чы худоба, у всьому Богъ мини прыспорае, а про те наймылишь мини було крадене. Держусь-дуржусь було, тай потягну що-небудь у чужыхъ селахъ. Було иноди самъ оддасы старцеви сорочку, а чуже рамья съ тыну знимаешъ; ажъ душу тоби тягне, якъ розмынесся, не знявши. И вже такъ бувъ розродывся на чуже добре, що крадени кони въ мене у загороди по два, тры дни перестоюють, покы збуду на ярмарку. Ничого не боюсь: то мини свято, то мини велыкдень, якъ що вкраду.

Дидусь мій, тытарь, ажъ хрыстытця, таке слухавшы. Тутъ и молодыця вже подае вечеряты, и сынъ увійшовъ знадвору, до столу сидае; ще одынъ сынъ молодыкъ съ поля прыгнався. Не соромытця винъ и пры семьи свою оповидь оповидаты! що вже я дуже здывувався. Скилько свиту я бачывъ, а таке вперше на вику мини трапылось.

Добродію! кажу, якъ же ваша господыня? якъ ваши диты?

Господыня моя, каже, царство ій небесне! все знала и диты знали, та щожъ? свое ридне, своя кровь. Було плачучы покійна Настя просыть: Чоловиченьку, голубчыку! покынь ты сю ледачу ваду, себе пожалуй, насъ пожалуй, людей посоромся. Вже мини парчевого очыпка надиты страшно; вже становлюся я въ церквы по самому заду, и свичку поставыты мини соромъ, и людямъ у вичи глянуты боюся.

— Що жи бы вы думалы? Запрысягну передь нею, образъ изниму и поцилую, а пиду въ дорогу — не втерплю: хочъ стрыгунця приведу додому, хочъ плахтыну привезу, нибы купывъ на ярмарку. Настя було й пизнае одъ разу, що надивана плахта, у пичь було вкыне и голосомъ голосыть. И въ самого въ мене сердце заные, а безъ кражи нема мини жыття на свити. Дали вже сынъ почавъ за мною назырцемъ ходыты, не пускае мене безъ себе зъ двору. Було вночи не сплю, пиджыдаю, покы поснутъ уси, скрадуюсь, то винъ: «А куды се вы, тату?» Я й ляжу. Прошусь було въ його, якъ дытына, що мини ни що не мыле на свити, тилько й мого, якъ де здалека хыстю засягнуты. Такъ то вже мини Богъ давъ, що й розумъ одняло въ мене и соромъ, и зовсимъ я пропащий чоловикъ зробывся. Ото жъ уже таюся и передь сыномъ, наче мини й байдуже; дило роблю, хожу до церквы разъ у разъ. Угамувався сынъ, ставъ мини попускъ попускаты. Вже жъ я й посывивъ, и унучать диждавъ, хвалыты Бога; то й думае — нехай

здоровый буде — сынъ, що я вже схаменувся и на свою семью зглянувся. А въ мене думка давно засила, страшна думка — церкву свою обикрасты.

Туть уже й самъ той злодій перехрыстывся, и вси мы, скільки насъ ни сыдило за вечерею, уси хрыстылыся. Зробылась тыша велыка. Тилько каганчыкъ трискае.

Тымъ я, каже, й до церкви вчащавъ, щобъ роздывытысь и змиркуваты, якъ те дило вчыныты. Вже й Бога не прошу, щобъ мини помигъ, щобъ оборонывъ мене и закрывъ видъ людського ока. Выбравъ я таку ничъ, якъ не було страшно сына въ господи. Крыкнулы други пивни, я вже й на цвынтари. Якось мыни й ніяково по могылкахъ ступаты; батькы, дядькы, диды мои лежать, и вже мини прывыджується, що воны пидъ тымы пиддашшымы ходять; волосъ вяне, та, на лыхо мини, сторожи захроплы пидъ дзвинецею. Живи люде — не страшно мерцивъ. Заразь та окаянна смилывость мене взяла; пидважывъ у церкви двери, выставывъ. Просто до громадської скарбовни, до церковной скрынкы. Тамъ и ще стара Терещыха кубкы срибни на схованку въ церкву виддала, — все те я знавъ, де й якъ лежить. Набрывъ повну торбу. Мисяць у церкву кризь кграты зазырае, щось нибы шамкае, ступае поза престоломъ, — схоплять мене дрыжакы, та й зновъ байдуже. На образи не дывлюся, въ землю потупывсь, выйшовъ ызь церкви... де тоби выйшовъ? выскочывъ! Думка була двери до одвиркивъ прытулылы, — страшно, назадъ страшно обернутысь; утекомъ черезъ могылкы до хвиртки. Холодна роса зъ дерева мене обсыпала; мовъ щось мене держыть за плечы, мовъ хтось за ноги хапае; я бижу ослипъ. Вже одбигъ далеко геть-то, и не знаю, де я. Уперше зъ роду зъ дороги збывся. Ставъ озырнувся... та се жъ середъ могылокъ, на цвынтари коло церкви! Мисяць пидбывсь угору, кризь лыпыну старый гонтовый дахъ свитомъ своимъ мережыть, у викна бье; зъ виконъ хтось вызырае. Кынувсь я съ цвынтаря, ажъ хвирткою брязнувъ; до Бунякового гайка, до байраку, за село поспишаю: тамъ уже въ мене й ямка готова, щобъ свий скрбъ прыкопаты. Такъ бижу, такъ бижу! Вже за селомъ; гляну — незнакома дорога, та й зовсимъ нема дороги, мокра росяна трава въ мене пидъ ногамы. Озырнусь навкругы — зновъ я коло церкви! У викна люде якисъ мини всмихаються. Тыхо, тыхо якась пташка пидъ крышою стогне, мовъ чья душа плаче. А сторожи хрупуть пидъ дзвинецею. На що имъ стерегты, де самъ Богъ стереже?... Зновъ я бигты, зновъ я втикаты; питъ зъ мене такъ и верне; ноги вже пидо мною трусяця. И такъ я, люде добри, бигавъ навкругы церкви до самого свиту. Сонечко вже по даховому моху краснымъ

свитомъ грае, череда озывается: прокынулысь сторожи, дывляться — церква видчынена, а я зъ мишкомъ на плечахъ по роси бигаю, стежку навкругы церкви выбывъ. Зійшыся люде, попа поклыкалы. Я й прызнався, що оттакъ и такъ, панове громадо; теперъ я въ вашій воли. Ну, пипъ тутъ заразъ крыкнувъ на отамана, щобъ подавъ зализне путо, щобъ мене заразъ до станового видвезты; а стари громадськи люде, порадывшысь миждь себе, кажутъ: «Що жъ намъ, панотче, за корысть, якъ мы сього чоловика запроторымо туды, де козамъ рогы правлять? Хиба то намъ слава? А лучше мы отъ що вчынымо. Осъ одчепить, хлопци, одъ дзвонивъ вижкы, дамо йому заразъ прочухана та накынемо на його братську покуту. Нехай тры роки прыймае до себе всякого прочанина, й захожого и пройизжачого, контентуе, и щобъ ништо, помы й живе на свити, ынше його не звавъ ни на ймення, ни на призыще, якъ злодій». — Отто жъ мене выбылы середъ громады тымы вижками видъ дзвонивъ, та й пустылы. Якъ мынулы тры роки моеи покуты, я и кажу громади: Що жъ, панове громадо! уже нехай буде ваша ласка: зоставте мене, помы снагы моеи, паламарюваты, та й пройизджаючыхъ нехай селяне до мене высылають, щобъ уже я одынъ за все село ными турбувався. — Громада, спасыби їй, на те зволыла. Оце жъ я вже охотою палмарюю въ церкви, страннихъ прыймаю, якъ гостей, и звуть мене люде на все село злодіемъ.

Сказавшы, нызько намъ обомъ уклонився, а мы йому вклонылыся нызько.

Отъ вамъ, панове добродійство, оповидъ, котору своимы ушами чувъ, и чоловика того своимы очыма бачывъ. И теперъ пойидьте въ село Гаркивныцю, то й теперъ ще знайдете той двиръ на рижку коло царыны зъ вельченною вербою, а навпротывъ тыи вербы друга нахылылась, и въ село наче кризь зелени ворота вйидете. Вже вмеръ Дмытро Гарбузь, що звалы злодіемъ, а винъ Гарбузь изъ дида й прадида. Сына його не звуть злодіенкомъ, крый Боже! Уси поважають, бо чоловикъ хороший и страннихъ по-батькивській залюбки прыймае.

Ну, а въ васъ, панове, у городахъ, що бъ съ такого чоловика зробылы?

Листи съ хутора. Листъ IV. Про злодія въ селі Гаківниці. — Спб., 1861.

1862

КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО Г.

**КУПОВАНИЙ
РОЗУМ**

1862

До 9/93 1-14 Коши.
NI

КУПОВАНІЙ РОЗУМЪ

ОПОВІДАННЯ
2023/11/21

Григорія Жвітки

(ОСНОВЪЯНЕНКА). 7

2023/11/21

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

2023/11/21

КУПОВАНИЙ РОЗУМЪ

I

Недалечко відъ якогось-то города, чималенького, що въ нїмъ, було ажъ три церкви — одна каменна, а дві деревянихъ, — було село; а въ тїмъ селі живъ собі чоловікъ Демко. Вінъ би то и розумний, якъ и всякъ чоловікъ, такъ, по-трошку: знавъ и свое діло коло хліба, вмівъ свитку залатати, кожушокъ аихутрувати, усе знавъ, що доводилося; тїльки, налихо собі, хотївъ кріпко величатися, щобъ усякъ ёго почитувавъ, усякъ завидувавъ. Гурше гіркої редьки досадно ёму було, якъ де у купанїї, де зберутця люде, — а якъ було біля города, то и хороші люде зітходились побалакати де-про-що, — а не такъ побалакати, якъ послухати дяківъ, що якъ зійдутця, та стануть таке розказувати, що намъ и у-ві сні не приснитця побачити. Якъ же у городі було ажъ три приходи, а у кожному по два дяки, та сёмий сільський, такъ де зійдутця — такъ-такъ! е чого послухати, якъ стануть розказувати. Одинъ почне зъ Евреївъ, другий перехопить, та приньметця за Гога и Магога; инший товкуе про обаче, — то, я жъ кажу, нашого братчика, неписьменного слухаючи, ажъ слёза прїйме!... Не даромъ сказано: письменний! А у такій кунпанїї кого посадить на покутті? — Дяка. Кому перша чарку? — Дякові. — Передъ кимъ, хочъ ти и старий, та помовчъ? — Передъ дякомъ. А усіхъ прочихъ, другихъ, хочъ би й не було.

Черезъ тее Демкові кріпко досадно було. Хочъ частісінько підголювавъ чубъ и бороду, вдягавъ синїй жупанъ и не пропускавъ, де збіралися почесні люде; то поки дяківъ нема, то и ёму добре: отъ сядуть ёго старики, слухають що вінъ розказуе про сарану, якъ колись налітала у старовину, а вінъ се чувъ ще відъ батька. А якъ почне розказувати, якъ вже вінъ и самъ бачивъ, якъ шестувавъ самъ губернаторъ черезъ їхъ городъ, такъ — батечку було чого послухати! Божився, що й передъ нимъ и за нимъ усе пани бігли трійками, то й бричкахъ, то у кибїткахъ, а инші и на простихъ повозкахъ. А самъ, каже, губернаторъ іде у колясці, що скрізь у вікнахъ, мовъ хата яка! а дзвониківъ-дзвониківъ! И у передніхъ дзвоники, и у задніхъ дзвоники, и у самого на колясці дзвоники... та усі заразомъ якъ зателенькають, такъ ажъ увъ ушахъ лящить!...

Оттаке усе якъ розказуе, що и у самого ажъ духъ радуецця, и знай уси розглажуе та ще придумуе, що бъ то розказати? А тутъ дякъ — ринъ въ хату! Заразъ хазяїнъ до Демка: «А устанъ», каже, «Демку! Пусти пана дяка, нехай намъ де-що зъ премудрости розкаже».

Отъ тобі Демкові й честь!... Встане, мовъ оплѣваний, на люде не гляне, заразь за шапку — и хочъ и не проси, щобъ зостався, хочъ чого хочъ піднось ёму, — не хоче й не хоче, мерщій зъ хати; тільки ёго й бачили!

А то жъ и не досадно, скажете, якъ чоловікові дуже хочетця повеличатись, и щобъ ёго шанували, а тутъ ніхто и не дивитця на нёго, та при ёму величають другихъ?

II

«Тривайте жъ! » такъ собі подумавъ разъ у-ночі, якъ не спавъ зъ нудьги: «Я васъ усіхъ провчу! Будете тямити Демка! Будете топтатися не тільки вь хаті, та й коло хати, аби бь якъ протовпитись, та послухати де-чого. Нехай тоді дяки сховаютця зъ своїми премудростями! Заткнемо їхъ за поясъ, — замовкнувъ противъ насъ!».

Такъ подумавши, та надумавши що робити, взявъ у-ранці, та й відвівъ хлопця, свого таки сина, у науку попереду до піддячого. Якъ же хлопця узялось за письмо и стало не спотикаючись читати, ажъ по верхахъ, батько, нігде дітися, хочъ у позичку ускочивъ, а віддавъ хлопця у науку до дяка, — та ажъ до соборного, щобъ навчивъ чого самъ зна. И щось не дешево и поєднавъ.

И не взявъ врагъ Харька, Демкового сина! Незабаромъ, годівъ черезъ сімъ, понявъ добре и читати и писати; Ермолой увесь проспівав, стихи усякі, який би то дякъ, відкілля бь то ні явився, що хочъ починай, а Харько вже й тутъ: попереду окселентуе, а тамъ и пішовъ самъ горою; и переводи виводить и на таке зведе, що хочъ-би то тутъ пять дяківъ співало, то вінъ усіхъ зібьє, замовкнуть; зостанетця одинъ, та й докінча, якъ самъ зна.

Така-то розумна дитина була! Демко не нарадуецця. Эге! такъ що жъ бо: зъ книжки, що хочешъ, вінъ тобі прочита, а свого розумного слова не скаже — не видумає нічого.

III

Якъ пришло хлопця зъ науки, — а вже такъ було ёму годівъ вісімнадцять, — батько и каже ёму: «А що», каже, «Харьку, чи не зумівъ би ти якъ розумного слова сказати нашимъ дякамъ, щобъ знали якъ и розжувати ёго; знаешъ, носа імъ утерти, щобъ не дуже брови піднімали? Видумай такъ що-небудь! А я закличу їхъ и другихъ якихъ людей, що тільки їхъ и слухають и поважають; а ми імъ при нихъ и відріжемо, и простидимо!».

«Такъ що жъ, тату», каже хлопець: «після чого я розумне слово скажу? Адже я тільки вчився у школі. Черезъ науку не станешъ розумнимъ. Хочъ усі книжки вивчи на память, а розуму не набересся. Треба світа повидати, зъ людьми поводитись, тогді до розуму дійдешъ. Давай, тату, кошту, — піду по другимъ городамъ, запримічатиму, де якъ поводитця, а звернувшись таке імъ скажу, що усі дяки и старики наші тільки плямкатимуть, а не второпають нічого!».

Нічого Димкові робити. Хочъ и дуже потратився на Харкове пісьмо, а треба жъ ёго и до розуму довести. «Нехай світа побачить, роздивитця, якъ де у людей поводитця, вернетця до-дому, та й загне дякамъ карлючку, щобъ не дуже пащуквали!».

Здихнувъ важко Демко, доставъ позичкою ще скільки тамъ десятківъ карбованцівъ, віддавъ Харкові, та й випроводивъ ёго.

IV

Два годи на третёму, приїхавъ Харько до батька. Нанявъ чоловіка зъ дальнєї сторони, щобъ візь ёго до-дому; а якъ грошики процвиндривъ, такъ поєднавъ так, що, каже, батько заплатить.

Чухався Демко довго, — нічого робити, заплативъ. А сина попереду, якъ увійшовъ, то й не пізнавъ: обстрижений, підперезаний не по-нашому, а чортъ-зна по-якому. Розказує — руками бовта, слова вернякає не наші, а на Московські закида, та тільки не до ладу. Батька не клика, якъ законъ великтъ *батькомъ*, або: *тату*, а усе *старикъ*; та придираетця: «У васъ», каже, «усе не такъ, якъ у людей. Стидно тобі, старикъ, що й досі не вмєшь жити по-людськи!».

«Та то дарма!» каже Демко, «навчимось опісля. Ти тільки скажи міні, чи набрався ти, по сужихъ сторонахъ ходючи, розуму, якого тутъ нема?».

«Що се ти, старикъ, розказуєшь! Старий, ти вмєшь розсудити!» (Трохи-трохи не сказавъ батькові у вічи, що дурень еси!). «Я тільки увъ одну сторону ходивъ, такъ и розуму бачивъ зъ одного боку. Постачай грошей ще, піду у другу сторону, такъ ище розумнішимъ вернуся».

«Може, хлопча и правду каже», подумавъ Демко. Сякъ-такъ, то просячи, то молячи, роздобувавъ гроши, віддавъ синові, и випроводивъ ёго у другу сторону міжъ чужі люде.

V

Ледве-ледве на пятий годъ вернувся нашъ Харько, и вернувся ще чудніший. Не второпае що батько каже; батько стоїть, а вінъ передь нимъ сидить руки ёму не цілує ніколи. Батько де-чого ёму багато каже, а вінъ відвернетця, та й скаже: «Мужикъ!» Оттакимъ-то розумнимъ вернувся нашъ Харько зъ чужихъ людей!

«А що, сину!» каже батько: «Чи набрався дуже великого розуму? Чи задаси пинхви нашимъ дякамъ? Такъ коли тее, такъ я зібравъ би їхъ, попоштувавъ чимъ ще е, та и пристидили бь їхъ!».

«Ти-то думаешъ такъ й задати імъ пинхви? Бачъ який швидкий!». (Се-то синъ на батька такъ каже! Знаете, вже вінъ побувавъ по чужихъ сторонахъ, такъ ёму стидно, противъ батька бути звичайнимъ. О, бодай васъ, зъ вашою наукою!) «Треба попередю довго думати, поки що вигадаеть до-пуття сказати. Учені люде завжди такъ роблять. Купи, лишень, міні, старикъ, за гривню свічокъ, такъ я нічъ посижу, та й видумаю щось розумне».

VI

Купивъ Демко за тую гривню свічокъ, а Харько, повечерявши добре, якъ звичайно вчений, сівъ думати та видумувати розумне слово. Свічки позасвічувавъ, сівъ за стіль, голову піднявъ, у стелю дивитця виваливши очи, руками розводить; то палець у лоба ткне, то на нісь положить, то у ротъ всуне, — та сопе ажъ свище, мовъ на сопілку гра; то разомъ бьетця обь поли, здихне, — та впять сяде за стіль.

Та таку кумедию строївъ черезъ усю нічъ; свічки догоріли, ставъ світъ. Харько знемігся, звалився на лаву, та й захрапівъ.

«А що, милий мій сину! що розумне видумавъ? Чи ззивати на-завтра дяківъ, щобъ твого розуму дознали?» питавъ батько у-ранці.

«Потривай! спішачи Миколу звалишь!» каже Харько: «якъ кажуть мужики такі розумні, якъ и ти. Такъ-то увъ одну нічъ и видумаешъ! Купуй ще на гривню свічокъ, коли хочешъ до мого розуму добратися».

Купивъ батько свічокъ; попаливъ їхъ синъ, якъ и въ перву нічъ, а все таки не придумавъ нічого, бо кріпко розуму набрався по чужихъ сторонахъ.

Пропала батькова ще одна гривня на свічки, попаливъ и їхъ Харько... Эге! та трохи лишень чогось-то не видумавъ, бо лігъ спати веселенький и рано зскочивъ.

«А що, синашу!» питаецця батько, «чи закликати дяківъ?».

«Кличь, старикъ, хочь усе село», каже Харько: «Я імь такого всучу, таке скажу, що и черезь десять годь не розжують усі дяки, скільки їх е!».

«Отце добре, сину!» каже батько: «Такь на-завтра и покличемо».

VII

Почали муку сіяти, птицю різати, горілки добувати... Извісне діло, пісьменні люде будуть обідати, — не мало імь треба придбати!...

Батько землі підь собою не чує! Збігавь у городь по дякахь, по піддячихь; кого знавь и у себе по селу, усіхь просить побувати до покушати, сина, що ввернувся зь чужої сторони побачити и послухати ёго розуму.

Усякь, поглажуючи себе по череву, усякь обіщався, — та таки и зійшлось чималенько.

Посідали за стіль. Звісне діло, дяки на покуть, а прочі усякь по почоту. Демко знай частує гостей, а дяки, штрикаючи себе то вь лобь, то по-носу, то стукаючи кудакми по столу, товкують проміжь себе, що-то означа: виєпрь, чи воно птиця, чи звіряка, чи — місто свято при нась? — Та спорять, та кричать на всю хату! А прочі, неучені, сидять та слухають, роти пороззявлявши, — звісно, що нашь братчикь скаже противь такої премудрости?

Туть-же дяки спорять, а свого таки не забувають: те й діло, що наньмички Демкови миски зь стравою подають, та зновь доливають и печеного підкладають. А Демко, знай, зь чарками обходить усіхь, веселенький, усміхаєтця та дума собі: «Мудрітєсь, мудрітєсь! сёгодня вамь пушання: забудете бришкати! Замовчите, якь де у беседі явитця мій Харько! Вінь вамь баки забъє своїми словами, що набрався у розумнихь людей!».

А Харько, позакладавши руки у китаєві штани, ходить собі по хаті, дметця якь той индикь! Не дивитця ні на кого, не помага батькові, щобь кого почастовати, або чимь кого припоштувати; не чує, що коло ёго говорють, и дума: «Туть усе не такь, якь бачивь я по чужихь сторонахь. Нехай, лишень, послухають и мого, що імь скажу. Помнуть свої чуби, якь помнявь и я свій добре, поки видумавь!».

VIII

Дяки и гості пообідали... чи то пакь вичистили хазяйську посуду добре, до тла, — ажь вискромалили; кісточки пересмоктали; а що напиківь, такь и крапелини не zostавили — таки такь упоралися, якь звичайно вчені люде, що ажь спотикаютьця уставши изь-за столу. Заразь би то за шапки, та за палички, а за чимь прошені, того и

позабували; такъ Демко изупинивъ и попросивъ посідати впять, та послухати, що скаже синъ ёго, що навидався світу и відъ людей наслухався усёго розумного.

Посідали зновъ дяки и опричь гості; голови понурили, паличками попідпирались и налагодились слухати.

«А скажи намъ, сину! чи не знаєшь чого розумного?» почавъ Демко, и самъ, узявшись у-боки відъ хвастоши передъ дяками, що оть-оть посмієтця надъ ними.

А Харько и гукнувъ: «Оттакъ пакъ! Отце я ходючи буду вамъ казати? Ні, — нехай виснятця! У тихъ сторонахъ, де я бувавъ, такъ тамъ хто хоче що розумне сказати, такъ ёго сажають на покуті. Пустіть и мене на покуть, а то не скажу нічого!».

Порозсовувались дяки, пустили Харька на покуть и мовчать, налагодившись слухати.

Сидить Харько на покуті, викашлявся, уси розгладивъ, зирнувъ окомъ на всіхъ, та й каже:

«А що, панове дяки, и ви, старі люде! Вамъ и не приснитця тамъ буди, де я побувавъ; ніколи и на думку вамъ не спаде, що я видавъ! Набрался таки розуму, — буде зъ мене! Що я и скажу вамъ, такъ ви не второпаєте. Одначе спитаю у васъ чогось, а ви — коли достане у васъ розуму — скажіть, що и якъ чому бути! Та наврядъ скажете!... Ви дальше світу не бачили, якъ у своєму селі, не такъ якъ я. а скажіть міні: якъ згорить батькова хата, де будуть тоді горобці водитись? Га?... А скажіть, хто зна?».

Дяки и всі люде, що слухали, ажъ почервоніли відъ сорому за таку нісенітницю, и ще нижче голови понурили; а старий Демко, якъ сплесне руками, якъ схопить себе за волосся, якъ крикне:

«Пропали свічки!... Пропали й гроши за свічки! Пропали гроши й за науку!... Лучче бъ ти, сякий-такий сину, дурнемъ рісь би дома, ніхто бъ и не знавъ, що ти еси дурень; а теперъ усякъ бачить, що ти вернувся більшимъ дурнемъ, а ніжъ бувъ!»...

Гмъ надогадъ!... Се бъ то противъ... Та ви и самі, здорові, знаєте. Ось и нашъ Харько іздивъ далеко розуму купувати!...

*Квітка-Основ'яненко Г. Купований розум /
Г. Квітка-Основ'яненко. — Спб., 1862. —
13 с.*

МОРОДОВЕЦЪ Д.

САЛЦАТКА

1862

САЛДАТКА

I

Товкачисі радість: Богъ давъ сина; двійко бігає, третє у колисці кричить. А Товкачеві й байдужки: сидить край вікна, — думки та гадки одоліли. Любивъ, неборакъ, міркувати самъ съ собою; хочъ и голова ёму не розуміла, про що думала.

«Якъ-то вже», думає, «усе чудно та, наче, нерозумно на світі постановлено: пані рожає — панича, Товкачиха — парубка; одному — холя-воля, другому — панщина! Отъ якъ не видно ревизія, — неси батько за Товкаченка подушне, бо й Товкаченко дивитця на Божий світъ!»...

Дунавъ, дунавъ, — ажъ плюнувъ.

Лежить синокъ у колисці, пручаетця. Ёго охристили, — ставъ Семенкомъ.

Семенко вже хлопчикъ чималий, старші брати погоничами.

Брати поженились, и Семенко вже парубокъ, білолиций, чорнявий та високий. Батько й мати не надивлятця на Семена.

Часомъ матитужила, що найкращу дитину записано до муштри, та ще більшъ пильнувала за нею: «Нехай», каже, «хочъ у матери на роскоші поживе, — споминатиме».

Товкачъ ходивъ до кума, зъ кумомъ до писаря.

«Чи не можно сёго минувати?».

«Не можно!» каже.

«Нехай буде воля Божа!».

II

Нічъ якъ день: ясна та тепла. Місяць високо стоїть надъ левадю. Тихо.

Хтось иде при місяці, співає:

«Ой сонъ, мати! ой сонъ мати! сонъ голівоньку клонить...».

Товкаченків голосъ; ёго пісня. Легко на серці молодій дитині, — легко й весело.

Семень порівнявсь съ Солошиною хатою. У саду, підъ черешнею, щось стояло коло самої ліси.

«Се ти, Катре?».

«Я», каже.

«Добри-вечіръ кого вгладаєшь?».

«Се я такъ.... Нікого.... Мотря», казала, «прийде». а сама почервоніла.

Семень ставъ передъ дівчиною.

«Катре!»... почавъ Товкаченко; та й забувъ, що думавъ сказати.
«Катре!»...

Катря мовчить. Семень одчинивъ дверці и ввійшовъ у городчикъ.

«Я... Ти вийдешъ сёгодні на улицю?».

«Ні, — вь мене голова болить», каже Катря.

Семень глянувъ, ій прямо у вічи. Катря рукавомъ закрилась. Товкаченко хотівъ узять її за руку, не посмівъ, и вернувсь на улицю.

«Я пійду до-дому».

«Постривай! Я чула... Люде казали, що у восени хлопцівъ у москалі братимуть».

«Братимуть», каже, «и мене візьмуть...».

Жаль стало Семена. Отяжали слізьми очиці у Катрі. Вона хотіла щось промовить. Семень тихенько узавъ її за руку. Катря стоїть якъ укопана.

«А ти за мною тужитемешъ?».

«Тужитиму».

«И по Андрієві тужитемешъ?».

Катря мовчить.

«Прощай, Катре!».

Катря заплакала.

«Хиба тобі мене жаль?».

Катря мовчить.

«Не жаль?».

«Жаль!»...

И ще дужче вона заплакала. Семень обнявъ її рукою коло стану. Катря одвела ёго руку.

«Пусти мене!... я пійду».

«Катре, постривай, не втікай такъ скоро!».

Вінъ узавъ її за руку. Катря зновъ почервоніла, якъ макъ. Товкаченко стоявъ мовъ несамовитий.

«Катре!»...

Катря тільки глянула на ёго. Товкаченко нахиливсь и тихесенько поцілувавъ її у голову. А вона мовъ тая дитина, пригорнулась до Семена, хотіла де-що сказати — склепилися уста дитячі... Обхопила рученятами ёго шию, кріпко-кріпко поцілувала, и якъ божевільна побігла у хату.

Товкаченко прикипівъ на місті, не побігъ за нею. Вінъ самъ не тямивъ, що зъ нимъ робилось.

Ту нічъ на улиці не бачили Семена, не було і Катрі.

III

«Старий!».

«А гоу?»...

«Чи Семену, пакъ, буде годівъ зъ двадцять?».

«А то жь!».

Розмовляли поміжъ себе Товкачъ съ Товкачихою у неділю сидючи за ворітьми на призьбі. А далі замовкли. Товкачъ сидить та палічкою по піску пише.

«Старий!».

«А гоу!».

«Що я тобі казатиму...».

«А ну жь!»...

«Чи не часъ вже намъ Семена одружити?».

«А що съ того?».

«Що! Хиба вінъ не такий, якъ усі люде?».

«Звісно, що не такий. Не те ёму одъ-віку написано... Семенко — некруть! Хиба кому дурно світу завязати? Шкода!... Нехай Богъ боронить!»...

«Та де жь таки видано, щобъ дитина до двадцяти літь дружини не мала?».

«Ні, стара, гріхъ одъ Бога, гріхъ и одъ людей: утопити дівчину можно, та якъ-то на тімъ світі держатимешъ одвіть передъ Богомъ?... Семенкові зъ роду-віку така доля випала, а чужу дитину страхъ зарізати.... Така моя думка!».

Товкачиха важко зітхнула.

«И хлопя жаль!» промовила стара: «бідна дитина що-дня вбиваетця, и Катря плаче».

«Катря?».

«Та Солохівна жь, Иванівни дочка.... Сохне, и матірть суше».

«А нашъ?».

«И нашъ те жь сааме». Хочъ у пекло», каже, «та зъ Катрею...».

Стара перехрестилась.

Товкачъ довго сидівъ смутний-невеселий.

IV

Судили-рядили Товкачі поміжъ себе; гадали и се, и те; казали Семенкові, щобъ подумавъ — не губивъ дівчини... Уже старий и сюди, й туди умомъ роскидувавъ, и до пан'отця ходивъ, чи не розсудить ёго Пісьмомъ Святимъ да розумнимъ словомъ, навідувавсь и до бабусі Затірки, — такъ ні що не помогло. «Коли», каже, «мене не ожените, самъ на себе руки підійму: бо міні за-одно пропадати!».

Старий Товкачъ и погрозивсь би на сина: може бь то де-чимъ и полякавь ёго, та самому жаль було хлопця. Оце часомъ якъ побачить їхъ на улиці, почуе якъ Катря щебече, — підбіжить до Товкачевої призьби, любенько поздоровкаетця: «Живенькі-здоровенькі, дідусю зь бабусею!» — то Товкачеві й руки опустятьця. А ще до-того й стара просвітку ёму не давала: стогне та плаче, та на долю свою нарікає, що ажъ нудьга взяла чоловіка, світъ ёму немилий, и очи ні на що бь не дивились. 'Иноді гримне на неі, а далі мерщій за шапку, та й піде до кума тугу розважати.

Чого-то вже вони не перебалакають съ кумомъ сидючи собі у двохъ, вь холодочку, підъ повіткою!... И якъ-то теперички усе на світі діетця не по Божому, и якъ-то важко стало чоловікові хлібъ заробляти... и чимало де-чого, згадують та недобримъ словомъ помянуть.

Ото воно наче трохи й полегша пісмля такої розмови; бо се таки воно, бачъ, лучаетця, що коли вже чоловікові не вь-силу тяжка доля трапитця, то не побачить, що й кругомъ ёго кожне зь своїмъ лихомъ, якъ москаль зь оружжямъ, бідкаетця; ще кожному той хлібъ гіркий, та свій пань важкий, — то ніби й те лишенько не таке досадне буде и геть-геть від серця одкотитця!

Оце такъ якось вернувсь старий одъ кума, та й каже: «Посилаймо, жінко, старости до Солошихи, хай Семенко хочъ роківъ зо-два поживе чоловікомъ, поки ёго у некрути не взято; а тамъ — що Богъ дасть, — Ёго свята воля!»...

Послано. Старости вернулись зь рушниками. «Тільки», кажуть, «стара Йванівна дуже вбивалась».

А Товкачъ и каже: «Що-то вже ті баби повадні плакати! Ото й моя, скільки тижнівъ очи терла та хлипала, що семенко байдики бивъ, а теперъ обидві — и моя й Солошиха — розпустились, що дітей до-купи звели!».

А кумъ: «Оце, якъ-би світъ та на жінкахъ стоявъ», каже, «то бь чудасія вийшла!».

Ні вь кого жь то такъ ясно та тепло на душі не було, якъ у Катрі. Мовъ тая ясочка дивилась вона вь вічи старій неньці, розважала її тугу щебетаннямъ щиримъ, любою ласкою дитячою.

«Мамочко моя рідна! Нене моя любая! Не плачте, не журітця, мамо!».

«Якъ міні, доню, не плакати? Болить мое серденько, — тимъ и плачу».

«Мамо! якъ-би ви знали ёго, — мого Семеночка, — якъ-би ви тільки знали!»...

«Знаю ёго, дитино моя! Знаю, серденько!».

«Ні, мамочко, ні моя зозуленько! не того Семенка ви знаєте...».

«Годі, дочко! годі-бо».

«А хибя жъ, мамо, вінъ не гарний?».

«Та гарний», каже, »гарний!»...

«То-то жъ, мамо! я казала...».

«Яка ти дурна, Катрусю!» каже Солошиха.

Ото мати наче трохи й повеселіша, пригорнула до себе дитину свою любу, щиро поцілувала й перехрестила.

Катря хутенько побігла до кімнати, зачинилась тамъ, щобъ її мати не бачила, одімкнула малёвану скриню, и стала вбіратись та рядитись, мовъ на Великъ-день. И те приміряє — скине, и друге надіне, подивитця, та зновъ скине, — буцімъ мала дитина цяцьками граетця. Ажъ втомилась: личко їй розкраснілось, якъ макъ у городі, очиці мовъ зіроньки сяють!... Тамъ кинулась до дзеркальця, що ще мати молодою біля віконця вмазала, подивилась, осміхнулась, — та й засоромилась... «Яка я гарна!... Семенко правду каже...».

А далі, — дурна дитина, — заразъ и засмутилась, зітхнула тяженько-тяженько — и головку повісила. Чогось страшно їй стало після такої радості, защеміло коло серденька, мовъ воно що недобре віщувало. Катря мерщій на-вколішки, молитця... сама не знає про що; та ажъ заплакала сердешна дитина. Чи молилась вона, чи такъ, бідна, плакала, — тільки, чути було, шептала: «Матірѣ Божа! нехай не беруть у москалі мого Семенка!»...

Коли ось увійшла мати, — зиркъ! ажъ дочка вже плаче. Хитає стара головою, та : «Дурна, дурна дитина!» каже. «Не плачь, доню! Такихъ, якъ оце ти, безевиннихъ дітей, самъ Господь доглядає».

V

Справили весілля. Катря молодницею стала, — и яка-то вже гарна молодичка була!

Любивъ її Семень надъ батька и неньку; любила й вона Семена більшь у сёго на світі. И що-то вже, Боже, за кохання було!

Не минуло ще либонь такъ и півроку, якъ отъ прийшла зъ Москви бумага: очередной наборъ произвести...

И произвели.

Семень Товкаченко бувъ на череді. «Твоя черга, Пилиповичу!» каже десятникъ Товкачеві: «Благослови!» каже, «сина!»...

И Семена привели: узяли десь съ поля — оравъ зъ братами.

«Благословіть, пан'отче!».

Благословивъ, — піднялась рука!...

Забряжчали важкі кайдани у хаті: закували Семенка.

Стоїть батько середь хати, а самъ білий-білий, якъ крейда. Важко ёму на серці, такъ важко, такъ важко — одинъ Богъ знає!

«Боже милостивий!»... каже. Та й заплакавъ, — старий батько заплакавъ!

У-перше Семень побачивъ, якъ батько плаче... Світъ ёму наче туманомъ заволокло, ніби темно въ очахъ стало; ноги ёму затрусилась. Семень перехрестивсь, та: «Тату», каже, «не вбивайтесь!»...

«Бога ви не боїтесь, Пилиповичу!»... озвавсь кумъ, бо и въ ёго серце надривалось, дивлячись на такий сумъ та слёзи.

А Товкачъ, мовъ нічого не чує й не бачить: стоїть, понуривсь сивою головою, а слёзи ёму, одна за другою, якъ граядь на помість капають. А далі й промовивъ: «Де жъ», каже, «мати та Катря? Вони, може, й не знають, що въ насъ робитця!».

Катрі таки не було дома — пішла до матери навідатця; старої те жъ не видно у господі. Може й справді нічого не знають.

Отъ и каже десятникъ: «Чи не часъ бува, Пилиповичу, до кантори рушати, — а то начальство гніватиметьця... Чуєте бо, Пилиповичу?».

Пилиповичъ ні пари зъ усть.

А той: «Ходіть», каже, 2пан'отче: може, бува зайдете до церкви — помолитесь».

«Шкода!» озвавсь Семень.

А батько ніби прокинувся, та й каже: «Схаменись, синку! Не гніви Бога: теперъ твоя молитва доходнійша до Господа!».

Отъ и пішли до церкви. А люде дивлятьця, и плачуть, идучи за ними слідомъ. Идуть такъ, и плачуть, — коли якъ закричать: «Лишенько жъ наше! то Катря біжить...». А вона — Боже мій милий! біжить, якъ несамовита, нічого не бачить и не чує.

Люде розступились. Вона до Семенка, — та такъ и повисла на шиі, такъ и обомліла, и не плаче — хочъ-би тобі слёзиночка! Вінъ стоїть та труситця, а самъ білий-білий, якъ мертвець.

«Катре!»... каже.

«Охъ, Семеночку! тебе беруть?».

«Беруть, серденько!» Та й обнявъ її. А вона заплакала, да такъ же гірко да невтішно, що Господи!

На що вже старий десятникъ — не одну дитину на своїмъ віку довелось одірвати одъ матери, — и той стоїть та кулакомъ слёзи втирає. «Оце, гаспидська муха», каже, «якъ жъ жалко кусаетця!». А въ

самого слёзи тільки капь, капь, — десь вража муха саме за око вкусила...

Катря жь, знай, плаче та обнімає Семена. А тамь, незабаромь, де-які жіночки заголосили; за ними діти — та такий плачь піднявся, що ажь сумно стало.

Семень и каже, якось гірко всміхаючись: «Не плачь, Катре! Салдаткою будешь...».

Такь ёго й повели до кантори.

VI

А скілько-то тамь було такихь же, якь ото Семенко, вязнівь! Який-то тамь, гомінь та галась: старе й мале, матері та діти, — плачь та сумь такий, що Господи! и нікто жь то такь не плакавь, якь ті матері. Меолоде поплаче та й втішитця, бо ёму ще надія зосталась: «Хочь калікою колись, на дереванці», думає, «вернетця до нась роківь черезь двадцять, то все-таки побачимо». а старому — де вже пережити сі двадцять літь? Тимь и вбиваютьця такь матері, тимь и плачуть...

Чи скільки тамь тижнівь зоставались дома новобранці, а треба було рушати до города. Припасли грошей оддатчики. Пошили хлопцямь кожухи нові, теплі, а де-які й панкою, або китайкою криті; перевязали ихь стрічками та хустинками червоними, — та такь, у пахмурний та холодний осінній день, и стали випровожати.

Що, Боже мій! скільки миру рушило проводити їхь та попрощатись геть за слободою, бо у кожного було свое, котре йшло у дальню незнаему сторону!

За батьками та матерьми уся дітвора висипала. Одно кричить: «Дяденько! якь будешь салдатомь, принось міні яблучка!» Друге: «Братіку! вертайся икь Різду, або кь Великодню: у нась тогді корова отелитця и молочко буде!» Трете: «Василечку! заріжь скорійшь Турка, та приходь хутко до-дому, щобь мати не плакала!».

А матері плачуть-плачуть!

А новобранці, де-які молодші, котрі нічого, окрімь дівчать, не зоставляли на родині, йдуть попереду, та голосно співають:

«Ой Боже мій, Боже, на що я вродився?

Кінь вороний, самь молодий, та ще не женився!

Треба міні, дівчино, матери спитати:

Чи звелить мати коня продавати?

Не звеліла мати коня продавати,

Та звеліла мати вь походь виступати...».

А матері такъ до нігъ и припадають та голосять, мовъ у домовину синівъ опускають.

И дівчата змовкли — не хихикають: одна буцімъ по дядині тужить, що торікъ вмерла; у другої очиці красні — сусідиної тітки жалко. А некрути голосно, та жалібно співають:

«Иди, сину, за ріднее браття, —
Дадуть тобі, синку, салдацькее плаття;
Иди, сину, за рідну дитину,
Дадуть тобі, сину, салдацьку ружину;
Иди, сину, за рідну сестрицю,
Дадуть тобі, сину, салдацьку муницю...».

А якъ вийшли геть за слободу та зблизились до прощальної могили (бо у тиеї могили кожне було прощаетця зъ родичами, якъ коли виражають хлопцівъ у присутствіе, або хто коли виражають хлопцівъ у присутствіе, або хто йде въ городъ у судахъ тягатыця), помолились, стали опрошення братъ, — то вже ніби й плачу не чути було: така смута та жаль міжъ народомъ стала, що Мати Божа!

Попростились. Де-які пійшли зъ хлопцями до городу, а другої вернулись до-дому.

У слободі такъ-то сумно та невесело стало, — хочъ и не чути вже того плачу.

Катря пійшла за Семеномъ.

VII

И поповешталась же сердешна Катря, чужі пороги оббиваючи та свою долю гірку проклинаючи.

Сказали Семенкові: лобъ! Стала Катря салдаткою.

Що-ранку ходила вона дивитись на муштру, не такъ на муштру, якъ на Семенка, и немало її серденько переболіло, дивлячись на се муштровання — така мука, що борони Боже! Оце постановлять їхъ лавою, а вони, соколики, стоять не живі, не мертві. Ото страшний и почне ихъ ріняти, — а самъ сердитий, розсердитий та страшний Господи, поки-то навчать їхъ ходити по-московськи, щобъ-то й руками немахати и підъ ноги не дивитись!

Семенові Товкаченкову (се, бачь, Товкаченко ставъ Товкаченковимъ) давъ Богъ груди високі, — то оце коли старший порівняе москалівъ, самъ и зайде зъ боку, дивитця, та було оце й крикне: »Товкаченковъ! ховай груди — флангового не видно!« Той и поступитця назадъ, щобъ грудей не було видно, та такъ и голову нехить схова за другого. А той зновъ: «Подай», гука, «голову до лини!» подасть голову а груди собі впятъ у-передъ вилізуть.

Якось він дуже сильно розлютовавсь, — такъ, що й не приведи Господи! разів шість зачинавъ муштру, рівнявъ плечи, та випрямлювавъ ноги, а далі приявсь упень за Семенові груди — ажъ скавучить! Що, Боже мій милостивий! Ахъ почавъ випрямлятись, якъ почавъ!... Боже милий! Сердешний Семень не встоявъ на ногахъ, упавъ.

Катря якъ кинетця туди, якъ заголосить: «Паночку-голубчику?».

А вінъ и зопинивсь, та: «Хто сміє нарушати порядокъ? Чого тобі треба?» питаєтця.

«Семеночку!... Се мій Семенко!» каже вона, гірко плачучи.

«Се твій мужикъ?» зновъ питаєтця. А въ самого очи такъ и загорілись, якъ у кота на сало.

«Мій, паночку!».

Той ніби трохи втихомиривсь, та й каже: «Не плачь, душенька!»...

Катря ёму въ ноги: «Спасибі», каже, «паночку!».

А той піднявъ її, та наказавъ у-друге кланятись.

«Коли», каже, «твій чоловікъ слухатиме муштри, то й кланятись не треба, бо я такий же чоловікъ, якъ и ти».

Катря подивилась на ёго, та й нічого не сказала.

А Семень стоїть білий-білий.

VIII

Уже вони пробували такъ тижнівъ съ пять, чи шість у тому городі, та буцімъ трохи й привикли, — тільки часто згадували про свій рідъ и слободу, де росли й любидись, де кожне їхъ знало и кожного вони знали. Часомъ було потужать, потужать, а Катря й поплаче нишкомъ. То Семень її розважає, або вона ёго, якъ коли прийде зъ муштри смутний та невеселий. Катря наче трохи зъ личка спала, а все жъ таки була гарна-розгарна, — їй и Семену на горе...

Ажъ ось, того жъ дня, якъ була та муштра проклята, надъ вечіръ, сидять вони собі двойко та таки журятця, коли у хату ввійшовъ денщикъ. Звичайно помоливсь, та й позвавъ Катрю сорочки шити.

Довго одмовлялась Катря, казала, що не здужає й не вміє, а той ажъ грімає, що притьмомъ треба старшому сорочки шити. Пішла сердешна. Звісно, жаль чоловіка, пішла, щобъ не сердивсь та не знущавсь зъ Семенка.

«Тільки, будь ласкова, моторнішь одягайся!» додавъ денщикъ.

Одягаєтця Катря, а у самої руки й ноги трусятця. Семень мовчить, не сміє й дихнуть, а коло серця мовъ отрутою палить — такъ важко!

Одяглась Катря, попрощалась зь Семеномъ, — сама холодна-холодна... Семень ледве промовивъ: «Швидче, любко, вертайся!» та й сівъ на лавку, мовъ після тяжкої праці заслабъ.

Переждавъ такъ чимало, сумуючи, — не йде Катря. Погодив ще трохи — нема, мовъ у воду впала. Вінъ и пішовъ такъ якъ-би супроти півночи. «Може», думає, «чи не зустріну де на дорозі».

Вийшовъ на улицю: темно, холодно, — сухий та різкий вітерець де-не-де сніжокъ по дорозі зриває та крутить, а ні душі людської не чути, — тільки ніби бо-зна-звідки по вітру доносить, якъ собака у-ночі гавкне. Городокъ маленький — усе спить. У-горі ні хмарки, ані місяця, — тільки зірочки далеко у небі блимають; Візь ставъ супроти півночи; надъ хатами Чепіга вияснилась.

Сумно у холодну нічъ одному на улиці та ще вь кого журба пекуча. Усюди тихо якъ у домовині, такъ тихо, що чути, якъ серце колотитця. Довго стоявъ вінъ на улиці; десь, на церкві, годинникъ продзвонивъ перву годину, — а Катри нема, та й нема! Ажъ острахъ обнявъ Семена.

«А може вона дома, — мене дожидає?» дума Семень; та мерщій й побігъ до себе на квартиру.

Ні, не верталась Катря!... Такъ и нічъ перейшла.

У-досвітку вже вернуласть вона, та на Семена й очей не зведе, — уала на стіль, а сама плаче-плаче...

ІХ

Саме підъ Різдво казано новобранцямъ у походъ виступати. Дали їмъ казенну одежу — одягли й обули, якъ слідъ. Сірі шапочки й свиточки та аби-які чобітки... «Бо-зна-що!» каже Катря: «И холодно и узько, и мало й коротко!».

Налагодились у дорогу й Товкаченки, а сами якъ у воду впушені. Де-то дівалися Катерини жарти й сміхи, скоки та співання? Усе мовчить, неначе її заморожено. И Семен ставъ не той, якимъ колись ёго люде зазнали, — тяжко зажурився!

Зібрали свою худібонку: сорочечки, та хусточки — не збільшъ того якъ у зайвого цигана; помолились, написали листъ до своїхъ у слободу, що оттакъ и такъ, тату та мамо, виходимо до війська, — та й рушили ранкомъ изъ города. Завирюха така, що й світу Божого не видно!... Надъ вечіръ підъ Різдво, саме тоді, якъ кутя стоїть на покуті, сінцемъ обложена, — увійшли вь якесь людне та багате село, що на шляху стояло.

Розвели салдатівъ по дворахъ, и нашихъ постановили до якихсь добрихъ, Богобоязнихъ людей, — що-то вже за щира та приозна

сім'я! Привітали Катрю якъ рідну дитину и до Семена були такі-то ласкаві та добрі!

«Та яка жъ молоденька!» каже стара бабуся. «звідки, добрі люде?» питаецця.

«Зъ Уласівки, бабусю!» каже Катря.

«Чула, чула про Уласівку, моя рибко. А далеко?».

«Далеко, бабусю!».

«А се твій чоловікъ?» друге питаецця.

«Чоловікъ, тіточко!».

«Охъ, лихо, лихо!» каже бабуся: «Здалека: та які жъ то ще молоденькі обое. Отъ и въ мене Йвасичокъ десь на чужині бідкаецця: роківъ зо три вісточки одъ ёго не маемо... Охъ, лихо, лихо! А то де-коли було й пише, — плачетця на насъ, що оддали. Та якъ ёго не одаси? Се вже такъ намъ, чорнимъ людянь, десь на роду написано!»...

«Про се й такъ, бабусю, думаю», каже Катря: «та нічимъ пособити!».

«Нічимъ, моя рибко, нічимъ, — бо такъ воно зъ-роду-віку ведетця. Усе одъ Бога, моя рибко! Оце ми усе журимосъ, що Йвасъ давно не писавъ. Де вінъ? що зъ нимъ? Нічого не знаемо. Може хворий де-небудь лежить, або на війні вбито, то й поховати нікому!... А чомъ же ми своїхъ любихъ гостей не нагодуемо? Часъ вже вечеряти и кутю на стіль ставити».

Повечеряли. Горлива бабуся, якъ матінка рідна, годила дорогимъ гостямъ: «И сёго поїжте, и того покоштуйте!» тільки й чути, якъ стара гомонить.

Скоро дітвора полягала спати, а Семень зъ чоловіками вийшовъ у другу хату опочити; невістки полягали съ Катрею на полу; стара послалась у запічку, и довго ще зъ Катрею тихенько базікала та здихала. А на дворі мете та сипле таке, що Мати Божа!

«Охъ, лихо, лихо!» каже бабуся: «Мині здаецця, молодице, що твого чоловіка журба сушить: десь тужить, сердешний, по батькові-матері?».

«Такъ-то тужить, бабусенько, що дивитись на ёго такъ уся душа переболить!... Отъ и въ мене зосталась стара матінка, одна якъ персть, а вже жъ то буцімъ я не стаць жалкую та вбиваюсь. Оце коли дуже тяжко стане на серці, поплачу, то ніби й полегшае. А вінъ усе журитця, усе журитця».

«О, лихо, лихо!» каже стара, зітхнувши: «Якъ-то чудно оце на Божому світі ведетця, коли подивлюсь! Люде-то хочъ и кажуть, що у старовину було лучче жити — ні не вірь, моя дитино: отъ уже девятий десятокъ очима на Божий світъ блимаю, а мині здаецця, що вінъ усе

такий. »Батьки«, кажуть, »плакали у жменю, а діти — пригорщями; батьківъ бито стоячи, а дітокъ и въ-лежку бьють!»... Охъ, лихо, лихо!... Та, може, я тебе втомила, молодичко: ти бь спочила трохи, бо, може, завтра васъ погонять, и не розговіетесь».

«Спасибі вамъ, бабусю, за вашу ласку!» сказала на се Катря. Помолилась и лягла спати, — та щось довго не спалось. Добрі люде та їхъ щира ласка збудили Катрине горе. Усе тоді згадалось — и стара мати, садокъ коло хатки, и весіння нічъ, її дівованнячко, весілля, и муштра... Господи! такъ и згоріла, якъ згадала ёго...

Х

Чи довго, чи коротко вони тамі плентались по білому світу, сёго не скажу, — може, років зо три й буде. Тільки Семені скоро Богу душу оддаві: усе кашляві та хворіві, — добре виправили груди! Дотого звівсь, що було на муштрі й ружиною не здужає брязнути. Усе ёму щось у грудяхі боліло. Було лікарі й лічать, и мятою наповають, и бузиною, и липовимі цвітомі, такі ні що не помогло. Кашляві, кашляві, та такі весною обі теплому Олексієві и поховали ёго.

Тимі часомі, тижніві за чотирі до ёго смерти, Катря привела дитину, — хлопчика Богі даві. А які умері Семені, то вона й загадала вернутись до-дому. Узяла свого Пилипка, обгорнула свитиною, та саме у великодну суботу и вийшла ранкомі изі города, де їхі полкі стояві.

День буві теплий та ясний. Травка чи вспіла-то й виткнулась изі земли, а вже степі зеленіві, и верби набросились. Наді шляхомі, високо, які паукі, снуе жайворонокі — весну стрічае, гнізда піді билиною шукае. Сонце такі гріе, що буцімі видно, які травка сама до ёго тягнетця зі вохкої землі, густіе та могилки вкривае. И Катрі polegшало.

Сумно иноді, й страшно стане середі степу, — округи тільки небо, та сонце пече, та могилки стоять по полю розсипані, а туті шляхі перестрічають другі шляхи, або дорога розіходитця, вона й не знае, який шляхі до-дому доведе. То, було, постоіть, та й візьме на ту дорогу, яка найбільші верне насхіді сонця, або біжить до якого близького жилля. Иноді хто перестріне, чи обгонить, Катря спитае про шляхі, то було добрі люде й навчать.

Часомі бува притомитця йдучи, сяде собі де-небудь у холодочку, коли трапитця, піді дубкомі коло якої гребельки, чи біля чумацької криниці, або й такі ві степу піді могилою, — нагодуе Пилипка, та й спочине. Ночувала иноді ві подорожніхі селакі, а

часомі и на полі у плугатиріві, які нічі середі степу застигне. И на чужині не безі добрихі людей, певне міжі простими та бідними.

А иноді траплялось и таке, — найбільші по городахі: «Пустіть, люде добрі, странну у хату, зі малою дитиною, переночувати», проситця Катря.

«Ти хто така?» питаютьця.

«Салдатка», каже. «Мій чоловікі умері, то я оце до дому йду».

«Э, шкода!» кажуть: «салдатка, та ще десь зі байстрямі?».

«Ні, люде добрі», каже Катря. А ві самоі на серці стане тяжко-тяжко, такі що Господи!...

«Знаємо ми», кажуть, «тіхі салдатокі, які вони есть! Иди геть оді нашихі віконі! Иди до інших».

Нічого не одкаже Катря, — треба десь піді тиномі ночувати, — и переночує.

ХІ

Довго йшла Катря, бо не близько була та Уласівка. Притомила ніженьки білі; натерпілась лиха й сорому, а більші тимі, що була салдатка.

Коли якось у-ранці забованіла геть-геть ві степу прощальна могила, замиготіли ві очахі хатки білі й зелені верби знаємі. Се жі и була Уласівка.

Згадала Катерина про Семена, и гірко заплакала.

Дійшла ото вона до могили и сіла спочити та дитину погодувати. Коли ось идуть шляхомі, до Уласівки жі, якісь перехожі: бабуся старенька, а зі нею дівчина, — идуть и поміжі себе тихенько розмовляють. Зближились до Катерини и добри-день сказали.

«Спасибі, люде добрі!» каже Катря: «Чи не ві Уласівку Богі несе?».

«Та ві Уласівку жі».

Туті стара стала пильно придивлятись до Катрі, а далі й каже:

«Колибі, молодице, не опізнатись оце на старости літяхї... Здаецця мені, що ти Катря Солохівна, покійної Йванівни дочка?».

«Та Солохівна жі була... А хиба моя мати вмерла?» питаецця. А у самоі й дитина трохи зі рукі не випала.

«Умерла, дочко! Ото торікі, саме піді Пречисту, поховали, — нехай царствує! А які по тобі, моя голубочко, вбивалась!»...

Катря гірко-гірко плакала.

«А де жі твій чоловікі?» питають.

«И Семена поховала», каже Катря.

«Нехай ёму земля перомі! Тамі, може, лучче буде!».. каже бабуся, и перехрестилась, а дівчина, що була зї нею, й заплакала.

«Годі тобі, доню, плакати! Годі, серце!... Се, коли зазнала, Яструбенкова дочка: ту весну була засватана, а ото ві-осени и її жениха узято до муштри, такі оце й ходили у городі, — я угоднику помолитись, а вона хлопця навідати. Охі, лиха година та нещаслива!... Ходімі, Катрусю, и ти зї нами, — вже недалечко. А се жї твоє?».

«Мое, бабусю!».

«А скільки ёму?».

«Оце вчора третій місяць пішові, и Семенові вже другий буде».

—

Прийшли ві Уласівку. Тяжко стало Катрі, Боже, які тяжко. Хочі усе було ніби по старому, — и левада сї зеленими вербами, и ставокі, и липа кучерява біля церкви, и той садокі, де у-перве сї Семеномі спізналась, — та на серці вже не по-старому: сумі та жаль такий, що, Господи. які важко!

Свекірі прийняві її до себе. Жила вона ві ёго, а все така невесела. Товкачі було частенько її про Семена распитуе, про муштру, про звичаі салдацькі, про паніві; а самі, які хмара, сумний-сумний. Катря було плаче, які розказуе ёму пр все, що бачила. А старий мовчить, тільки слухае та иноді головою хитае.

Такі до смерти й осталась Катря салдаткою, а Пилипка діти звали салдатенкомі, и мові цурались.

Такий случай!

Мордовець Д. Салдатка / Д. Мордовець. — Спб., 1862. — 26 с.

КУЗЬМЕНКО П.

**НЕ ТАК ЖДАЛОСЯ,
ДА ТАК СКЛАЛОСЯ**

1862

НЕ ТАКЪ ЖДАЛОСЯ, ДА ТАКЪ СКЛАЛОСЯ.

1.

Живъ колись у насъ на селі козакъ Степáнъ Дубрѳва. Заміжний бувъ чоловікъ, сказати: щѳ поля, щѳ скотини, а найбільшъ — бджолі. Бувало, хлопцями ще, позбіраємось на Головосіка до Степáнової пасіки: »Дідусю, дай меду!« Старá ёго то часомъ и грімає булѳ на насъ, а старій — ніколи: наріже у миску стельниківъ, та дочці у рѳки; — а та вже и роздає намъ черезъ тинь по шматѳчку.

Зá молоду Дубрѳва чумакувавъ, такъ тамъ десь, далѳко, и одружився. Дѳбра, náче, и людина булá ёго жінка, тільки пановіта дѳже; вже булá старá, а ще подавай їй и спідниці баєві, и юпки габзєвані; зъ міщанъ, кажуть, булá, чи-щѳ. И до нашѳго брата, прѳстого козакá, не хилілась якѳсь, (не вробку їй, нехай царствѳе!) чубріями звáла: »Чубріі!« каже.

Семья вѳ ёго булá чималєнька, та Богъ прибрáвъ до себе. Я знавъ жінку ёго, Стѳху, та дочкѳ

НЕ ТАКЪ ЖДАЛОСЯ, ДА ТАКЪ СКЛАЛОСЯ

I

Живъ колись у насъ на селі козакъ Степанъ Дуброва. Заміжній бувъ чоловікъ, сказати: що поля, що скотини, а найбільшъ — бджоли. Бувало, хлопцями ще, позбіраємось на Головосіка до Степанової пасіки: «Дідусю, дай меду!» Стара ёго то часомъ и гримає було на насъ, а старий — ніколи: наріже у миску стельниківъ, та дочці у руки; — а та вже и роздає намъ черезъ тинь по шматочку.

За молоду Дуброва чумакувавъ, такъ тамъ десь, далеко, и одружився. Добра, наче, и людина була ёго жінка, тільки пановита дуже; вже була стара, а ще подавай їй спідниці баєві, и юпки габзёвані; зъ міщанъ, кажуть, була, чи-що. И до нашого брата, простого козака, не хилилась якомсь, (не вроку їй, нехай царствує!) чубріями звала: «Чубрії!» каже.

Сімья вь ёго була чималенька, та Богъ прибравъ до себе. Я знавъ жінку ёго Стеху, та дочку Христину. Та живъ у ёго приймить Микола, — хто й що — святі ёго знають!

Була ревизія, — хлопця й привели до волости не знаю відкіля. Хлопя жило у шпиталі, росло вь поводиряхъ, та тільки й знало, що ёго зовуть Миколюю. Привели, покинули. Хлопця у ревизію записали, а де дітись сироті — людямъ и клопіть мало.

Трапилося Дуброві йти коло розправи: дивитьця — хлопя и босе, й голе, — лупає очима коло данокъ та ковтає слёзи; може-то, сердешне, день-деньский и хліба у вічи не бачило. Старий до хлопця, — мовить. Другі вже розказали; воно тільки такъ жалібно, каже, дивитця на старого.

«Такъ якъ же воно, панове-громадо, зъ цімъ хлопямъ буде?» питає Дуброва.

«Записали», кажуть, «у ревизію: нехай теперъ батька та матери шукає».

«Такъ!» каже Дуброва: «Тільки поки сонце зійде, роса очи виість! Кажіть міні, панове сёго хлопця до себе взяти; я буду й ростити, и подушне за ёго платити».

«За всі голови!» кажуть.

Взявъ, отто, Дуброва Миколу до себе, та й виростивъ, — гріхъ сказати, — якъ рідну дитину.

II

Микола й Христина росли собі у-купі — и вирости. Любо було й чужому дивитись, якъ изійдутьця вони на роботі: обое молоденькі, обое трудящі, — и діло робитця, и пісня лунає. Микола якось бувъ неговіркий, все наче сумує, або думає що, а Христина, якъ та чаечка, прудка та весела. Посядуть було оддыхати: Христина, знай, щебече — и хто на юлицю ходить, и хто кохає кого, и коли рушники даватимуть, — все таке, вістимо, дівоче. Христина щебече, Микола слухає, а одно зъ одного й очей не зведе.

Старий було, часомъ, підкрадаетця до молодять, слухає-слухає, перехрестить дітей издалікъ, та й піде собі геть, усміхаючись. Гарна була дівчина Христина ясноока, чорнобрива; и Микола бувъ незгірший парубокъ. Якъ теперъ бачу: високий, на лівій щоці значокъ родимий, поглядъ такий поважний, а діло въ рукахъ кипіло. Настане було літечко святе: старий коло бджоли, стара зъ дочкою у господі, а на полі Микола зъ наймитомъ порядкує. Вийде, иноді, старий на поле одвідати, — усе якъ слідъ, усе гараздъ; Микола радіє, якъ дитина рідна.

«Добра въ насъ, жінко, дитина, Микола», загомонівъ разъ старий до жінки: «роботящий, слухмянний, и насъ поважає, та й по селу, опрічь доброго, нічого про ёго не чути».

«Треба бути роботящимъ, треба бути й слухмяннимъ», одказує жінка. «Не роби, не слухай — проженуть: тоді куди голову прихилити?»...

«Може воно й такъ, стара, може й такъ. Микола все таки, велика намъ помічь... Давъ Богъ ёму долю, и ми ёму поможемо: великимъ ні зъ-чого, а півсотні грошей, та пара волівъ, у насъ найдетця Миколі на нове хазяйство».

«Такъ, такъ, старий!... Дочка рушники готує, якъ будешъ кожному паровиці зъ півсотнями роздавати, — дождесся зятя!»...

«А правду кажешъ, стара: воно й лучче, якъ-се не давати Миколі ні паровиці, ни півсотні!... Поглянь, діти такъ гарно, здаетця, живуть поміжъ собою».

«Такъ щобъ якъ се?».

«А такъ: нехай би імъ безъ поділу усе, що ми зъ тобою придбали на віку. Микола — добра дитина — сказати; луччого зятя намъ би й не треба».

«Схаменись, старий! Чи то жъ до діла таки: єдину дитину віддати за чоловіка, що, може, де підъ тиномъ на світъ народився!... Христина у насъ, дякувати Господеві, якъ и въ людей: и худоба, и врода... Ні, старий, ніяко. — Добра дитина!... Треба бути добримъ,

нігде дітись; чи батько заступитця, чи мати, чи, може, рідь поважний, чи худоба велика?... Не будь добрий, — такъ и слова промовить нікто не захоче».

«Дурень ти еси, баба!» одказавъ старий жінці.

У Степана така вже вдача була: якъ що не по ёго, вінъ верзикаць довго не буде, — махне рукою: «Дурень ти еси, баба!» хочъ би то була зовсімъ не баба, а справжній чоловікъ.

III

У Дуброви бувъ свій лісь, а въ лісі сінокоси добрі. Діждали Зеленихъ Святъ. «А що, діти», каже старий: «дівоча косовиця настае!» — А тимъ того й треба, — до сёго торгу й пішки. Забрала Христина дівчатъ, та й до лісу. А въ лісі жъ то въ ту пору любо та мило: бджоли гудуть по вітамъ пахучимъ, соловьїна пісня горохомъ сиплетця по зеленому листячку, а квітокъ, а пташокъ — рай Божий, та й годі!

У насъ що-году: зберутця дівчата, да гуртомъ на сіножаті, днівъ у два, въ три за играшки и повгребають сінокоси и въ того, и въ другого, и въ терёго, — ажъ воно й геть добре!

На другий, чи на третій день, стали дівчата додому збиратись; воно ще бъ и не пора трохи, та Христині тільки до-дому чогось треба.

«А ти, Миколо?» питае Христина.

«Я зъ кіньми тутъ зостанусь», одказавъ: »а завтре у обідню пору приїду».

«Лучче бъ сёгодні, Миколо: на юлицю пішли бъ; тамъ теперь такъ весело, — Василёвичъ приїхавъ».

«Який Василёвичъ?» питае Микола.

«Василя Калюжного, що въ окрузі бувъ, — хиба не знаешъ? Приїхавъ до насъ у розправку писарювати. Не нашїхъ парубківъ — сказати! На вигадки и на прикладки, то й пари ёму нема, — у жупані!... Прийди Миколо!»...

Миколу мовъ би вколело що. «Побачу», каже.

Дівчата пішли співаючи до-дому, а Микола у лісі зостався. Ходить козакъ, — самъ не свій, наче у москалі зібрався. Смеркло.

«Поприпинай, Грицю, лошять, та й на коней поглядай», каже Микола наймитові: «а я піду вівса одвідаю въ ярузі, щобъ часомъ спашу не було».

Пійшовъ, та, мабуть, заблудивъ, сердега: опинивсь не въ ярузі, а прямисінько на юлиці коло дівчатъ.

«Микола! Що це ёму сталось?... на силу!»... закричали дівчата.

Поздоровкавсь Микола зь дівчатами; дивитця — поміж дівчатами парубічка, — вь жупані, на голові козирь. «Оце-то воно!... гмь!»... Сівь. Співи, регіть, — звісно, юлиця. А писарь, якь те шило: одну обійме, другу поцілує, — часинки не посидить тихо; такь и шнипорить усюди!... А найбільшъ залицяетця до Христини. Обізветця який парубокь, — вінъ заразъ и пришиє квітку: дівчатамь регіть, парубкові соромъ.

Посидівь Микола, подививсь. «Прощайте, дівчата!».

«Миколо, не втікай, — ще рано!» просять дівчата.

«Крамного немого!» обізвась по-панськи писарь.

«Нехай же тебе, Миколо, вовки ззідять!» закричали дівчата: «коли не хочешъ гуляти зь нами».

«Та и ззідять таки!» приложивь писарь, «бо вінъ бараномъ пахне».

Дівчата зареготали.

Повісивь голову Микола, иде; ёму й байдуже, що тамъ глузують зь ёго. Вийшовь за царицу; пахнвь зь поля свіжий вітерець — Микола ніби прочнувсь. Постоявь-постоявь. «Вернусь!» каже: «Може, се вона такь; може, се воно нічого... Роспитаю про все, розкажу про все, — чи такь, чи не такь: нехай буду знати свою долю!».

Прийшовь до воріть — не засунуті; вінъ сівь на колодці, — жде. Коли такь, геть-геть уже, бубонить щось по юлиці. Вінъ за ліску й сховався. Ближче, — Христина зь писаремь. Постали підь ворітьми. Писарь такь любенько заводить... Слуха Микола.

«Ні», каже Христина: «ніяко: побачать люде — осудять. Лучче виходь на юлицю, на юлиці побачимось и поговоримо».

«Моя перепілочко! при людяхъ я не хочу, та й негарень розказати, якь вірно та щиро тебе люблю; а вь садочку, Христино, опрідь соловейка, нікого нема, нікто й не побачить, нікто й не осудить. Посядемо любенько підь вишенькою, підь віттямь пахучимь: нехай собі співа соловейко; а я бь тобі усе розказавь, Христино, все: що вь мене й на думці, що вь мене й на серці!... Вийди, моя ясочко!».

«Побачу!» каже, та й стрибнула у ворота.

«Постривай же, серце, поцілую, ще разъ, ще!»...

«Оце», каже, «якь тобі се цілування!». Та й засунула ворота.

«Побачу!... гмь!» пробурчавь, усміхаючись, писарь. «Вийдешь! зь носа видно!». Викресавь огню на люльку, та й потягъ назадъ, співаючи.

Піднявся Микола. Місячко вже гень-гень височенько. По небу блакитному хмари плили тихесенько, та білолицій, якь той лебедь у

хвилю на озері, то виринає міжъ іми, то потопає; а на селі тихо-тихо, наче й душі живої нема. Дивитця Микола, кругомъ озираетця, ніби не второпає де вінъ и якъ! Злігъ на лісу, постоявъ-постоявъ, здихнувъ важко, та й поплентався, сердега, до гаю.

IV

Христині минуло шістнадцять; розвилась, росцвілася дівчина, якъ квіточка рожева. Мати, було, й очей не зводить зъ любої дитини. «Зіронько моя вечірняя, крале моя ясноока! Тобі й чоловіка немає у нашому селі, — чубрії все!» частенько, було, говорить своїй доні стара, жалуючи. «Чи таки жъ припаде оттакимъ білимъ рученяткамъ піклуватись коло мужицького діла?»...

Багато парубківъ, багато й матерокъ закидали око на Христину, та не знали зъ якої й приступити. Дуброва на багатство не вповавъ, — це всі знали; знали й те, що Дуброва любить Миколу, якъ рідну дитину. А про те и Микола бувъ такий парубокъ, що хотъ би й хотівъ чимъ зганити — не зумієшь.

«Мині здаєтця, старий, чи не лучче бъ намъ уже Миколу поблагословити на всі чотири?» каже разъ жінка Степану. «Виростили, викохали, — нехай зъ Богомъ иде въ люде, та шукає собі долі, а то кожне думає, що ми въ зяті ёго собі готуємо. Христині найдутця хороші люде».

«Пошли, Господи!» каже старий. «Тільки я съ-першу казавъ и теперь кажу: луччого намъ зятя не треба, якъ микола. Коли и дітямъ пошле Господь любовъ та совість, я за иншого дочки не'ддамъ».

«Отцёго вже, старий, не буде!».

«Даруй, Господи, щобъ було!».

«Не буде!».

«Побачимо...».

«Побачимо!... Такъ, бачъ, чого твій Микола, якъ сичъ той, ставъ похожати, що слова не добъєся!... Ажъ вінъ, мабуть, задумавъ у чужімъ добрі господарювати, — побачимо!».

Такъ було й частенько. А Микола не знає и не відає, що за ёго, сироту, безъ ёго вини, недобре поміжъ старими заводитця. Приїде зъ поля, візьме що треба, та й знову на поле. Вістимо — літо; літомъ хліборобова хата — степъ широкий. То бувъ небалакливий Микола, а то й ище лучче мовчавъ; та тільки не господарство въ чужімъ добрі, а инші думки збавили речи козакові...

Разъ, такъ, приносить Христина обідати Миколі на поле. Сіли підъ возомъ; а Микола — чи істи, чи не істи.

«Який ти невеселий ставъ, Миколо!» озвалась Христина: «И на виду змарнівъ!... Може, нездужаєшь?».

«Богъ милувавъ по которий часъ», каже.

«У тебе, Миколо, щось недобре на думці, та не кажешъ, — недобрый ствѣ! Мати казали, що ти скоро покинешъ насъ, — не кидай, Миколо!».

«Я покину! Кого? васъ?».

«Не кидай, Миколо! У-купі зросли, у-купі и жити. Може, тебе щоденна ся праця сушить? Я таки батькові казала, що десь Миколі и отдохати не треба — усе на роботі, усе на роботі!... Та не до віку, Миколо, будемъ день при дні працѣвати: я останне літо оце хожу по полю, та піклююсь ніби крепачка гіркая! Буде, дасть Богъ, скоро и хата съ кімнатою, и їсти, и пити, и хороше ходити. И ти, Миколо, знайдешъ собі пару, та й будемо жити любенько у-купці...».

«А ти собі хиба найшла вже, Христино?».

«Я?... Ні» одказала Христина, та й почервоніла.

«А відкіля жъ се на тебе такий панський вітеръ віє?».

Христина ще й більше почервоніла.

«Не соромся мене, Христино! Коли ти кого щиро полюбила и тебе те жъ, — я перший радітиму твоїй долі».

«Спасибі тобі, Миколо! И мати радіють, що, може, скоро я не буду мужичкою...».

Микола здихнувъ. Посиділи, ще поговорили; Христина за горшки, та й до-дому.

Оставсь Микола; провожає очима Христину, й очей не зведе. А вона поспішає, співаючи, до-дому; та якъ та перепілочка, здаєтця, и ніжками до землі не черкаєтця. Христини вже давно й не видно, а Микола стоїть, дивитця... Потімъ утеръ рукавомъ очи, та й зновъ за соху — ниви доорувати.

V

«Не гніви Бога, стара: за що таки ти Миколу такъ обіжаєшь?» обізвавсь одного разу старий Дуброва до жінки. «Лучче сироту зъ двора прогнати, а ніжъ докоряти ёму кускомъ хліба. Чи вінъ же ёго даромъ їсть у насъ? Поглянь лишъ, який вінъ на виду ставъ!... Камяна душа — и та бѣ пожаліла».

«А чи можна жъ стерпіти, коли твій Микола обезглуздівъ зовсімъ?... Ёму кажу: тату, а вінъ каже: кѣ кату! — якъ навіжений!... коли не мусишь доладу діла робити, и хліба чужого не їжъ!».

А Микола, справді, наче збожеволівъ: ёму треба у Чернещину, а вінъ опинитця у Шкрабовці, — поїде по сіно, а ликівъ привезе.

Заманулось разъ старому одвідати поле, — сіяли жито. Приходить. Микола сіе.

«Помогай Бігъ, Миколо!».

«Спасибі, дядьку!».

Старий ближче, — ажъ Микола сіе гречку. Дивитця старий на Миколу, а той блідий-блідий... Куди тутъ лайки!... Пригорнувъ ёго: «Миколо, сирото мій безталанний! Прости мене, мій голубе! тяжко, бачу, виходить тобі хлібъ мій, моя дитино!».

Микола счепивъ руки: «Дядьку! я... Міні...».

«Годі, годі, Миколо!» каже старий. «Не журись, не плачь: усе буде якъ слідъ, усе буде гараздъ!»... А въ самого такъ и котятця зъ старихъ очей слёзи.

Гірке життя стало Миколі: одно те що Христина... А друге — мати. Такъ и ість, наче іржа залізо! Обізветця часомъ старий, — куди!

«Погане въ-нась життя, — нехай де лучче шукае: не привязаний!» каже жінка.

Діждали Покрови. Сидять такъ разъ у-вечері, и діла ніякого не роблять, и речи нема; коли забрехали собаки на дворі. Трохи згодомъ, увіходить двоє сусідівъ, поважні люде, у новихъ свитахъ, красними поясами підперезані, у одного підъ правицею хлібъ у білій хустині.

Поздоровались, привітались. «Покланялись вамъ», кажуть гості: «Василь и Василиха щастямъ та здоровьямъ тахлібомъ святимъ».

Стара заслала білою скатертиною стіль, просить любихъ гостей до покуття; така весела, говірка, и запіканой поставила на стіль кубишечку. Сидять, гуторять про се та про те, звичайно, якъ свати.

«Такъ якъ воно буде, пане Степане?».

«А такъ буде», каже Степанъ: «Покланяйтесь и відъ нсь Василю и Василиці щастямъ та здоровьямъ, дякуйте за їхъ ласку, та повагу щиру, панове! Хліба святого не цураємось, а дочки цей годъ не оддамъ, — молода. Більшь погуляе, луччимъ згадае батька старого».

Чого вже не робили, що ні говорили, — на Степана наче пеня Московська напала: не оддамъ до году, та й не оддамъ. Съ тимъ свати й до-дому повернулись.

Стара й руки опустила. Не придумае, не пригадае: якъ-таки за такого чоловіка, якъ писаръ, дочки не оддати?

«Се не чубрій який! Перший чоловікъ у селі, судить и рядить, якъ знае, — кожному прийдетця до ёго съ покірною!.. Обезглуздівъ», каже, »старий, та й годі! та не буде жъ и по ёго, не діжде й приблуда моімъ зятемъ бути!»...

Зробилась хата Степанова гіршъ пекла. Дунь-у-день сварка, та лайка, та слёзи!... А що вже терпівъ Микола — Господи! Нехай би стара, а то й доня; и тій мати натруюдила — чого знала: довелось Миколі и одъ Христини терпіти и речи недобриі, и зневагу. А того вінъ ждавъ?... Того серце сподівалося? Глянешъ було на парубка — серце щимить. Усі знали що вінъ терпівъ у Дуброви; а щобъ вінъ ставъ на кого жалкуватись — ні въ світі!

VI

«Бачъ, старий, на мое й вийшло! Отъ тобі й добра дитина? Бачъ, яка добра! якъ водивъ старці та ночувавъ по-підъ тинню, такъ тоді и дядечко й тіточко, и сухі и немазані; а якъ викохали та виростили, — згинувъ якъ харцизяка, и спасибі за хлібъ-сіль нашу не сказавъ!... Мовчишъ, старий? не любо правду слухати!».

А микола и справді згинувъ. День, два — нема.

Коли так, тижнівъ у два чи-що, прийшла до волости бумага за Миколу. Почувъ старий, та мерщій туди, питає: «Що? Якъ?».

«Иде», кажуть, «вашъ Микола охотою у москалі, — такъ начальство учинило запросъ: що вінъ и якъ?».

«Такъ якъ?».

«Громада одвістила, що препяствія не иміетця, а що Микола добра людина».

Здихнувъ старий: «Добра людина!» промовивъ: «тяжко добра!»...

Почула и стара зъ дочкою, — раді-раді! Думка: теперъ старому нічого пручатись. А старий все-таки свое: «Не 'ддамъ до году, та й не 'ддамъ, и то ще», каже, »коли покине писарювати».

«Та схаменись, старий! Чого це ти коверзуешъ? Подумай, які люде! Богъ дає дитині долю, а вінъ: нехай покине писарювати! Писаръ — перший чоловікъ у селі; Христина за імъ, якъ у Бога за дверми житиме: и дома панство, и въ людяхъ повага, на хвості не посадять; та й намъ кожне голову схилить».

А тутъ и доня пристане: «И таточку, и голубчику, не губи своєї дитини единої! Лучче міні зъ мосту та въ воду, ніжъ зъ іншихъ одружитись!».

Якъ до стіни!

Дождали Дмитра.

«Якъ же хочешъ», домовляетця стара: «буде каяття, та не буде вороття! Дождесья ти, старий, лихої години, гіркими слізьми заплачешъ на старости віку!... Плачъ тоді на свою голову!»... Та й почала щось на вуха шептати.

Старий аж здрігнувъ. Побілівъ-побілівъ: «Необачная ти мати!» каже, та й заплакавъ.

А черезъ тиждень, чи-що, молодихъ и перевінчали.

Якъ понуривъ старий Дуброва голову, такъ и весілля не помогло. Пють, гуляють у хаті, а Дуброва ходить по двору смутний та мовчущий.

На другий день, чи на третій, весільні поїхали у Шаболтасівку, — верстовъ шість, коли знаєте, у перезву, — тамъ дядько живъ молодого; а старий зъ наймитомъ дома застаєся. Обіднєй такъ пори, сидить Дуброва кінець столу, сумує, — коли рипнули двері. Піднявъ старий голову.

«Москаль! Микола!» Скочивъ зъ лави, та до ёго: зрадівъ-зрадівъ! То цілує, то христитъ; спитає одно, друге, та зновъ на-ново.

«Мене, дядьку, вибрали у гвардієнці», каже микола: «гонють у Петенбурхъ; такъ я ублагавъ старшого, — спасибі ёму, — та й прийшовъ одвідати васъ, та подякувати за хлібъ-сіть вашу, дядьку!».

«Добре, миколо, спасибі!... Та який же ти гарний ставъ, мій голубе!... Тільки чогось наче поблід».

«Трохи нездужав», каже. «Звісно.ю и люде незнакомі, и порядки не ті, поки привикнув».

«Такъ, такъ», каже Дуброва, хитаючи головою: «знаю твое життя, знаю!».

Старий, здаєтця, на все забувъ, мовъ повеселішавъ: розказує Миколі и те, й друге. Заспівали півні.

«Отъ-же я зъ радощівъ и геть загуторивсь зътобою, миколо, а тобі зъ дороги и одпочити бь треба, — лягай же, сину, або-що!».

Переночували.

«Такъ якъ же оце, Миколо, не побачивши моїхъ, и йдешъ?» каже старий, дивлючись що той вже лаштуєтця въ дорогу.

«Нехай імь Богъ дає щастя та здоровья!» каже Микола: «И радъ би побачити, та не можна, — на три дні тільки пущено».

Чого ні робивъ старий, — не можна та й не можна!

«Молись же Богу, Миколо!».

Одбивъ Микола три поклони; одбивъ три поклону и Дуброва старий. Потімъ знявъ зъ божниці образъ невеличкий: «Ходи сюди, Миколо!».

Микола підступивъ, ставъ на вколішки. «Благослови тебе, Боже, якъ я благословляю тебе, люба дитино моя! Пошли тобі, господи, вікъ довгий, розумъ добрий та долю щасливу!»... Схопивъ за голову, ще хотівъ щось казати, та й не сказавъ нічого за слёзами.

«Слухай же, Миколо, що я тобі, може, в останній разь, казатиму. Бійся Бога, не бійся труда, не обіжай меншого. Отець гаманець — туть сто рублівъ — возьми; се не плата за твою працю в моїмь добрі, — Богъ тобі заплатить за твою щирю правду!... Не пручайся, Миколо, — возьми; не обіжай хоть ти мене на старости віку. Знаю, — поки ти здоровъ, чужі гроши тобі не в жадібку, та на віку усяко буває, моя дитино! Боронить тебе Богъ одь немочи, або иншого лиха несподіванного, — оддай ці гроши за упокой души; ти сирота, миколо, — умрешъ, такъ и помянути нікому!»...

Помолились Богу ще разь, пійшли. Вийшли за царину. «Прощай, Миколо!» каже старий: «Не забувай, що я казавъ тобі. Не такъ ждалося, да такъ склалося: Божа воля!»...

Попрощались; старий пішовъ до-дому, а микола своєю дорогою.

Иде сердега, а на полі ні душі живої. Зійшовъ на Кручиківъ Грудь, шщо коло дороги, — степь, кругомъ степь! Весело дивитись на степи наші безкраї, любо козацькій душі оглядати те широке роздолля степове, тільки не тоді, якъ немає в тебе на світі ні хатини, ні родини!... На степу широкімь, бузрідному сироті у-двое важче ёго сирітство. Поглянувъ Микола округи, поглянувъ на село, де звікувавъ вікъ свій молодий, на хатки знакомі, на садки вишневі, — и гірко-гірко заплакавъ...

VII

Минуло годівъ десять, чи й лучче. У дворі старого Дуброви господарює писарь Калюжний. И двіръ не той зробився: те повелене, друге похилене, наче й хазаїна у дворі немає. Оженившись, писарь съ-першу потроху, а потімъ и геть ставъ пити.

Старий було часто благає зятя: «Покинь, сину, писарювати: писарство цее до добра не доведе!».

Зять би, може, й послухавъ, коли жъ стара... Тій панство, да шаноба людська на умі.

За живота старого ще й туди-сюди було, а якъ умеръ, — пішло по-панській! Наведе було зять день-у-день госте: щобъ и те було, щобъ и друге було, а де ёго взяти, — ёму и горенька мало.

Годівъ черезъ шість и старій вічну пам'ять заспівали: старий ранше Богу душу оддавъ. Зосталась на господарстві Христина зъ чоловікомъ, и дітками Богъ благословивъ. А тутъ, и те треба, и другого нема, а хазяйство зъ недогляду небагато давало. Чоловікъ зъ-ранку до вечора у розправі, а вь-вечері, хочъ и тутъ, такъ же такий, що ні любові одь ёго, ні совіту, ні слова ласкавого. Кинетця було Христина по хазяйству сама, — такъ що жъ? Одна голова за все...

Друге — діти дрібні, и коло їх треба. а чоловік не звикъ, бачъ, до мужицького діла. Нема чого, — думати довго не буде, — нивку по боку.

Сидить такъ разъ Христина въ хаті, сумує, латаючи сорочечки дітямъ. «Господи!» каже, «чи не лихо яке крадетця до мене, на серці мовъ гадина вьетця!»...

Коли сусідка на двері. «Христино, серце, лишенько твоїй головоньці!»... Христина такъ и обмертвіла. «Везуть твого чоловіка у тюрму, — вже въ путо закований!»...

И не стямилась Христина, якъ прибїгла до розправи. Благає, плаче: «Не можно», каже становий, «начальство велить! Твій чоловікъ, голубко, фалшиві пашпорти постачавъ, та и суми обчеської недостача».

Чого вже не робила, сердешна, щобъ якъ-небудь одзволить чоловіка, — худобу ростратила, здоровья занастила; а чоловікъ все-таки пішовъ туди, де козамъ роги правлять.

Зосталась молодиця, якъ тамъ у пісні співають: ні салдацькою жоною, ні мужнєю удовою! Бодай нікому хрищеному такъ не зоставатись!...

VIII

У годъ такъ, чи въ два, ишли Москалі черезъ наше село, становились на ночліги. Кому треба їх, кому й не треба, усюди налізло.

Ви, може, бачили коли, якъ поведуть їх по селу по кватеряхъ? — кумедія! Кожний такъ дивитця, де більші хати, або двіръ, — туди й прямує; а того й не зна, бідолаха, що зъ великого двора часомъ и миши повтікали!

Коло Дубровиноного двору трохи не бились, кажуть; думка-то: «Оттуть можна и питеннямъ и іденнямъ підживитись!». О бодай вас! Бувъ квасъ, якъ кажуть, та не було васъ, а настало квасило, такъ и васъ розносило!

Переночували, пішли.

«Подивись, мамо, що це таке?» каже старша дочка Христині, подавши ремінний гаманець.

«Де ти взяла, доню?».

«Мету хату, коли лежить підъ лавкою, де москаль ночував».

«Положи жъ», каже, «підъ горщокъ, на полицю: вернетця москаль — оддаси. Не бійся, вінъ не битиме».

«Вінъ не сердитий, мамо. Учора вибїгла и зъ хати, а москаль сидить на призьбі, — злякалась такъ! А вінъ до мене: «Не бійся»,

каже, «дитино, не бійся!» та до мене. Узявъ за руку, пита: «Де твій батько, де мати?» — «Батька», кажу, «на Сибір задали, а мати і в кімнаті лежать, — не здужають». И про діда питавъ, та такий ласкавий, мамо, такъ усе любо дивитця мині в вічи.

«Добра якась людина, — спасибі ёму! И вечеряти не дали, а вінъ и слова поганого не сказав».

«А сёгодні, мамо, раненько, ми дивимось зъ печи черезъ комінь, що-то москаль робитиме; а москаль дивитця черезъ щилочку в кімнату, де ви лежите. Довго дививсь, потімъ ставъ Богу молитись, а слёзи ёму такъ и ринуть зъ очей. Може, й москалеві, мамо, жалко стало, що ви нездужаете».

Вже й півдня, — нема москаля; день, два — нема.

«Подай мині, доню, той гаманъ, що Москаль забувъ!» каже Христина: «Що воно таке?».

Розв'язали — гроши, перелічила — сто рублівъ. Чудно Христині, що така велика сума, а москаля немає. Тиждень и другий — нема. Візьме Христина гаманъ у руки, — дивитця-дивитця... Де вона ёго бачила?...

«Чи ти бь угадала, доню, того москаля, що бувъ у насъ на кватері?».

«Угадала бь, мамо! Високий, чорнявий; вуси такі великі».

«А на виду, нічого в ёго немає?».

«Нічого нема, — тільки на лівій щоці значокъ такъ невеличкий, чогось».

Здихнула Христина, тяжко здихнула. «Мамо, мамо!» каже: «прости тобі Боже, на тімъ світі, за мою и за ёго нещасливу долю!».

Сь того часу Христина все ніби дожидала кого. Вечіръ зайде — христина повкладає більшихъ спати, а сама за ворота зъ малою дитиною. Було и геть-геть місяченько підійметця вь-гору, а Христина усе сидить за ворітьми та вь кінець юлиці поглядає.

А про москаля більшъ и чутки не було.

Кузьменко П. Не так ждалося, да так склалося / П. Кузьменко. — Спб., 1862. — 24 с.

МАРКО ВОВЧОК.

ЛЕЦАЩИЦЯ

1862

ЛЕДАЩИЦЯ

ОПОВІДАННЯ

Марка Вовчка.

Ціна 5 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ЛЕДАЩИЦЯ

I

Пані наша була не перволітокъ, та й не яка стара; а зь себе була висока, грядна, говірки скорої, гучної. Вбіралася шпетненько — шнуручокъ до шнуручка, гапличокъ до гапличка. Ходит було якъ намалёвана.

И въ кімнатахъ у насъ було гарно: вичищено, вилощено, покрашено, — и крісlechко, и столичокъ, усе якъ слідъ, по-панській. Було пані камянихъ цяцёкъ понаставляє, чарочокъ, мисочокъ зь зеленого, зь червоного скла. Бувъ у неї и собака зь меді кований, и зайчикъ черепаший, мережені ушка. Все те ні до чого, а вкупі воно блищить и на очи навертаєтця, и рябіє, — ажъ б'є. А найдорожша штука — висівъ у неї на стіні панъ малёваний, чорнявий, якъ жукъ, а хмурий, якъ нічъ, зь золотими персями на руці, — іі батько покійний, князь вельможний. Хто було не прийде до пані зь гостей, кожному пані оповістять: «Се мій татонько покійничокъ!».

Знала вона, якъ съ кимъ поводитись, якъ заговорити, якъ глянути, зідхнути. Прийде який-небудь бідолахъ, то вона ёму гучно говорить: «Се мій батько — князь!» Другому, пихатому багачеві, зідхаючи: «Ото, якъ мій батенько живий бувъ, — ось изь ёго малёвання — не знала я біди!» А трейтёму, щирому й молодому хлопяті: «Що», каже «те світове — и вельможність, и багатство? Отъ бувъ мій пан'отець — князь, великого чину дойшовъ...».

Отъ же, то сякъ, то такъ, а кожному роскаже, що вона князька дочка. А про те не згадувала, якъ жуковатий князь прогайнувавъ усю батьківщину, зоставивъ їй тільки будинокъ невеличкий у місті, зь садочкомъ и дворомъ, бо то була іі материзна — того вже не змігъ прогайнувати.

Чотирі кімнаточки було кругленькихъ въ тімъ будинкові; створчаті вікна, рундучокъ зь піддашшямъ. За будинкомъ садочокъ густий, старий вже. Зелений двіръ травою високою порісь; одъ воріть дві стежечки по ёму бігло узенькихъ: до будинку одна, друга до хати. Середъ двору гілляста яблуня стояла.

Половину будинку пані оддавала якимось паничамъ підъ найми; ще й столовала їхъ, — съ того й жила небога. А чоловікъ іі десь далеко служивъ; ми ёго й не бачили. Та й пані було байдуже.

Паничі скучати їй не давали: що-дня, що-вечора зь нею бавились, то въ карти грали, то пісенёкъ співали...

Негадки нашій пані по такому життю!...

II

Мене їй подаровано. Я родомъ изъ Глущихи; була колись Иванківськихъ панівъ. Жила я въ батька-матери, — Боже мій милий! Теперъ спогадаю, якъ-то жилось тогді міні! Оженився нашъ панъ, и взяли мене на вслугу до молоді пані. А вона, ся вже моя пані, у пригоді якось їй ставала. Гостює було місяць, або й більшъ, догождає їй. Отъ, якъ стала вона жалковатись: «Що міні робити? нема слуги! Чи не дасте ви міні яку зъ вашихъ?» — «Чому ні? беріть собі, котру схочете». то вона и взяла мене, и завезла зъ собою одъ роду мого, одъ родини. Безъ мене и батько й мати померли; безъ мене рідъ увесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я въ пані рокивъ зъ пять. Съ-першу я сама була въ неі, а далі, якъ уже столовниківъ завелося багато, пані взяла свою кріпосну молодицю зъ дочкою. Доти пані їхъ держала у якихось приятелівъ своїхъ, бо въ неі, окрімъ сєго двору, не було ні садиби, а ні кроку зелі своеі: усе спродане, — тільки отсю молодицю зъ дочкою до вслуги їй придано. Князь то такъ, пан'отець її вельможний, похазяїнувавъ. Далеко десь були вони завдаті, и довго пані виважала, поки зважилась їхъ до себе забратъ. А вони ще якось були зъ вільного роду, козаки, чи-що: якось-то ними князь той жуковатий неправдою завладавъ; то й опасувалась небога держать їхъ у місті, щобъ не збаламутились за вільність проти неі, зайшовши у ради, въ совіти, зъ городянами.

Молодиця звалася Чайчиха Горпина, дочка — Настя. Не великомовна була та Чайчиха, не привітна: якась хмара повила її навіки. Чи пані свариться, чи б'є (бо хочъ пані й незла була, а все часомъ попоб'є), чи тамъ спідницю дарує, або хустку, — Чайчиха приймає усе мовчки, й одійде. Роботяща, покірна людина здаєтця зъ неі, поки не глянешъ на ті брови здвигнуті, чорні, на ті очи ямкуваті, огнемъ блискотючи.

Якось було міні смутненько. Отъ я й плачу собі, сидючи на лавці. Звісно, чоловікъ и въ щасті, то часомъ смутокъ обіймає, — не то, що намъ. Воно кажуть: привикнешъ!... Ні! ... втомисся терплючи, то й здаєтця тобі, що все тобі байдуже, — та разомъ прокинетця лихо. Часомъ одно слово... А що ви думаете? часомъ бійку забудешъ у-годину. А якесь тамъ слово гіркеє вразить тебе до самого серця, — місяці, роки памятаєшъ.

Сумно міні було и перемовити щире слово жадалося. А Чайчиха коло пєси, пораетця.

«Горпино!» кажу: «ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Такъ вамъ, мабуть, Богъ давъ!... Певно, що й ви лихо знаєте?».

Вона скинула на мене чорними очима, не мовь питала, яка вь мене дмка, та й одказала:

«Чому ні?».

«Господи!» кажу зновь: «якъ я колись молодого віку жила вь батька, вь матери!».

«А я», каже, «вікъ извікувала, усе тягаючись по чужихь дворахь».

Та й замовкли ми.

«Ви сиротою zostались зь-малку, Горпино?» зновь питаю.

«Ні, мене взято зь семьї маленькою. Батька й матірь ледве зазнаю. И вони, чи познали бь, у-послі мене побачивши!... Та не бачили — вмерли».

«А чоловікъ вашь, небіжчикь, звітки бувь родомь?».

«Сь того села, де я жила сь панами, зь Горієвки. Двораць бувь».

«И довгенько ви жили зь нимь?».

«Півроку».

«Господи! и не нажилися! Що жь то ёму за лихо сталося?».

«Спьянчивсь и вмерь».

По сімь слові, вийшла зь хати. И вже ніколи я до тії речі зь нею не верталась.

III

Було надь-вечірь одробимось, пані куди вь гостину пійде, — сидимо коло воріть. То сь тимь перемовимо, то зь другимь, — питаємо, привітаємо; а Чайчиха мовчки сидить. Настя щечече зь сусідчиною дівчиною. Жила проти нась міщаночка. Сирітка була, Кривошиєнкова звалася. Така славна дівчинка була! Очи вь неї були ясні, коси довгі, великі чорнорусі, а личко — якь яблучко. Було, якь не побачишь, весела собі, щечетлива, и голосочокь бувь вь неї — наче струмочокь прудно біжачий. Дуже вони зь Настею любилися: якь сестри рідні — все мовчить.

«Горпино!» кажу: «чому ви хочь зь дочкою своєю не поговорите? Веселійшь вамь було бь...».

«Яка ще зь нею мова? Вона ще дурна, нехай перше розуму дійде».

«А на мене», говорю, «то я бь и зь малою дитииною розмовляла. Нехай міні спочує аби-хто! Свої думки-гадки повимовляю, поплачу...».

«А дитина, то пятому, десятому оповіщатиме, яке ваше горе... на те воно молоде вь Бога!».

«Що жь!» кажу: «добрий чоловікъ пожалкує».

На те мині Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина вь неї була хороша, якъ квітка. И така вона була якась палка, чующа... Вже було якъ зажуритця чимъ, то ажъ за недужае; якъ-же весела — що-то за жарти, що вь неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станомъ струнка, волосомъ чорнява, а що вже очи! Тамъ були такі, що й безъ мови говорять. Отъ инше, то поплаче собі тихенько зітхне, та й годі; а весело — всміхнетця. Ні, воно було у горі, то слёзи виплаче, у радощахъ — сміхъ висміе. Що спочуе, то зь самої души, зь самого серця, щирго, киплячого... Отъ и росла вона и виросла.

IV

А Чайчиха, що далі, усе вона хмурніша — отъ мовъ хмара чорна. И замічати я стала, що вона почала кудись ходити. У-вечері пізно якісь до неї люде приходять, и довго вона зь ними говорить. Я собі мовчу, вь неї не питаю. Коли одного дня — бачу, иде у двір, чи москаль, чи хто ёго зна, зь червонимъ коміромъ, такий пикатий, усатий, и питае, чи дома пані? Отъ я кажу: дома. А сама — зиркъ! Горпина стоїть на хатнѐму порозі, біла якъ хустка, и проводить того москаля очима.

Я ажъ злякалась. До неї: «Що вамъ Горпино?» Вона тільки мині рукою махнула.

Оддавъ той москаль бумагу якусь паніі. Вона жъ якъ прочитала, розгнівалась, стривожилась. Написала щось и дала тому москалеві. Вінъ понісь. Незабаромъ прийшовъ якийся пань-черевань, и стали вони у двохъ изъ панію радитись. Пані такъ и сипле словами, и хусточкою очи обітре, и руками сплесне. Дала ёму гроши. А вінъ усе слухавъ, брови піднімаючи, та по крісечку нігтями стукаючи. Гроши взявъ и, сховавши вь кишеню: «Не бійтесь», каже, «нічого не бійтесь!» Пані ёму дякуе, до воріть проводить и тамъ дякуе.

Прихожу я, та й розказую Горпині.

«Що се таке?».

А вона тільки зуби сціпила, та простогнала ніби: «Знала я, знала!».

Я нічого не розумію. А тутъ приходить якісь судовіи два панки.

Веліли Горпині стати передъ себе, а сами сіли.

Одинъ табаки понюхавъ, другий хусточкою обтерся, та й питають: «Ти, молодице, вільности шукаешъ?».

А вона: «Я».

«Попадеся у біду, дурна! Лучче служи своїй паніі та роби».

Вона мовчить.

«Чуєш? розумієш?... Гляди жь, шануйся! Не зводь напасти на себе! Почуємо ище, негарно буде!».

Та й пішли.

Хочу я їй слово сказати... та гляну на неї — не вимовлю. Сіла вона та голову на руки схилила. Не плаче, не тужить — якь замерла!

И Настя туть стоїть; задумалась и на лиці мінитця.

V

Господи, якь вже сварились пані на Горпину! И на очи її не пускала тижнівъ изо два.

А Настя міні якось и каже: «Такь оть чого матуся така думна ходила!... ось чимь журилась! Ото жь вона міні маленькій було розказує про вашихъ батьківъ вільнихъ, та й сама волі забажала! Веселійша вона тоді була... », каже, а сама задумалась, зажурилась: «не така, якь теперь... розказує бкло міні, прядучи, казки, якь наші батьки вільними козаками по Дніпру жили, и пісень гарнихъ про ту старовину співала».

А я їй говорю: «То чого жь се ти собі, Настусю, усе думаєш?»

«Та все міні», каже, «давня воля снитця. Чогось міні не впокійно: усе чогось дожидаю, сама не знаю чого... И думки мої мішаютьця, и сонь мене не бере; а засну — все снитця що на волі!»...

VI

А Настя вже шістнадцятий рочокь розпочинає. Пані гаптовати її учить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилась — на свою голову. Пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодитця: «Маю туть сусідку молодицю; вона гарно шие», та й дасть Насті пошити. И добрі гроши вона брала, и багато робити їй давали. Настя сиди та ший. А воно таке молоде, юна ще така, а вь неї ще серце одь кожного слова кипить, вь неї ще думки роятця веселі дівочі, ще бь молоденькій пороскошовати, по зеленихъ садкахъ, тихими вечорами, красними зорями побігати, любихъ річей, проти місяця стоя, послухати. Ну що жь робить! Инша, кажу, поплакала бь, та й сумирилась. Настя не така вдалася. Скільки вона слізъ вилила, Боже мій, світе мій! Станула, якь віскь. Ясні очи веселі стемніли, и стала вона похмура, якь її мати.

VII

Якось пані пішла в гостину и нікого зь столовниківь дома не було. Ми съ Чайчихою, упоравшись у хаті, пішли до Насті. А Настя шила у паніному покою. Увійшли, а дівчина, затулявшись руками, ридає-ридає! ажъ задихаетця.

«Що тобі Насте?» питаю.

А Чайчиха тільки гланула на дочку, нічого не сказала, й сіла.

«Що тобі?».

Настя міні вь вікно показує, на улицю киває.

«Що тамъ, голубко?».

«Тамъ люде!» покрикнула. «Живуть, ходять собі, на Божий світъ дивлятця, а я оттуть надъ чужою роботою пропадаю».

«О, пташко!» я вмовляти: «хиба вь їхъ горя немає, вь тихъ людей!».

«То що горе! Я горя не боюся!.. Міні гіршъ: я не знаю ні горя, ні радощівъ; я мовъ камінь тутъ каменію!».

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ся пісня відома, — и головою не поведе.

Зітхнула настя важко, обтерла слези дрібні, та й каже: «Сядьте близченько, мамо! Погмоніть, тіточко, розговоріть мене».

Що тутъ міні їй говорити!

«Ти, Насте, не журися, не плачь...».

А вона, не вважаючи, не слухаючи, якъ кинетця до матері, якъ ухопить її за руки: «Мамо, мамо! скажіть міні словечко, скажіть! Моя душа переболіла... мое серце схне!».

«А що я тобі казатиму дочко?» зговорила Чайчихза похмуро. «Поради нема!».

Коли тутъ хтось — шамъ, шамъ!

«Пані», кажу, «пані!» А вогна вь двери.

VIII

«Отъ», крикне пані, «який соборъ. Аби я зь двора, то й не питай роботи!».

Бее сорочку вь насті, дивитця. «Та ти й не шила мабутъ нічого, га?».

«У мене голова болить», одказує Настя понуро.

«А гавъ ловити, то вь тебе й не болить тоді голова?... Ледащице: у матіръ удалася! Може, й тобі на волю заманулось? Ось я вамъ дамъ волю!»...

А сама на порозі стоіть, не дає й намъ зь Чайчихою пройти.

«Я її годую, я зодягаю, я її на світі держу, а воно ледащо, міні робити не хоче!».

«Може, собі роблю?» каже Настя; да такь-то вже гірко тії слова: «Може, собі зробила що!».

«Ти міні смієш такь одвітувати? Я ще тебе не вчила!» Та й стала її бити.

«Бийте, бийте!» покрикнула Настя, «та й за се кажіть дякувати!».

«Мовчи жь! мовчи! а то буде на весь вікь тобі лиха!».

«Нехай буде!».

Гляну я — пані у гніву, розгорілась. Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама распачь гірка! Гляну на Чайчиху — хмара хмарою?

Та на наше щастя столовники надійшли. Пані випхала тоді Настю за двері. «оть життя мое!» жалкуетця. «Яке ледащо, да й те грубить міні. А за що? що не школено по-хозяйській, не бито, якь у іншихь. О, мій татонько!» (зиркає на малёваного князя, а вь самої очи такі зробились, якь у ёго, вь самої така морщина міжь бровами): «чи думавь ти, чи гадавь, що твоя доня — княжна мусить тою негіддю поганятись, клопотатись!».

А столовники їй: «Та годі вамь клопотатись! Чи стоїть того ледащо, щобь ви себе турбовали? Нумо вечеряти!»...

Життя наше, життя! Молодого віку робишь-робишь, а самь вь убожестві, вь ганьбі, — и такеньки старість нахопитця... По чімь вась, молоді літа, згадувати?...

IX

И вже вь нась у хаті ні мови, ні говірки. Чутно сь покоївь якь тамь сміютця, говорять, жартують голосно.

Пані було на картахь столовникамь долю вгадує, або що розкаже, иноді співає, — и все про якогось друга милого співає: чому другь не любить, забуває, чому не буває. — се бь то свого пана згадує, чи що...

А вь нась тихо. У печі палає. Я вь кутку, Настя у другому понура. Чайчиха коло печі, якь хмара, хибаетця, робить.

Убіжить було сусідочка-дівчина до Насті: «Настусю, иди бо до нась! Поговоримо.. Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тимь не журись; а ось, якь годинонька вільна, то собі й погуляй, надоложи що втеряла!».

«Не надоложу, сестрице, не надолжу!» скаже гірко такь, ажь та весела щебетушечка голівку схилить, зітхне и змовкне.

Коли се такъ уже почалося: якъ вечірѣ, то й нема Насті. И такъ було не два, не три вечорі.

Одного вечора ми й спати полягали; — її нема. У день її не бачили: робила при панії, а въ-вечері зновъ зникла.

Не лягла Чайчиха, сидить и дожидає дочки. И я собі не сплю: сумно мині такеньки, мати Божа!

И отъ иде вона вже въ-ночі, вже зорі попередъ нею мерхнуть. Иде вона, а мати стріча й питає: «Де була, дочко?».

А голось у самої, якъ струна перебита...

«Не питай мене, моя мати! Не питай!» одкаже їй Настя. И задзвиніли слова її по хаті, якъ плачъ...

И почне Чайчиха: «Що се ти робишь, дочко? Що ти собі задумала? Чи не на мою голову, безталанну?».

А дочка лягла; лежить — німа, мовъ убита.

«Де ти була? Де ти буда, дочко?» Ні прозьби, ні грозьби не чує — німа.

Х

На другий день у-вечері Чайчиха біля воріть зажидає. Вибігла дочка, вона — її за руку: «Куди йдешъ? вернись!».

Завернула, привела до хати, и цілісінський вечірѣ просиділа Настя у кутку, руки схристовивши, дивлючись у землю, слова не промовивши.

И вже такъ пішлося: аби мати не догледіла — дочка втіче. Якъ вже не просили, якъ не благали — нічого не сказала. Ми й слідкомъ за нею слідковали, — иде вона, оглядаєтця⁴ а загледівши що її доганяють, побіжить, якъ полетить на крилахъ; не дожене и молоде, не то-що підбита мати, або й я. а ні слізъ, а ні слівъ не чує, не вважає.

Якъ-то сумно було въ насъ у хаті! Якъ-то тихо, глухо!... по тижняхъ словця було не перемовимо оубого. Я було й хочу озватись до матери або дочки, — не зважуся, хиба тільки подивлюсь на їхъ.

Одного вечора сидимо ми съ Чайчихою въ хаті. Пани вже спать полягали, усе тихо. Насті нема. Довгенько сиділи ми. Тільки й чути, якъ вітерѣ у садку зіллямъ колисає, та соловейко свище-щебече.

Коли зъ-необачка Настинь регіть почувся. Ажъ ми издрігнулись. Я злякалась... А Настя розчахнула двери зъ гукомъ, стала на порозі й смієтця. Въ хаті каганецъ ледві-ледві світивъ. Стоїть вона така червона, очи горять; стоїть и смієтця. Мати прот неї стала, дивитця. И отъ Настя почала... та такъ весело, що мині сумно-сумно: «Матусенько моя? мабуть ви мене дожидали? Ось дочка прийшла.. чого дивитесь, мамо? хиба мене не пізнали? Се я ... Мині весело...».

Та ступила й захиталася... Юоже мій! світе мій! се жь вона п'яна!

Хитаючись, прийшла до столу й сіла.

«Ну, моя матінко! Изнайшла вже я чоловіка, що мене визволить.. Напевно вамъ говорю, що визволить. Будемо вільні, станемо жити, на самихъ себе робити, будемо за ёго Богу молитись.. Хоть вінъ тепереньки й зневажає мене и одъ людей мене не криє, та нехай. Я ёму, матінко, дякую, я ёму, матінко, низесенько кланяюсь, у самі ноги... Пані не має права жадного на насъ! У неї землі, мовляв, немає... Ми жь, моя матінко, козачого роду... Якъ-то намъ застряти у неволі вічній... Ні, вінъ насъ визволить... И її визволить (на мене вже). Весело міні, якъ-то вже весело, мати моя рідна!... А засмучуся — вінъ грошей міні дасть... я горілки куплю... и зорі ясні въ голові въ мене світять!»...

И такъ-то вона говрить и смієтця, а Чайчиха тільки слухає, не зводячи зь дочки очей похмурихъ...

Заснула Настя, на стіль схилившись... и каганець изгасъ... Темна їхъ нічъ покрила.

XI

И съ того часу, що-вечіръ, вона було й п'яна; а вирве въ день годинку, то и въ день уп'єтця. Постерегла й пані: гнівалася велико, соромила її и матірь. «Ти — мати: чому не впиняєш?»...

Замикали Настю — вона було таки втече; чи дверима, чи вікнами, а втече. Лає пані, б'є, а вона було: «Нехай, нехай! Уп'юся — все забуду, весело буде!».

Чого вже пані не робила! Було, якъ ще твереза Настя, то пані умисне її передъ столовниками соромить: «Отъ дівка, отъ золото, отъ ледащиця!».

А Настя ніби й не чує. Сміютьця вони, и вона ще всміхнетця. Втомилася вже й пані сердившись. «хоть у день вже роби міні добре, ледащо! нехай тобі всячина!».

Замикає було у-день її, стереже; а въ-вечері тільки пустила, — вона й зникне до ночі.

XII

Найшлася въ Насті дитинка... таке-то малесеньке, сухесеньке, слабеньке!

Якъ забачила ёго Настя: «Дитино моя! лихо мое!» Застогнала, и затулившись руками, заплаче... А давно вже вона не плакала... Я боюся, що Чайчиха, думаю, вже на дочку не дивитця, то й дитину не

привітять, та підношу до неї тихенько; «Богъ», кажу, «дитинку намъ давъ!».

Вона взяла дитинку на руки, та й дивитця пильно й журлив, и понуро... Дивитця, поки ажъ слёзи въ неї покотилися. «Горе». каже, «горе, да горе...».

Я й собі кажу: «горе!» плачучи. Оттакъ ми народження привітали, сумомъ та плачемъ!

И росло жъ воно трудно та болезно; усе нездужає та квилить. А Настя стала більшъ ище пити. Якъ п'яна, то було ще заговорить до мене, и дитину попестить, пожалує. «Дитино моя! чому твій тато не прийде одвідати?... Шкода ёго дожидати: не прийде. Що ёму? вінъ и не спитає ніколи... А ти мене, янголятко, не клени». оттакі було слова промовляє, а сама до дитини всміхаєтця и ладки ій б'є. Б'є ладки, — сумно було дивитись: дитина мовъ неживенька, а вона зъ нею граєтця... Якъ-же твереза, то зъ-роду не підійде до дитини, не гляне — біжить геть. Ми вже ту безталаночку молочкомъ напували.

Одного разу, якъ не пустили Насті два дні, чи-що, Господи! билась вона, кричала, наче її гарячимъ залізомъ пекли: «Ой, пустіть мене, пустіть! або зъ мене голову здійміть! Змилуйтеся! мучите мене на що й про що? Я п'яниця вічняя... Помилуйте мене, пустіть! Уп'юся я, свое лихо засиплю... А въ тверезої — лихо о-бікъ мене сидить, лихо міні въ вічі дивитця!».

А пані все не велить пускати, та жалкуєтця столовникамъ: «Які сі люде п'яниці? Мабуть, вони вже иншу истоту мають, не таку якъ у насъ... Гляньте, молодесенька, а вже впиваєтця! Ледащиця, та й годі!.. Пхе! И дитя свое зовсімъ занедбала, — пропаде дитя...».

А вони вже ій на те: «Страхъ! У сіхъ людей ні сорому, ні совісти, ні души, десь, немає!».

Да такъ и судять собі, смачненько вечеряючи, або такъ бавлючись.

XIII

А дитинка тихо дійшла... одного ранку прихожу я її попестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на дворі нахмарило, далеко гримь одгрімує, вітерець залігъ десь, тиша...

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очима поводить. Я до неї кинулась, перехрестила. Воно зідхнуло разочокъ, и душечка її одлетіла... Ні Чайчихи, а ні Насті не було дома. Я дитинку обмила, прибрала, стіль заслала, и на столі її положила. Збігала — свічечку купила, засвітила въ головкахъ, ручечки її зложила...

Прийшло Горпина, перехрестилась, поцілувала холодну унучечку, и довго стояла надъ нею, довго. Прийшла й Настя весела й п'яна. «Що се таке?» каже. «Дочка моя вмерла? Дочко, дочко мала! Рученьки мої холоднісінькі! Личенькомое привяле!» Сама бере її за ручки, цілує, у головку цілує. «Яке жъ німе! Колись-то квилито тихенько: теперъ німе... Такъ отсе ти вмерло... Добре, донечко, добре! Ей-же Богу добре!».

А сама слізьми обсиплетця, наче й горює, й радіє чогось разомъ.

Коли схопитця хуенько: «горілки треба, горілки! Люде будуть: ховати доню прийдуть!... Чи прийдуть же? Що жъ? все треба горілки... Побіжу!».

И побігла, и до ночі не верталась. А ми тутъ розгорили труночку, прибрали, зіллячкомъ уквітчали. У-ночі Настя вернулась. Знову дитину за ручечки брала, знову у головку цілувала. Коло труночки й звалилась и заснула, и все: «Добре, добре, ей-же-Богу добре!» все те слово промовляла.

А въ-ранці прокинулась, побачила труночку, — издрігнулась, зблідла.

«Умерла!» промовила, наче вона того й не знала, забула... До дитини; а я її одвожу: «Насте! Насте!».

«Пустіть!» гримнула: «нехай подивлюсь! Я ще не бачила її й досі, до самої смерті її».

Дивилась-дивилась, якось тихшала все, ніби сумирялась, та й вишла зъ хати.

Ми й поховали дитинку, її не було; а потімъ, якъ уже прийшла — прийшла того вечора твереза и біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого въ насъ не питала... Після сього ще гіршъ запила.

XIV

Не день же й не два таке життя велось... матінко, два роки! Коли Настя разомъ покинула пити, нікуди й кроку зъ двора не йде; а сама така тривожна! въ лиці мінітця, здригаєтця, труситця, отъ наче бь вона собі смерті, чи... волі ждала! Питаю — мовчить. И такъ три дні. На третій день у-вечері промовила слово: «Обманивъ!».

«Насте, голубко?» кажу їй: «що тобі таке? Скажи жъ міні, моя безталанна!».

«Що міні зробити? ... Я піду до ёго, піду!... Або я ёго зь світа звезу, або сама зійду. Вінъ мене впевнивъ, що въ понеділокъ волю пришле... Пійду, піяду, хоть задушу ёго... може, полегшае...».

Вирвалась у мене зь рукъ, та й побігла. Я за нею, — сама старій кричу: «Лихо, горе буде!».

А стара тільки головою кивнула, ніби й не ждала іншого.

Біжу я та кричу: «Насте, Насте! Пожди мене! Я зь тобою хочу йти... Я тобі поможу у всёму».

Не слухае, біжить. Мусила я до-дому вернутись.

Нема Насті до ночі; нема у ночі; не прийшла и въ день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли такъ, на другий уже день, въ обідню добу, иде вона и два москалі її проводять.

Кинусь я до нихъ: «Голуби мої сизі? що ви зь нею робитимете?».

«Отъ баба здуріла? Певно всі ви дурного роду!» каже міні сухенький, жовтенький москаликъ, розмахуючи бумагою. «Отъ и ся (на Настю показуе). Тутъ їй воля, тутъ би їй вибрикувати, а вона останній розумъ згубила».

«Яка воля?» питаю не розуміючи.

«А вже жь вільна буде! Отъ якъ!... Вже порішили. Який паничъ гарний за неї просивъ!».

А другий москаль: «Эге! за стару не попросять! Пропадай стара!».

И жартують такеньки межи себе. А Настя йде біла якъ хустка, ні журлива, ні весела, — отъ, мовъ, зь каменю.

Вибігла Чайчиха. Кажу їй — віри не йме и слухати не хоче. А пані перелякалась: то за тимъ знаёмимъ шле, то за другимъ, плаче, ради просить, жалкуеця. А ми чекаемо — ждемо: чи смерть, чи воля бідолашнимъ буде. Колотилося въ насъ такеньки ажъ тиждень. Зовсімъ уже порішили, що ми вільні, а все пані пускати насъ не хотіла, — та мусила вже.

Отъ, якъ зібрали насъ въ останній разъ та объявили, що ми всі вільні, у руки бумагу дали, — вийшли ми за ворота панські, — якъ заридае тоді Чайчиха!... ридае, ридае такъ, Господи! та тільки приказуе: «Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій красний!».

Зійшлися сусіде, товплютця на улиці, оступили, поздоровляють насъ, сами зь нами плачуть, а насъ умовляють. А Чайчиха імъ на те: «Сестриці! брати! родину!» такъ-то вже величае їхъ! «Не бороніть — нехай поплачу! Я двадцять роківъ не плакала!».

И такъ вона вимовила, що всі зновъ дрібними слёзами вмилися.

Якъ я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачила, які въ неї очи добрі, який усміхъ ласкавий, — наче то не Чайчиха передо мною мовчуша, понура... А далі, якъ схаменулась вона, якъ глянула на дочку, охмурніла и осмутніла зновъ тяжко.

А Настя стоїть, на всіх, на все дивитця, та шепче: «Я вже сёгодні випила, — шумить міні вь голові. . .».

А далі: «Люде добрі!» простогнала: «чи я вільна, чи я тільки п'яна?»...

XV

Настина подруга давня, ота Кривошиенківна: прийняла насъ до себе вь хату. Зібралось ще скілько добрихъ сусідочокъ туди до насъ, та радимось. Тільки Настя, якъ сиділа вь кутку, якъ схилила голову, — не мовъ замерла такъ.

«Насте!» кличемо: «иди лишень до ради, порадимось».

«Голова болить!» одказала.

На другий день, ще гірше вона занедужала; вже сь того дня й не вставала. Танула вона, якъ свічка. Нікого не познає, дивитця страшно и все за голову себе хапає.

«Горить, горить!» каже.

На пятый день підвелась, хустки шукає, зриваетця ніби куди бігти.

«Насте, куди се?».

«Горілки хочу! . . . Піду! піду!».

Мати заплакала, — просить: «Доню моя, схаменись!».

«Пустіть мене, пустіть!».

«Куди жъ тебе пустити? Ти на ногахъ не встоїшь. . . Ляжь!».

«То вбийте мене, вбийте!» крикне, ламлючи руки.

Положила її зновъ на ліжку. Почала вона кидатьця, почала стогнати, кричати.

«Я вільна, вільна!... Ну, добре!... И вільна, и п'яниця, и ледащо!... Де жъ міні прихилитись, де добрий хазяїнь вижене. «П'яниця, ледащо — треба її зь свого двору вигнати!» скаже, и вижене, — и добре зробить».

Къ ночі вже зь сили зовсімъ вибилась, — тільки стогнала стиха та просилась:

«Не женіть мене, не женіть, — нехай я хочъ трохи одпочину! Матінко, я жъ ваша дитина, — не женіть!».

Усе їй привиджуєтця, що її женуть. И дитину свою згадувала.

«Сховайте, сховайте мою дитину», шепче: «вона вже давно вмерла!».

Такъ, о-півночи, піднялась на ліжку. . .

«Зіма люта!» вимовила: «куди ви мене женете?».

И впала.

Се вже її останнє слово було.

*Марко Вовчок. Ледащия / Марко Вовчок. — Спб.,
1862. — 26 с.*

Л

СЕСТРА
Оповідання

Марко Вовчок

1862

СЕСТРА

ОПОВІДАННЯ

Марка Вовчка.

Ціна 7 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ
1862

СЕСТРА

I

Мати вмерла — я ще малесенькою була, добре й не запам'ятаю. Тільки міні наче снитця, що хитає мене хтось у колисці и співав надо мною тихесенько.

Як поховали паніматку, батько не хотів у-друге оженись. «Не буде вже надь мою першу милу», було каже. «Каже Господь її прийняв, нехай уже діточки господарюють!».

Батько наш був дуже добрий; жалував нас обох рівно, и брата й мене. Жили ми при достатку, всього було доволі; що було собі задумаю, те й зроблю: все міні вільно було. Що яке-то мое дівовання було розкішне й веселе, то й згадати любо! Нехай мій батенько царствує!

Погуляла дівчиною років зо три; сватають мене. Я все не хочу, а батько не силує, хоть там які були багаті, и пишні женихи. Аж ось послав и міні Господь до пари й любови. Мій жених був хороший таки, Господи! Чорнявий, ставний... такь то вже я ёго сподобала! Тільки й на думці, що Павло; якь би то хутче побачитись! А вінь не зь нашого села бувь, геть зь чужого. Побачу — я веселенька, а не побачу, то такий уже сумь мене візьме, такий жаль обійме, що й світь міні не милий! Спізнитця вінь на гуляннячко, я й очи виплачу. «Може», думаю, «вь ёго друга е дівчина». Коли такь по Семені, другого дня, и не сподівалась, и не снилось міні, та й посватався вінь. Батько поблагословивь. Дармо, що чужесторонній, та господарь бувь добрий такий, хазяйствовавь, що й на стороні ёго всяке знало.

Привізь мене чоловікь на свое господарство. Боже мій милий! якь-то жили ми любенько! Та не давь ёму Господь довгого віку... тільки всього два роки була я за нимь. Такий вінь бувь любячий до мене! Вь хату, то й заглянуть весело: якь у віночку. Сидимо, робимо, чи такь говоримо, усе собі вь-купці.

Коли туть — лихо міні тяжке — рознедужався Павло мій. Кидалась я до знахорівь, и до лікарівь — ніхто нічого не врадивь! Смерти, кажуть, не одперти... померь Павло...

Прихавь за мною батько, та й до себе взявь. Чоловікову хату продали и худобу всю.

«Живи вь мене, дочко! Чого ти маєшь у чужому селі одинока сидіти! Хиба ти сирота, нехай Богь милує!».

II

А братъ мій тими часами оженився, узявъ таки зъ нашого села дівчину; моторна така, чепурна, що й годі! И дитинка въ іхъ була, дівчинка, якъ ясочка, свіжа й повна, якъ гурочокъ.

Не поплакала я ще й півроку за своїмъ Павломъ, а тутъ и батька ми поховали. Кажуть люде: Якъ одна біда йде, то й другу за собою веде; то не дурно й кажуть! До якого часу ми добре жили; далі зъубожівъ мій братъ: то хлібъ не вродивъ, то худоба вигинула: а пятеро дітокъ Богъ давъ: дві дівчини й три хлопці. Журитця такъ братъ, ажъ вяне. Невістка смутная ходить, и дітки навіть посумніли. Таке вже ннастало, що й хліба ні за що купити.

«Сестро!» каже братъ, «коли твоя ласка, позичь міні грошей! Якъ буду живъ, зароблю — оддамъ, а вмру, то Богъ тобі оддасть!».

Я й позичила ёму ті гроши, що за хату й за худобу взяла, та ніби въ насъ и въ хаті повеселішало: и братъ заговорить, и братова всміхнетця, й дівтора бубонить, регочетця. Я радію: «Слава Господеві, що и въ насъ, якъ и въ людей, благодатно!». Купивъ мій братъ худобу, ставъ потроху розживатьця.

Ми зъ братомъ щиро любилися зъ-роду, зъ-малку. Щобъ посваритись, або скривдити одно одного, крий Боже! Вже якъ тамъ не погодимось на чому, то подаруємось.

И небожата мене дуже жалували, ажъ за мене було змагаютьця міжъ собою: «Се моя тітка!» а то собі тягне: «Моя!». Та якъ учеплятця цілувати, то було й роботу зъ рукъ вихоплять, и хустка зъ голови спаде.

Тільки братова багацько гордувала. Уже жъ я й годила, якъ малій дитині, та ні не вгодила! «Братова, серце!» було ражу ій, «зробімо такъ та оттакъ, то добре буде». тамъ чи купити що, чи продати, — зъ-роду-віку не послухає: хоть шкода съ того видима буде, вона свого докаже. Передъ нею затихну, поплачу нишкомъ, та й годі. Не хотіла брата турбувати; зновъ до неі зъ ласковою мовою підійду.

Якось розсаду зъ неюсадимо въ огороді. Я говорю до неі; вона, мовъ не чує, одійшла собі гуть. Важко міні на серці — заспівала собі; співаю, а слёзи такъ зъ очей и ллютьця... коли чую: «Боже помагай, и день вамъ добрий!». Дивлюсь — се наша сусіда. Перехилилась черезъ тинь, та й кланяетця.

Я хутенько втерла слёзи. «Добри-день», кажу, «сестрице!».

«А я отсе до васъ иду».

«Та милости жъ вашоі просимо!».

«Чи не продали бъ ви міні розсади трошечки?».

«То вже для чужого продати, а для сусіди й такъ треба дати».

«Коли ваша ласка, серце!» и простягає міні глечика.

Я набрала скілько тамъ у глечичокъ, та й дала їй. Подякувала та жінка, та й пішла собі.

Братова на мене накинулась: «Се», каже, «якъ усі господарюватимуть, то й господарство мое рознесуть чисто! Такі й золоту гору розимчать!».

Якъ почала, якъ почала... Мати Божа милостива! Я тільки слізми вмиваюсь...

«Братова!» кажу, «не жалувала я для васъ нічого, поки що мала! Гріхъ вамъ буде, що ви мене хліба кускомъ теперъ дорікаєте!».

Покинула роботи й вийшла зъ города.

Тяжко й важко міні. Узяла собі таку думку: «Покину їхъ, пійду служити!». Зібрала своє добро: що въ тлумочокъ склала, а що покликкала братовихъ дівчатокъ та їхъ обділила. У мене було всякої одежини й не злічити, а все добра, нова. Скілько полотна було, хустокъ, плахоть, юпокъ! Діти радіють; заразъ дівчатка й почали вбратись. «А чи міні гарно, тітусю?» — «А міні?» — «Якъ оддамся, то завяжу отсю червону хустку», говорить; а сама ще така, якъ узликъ. Джергочуть коло мене, а міні вже такъ жалко, що й словечка не скажу; за слізюньками світу Божого не бачу! И діти помітили — жалують мене: «Тіточко любочко! Чого ви журитесь? Може, хто васъ налаявъ? Може, ви не здужаєте?». Обсіли мене, якъ дрібні пташенята. «Не плачте», вмовляють, та міні рученятами очи затуляють.

III

Чую, такъ надъ вечіръ, братъ иде. Я уступилась, та й сіла въ кутку. Вінъ, веселий, увійшовъ: «Здорові, діточки, и ти, сестро!». За нимъ и братова въ хату. Посідали вечеряти вони й діти.

«А ти чому не йдешъ, сестро?».

«Спасибі, братіку, не хочу».

Вінъ подививсь на мене пильно, и жінці въ вічи, похитавъ головою. «О, жінко!» каже, «се вже, бачу, твої примхи! Не обижай сестри: гріхъ тобі буде!».

«Отсе міні лиха година та нещаслива! Хиба жъ я въ тебе наймичка, що міні не вільно й словечка сказати! Ганю я твою сестру, чи що? Я тільки правду щиру сказала!».

Покинула вечеряти и съ хати пійшла.

А старшенька дівчинка до батька: «Чого се, тату тітка все плаче? Такъ плаче, що Господи! Що мати їй сказала?».

Братъ замовчавъ, тільки по головці дівчинку погладивъ.

По вечері, зближився до мене, сівъ поручъ зо мною, та: «Сестро моя», каже, «не журись, голубко! Досі жили съ тобою любенько, треба бь такъ и звікувати. Насъ тільки двойко въ світі... Подаруй моїй жінці яке тамъ незвичайне слово, зроби міні таку велику ласку, сестро моя рідненька!».

«Братіку мій, голубчику! Нехай же мене Господь милосердний боронить, щобъ я съ тобою въ сварку заходила», кажу. «Що твоя жінка мене обідила, я їй те дарую, тільки важко міні на серці, братіку мій! Нехай поплачу — полегшає».

«Не плачь, сестронько, годі!».

«Я, брате, хочу васъ покинути».

Вінъ такъ и стрепенувся: «А де жь ти будешь?».

«Пійду служити!».

«Що се въ тебе за думки такі, сестро! Згляньсь на Бога!» Почавъ мене вговоряти та вмовляти, и жінку привівъ — и вона просить: »Не кидай насъ!».

Почули діти. Боже! якъ кинутця до мене та въ плачь! «Тіточка наша любенька! хоче насъ кидати! Не кидай, ми тобі будемо годити, ми тебе шануватимемъ!».

Що противъ кого, а не противъ дітей я й не зговорю. Пригорнула малихъ до серця та тільки плачу.

А братъ думає, що то вже я роздумалась, дякує! «Спасибі, сестро, що ти моїхъ дітокъ жалуєшь! Та вони безъ тебе посиротіли бь, якъ безъ ріднонь матери».

А я таки маю думку йти въ службу.

Полягали спати. Я й очей не звела: обняли мене думки та гадки, та журба пекуча. Трудно було й здумати, що десь наймичкою маятимусь! Мала й худобу, и господарство свое, зросла въ роскоши, а доводитця служити за хліба шматокъ, та годити, може, и лихому, и лудачому кому! Треба й правду, й неправду терпіти, треба привикати! Зазнаю чужої сторони, яка вона е! перебуду всякого горя й лиха! Ніхто мене не жалуватиме; ніхто не сяде, не зажуритця коло мене, а ні словця любого та щирого не промовить! Звісно, чужі люде, хоть и добрі, та не знатимуть, яка я; а я знову їхъ не знатиму.

IV

Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; ище й на зорю не займетця, — имла. Въ останне глянула на дітокъ, на брата. И братової жалко стало. Взяла свій тлумачокъ та тихенько й вийшла съ хати.

Иду, иду и не оглядуюсь. Отъ и велика могила, що геть за оклицею зеленіє. Зійшла не могилу, та й глянула тогді на свое село; а сонечко саме сходить. Село якъ на долоні, такъ міні въ очахъ и замигтіли білі хати, колодязне цямрінне, росквітлі садки й городи. Побачила й батьківське подвір'є, и ту вербу кучеряву, голласту, що малою ще дівчинкою підъ нею йгралась. Стою и зъ місця не зворухнуса, — задивилася. Що міні тамъ кожна стежечка, кожний кущикъ знаємисінькі; дивлюсь туди та дїтство й дївовання свое роскішне, и замужжя щасливе, и вдївство гірке — все мовъ пописаному вичитую.

Куди міні йти? Нікого не знаю, и сумъ, и неспокій мене обіймає. Чула колись ище одъ батька покійничка, що въ Демянівці живуть якісь якісь родичі наші: матусина небога була оддана туди за коваля Ляща. «Пїду собі до їхъ», думаю: «все міні буде охотнійше служити, де мій рїдъ ведетця».

Идц шляхомъ, — боюсь такъ, що Мати Божа! Раденька вже, якъ хто на навстрїчъ міні беретця. А шляхъ не спить: то той стрїнетця, то инший, то возомъ їде, то йде. Вже стїлько сїль минула, и козачихъ и панськихъ, не забарююсь и не дуже въ речи захожу: распитаюсь дороги въ Демянівку, подяку за хлїбъ-силь, та й далі.

Другого дня притомилася я дуже, та й сїла спочити въ холодку підъ вербою. Округи мене то жито половіє, а въ житі купка лїну голубо цвіте; то ячмінъ колоситця, оддалеки гаєкъ синіє, пісочаний шляхъ у-гору закручуєтця, якъ золота нитка; день Богъ давъ жаркий, и вітерець не дмухне — тихо; тїлько якась пташка сама собі щєбече, наче моя душа бїдолашна, та гудуть бджоли по-надъ пахучою гречкою.

Коли дивлюсь — идуть якісь люде гурбою, и старі й молоді, и дїтвора; зближились до мене й на добри-день дали. «Добри-день!» кажу й собі. «Сядовїтця та одпочиньмо трохи». Бачу, що дуже вони потомлені.

«Звідки васъ Господь неме?» питаю чорноброву, хорошу молодицю, що дитинку на рукахъ тїшила.

«На прощу ходили, у Києві були», каже. «А вас куди Мати Божа та добра доля веде?».

«У Демянівку, коли знаєте».

«Отсе бь то не знати, коли сами зь Демянівки! Се намь одинь шляшокъ изь вами; то разомь и пійдемо!».

«А чи не знаєте тамь коваля Ляща?».

«Ляща? Який же то коваль Лящъ? Ні, серце, не знаю й не чула. Е вь насъ Лящъ, такъ то не ковалі, а такъ собі хлібороби, якъ и ми».

«Спитай мене, молодичко», озвалась стара бабуся, обділяючи дітокъ, що обсіли її, хлібомъ, и поглядаючи на мене ласкаво. «Я знала ще того коваля Ляща и жинку ёго знала, — нехай надь обома земля перомь! Добрячі були люде покійнички!».

«А давно жь вони померли, бабусю?».

«Давнесенько, мое серце. Вже років изь девятнадцять буде. На одному тижні й померли; якъ щиро любилися, такъ одно безь одного й не жило. Перше вінъ переставився, а за імь и вона; вь-купі поручь и поховали їхъ. Хата спустіла, бо не було вь їхъ ні роду, ні плоду. Се, мабуть, чи не до нихъ ишла? Може, родичка? бо вона здалека взята».

«До їхъ, бабусю, та лиха моя доля!».

«Нехай Господь милує! Що жь тобі за пригода така, серце?».

«Иду служби шукати, то думала, що родичи, то службу мині нарядять, а тепереньки, головко моя бідная! не знаю, що й робитиму!».

«Шкода журитись, молодичко! Журбою поля не перейдешь! Ось я тобі службу наражу. Иди до нашого отця Йвана служити. Я вь ёго й крестилась, и вінчалась, и йдосі живу, та, мабуть, и вмру вь ёго. Що-то за добрячі люде, старосвітні, прості! Ихъ тільки двойко, обое старенькі вельми. Була дочка, оддали заміжъ, та не довго й погосподарювала — умерла. Дівчинка зосталась; то старі при собі держать унученьку. Славне таке дитятко, що й годі! Отець Иванъ уже дуже старий и темний роківъ изь десять, а служби Божої не кидає. Дознався бувъ владика, що сліпий старець чинить у Божому дому одправу, и заборонивъ. Такъ люде виходили усенькою громадою просити за ёго, щобъ оставлено. »Люде добрі«, рече імь владика: »коли вінъ такий вамъ любий, то я не бороню ёму стояти при престолові Божому й до кончини ёго віку; треба тільки мині вивірити на свої очи, що темний сліпець благоподобно службу Божу одправляє». Наіхавъ владика и хвалу Богові оддавъ, що такъ твердо й не помишлено темний править службу Божу, и хрестомъ ёго благословивъ... иди до їхъ, молодичко! Роботи буде не багацько. Здужатиму, то й я поможу».

«Спасибі вамь, бабусю моя ласкавая! Нехай же Господь дає вамь усе добре!».

«Ну, тепереньки полуднуймо, та й поберімось далі. Сёгодня й дома заночуємо, коли Богъ дасть».

V

Демянівка та въ долині, мовъ у зеленому гніздечку лежить. Село велике й багате. Дві церкви одна мурована висока, друга деревяна й давня сильне, ажъ у землю вросла й похилилась. Отець Иванъ живъ за мурованою недалечко; мавъ собі домочокъ и садокъ, и городъ, — невеличке, та хороше хазяйствечко.

Надъ вечіръ увійшли ми въ село и розбрілись прочане улицями. Кожне до своєї господи поспішає, а я за старою бабусею йду. Такъ міні чогось сумно й боязно, ажъ мое серце мре. Якъ перше було, коли йду куди, то весело й залюбки, а тутъ и очей не смію підняти. Увійшла, та й стою сама не при собі. Чую, що стара за мене одповіщає.

«Увійди та одпочинь, дитино», промовивъ хтось тихо й поважно.

Звела очи, ажъ противъ мене на липовій лавці старий-старий дідъ. Очи ёму незрячі, и така въ тіхъ очахъ тиша и добрість, що я ніколи й не бачила. Борода біла нижче пояса кучерявитця; сидить вінъ у тінку, тільки вечірній промінь соняшний наче червонимъ золотомъ ёго обсипає.

Якъ почула я такі слова ласкаві, ажъ за серце мене вхопило. Слѣзи ринули міні зъ очей; а вінъ простягъ руку, та й поблагословивъ мене. Бачу, й вона увійшла: старесенька, малесенька, ледві одъ землі видно, а ще чуйненька, говірка.

«Оставайся въ насъ изъ Богомъ, молодичко», каже. «Ти молоденька, то й хату нашу розвеселишь и внучечку мою втішишь. Біжи лишень сюди, Марусечко, до насъ! Ходи, не соромся!... Така вже въ насъ соромляжа, мовъ засватана».

Взяла за ручку невеличку дівчинку, гарненьку, чорнявеньку, що все зъ-за дверей блискотіла оченятами, та й увела въ хату. «Пожалуй же, Марусенько, молодицю, вклонися й пошануй».

Отъ воно и вклонилось, и привітало мене чепурненько. А я думаю собі: «Якъ-то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?».

Осталась. Живу въ їхъ місяць, живу й другий; добре міні, такъ що годі! такъ мене жалують, якъ свою дитину. Ото було впораюсь у хаті, пообідаємо, та й посідаємо усі въ садку підъ черешнею. Пан'отець тихенько собі сидить та думає, або молитви шепче, ато псальми співає — такъ хороше, Господи! Старенька й паніматка

гомонять, то те, то інше: я коло їх тулюся та слухаю. И внучечка качаетця по садку білимъ клубочкомъ, и до насъ прискочить, и знову у гущовині зеленій зникне. Тихенько й любенько день мине, що такъ, здаетця бь, и вікъ свій звікувавъ. Отъ же все міні туга невсипуща! Вони й розважають, и розговорюють. «Не сумуй», кажуть: «то гріхъ великий. То дитина плаче, бо нічого не розуміє; а доросла, то повинна собі раду дати. Нехай помислить, що, може, трапитця й добре ще вь світі; а здоровья втратишь — яке вже буде життя! Годі, серце, послухай насъ, старихъ! Отъ поглянь, який Господь вечір дарувавъ!».

А сонечко заходить, річка тече якъ щире золото міжъ зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти; цвітуть-процвітають маки городні и високоверхи коноплі зеленіють; де, коло білої хатки, червоніє рясне вишення, чи високий кущъ калини стріху підпірає, закриваючи всю білу стіну; а хатина жь у розквітлому городі, якъ у віночку ховаетця. И зелено й червоно, и голубо й біло, й сине и рожево коло тиі хатки... Тихо й тепло, и скрізь червоно, и на небі, и на згір'яхъ, и на волі. Господи!...

«Сей світъ, якъ маківъ цвітъ; якъ-то на тімъ буде!» каже було стара, похитуючи головою.

«Боже мій, Боже!» промовить паніматка стиха.

А пан'отець підведе темні очі вь-гору: «Слава Господеві!» рече.

VI

Одного дня ранесенько иду зь водою, коли навстрічъ міні чоловікъ. Глянула, — та се жь Трохимъ Рибець, изъ нашого села! Боже мій! мало коромисло не впустила, и слова не промовлю — зраділа.

А вінъ: «Такъ се спра і ви тутъ? Ми чули, та віри не няли. Братъ вашъ дуже за вами журитця: «Ідешъ у Демянівку (а я, бачте, за колесами), може сестру побачиш», каже міні, «то скажи, що засмутила вона мене сильно, и прошу я її милою прозьбою, щобъ до насъ вернулась».

«Та чи здорові жь вони тамъ?» питаю плачучи. «А діточки якъ? Мабуть, забули мене?».

«Де вже забули! И досі плачуть, що виіхъ покинули. Що жь маю вашому братові казати?».

«Кажіть ёму, що дуже міні жалко ёго й дітокъ, и серце мое вяне... А вже до ёго не вернусь! Шкода мене вмовляти, а силувати — тожъ не знаю, хто мене присилує».

«А тутъ же вамъ добре?».

«Такъ-то добре, що й сказати не можна!». Та й розповідаю ёму, де я служу.

«Зайдіть, лишень», кажу, «то я небожатамъ якого гостинця дамъ. Скажете: тітка прислала».

Отъ тамъ узяла кілька грошенятъ, то те купила, то те, — шлю імъ. Провожу того чоловіка за село та плачу-плачу!

«Скажіть, що я їхъ до самої смерти кохатиму, а згадую щогодини, що-хвилини. Куди ні гляну, що ні заговорю, то все їхъ згадую?».

«Та добре жъ, добре. Чому не сказати? скажу. Прощавайте! Нехай вамъ Господь помагає изъ вашими господарями! Які-то люде добрячі! Привітали мене заїзджого, якъ семянина. Отъ люде!».

«Такъ-то вже імъ Богъ давъ, що всі імъ любі й милі», кажу ёму.

«То вже правда, що Божі люде!» одказує чоловікъ радіючи.

Провела ёго за село, того чоловіка, поплакала... Минуло съ тиждень. У суботу білю хату, коли біжить моя Марусенька: «До васъ гості наїхали!».

«Які?» питаю, а саму якъ огнемъ обхопило.

«Та тамъ якийсь чоловікъ такий чорнявий, високий, и молодиця гарна, и діточки зъ ними. Питаютця васъ».

Я й не схаменусь — стою. Коли бачу — братъ у хату зъ жінкою и зъ дітьми. Боже мій! світе мій! та такъ я й зомліла: одно, що радість велика — побачила, а друге — згадала свое горе й лихо.

Почали мене всі просити: «Ідь та ідь изъ нами. Не послухаешъ насъ изъ жінкою (и вона просить, тільки сама невесела), то дітокъ нашихъ послухай: вони за тобою що-дня плачуть».

А дітки якъ очепились за шию міні, то й не вступаютьця, цілують та просять: «Ідте зъ нами, тіточко наша кохана, ідте!».

«Ні, не поїду!».

Вони й заплакали, мої голубята: такъ слізочки зъ очей и капотять.

Якъ припали вони, то не можно й одхилити одъ мене. Одмовляюсь я, одмовляюсь, та й мусила послухатись.

Пійшла, попрощалась изъ господарями, подякувала імъ за милость и за ласку. Вони радіють, хоть и жалко, що одхожу одъ їхъ, та за мене радіють, що Богъ міні давъ — изновъ до брата іду, у свою хату. Проводили мене хлібомъ-сіллю, поблагословили, а Марусечка, то й плакала за мною, що покидаю її саму.

Увійшла я зновъ у ту хату, що въ їй и росла й дівувала. Здаєтця, що кожний куточокъ веселенько міні всміхаєтця, и я наче помолодшала: зъ діворою кручусь по дворищу, та бігаю; то на улицю

вигляну, то въ садокъ кинусь: се жь бо я й дома!... Та не довго радувалась.

Почала братова мене зновъ допикати. Уже теперъ и ступити мині не дасть; уже нема мині й промитої води: то не добре, то се не гараздъ! та на свою голову прикликала собі біду! Якъ почне — Боже, Твоя воля! що я й обыла їхъ, и обпила; та якось и про гроши мої згадала, що я імъ позичила: «Ти думаєшь, ми тобі гроши винні? Ище съ тебе треба бь узяти: ти вже більшь хліба въ насъ иззіла, ніжъ тихъ грошей було!».

А я позичила братові всі до копіечки, що взяла за худобу, а въ мене були й воли хороші не одна пара, й корови, и овечокъ отара велася, й хату продала; то всі ёму оддала.

«Ну», кажу, «коли вже ззіла я свої гроши, то Богъ изъ вами! На що жь ви мене вмовляли вернутись? тамъ мині було добре, якъ у рідного батька!».

Вона затихла; бачить, що вже дуже мене скривдила, та, мабуть, побоялась, щобъ братъ не сварився.

VII

Я таки того жь дня й пішла одъ нихъ, не прощаючись. Брата й дома тогді не було. «Уже якъ тамъ тяжко ні буде», думаю, «а въ-друге не вернусь! Пійду світъ за очи, щобъ мене й не знайшли, и не просили!». Бо таке въ мене серце хибке, що й не встою, якъ знову проситимуть та молитимуть. И надумалась ити въ Київъ.

Заходила въ Демянівку. Хоть и въ стороні, та дуже жадалось мині побачити своїхъ першихъ господарівъ. Поплакала тамъ, и вони зо мною посумували.

«Піду до Києва», кажу імъ. «Якъ далеко буду, то про мене забудуть, та чи не забуду й я свого лиха».

«Нехай Господь помаае! иди зъ Богомъ; а коли схочешъ до насъ вернутись, вертайся! Ми раді тобі будемо, приймемо тебе, аби живі були».

Вийшла я одъ нихъ веселійшь, теплимъ ранкомъ. Пійшла собі дорогою.

Перехожий, проізжачий — що їхъ тамъ на шляху ні кидалось въ вічи, ніхто мене не знавъ, спасибі Богу! И Москаль прійде — мине; и крамарський візь простугонить, и пань четвернею пробіжить — тільки тебе курявою обнесе, та й зновъ съ поля вітерець повіне и зазеленіють тобі гаї й степи; де-коли озеро заблещить, чи річка розливаеця. А що ходка чумаківъ не одна наверталась на очи, то втішно мині було добре слово почути: »Магайбі!« або дороги

роспитатьця: то жь усе зь нашихь, простіхь людей, що горя зазнало и дома, и в дорозі, то й души живої не цураетця.

За тиждень прийшла вь Київъ. Красний, Боже, який! А що все святі церкви, то й не сказати! А людей, людей! безь ліку, та все чужі — минають и не глянуть на тебе. Спочила коло святої Лаври, та й пішла собі міста питати. Хожу, хожу, тільки улиці й заулки перехрещую. Увійшла вь базарь, сей таки точокъ Подольский, — стоїть купочокъ молодиць и дівчатъ. «Боже помагай!» кажу.

«Спасибі!» А самі оглядають мене, яка й звідки.

«Чи не знаєте», кажу: «де бь тутъ службу можна знайти?».

«Эге! ми й сами ждемо, молодичко!».

А се вони, бачь вийшли, чи не найме хто: такъ уже тутъ заведено.

«Коли ваша ласка», кажу, «то й я собі коло вась стану».

«Становітця, ми не боронимо».

Стою я да дивлюсь: людъ якъ та комашня копошетця, одно на одного наступае, зіходятця, розіходятця, гомонять, кричать, — и люде й пани, й міщане; стукотить, гуркотить. Той свое продае, той приціняетця чужого. Дві молодички гарненько цокотять у-двозі, а тутъ дівтора змагаетця — чогось не поділили. Перекупка, якъ жарь червонолиця, стала противь сонця, бряжчить коралями та вигукуе: » Э, э! коралі добрі! дивітця жь бо молодичко! Ось купи, моя любочко, купи, примірай до лиця! ну жь бо, ну, не соромся!« звиваетця вона коло повновидої, гарної молодиці у білій сорочці и вь зеленій хустці. Молодиця не хоче, а вона таки зачепила їй за шию намисто та кричить: «Дивітця, дивітця, добрі люде, що вь мене молодиця, якъ калина, якъ яблучко, якъ дівочка, якъ паняночка!».

«Та пустіть мене, Богъ изь вами!» одбиваетця молодиця. «Я й ваше намисто порву! Отсе справді! чого тсе на мене напались?».

А сама засоромилась, почервоніла якъ вишенька, и досадно їй, очиці блищать, и сміетця.

Москаль, що якесь старе залізо продававъ, задивився, стоїть и всміхаетця, и не чуе, що жвавий міщанинь у чемерці штовха ёго: «Москва, Москва! Чи продаешь залізо?».

Постояли ми тамъ годину, а може, й більшъ. Якась пристаркувата пані до насъ иде.

«А чи нема тутъ такої молодиці, щобъ помісячно згодиласть?».

«Чому нема?» кажуть усі. «Можно й на місяць изгодитись».

Та й почали договорятись. Каже та пані? Роби міні й те, и друге й третє, и все, и біли й вари, и ший и мий. «Дамъ тобі на місяць карбованця!».

«Шукайте собі де инде», кажуть їй, одступаючи одъ неї. А вона до мене: чи не згожуся я?

«Добре, пані!».

Та й пішла за нею. «Все», думаю, «що-небудь запрацюю собі. Роботи не боюсь? Треба жити, та треба й робити, щобъ не було одъ Бога гріха, а одъ людей сорома. Нема нігде хліба лежачого».

VIII

Привела мене пані до своєї господи. Невеличкий будиночокъ; кімнатки низенькі, похилі, а про те стільчики всякі, коло стіни рядочкомъ, и завіси на оконцяхъ, и дзеркальце висить, — хотъ тамъ таке, що якъ подивитись у ёго, то й себе не пізнаешъ: такъ тобі перекривить обличчя... Стріла насъ панночка, вже доросла й огрядненька собі, ні вроку.

«Що, мамонько», питає, «наняли?».

«Ось иде за мною. Якась селючка нагодилась».

«Отсе, мамо! Що зробіте, то все не до ладу! На що вамъ селючка здалась? Вона нічого не вміє, а ні плаття вигладити, а ні вслужити догодне: Хиба будемо на неї дивитись, якъ на мелёвану!».

Стукнула дверима, ажъ столички всі скакнули, якъ живі, и вийшла.

Бачу, що міні не добре тутъ буде! Де жъ таки хто чувавъ, щобъ дитина такъ незвичайно съ питимою своєю матінською поводилась?

А стара й слова дочці не промовила.

«Вари», каже, «обідати, молодице!» розказала міні всі тамъ порядки и навчила, що й якъ, та й покинула мене саму въ хаті.

На обідъ прийшовъ и чоловікъ її съ крамниці, — такий високий, чорнявий, у синій чемерці, очи ёму веселі й бистрі. Поклонився міні, та й каже: «Гляди жъ, молодичко, шануйся, то будемо сватами й братами!».

Спасибі ёму, розваживъ мене трохи тимъ словомъ добримъ. Тяжко робила я, Боже, якъ тяжко! цілісінький день у роботі; одно ще не скінчу, вже друге мене дожидає. Стара й сама години не посидить дурно; а дочка була вже така вигадчиця, що нехай Господь боронить! Сходить сонечко — вона вередує, и зайде — вередує. И те не добре, й те не до ладу, и не такъ говоришъ, и не такъ ходишъ... Та коли бъ же на мене одну, ато й на свою матіръ грімає: «Чому», каже, «въ насъ не такъ, якъ ц Іванеяківськихъ панівъ, що въ їхъ усе по-панськи, любе й миле? А въ насъ усе по-мужицькому. «Я», каже, «такъ жити не можу!».

Та й сяде плакати. Мати вговорює, ажъ падає коло неї: «Не плачь, дочка, не плачь! Богъ дасть, и въ насъ по-панськи буде!».

А батько таки просто було каже: «Ой, дочко! не дурій! Що се ти химеруєш, якісь панські роскоші все вертятця в тебе на думці. Гляди, щоб сь тебе добрі люде не сміялись!».

Вона розгніваетця й вибіжить.

«А що?» каже було до жінки: «Богъ насъ покарає, що ми таку дитину розпустили! Не буде їй добра у світі, коли такою вередницею зостанетця. Не потурай їй, жінко, бо каються будеш! Чому ти її розумъ не навчиш? Ти жь мати, ти перша порадиця. Вона вх тебе увесь день Божий сидить та гави ловить, и за холодну воду не візьметця. Ти все за багатшими пнесь; придивись лишень, то й побачиш, що ні за чимъ гнатись. Такъ повелось теперъ, що аби на передніх колесахъ добре, а на здніх и не віть що!... Коли жалуєш дитину, то навчай розгою, коли не можна прозьбою».

А дочка не дуже-то й слухає матери: загне голову, якъ муштрований кінъ, та й вийде зь кімнати.

Пославъ Богъ імъ лихо: захорувавъ господаръ та хутко и вмеръ. Якъ уміравъ, покликавъ дочку, та й каже: «Доню моя мила, доню моя люба! багацько ти мене журила, та нехай тобі Господь подарує! Послухайся мене хоть теперъ, не пнися вь пани, не гордуй своїмъ родомъ. Твій рідъ хороший и величний: не плодивъ ні злодіївъ, ні душоубцівъ, якъ інші багаті роди. Живи, доню, якъ Богъ тобі давъ, шануй стару неньку. Нехай би ти коло неї впадала, а не вона на старости літяхъ коло вередливого дівчати! Послухайся, доню!».

Вона тільки плаче та вь руку ёго цілує. Поблагословивъ її та зновъ питає: «А що, доню, памятаєш мій завітъ тобі?».

«Памятатиму, татоньку милий!».

Поховали ёго на Скавиці. Народу зійшлося, міщанъ, що нігде було й орішку впасти. И не чула, щобъ хто лихимъ словомъ обнісь нашого покійника; всі царства Божого ёму жадають: такий добрячий бувъ чоловік!

ІХ

Отъ дівчина й схаменулась-була трохи: и матері поможе вь чому, и до мене по-людськи заговорить. А тамъ якъ почали вчащати якісь приятельски верхоглядки та верхоумки, то й звели її ні на що, їй дома не сидитця, и робити вже годі: все бь у гостину, та щобъ убрання все нове та хороше на їй було. Якъ дома, то до півдня буде вбіратись та начепляє на себе всього, що треба, а чого й зовсімъ не треба, якъ на кілокъ у коморі. Аби трохи вь матери забряжчало вь калиточці, заразъ и почне вимагати. А мати така, що послухає й оддасть, та потімъ нікому такъ гірко, якъ міні, бо стара хоче те у

хазяйстві навернути, що дочка витратила, — та й тхнути міні не дає: роби, та й роби!

Давь Богъ весну, віє тепломъ, изъ стріхъ вода капле, сонечко веселенько світить, тане снігъ, задзюрчали по улицяхъ струмочки, садки зазеленіли... Стали на прощу люде сходитись. Звідки вже не тягнутця у той Київъ що весну! Прийшли и зъ нашого села, якось у базарі вгледіли мене й пізнали.

«Якъ же Господь милує?» питаютьця. «А твій братъ дуже на тебе гніваецця. Издивъ за тобою у Демянівку, та тамъ дознався, що ти ажъ у Києві. «Коли вона така», каже, «що мене кидає, якъ лихого пана, що їй не жалко; то й я одцураюсь її!».

«А якъ вони живуть?» кажу. «Чи здорові, чи живі всі діточки? Чи гараздъ у їхъ господі?».

«Де тамъ! такі стали голі, якъ Турецькі святі. Чогось не ведетця імъ. Господь їхъ святий знає, що-то таке! Може, то ваші слёзи імъ одливаютьця. Зъубожіли такъ, що часомъ и хліба позичають».

«Земляки мої любі», кажу імъ, «якъ би то міні васъ ище побачити? Чи зайдете до мене? Я маю дещо братові переслати, то будьте ласкаві, візьміть».

«Добре», кажуть, «на ринокъ наготуй, то візьмемо».

Я вже пять карбованцівъ грошима загорювала та ще скриньку: то хустку купила, то сорочокъ справила кілька. Отъ узяла я ті гроши въ калиточку, чотири карбованці братові послала, за пятого купила то намістечка дівчаткамъ, то сережечки, то крестики хлопцямъ, то перстники, и стрічокъ, и спідничку старшенькій небозі, — нехай мене згадують кохані діточки!

Провела земляківъ, та й зъ думки міні не йде братня біда. »Боже мій милий! може, справді се ёму мої слёзи одливаютьця. Нехай же Мати Божа прощає мене грішну, що я своему рідному братіку лихо наплакала! Та й плакати міні не гоже: е й нещасливі одъ мене, и убогі й недужі, та живуть, а я й здужаю, дякувати Господеві, и зароблю собі и хліба шматокъ, и сорочку. Се мене й Господь не помилує, коли впаде хотъ слізка зъ моїхъ очей за себе самую. Коли вже плакати, то за брата, щолъ въ ёго й жінка, й дітки дрібненькі».

Надумалась я та ніби міні й працювати веселіше стало. Якъ уже ні гордувала, якъ ні орудувала мною панночка, а перетерплю. «Може, ласковістю своєю та покірливістю втихомирю її», було думаю. Та не така-то вона вдалась! Бачить, що корюся, та ще гіршъ мене зневажає, а далі й бити вже порвалась.

«Богъ изъ вами», кажу, «нехай хто инший вамъ служитъ, а я не хочу. Мене зъ-роду ніхто ще не бивъ, та Богъ міні дасть, що й не буде бити ні хто, поки віку мого!».

«А ми тобі грошей не дамо! Добудь місяця. Не дослуживши не смієшъ кидати: ми грошей не дамо».

«Та ви зъ моїхъ грошей не збагатієте; а я бідна не буду. Не оддасте, то міні Богъ оддасть».

Стара почала вмовляти: останся, та й останся, бо жалувала мене, що я їй щиро робила, не лінувалась і слухняна була, — отъ якъ той товкачъ: що міні загадують, те й зроблю.

Х

Коли ми тутъ сваримось и миримось, у ворота хтось возомъ уїзджає. Глянула, та й очамъ своїмъ віроньки не йму. Се жъ мій братічокъ ріднесенький.

Вибігла до ёго: «Братіку, мій соколе! А міні казали, що ти дуже гніваєся на мене!».

«Ні, сестро моя рідна!» говорить. «Такъ уже звівся, що а ні гніватись, а ні жалкувати ні на кого не маю! Нужда мене зстарила и зв'ялила».

Бачу я съ першого погляду, що вінъ зовсімъ зъ лица спавъ, ажъ почорнівъ. А який же то парубкомъ бувъ! И веселий, и повновидий, якъ місяць. Такъ мене й облили слёзи.

«Чого тебе Господь принісь, брате?».

«Здумавъ собі, та й поїхавъ. Дуже вже сумъ великий на мене напавъ. Хотівъ тебе побачити и світу Божого повидати».

Сіли ми въ брамі, та й говоримо собі, журимось, и часъ намъ не змигнетця. Вінъ міні оповідає, яке въ ёго убожество настало, и якъ жінка, хотъ и любить, та неспокійна дуже, и якъ діточки ростуть и мене згадують. Почули одъ людей, де я и що, якъ проживаю, то раділи такъ, що Господи!

Я й кажу ёму: «Братіку мій кохай! Ти въ мене одинъ у світі: ти въ мене й батько, и дитина, и родина. Поки здужаю я працювати, працюватиму для тебе та твоїхъ дітокъ. Нема въ мене теперъ нічого, тільки два карбованці зароблені въ панівъ, та не знаю, чи оддадуть, а хочу я згодитись на рікъ. Вони мене вмовляють остатьця, то нехай дадуть міні напередъ гроши... Отъ візьмешъ, та й справишъ, собі, що тамъ найхутче тобі треба».

«Спасибі, сестро!» А самъ ажъ гнетця.

Я пійшла до панівъ. Тільки на порігъ, а стара й питає: «Чи останеся? Що те лихо згадувати!» каже. «Моя дочка ніколи тебе обіжати не буде: се вона такъ щось изъ нездоров'я».

«Та коли ти обіжаєся», промовила дочка, «то я й не доторкнусь до тебе».

«А якъ же міні, панночко, не обіжатись? Хиба се ви мене пожалували, чи що, щобъ я вамъ дякувала?».

«Та вже годі!» перебиває стара. «Годись на рікъ. Що схочешъ?».

«А я хочу двадцять карбованців», кажу. «Дайте, то зостанусь, а ні, то піду де въ друге місце служити. И гроши хочу всі напередъ».

Вони почали торгуватись: и дуже дорого, и гроши не можна разомъ. А я, якъ сказала, то й не одступлюсь одъ свого слова.

«Ну», кажуть, «нічого съ тобою робити! Дамо двадцять рублівъ, тільки не всі разомъ. Дай свою бумагу, а тобі ось п'ятнадцять карбованців».

«Візьму», думаю собі, «хоть п'ятнадцять: ёму теперки дуже потрібно». Оддала ту бумагу, що пан'отець міні давъ, узяла гроши, подякувала, та й до брата.

«На», кажу, «братіку мій! нехай тобі на добре поживання будуть!».

Побувъ вінъ зо мною два дні. Весело було й прокинутись, що побачу ёго, поговорю. Що-то рідне та своє!

Служу таки въ тихъ самихъ панівъ. Ище два місяці міні до року осталось. Важко, Боже, ледачому годити! та вже нанялась, якъ продалась, — треба служити! А добуду року, то, може, дасть міні Господь, що добре місце натравлю собі. Аби схотівъ, то знайдешъ на свої руки муки.

*Марко Вовчок. Сестра / Марко Вовчок. –
Спб., 1862. – 7 с.*

МАРКОВ ВОВЧОК.

ВИКУП

1862

ВИКУПЪ

Роскажу вамъ про'Якова Харченка, якого вінъ смутку набравсь у Хмелинцяхъ, залицяючись до Коханівни.

Приходимо ми зъ нимъ, у неділю, підъ те село. Сонечко вже низенько. Мій парубокъ, дивлюсь, ніби почавъ приставати. Примічаю мовчки... Придержавъ, знаєте, собі ходу, — примічаю: зробився мій парубокъ зовсімъ другий чоловікъ. Всю дорогу бувъ такий говіркий та веселий, бубонівъ, якъ міський дзвінъ, а тутъ ніби води въ ротъ набравъ, и брови здвинувъ, и голову повісивъ.

«Що се», кажу, «пане'Якове, надувсь, мовъ куликъ на вітеръ?».

«Якого тамъ кулика ви видумали, дядьку!» пробурчавъ.

«Може, притомився, хлопче?».

«Ні», одрізавъ, та й зновъ иде мовчки.

«Да що жъ се», кажу, «пане'Якове? перше гнавъ, не вроку тобі, якъ вітрівъ батько, а теперъ чого се почавъ приставати?».

Тутъ якъ разъ зійши ми на горбокъ, такъ невеличкий; та зъ ёго глянуть на Хмелинці — село якъ на долоні.

«Оддишемо», кажу.

Сіли. Дивитця мій Яківъ на село, ажъ ёму очи розбігаютця: дивлюсь и я. все знакомі міста и хати, и садки. Славне село, якъ-би ви бачили! Церква стоить висока. старий сотникъ якийсь її будувавъ. Цвинтаръ зарісь черешникомъ да зіллямъ трохи не въ поясъ; хаточки поховались у вишневі садки. Любо, що й казати!

Сидимо, дивомось. Гомоніли люде на селі, а далі одинъ по одному й розійшлись. Цокотали ще дві молодиці; розходились и зновъ сходились, та вже махали руками, наче горохъ молотили. Якъ-би не вийшовъ съ хати чоловікъ, то не розійшлись би й до світу. На селі стихло; хиба де стукне віконце та проскочить по-підъ ворітьми хисткий парубокъ.

«Годі вже, ходімо!» заговоривъ мій Яківъ, би ёго підкинуло. «Вже пізно». А самъ ажъ побілівъ.

«Отсе міні лихо!» кажу я.

«Яке вамъ лихо, дядьку?».

«Та що на тебе найшло, Якове? Вийшовъ и здоровий, и веселий, и співавъ, и розмовлявъ, а тутъ разомъ неначе тебе кипячемъ обпарено. Грошей не погубивъ?».

Вінъ за шапку: «Гроши есть», каже.

«И гроши несешъ, и дожидає, а ти якъ у ярно йдешъ!».

А ні пари зъ усть.

«Переночуємо вже», кажу: «разомъ зо мною у старого Кохана».

«Якъ іхъ ласка», каже.

Закипівъ же й я тоді. «Та ти», кажу, «Якове, говори до ладу! Що ти уриваєшь по словечку; якъ попівна на бенкеті? Якъ ти міні заразъ не висповідаєся, — я тобі не Явтухъ Товстодубъ! И въ старости не кличь: не пійду!».

Отъ вінъ тогді й почавъ. «Що жъ міні», каже: «дядечку, по тіхъ грошахъ? Чи викуплять вони мене?».

«Чого жъ се, братіку, завівъ таоі жалібної? Чому не викуплять? Аби гроши, то викуписся».

«А якъ пані не схоче?».

«А вона чому не схоче, твоя пані? Нехай її батьку все добре! Чи ти де бачивъ такихъ панівъ, щобъ імъ гроши були не милі? Міні», кажу: »не траплялись, — не знаю таких».

«Э-э, дядечку! вона, мабуть, чи не ковшемъ іхъ міряє!».

«Дармо», кажу, «що ковшемъ міряє: вони, сії пани, на гроши такі ласі, якъ Циганъ на сало, братіку! Імъ до віку, до суду буде мало! Не журись! я самъ съ тобою пійду до паніі... И не такихъ бачили. Ти поклонись старому...».

«Вінъ уже казавъ міні: «За панського дочки ддамъ. Лучче нехай иде въ черниці». А якъ Коханъ сказавъ, такъ и буде: се й мале хлопья знае».

«Ну, побачимо, якъ буде», кажу: «не далеко вже. И хата ёго — онъ біліе!».

II

Идемо улицею; ище зъ другого кінця побачили въ хаті світитця. Підійшли; я постукавъ. У дворі гавкнуло цуценя; хтось одсунувъ віконце: та, мабуть, нічого не побачивъ, бо таки нахмарилось и зовсімъ темно було. Брязнула защінка и вибігла Коханівна Марта.

Що-то за дівчина підъ той часъ стала, Боже мій, святе мій! Та така жъ молодесенька, а красна, якъ маківочка! Заквітчана, въ червоному намисті, сорочка вишивана, въ черевичкахъ, — ну, дівчина якъ зірочка!

Вибігла съ каганцемъ, побачила мене й Якова. «Ай дядьку!» каже: «що се ви!».

«А се, бачте, не я, а Яківъ... ледві каганця зъ рукъ не вибив».

«Марто, ясочко моя!» шепче.

Ажъ ось и старий Коханъ виглянувъ: а за нимъ стоїть Коханиха. Поздоровкались, привітались.

«Э, дочко», каже старий: «любихъ гостей до хати просять, а ти тутъ вьєся. Иди, моя ластівко!».

Увійшли й ми, поклонились, та й посідали. Старий вечеряти просить. Мати й дочка коло стояла то коло печи звиваютьця, а ми поглядаємо одно на одного, та хочемь розмову почати.

Кохань.... Ви, правда, зь-роду ёго не бачили. Сёго чоловіка всі поважали зь-молоду. Якъ парубкувавъ, поведе чорними бровами — дівчата сохнуть и дуріють; а теперъ й, якъ пристарівся, моргне сивимъ усомъ — громада й примічає... Первий чоловік у селі Кохань. Якъ-би ви ёго глянули? Що ті пани ваші міські? ошпарені горобці! Сей, якъ вийде, кажу вамъ, — високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а поясь червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніхъ козаків. Хоть тамъ и ворогуешъ зь нимъ, а шапку нехотя знімешъ. Чимало по селу старихъ людей ходить? Ну, иншому поклонися, а иншого, буває, що й не вгледешъ; а сёго, якъ гетьмана заразъ узришъ. И вінъ підніме шапку, хоть би малій дитині, підніме — и далі йде. Оженивсь вінъ изъ Оксаною, — Яковенка старого дочка, тожъ козацького хорошого роду. Така повновида молодиця, чепурна, чорноброва, настояща козачка!

Посиділи ми такъ, ище поглянули одинъ на одного.

«Такъ-то воно, брате», каже Кохань.

«Такъ-то, брате», кажу й я ёму.

Коханиха вечерю постановила, почали частувати горілкою. «Ище чарочку, свате!» просять. «Дорога дальня», каже Коханиха, «и холодний вітеръ віє! мабуть протомились».

«Э, паніматко», кажу, «до любої небоги недалекої дороги», та й випивъ другу.

Далі старий до парубка: якъ? що? чи все гараздъ? який заробітокъ?

Яківъ, бачте, в Києві на заробіткахъ бувъ. У насъ пускають; треба тільки подачу давати, а тамъ положить. Яківъ того року таки добре заробивъ. Налягавъ яко мога, бо знавъ за що, то й діло кипіло.

«Хвалити Бога!» каже Яківъ. Вийнявъ изъ шапки гроши, та й положивъ старому передъ очи. Самъ уставъ, поклонивсь, та й дивиться.

Старий тільки усомъ моргнувъ. «Гроши», каже.

Яківъ зновъ поклонивсь. «Всю надію клавъ на вашу ласку та милость, батьку!».

Марта, дивлюсь, припинилась, наставила головоньку, мовъ та перепілочка, и слухає — не дише . И мати, бачу, на насъ каримъ окомъ закидає.

«Зь Богомъ», кажу, «завтра рушаймо до панії, а потімъ и до вашої милості за рушниками».

«Зь Богомъ», каже старий: «попитайте долі. Одкуписся, Якове, за темъ будешь; а ні воля Божа! За панського дочки не оддамъ. Казавъ перше, съ тимъ и умру. Вона въ мене славного козацького роду! Чи такий жь мені, та ще зь сивою головою, чесний хороший рідь зневажати! козацький рідь переводити, якъ погану Жидівську віру! Немає въ світі надъ козаківъ!» А самъ ажъ стелю підпирає; випроставсь и очі світять, и голосъ дзвинить; ажъ помолодшавъ, наче на Турка йде!

«А нема, нема надъ козаківъ! нема, — що й казати!» стиха приказує жінка, хитаючи головою.

Мій парубокъ побілівъ, якъ хустка, и дівчина сама не своя. Стоїть, якъ нежива, и ясныхъ оченять не зведе.

«Чимъ же він не козакъ!» кажу я старимъ. «та подивітця, люди добрі, чи вінъ же не козакъ? Нехай хоть сама Марта скаже!».

Марта нічого не сказала, закрилась вишиванимъ рукавцемъ, та й съ хати вийшла.

«Такъ якъ же се буде, пані брата?» питаю.

«А такъ буде, якъ я сказавъ. Ідіть до паніі, питайте долі».

«А якъ, враже зілля, багацько схоче?».

«Аби схотіла, за гроші не стійте: я грошей дамъ».

«Ну, спасибі, брата!» кажу я. «Щирий ти козакъ, якъ я бачу!». Та й торкнувъ свого молодого: примічай ніби.

Веселіше, знаєте, стало. Випили ще по чарці, та й почали радитись, якъ приступати до тіі паніі, якъ зговорити, що до чого приложити.

Коханиха за дочкою вийшла. Певно десь присіли въ садку, та й журились у купці. Ми того вечора вже їх и не бачили.

III

Одвівъ насъ старий у комору на добра-нічъ, та й полягали ми спати. Чую я — не спитця щось мойму парубкові: то сіно, перевертає, то здихає, далі й вийшовъ.

«Чи не пійти бь и мені за нимъ? Може знадоблюсь для сторожі». Лежу собі, та й думаю, а сонъ мене такъ і клонить: сіно пахуче, свіже. Чую — рипь! «Ну й добре, що не вийшовъ: се Яківъ...». Вінъ постоявъ трохи и зновъ шмигнувъ. «Э, ні, постій!» Тутъ я за нимъ. Бачу: підбираетця підъ хатне віконце, да ба! Вінъ и льнувъ до ёго, и бився голубомъ, и стукавъ тихесенько, ніби травицею, — віконце не одчинилось. Чи спала молода козачка, чи батько не спавъ, хто ёго знає! А ми пійшли, якъ прийшли, ні зь чимъ.

«Не журись!» кажу, щобъ ёго розважити: «колись и передь нашими ворітьми сонечко зійде».

Вінъ тільки рукою махнувъ, та й заривсь у сіно.

«Якове! о Якове!» кличу.

Мовчить, неначе не чує, спить.

Тоді я й собі на бікъ та й справді заснувъ.

Повставали раненько, до сонця. Старий випроводжавъ насъ за село (бо Хмелинці село козацьке, а до панського буде ще съ півверсти); знявъ шапку: «Боже поможи!» та й попрощались. Идемо собі, коли, де ні візьметця, Марта зъ коромисломъ, и хоче щось казати, и соромитця, а сама якъ вишенька.

«Що се, Мартусю», кажу: «чи не насъ вишла провожати?».

Я вже мусивъ розмову почати, бо мій парубокъ тільки очима світить та по-за мною посуваетця знай до дівчини.

«Я була», каже, «въ Галі; до дому йду. Боже вамъ поможи, дядьку!». Та й стрибнула поміжъ верби.

IV

Увійшли въ панський двіръ; сонечко вже підбиралось височенько; питаємось — сплять. Посідали коло малёваного рундука, дивимось. Садъ якъ разъ передь очима. И туди стежки. И сюди стежки, все жовтимъ піскомъ повисипувані, и квітокъ цвіте безъ ліку, все кружками, кружками; лавочки зелені, чистенько такъ, порядошненько.

«Славний садокъ, Якове!».

«Славний», каже, «дядьку!».

Довгенько таки ми сиділи та журились, поки дождались. »Пані встала«, кажуть. Кликнули насъ до покоївъ. Увійшли. Ажъ у очахъ намъ замигтіло: и зеленіє, и червоніє, и біліє, и синіє.... Чого тамъ нема! Може, доводилось зазирнуть у Жидівську крамницю? всёго багацько; зъ разу й не розберешъ, що добре, а що, вибачайте, годитця въ сміття накинути, аби людей дурити, аби бабо рябо! Такъ и тутъ: по куткахъ блищить, по стінахъ сяє. Повибігали якісь панночки, куці та бистрії, якъ сороки; повертілись, повертілись передь очима, та й круть за двери! Обіднєї вже доби сама пані вкотила, якъ на колесахъ; пухла така, ніби на дріжчахъ зійшла; у перстняхъ, у отласахъ. Прийшла просто до дзеркала, повернулась двічі, такъ и зашуміло по покоеві, якъ сухе листя; плюхнула въ крісло, ажъ її підкинуло; тогді зиркъ на насъ! «Чого вамъ треба?» питає.

«До вашої милости», кажу: «такъ и такъ!» та низенько кланяюсь.

Вона й стала тогді ніби пильнійшъ на насъ дивитись, та й каже, що теперъ усе дорогше стало, що въ того-то, та ще въ другого пана парубки одкуплялись, то по півтисячи за себе положили.

«А въ якого жъ се пана, добродійко?» а самій мовъ у усі закрутило. «На що тобі?».

«Та що?» кажу: «у того пана — нехай ёму Богъ дає здоровья — такі люде багаті!».

«А ти думаешъ за скілько одкупитись?».

«Та ми бъ то думали, вельможна пані, якъ по нашимъ грошамъ... Та що! мабуть, Богъ не судив».

«За скілько жъ ти думавъ?».

«Та що вже даремно вашу милость турбувати! Бувайте здорові, добродійко!» А самъ до дверей.

Яківъ мене хіпъ за рукавъ: «Дядьку!».

Я ёму моргнувъ — не мішайсь!

«Слухай бо ти», кричить пані: «постій!» завернула, зновъ питає: «За скілько хочешъ одкупитись?».

А я таки не кажу. «Що», мовлявъ: «вашу милость клопототи намъ!».

Далі бачу, що вона вже червоніє, якъ жаръ найчервонійший, — кажу: «Я, милостива пані, думавъ за двісті карбованцівъ».

Вона міні: «Та ти, мабуть, зъ роду дурний! та ти се, та ти те!».

А я все кланяюсь мовчки, ніби вона й до ладу говорить.

Виговорилась, устала: «Коли хочешъ одкупитись — одкупляйся скоріше за триста; бо послі й за тисячу не одкуписся».

Яківъ мій зрадівъ та, якъ дурень съ печи, въ ноги ій гепъ! Дякує, бачъ, що ёго жъ самого та по ёго шкурі!

«Ну, а гроши жъ принесли? ». Сама якъ у очи не вскочить.

«Ні», кажу: «милостива пані, маємо при собі трохи, та не всі».

«Міні заразъ гроши треба!» крикнула: «заразъ таки! Я», каже, «поїду въ городъ сёгодні, и ви щобъ тамъ були, та все й скінчу. Ідїть, заберїть гроши».

Сама якъ схопить дзвінокъ! По всіхъ покояхъ — дзїнь-дзїнь! Повбігали дівчата й хлопці. «Каляску!» каже: «та не барїтця!». А сама товчетця, якъ Марко по пеклу, то папірчикъ изъ-за дзеркала витягне, то одмикає, то зачиняє; за нею й дві дівчинки мечутця, якъ ті жеребятка, що жахаютьця.

V

Поки въ панському дворі лагодились та вбірались, ми хутенько перебігли до Хмелинцівъ, наробили тамъ крику, сміху, радости та веселости, и зновъ вернулись до панського двору. Пані казала намъ дати возочка; сама сіла въ високу каляску, та й поїхали зъ Богомъ.

Городокъ нашъ — такъ собі городокъ, нічого. Мій батько казавъ, що колись по ёму проходили полковники та сотники, — такъ куди ні глянь, славне військо, якъ той макъ червоний; а теперъ засіла Жиди, якъ сарана. И пани живуть. У базаръ, то й чоловіка попадешъ. Бо въ старого Мошки Жида. Покоі високі й хороші, тільки такъ перцемъ и несе!

Заразъ послали по якогось писаря Захаревича, намъ казали коло дверей підождати, поки вінъ прийде. Прийшовъ вінъ хутко. Поганенький на личку, рябий якъ решето; штани сині, широкі, якась куца свиточка и на шиі зелена хустка; підъ правицею шапка. Увійшовъ, зігнувся, изнітивсь, наче й не ступає, а чоботи здорові и добре змазані.

Пані ёго до себе заразъ покликкала. Вона въ насъ, якъ говорить зъ якимъ чоловікомъ, сидить собі просто, якъ добрий качанъ у городі, и все роздивляється, які въ тебе брови, які уси, яка одежа на тобі. Хиба бъ який генераль, щобъ вона голівку схитнула на бікъ, або глянула въ вічи любенько.

Пождали ми ще трохи, поки пані радилась изъ тимъ Захаревичемъ.

Вийшовъ вінъ одъ неі, моргнувъ на насъ, та й каже. «За мною йдіть!» и пані зъ дверей каже: «Йдіть за нимъ». Ми й пішли.

А веселий чоловікъ бувъ той писаръ Захаревичъ! Ледві ми вийшли, вінъ почавъ сміятись и говорити, мало не танцює. Далі огрівъ мене зо всіі руки по плечахъ, та й каже: «А що, схотілось на волю? И добре!».

«Такъ-то добре», кажу: «що краще намъ и не треба до якого часу!».

«То тільки біда», каже: «що діло-то ваше дуже трудненьке. Не знаю, якъ-то воно й буде».

«А що жъ тамъ таке?» питаю. А Яківъ такъ и побілівъ.

«А те, що треба вамъ теперъ особіі приміти писати; се трудно! Я бъ то й написавъ їхъ, та що скаже панъ Биркачъ? Треба ёму читати їхъ».

«А якъ добре напишете, поздоровъ Боже васъ, пане, то певно нічого не скаже; хиба подякує».

«Хиба ёму подарочокъ дасте, а? А я однесу. Се можна. Га?».

Яківъ заразъ и вирвався: «Якого жъ подарочка треба? навчіть, пане!».

«Можна й грішми, хоть и сто рублівъ, то візьме: вінъ добрий чоловік!» каже писаръ, а самъ регоче.

«Ні, пане, ви намъ кажіть, якъ треба» се вже я ёму. «За що гроши давати? Або ми панію свою питаємо».

«Се не конче треба. вольному воля, а спасеному рай. Можна й без грошей». се вже безъ сміху каже.

Сівъ кінець стола. А стіль у ёго кривий; та й вся хатка на боці; по куткахъ дирки сміттямъ завалені. Написавъ щось, та й каже: «Я не зможу тутъ нічого; такъ и паніі скажіть. Нічого писати».

«Якъ нічого? А другимъ щось пишете, пане!».

«пишуть особіі приміти, мугирю!» каже той Захаревичъ, налаявши насъ. «А въ ёго які приміти! зовсімъ такъ, якъ и всі».

«Такъ се, слава Богу, що й ми на людей походимо!» я таки озиваюсь.

Такъ ні, та й ні! нема особихъ приміть, нічого писати!

Мордувались-мордувались, — таки мусили дати два рублі съ копою! Тоді приміти знайшовъ и хутенько їхъ начеркавъ у папері. И веселий зновъ ставъ, який и бувъ перше.

Провівъ насъ, та й каже: »Не бійтесь, усе буде такъ, якъ слідъ ёму бути: на те голова и приятельство. Намъ аби маленький подарочокъ; якъ-то говорять: «Зъ миру по нитці — голому сорочка».

«Щобъ не довелось мирові оголіти!» кажу я, «бо, поздоровъ Боже васъ, багацько дуже ниточокъ тихъ тягнете, да зъ усіхъ боківъ».

VI

Все, якъ пообіцявъ Захаревичъ, скінчилось добре. Поклонились ми паніі, та й, не гаючи часу, до Хмелинцівъ. Въ Хмелинцяхъ рушники були готові, тільки насъ и ждали. Зробили змовини, а тамъ и весілля справили.

Добре погуляли и старі, й молоді. По всьому селу пійшла чутка, що въ насъ весілля: музики грають, у бубонь бьють, — весело було, бучно!

Правду говорять: Зъ гарної дівки гарна й молодиця: гарно завертигця, гарно й подивитця. Що-то за молодиця вийшла зъ нашої Марти! Дівчиною якъ була, бігає, смієтця, щєбече; а теперъ, якось ніби розумніша стала: двіръ перейде тихо, велично, у вічи гляне съ повагою. Очіпокъ червоний, намітка біла довга, — и гетьману кращої жінки не треба, ей Богу!

Живуть вони й досі зъ батькомъ у-купі и щиро люблятця. Хлопчикъ найшовся въ нгихъ, такий чорнявий, у батька вдався, и здоровий, дяковати Господеві, росте.

Марков Вовчок. Вукун / Марков Вовчок. — Спб., 1862. — 18 с.

ПЕРЕВЕНЦЯ

ДУМА

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПЕТЕРБУРГЪ
1862

ПЕРЕБРЕНДЯ

Перебрєндя старий, сліпий, —
Хто ёго не знає?
Вінъ усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
И дякують люде:
Вінъ імъ тугу розганяє,
Хоть самъ світомъ нудить.
По-підъ тинню сіромаха
И днює, й ночує;
Нема ёму въ світі хати;
Недоля жартує
Надъ старою головою,
А ёму байдуже;
Сяде собі, заспіває:
«Ой не шуми, луже!»
Заспіває, та й згадає,
Що вінъ сиротина,
Пожиритця, посумує,
Сидячи підъ тиномъ.
Оттакий-то Перебрєндя,
Старий та химерний!
Заспіває про *Чалого* —
На *Горлицю* зверне;
Зъ дівчатами на вигоні —
Гриця та *веснянку*,
А у шинку съ парубками —
Сербина, *Шинкарку*;
Зъ жонатими на бенкеті
(Де свєкруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потімъ — *У гаю*;
На базарі — про *Лазаря*,
Або, щобъ те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Якъ Січъ руйнували.
Оттакий-то Перебрєндя,
Старий та химерний!
Заспіває, засмієтця,

А на слёзи зверне.

Вітеръ віе-повіває,
По полю гуляє.
На могилі кобзаръ сидить
Та на кобзі грає.
Кругомъ ёго степъ, якъ море
Широке, синіє:
За могилою могила,
А тамъ — тільки мріє.
Сивий усъ, стару чуприну
Вітеръ розвіває;
То приляже та послуха,
Якъ кобзаръ співає,
Якъ серце смієтця, сліпі очи плачуть....
Послуха, повіе....

Старий заховавсь
Въ степу на могилі, щобъ ніхто не бачивъ,
Щобъ вітеръ по полю слова розмахавъ,
Щобъ люде не чули, бо то Боже слово,
То серце по волі зъ Богомъ розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля.
Орломъ сизокрилимъ літає, ширяє,
Ажъ небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, ёго запитає,
Де воно ночує, якъ воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: чого ти німа?
И знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує.
Ёго на сімъ світі ніхто не прийма.
Одинъ вінъ мыжъ ними, якъ сонце високе.
Ёго знають люде, бо носить земля;
А якъ би почули, що вінъ самотній
Співа на могилі, зъ моремъ розмовля, —
На Божее слово вони б' насміялись,
Дурнимъ би назвали, одъ себе б' прогнали

«Нехай по надъ морем», сказали бь, «гуля!»

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робишь,
Що співати, розмовляти
На могилу ходишь!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твое серце, та виспівуй,
Щобь люде не чули.
А щобь тебе не цурались.
Потурай імь, брате!
Скачи, враже, якъ пань каже:
На те вінь багатий.

Оттакий-то Перебрєндя,
Старий та химерний!
Заспїває весільної,
А на журбу заверне.

*Шевченко Т. Перебрєндя / Т. Шевченко. –
Спб., 1862. – 6 с.*

СТОРОЖЕНКО О.

**ЗАКОХАНІЙ
ЧОРТ**

1862

ЗАЮХАНІЙ ЧОРТЬ

ОПОВІДАННЯ

Олекси Стороженка.

Ціна 7 коп. ср.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГЪ

1862

ЗАКОХАНИЙ ЧОРТЪ

I

Дідь мій бувъ Запорожець. Де ёму на віку не довелось бувати, чого не бачити! Удався вінъ високий, здоровий, та ще въ-додатокъ бувъ и великий характерникъ: знався зъ відьмами, зъ чартами, нічого на світі не боявсь, — правдивий бувъ Запорожець! Уже не молодимъ прийшовъ вінъ на Береку, одруживсь и збудувавъ собі хату. Живъ вінъ трохи не стогодь, и до смерти добре чувъ, бвчивъ, а инколи сяде на коня и охляпъ поїде у Харківъ. Отто жъ підъ старість, у довгий зімній вечоръ, якъ стане було оповідати, що зъ нимъ діялось, то и смієся, и плачешъ, а часомъ и чуприна полізе до-гори.

Отто розказує було и про того закоханого чорта. Разъ, у схватці зъ Татарами убили підъ дідомъ коня. Жаль ёму того коня, як рідного брата: одно — надешний кінъ бувъ, а друге — такого не знайти и на Запорожжі. Отъ дідь и пішовъ у слободи пошукать лицарського коня.

Тоді не такъ, якъ теперъ: скрізь була пустиня, и діду довелось простувати по степахъ навмани, питаючи дороги, то у сонця, то у звідь.

Черезъ кільки днівъ дідь трохи притомивсь, вже и торба зъ запасомъ стулилась: оснтанній сухаръ доївъ.

Зблизившись икъ Донцю, де починаютьця пуці, дідь зайшовъ у таку гущину, що не продеретця, — морське дерево такъ и хвиська, а тутъ нічъ насунулась.

Сівъ вінъ собі підъ кущем, піждати, поки зійде місяць, та й задрімав. Аж чує скрізь сонъ, неначе хто ёго тягне; прокинувся — дивитця: повний місяць уже височенько, и вітру нема, а дерева такъ и гнутця, усе въ одну сторону, и ёго самого, неначе яка невідома сила, туди жъ тягне.

Ставъ приглядуватьця, ажъ недалечко стоїть високий козакъ у кармазиновімъ жупані, въ чорнихъ оксамитовихъ штаняхъ и жовтихъ чоботяхъ... такий зъ нёго чуприндиръ, шокращого не знайти и въ Коші! Стоїть проти місяця и руками розмахує, неначе кого до себе манить; и якъ махне рукою, то ажъ дерево до ёго нахилаетця и мого діда не мовъ хто у потилицю штовха.

«Що воно за бісь!» подумавъ дідь: «Чи не характерникъ?»...

Хотівъ уже бувъ до ёго обізватьця, коли чує, щось гепнуло за деревами, да такъ искрами кругомъ и обсипало. Дивитця, — изъ-за кущівъ вийшла височенька дівчина, ще молода, добре убрана, та така гарна, що кращю и уві сні не побачишъ.

Несміло підійшла вона до козака, згорнувши на грудяхъ ручки.

«Чого ти мене звав?» спитала дівчина таким голоском, що у мого діда аж серце тѣхнуло.

«Питаєш: чого?» промовив козакъ. «Хиба не знаєш, якъ я тебе кохаю?... безъ тебе міні и пекло не милу!».

«Отъ за чимъ!» каже дівчина. «Я давно вже се знаю».

«Та ні», одказавъ козакъ: «не за тимъ!... Якъ тебе побачу, то й самъ не знаю, що говорю... Слухай, Одарко! Скажи міні, чи хочешъ бути моею? Хочъ би ти у тисячну долю такъ мене кохала, якъ я тебе!».

«Не треба міні твого кохання, — не проси й мого!» одрізала дівчина, одвернувшись: «Цуръ тобі! пекъ тобі!».

«Ого!» подумавъ дідъ: «яка пиха! Зневажає залицяння такого козака!».

«Слухай, Одарко!» зновъ почавъ козакъ. «Будь моею, — усе для тебе зроблю, усе чого тільки не забажає твоя душа!».

«Не зробишъ того, чого моя душа бажає!»... одвітила дівчина, важко зітхнувши.

«Зроблю, — ей-же-ей, зроблю!» каже козакъ. «Заприсягаюсь тобі пекломъ, Сатаною и Фарнагіємъ, — щобъ міні не згубити ні годної Християнської душі! щобъ міні провалитця у полонку після Ордані!... отъ-що!».

«Якъ вінъ, гаспидівъ синъ, кумедно божитця!» подумавъ дідъ.

«Не віришъ?» пита козакъ.

«Не вірю!» одвітила дівчина.

«Не знаю, якъ вже міні й запрягтись, моя голубко!» каже козакъ. Та пригорнувъ до себе дівчину й цмокнувъ її у щоку.

Якъ цмокнувъ, такъ по всій пуці луна й пішла! Захитались дерева, гілля до гіллі прихилилось, затуркали горлиці, и мого діда нахилило до землі; якось губи засвербіли, — а тутъ, де не взялась жаба, — плигъ! И не схаменувсь, якъ чоломкнувъ біслву тварюку. И що бъ ви думали? Такъ ёму зробилось весело на душі, мовъ гарну дівчину въ ясне око поцілувавъ!

«Охъ!» застогнала дівчина, ухопившись за щоку. «Якъ же ти мене опікь!... Такъ одъ тебе пекломъ и несе! Коли хочешъ», каже, «зо мною розмовляти, то хиба у воді; а тутъ ти мене спалишъ своїмъ пекельнимъ коханнямъ!».

«Добре», каже козакъ: «нумо женихатись у воді».

Дивитця дідъ: біля їхъ и сажалка. Чи вона була, та вінъ її не бачивъ, чи вона, справді, уродилась якъ кажуть, по шучому велінню.

«Що се за вража мати!» подумавъ дідъ. «Чи вони люде, чи може чорти?»... Сумно ёму стало, ажъ оселедець біля вуха заворушивсь.

Далі дивитця, — стали роздягаться. Дівчина, буцімь не своїми руками, зняла кохту, плахту, и сорочку. Якъ глянувь на неї дідь, то ажъ жижки въ ёго затрусились. (Давно вже минуло, а було якъ заходитця розказувати, то якъ цмока, ажъ очи ёму рогомъ лізуть, — така гарна!) Місяць якъ срібломъ понявь біле її тіло; уси якъ витончена, а довга коса чорна, якъ гадюка, такъ и повиваетця кругъ тонкого стану, и ажъ до повнихъ литокъ достае. Повернулась зь плечей — ще краща! Тільки роздивився дідь, — ажъ хвостикъ! Такъ собі, невеличкий, та — матері ёго бісь — хвостикъ! Виходить, що дівчина — відьма!

Глянувь дідь на козака, — ажъ и въ того хвість! та такий довгий, якъ у чорта, — и такъ імъ виграе, якъ кіть передь мишою.

«Эге, такъ-оть воно що!». Тутъ уже догадався дідь, що чортяка та закохався у відьму. Думае собі. «Хай же вамъ бісь!». Та й хотівъ бувъ тікати, такъ не здвигнетця, — якъ прирісь до землі. Хотівъ перехреститись, — такъ руки не підійме.

Досадно діду, та нічого робити; приникъ до землі и дивитця — що дальшь буде.

Увійшовъ чортъ зь відьмою по поясъ у сажалку и знову стали розмовляти:

«Скажи жь міні, моя голубко! чого бажа твоя душа?» питае чортъ.

«Не скажу!» одрізала відьма. «Не скажу, поки не заприсягнесся пекельнимъ словомъ — зробити...».

«Чи довго жь будешь моею, якъ обіщаю?».

«Десять годъ»», каже відьма.

«Добре, усе зроблю!». Чортъ протягнувь руку. «Отъ тобі рука и мое пекельне слово!».

«Хто жь насъ розібьє?» спитала відьма. «Треба щобъ була Християнська душа, та ще й чиста».

«Е кому розбити», каже чортъ, мотнувши головою у той бікъ, де лежавъ дідь. «Тамъ», каже, «підъ кущами сховався Запорожець».

«Хиба жь у Запорозцівъ чиста душа?» пита відьма. «Вони жь самі п'яниці та розбишаки!».

«Эге, розкажуй!» каже чортъ. «Нема найчистішої душі, якъ у тіхъ гаспедовихъ синівъ! Вони живуть по Писанню: не водютьця зь жінками, бьютця зь бусурманомъ и боронять віру православну. Эй, Кирило!» гукнувь чортъ: «Ходи лишень сюди та розбий насъ».

Дідь ні чичиркь, лежить собі, и духъ притаївъ.

«Та ну жь бо, йди!» зновъ крикнувь чортъ. «Я жь не разъ похвалявся, що не боїсья чорта, а теперечки й злякавсь?».

Досадно діду. Бачите, пристидивъ диявольський синь! Нічого робити, треба йти, щобъ, справді, вінъ не подумавъ, що злякавсь.

«Чого жь тутъ лякаться?» обізвався дідъ сердито. А самъ ажъ труситця!

«Такъ чого жь не йдешъ?».

«Люльки шукаю, — згубивъ у траві, та й не знайду».

«Та не бреши: люлька въ кишені!».

«Диявольський синь!» подумавъ дідъ: «вінъ усе знає; одъ ёго ніякъ не одбрешесся!».

«Розбивай!» каже чортъ, якъ дідъ підійшовъ икъ сажалці.

«Якъ же я васъ розібью!» каже дідъ. «Отъ, стану и — чортъ-батька-зна для кого — кармизини валяти! Виходьте на сухе!».

«Хиба тобі повилазило?» каже чортъ: «Глянь! де дівчина стоить — замерзло; сміло йди, — здержить!».

«Що бісь!? справді замерзло... Чого жь воно замерзло?» пита дідъ.

«Того», каже чортъ: «що вона, — бодай її! — такъ тепло мене любить, що ажъ вода біля неї мерзне».

«А чого жь се, чорте», пита дідъ, «біля тебе пара йде зъ води, и бульбашки схоплюютьця?».

«Эге!» каже чортъ: «се такъ я її щиро кохаю, що ажъ вода біля мене кипить».

«Оттакого бь кохання нашимъ дівчатамъ!» подумавъ дідъ. Та спустився на сажалку, зайшовъ поза відьмою, и тільки розбивъ руки, а зъ рукъ щось — плюсь у воду! Задригало ніжками та й пурнуло.

«Що воно таке?» спитавъ дідъ. «Жаба, чи що?».

«Ні», каже чортъ: «довго за руки держались, такъ чортеня вродилось».

«Не бісові чорти!» подумавъ дідъ: »які вони плодющі! Тільки за руки взялись, уже й чорта привели!».

«Ну, теперъ кажи», питає чортъ відьму: «чого душа твоя бажає?».

«Спасення!» промовила відьма.

Якъ се почувъ чортъ, то ажъ носомъ закрутивъ, — наче чемериці понюхавъ.

«Не можна сёго!» застогнавъ вінъ: «и не проси. Ніякъ не можна!».

«Чому?» пита дідъ.

«Тому, що вона вже разъ одступилась одъ Господа, то у друге її Богъ до себе не прийме».

«Брехня!» каже дідъ: «Якъ покаетця, то й въ третє прийме!».

«Та ну вже, мовчи!» grimнув на ёго чортъ: «коли не знаєш Писання!».

«Ні, знаю!» каже дідъ. «Я й самъ письменний, не разъ и Апостола у церкві читавъ!».

Дідъ бувъ такий завзятий, що якъ піде на споръ, то хочъ чого й не знає, то скаже — знаю; а часомъ и свое вигідає, и такъ до ладу приткне, що зібъє зъ пантелику й знаючого.

«Отъ, приміромъ сказати», каже: «я й чоловікъ, а міні жаль небоги: здаєця, чого бъ не зробивъ для її спасення. А то жъ самъ Богъ милосердний, якъ-би Вінъ не помилювавъ грішної, коли вона каєця?».

«Такъ коли жъ вона уже одхрестилась!»... пробубонівъ чортъ.

«Не велика біда!» перебивъ дідъ: «піпъ и въ друге перекрестить, и дуне на тебе, и плюне!».

Чортъ на се и одвіту не давъ; стоїть собі, повісивши нісь, та чуха потилицю.

«Ти жъ самъ знаєшъ», обізвалась до чорта відьма: «що не по своїй волі зробилась я відьмою: мене мати приневолила».

«На що слухала матір!» каже чортъ. «Ти мала свій розумъ и свою волю!».

«И се брехня!» сміло перебивъ дідъ, — бо якъ піде на правду, то вінъ и чорта не злякаєця. «Нуждою та страхомъ», каже: «можна до усёго приневолити чоловіка».

«Подумайте сами: чого просите!» заголосивъ чортъ (трохи не плаче, бідолашний!) «Якъ же міні помагати спасенню душі, коли на те я чортъ, щобъ губити Християнські души!... «Та мене», каже: «за сю пакість на шматкирозірнуть!».

«За що?» каже дідъ. «Не великий гріхъ спасти одну душу. А тамъ покаєся, та десять згубишь, то тебе ще й по головці поглядють».

«Эге! Хиба проти шерсти!» прогарчавъ чортъ.

«А якъ-би я тебе кохала!»... обізвалась відьма. И такъ глянула на чорта карими очима, що ажъ лідъ затріщавъ и поколовсь; трохи дідъ не шубовстнувъ у сажалку, та якось вискочивъ на берегъ.

Задумався чортъ. Довго стоявъ понрившись, довго міркувавъ, та вже нечиста мати такъ ёго підкурила тимъ коханнямъ, що нічого й не вигідавъ.

«Що буде, то буде!» сказавъ чортъ, обернувшись до відьми: «Нехай буде по твоему!».

Вийшли изъ сажалки. Відьма повеселішала, а чортъ засмутивсь, ажъ хвість обвісивъ.

Дідь помігъ відьмі одягтись, своїми руками обтеръ біле її тіло, и примітивъ, що вона до ёго якось тепленька стала. Накидаючи на неї сорочку, вінъ шепнувъ їй на вухо, щобъ ёго слухала. У діда чуле було серце: ёму жалко стало відьму.

«Ну, чорте!» питає дідь: «яку теперъ даси пораду? Що сотворимъ, да спасемся?» додавъ зъ Писанія.

«Отъ-що!» одвітивъ чортъ, скривившись. «Недалеко відсіля спасається пустельникъ: велику силу вінъ має у Господа, усякий гріхъ одмолить, хочъ якого грішника на путь истинний наведе. Такъ отъ же: якъ поживемо десять годъ изъ Одаркою, я й одведу її до того пустельника, то вінъ и спасе грішну душу...».

«Э,ні, чорте!» перебивъ дідь: «За десять літъ багато води утече: поки сонце зійде, роса очи виість! До десяти годъ, або відьма дуба дасть, або пустельника Господь до себе прийме... Ні, такъ не годитця! Почавши таке добре діло, треба заразъ ити до пустельника за благословенніемъ».

«Та ну, не втручайся не въ свое діло!» загомонівъ чортъ, — ажъ затупотівъ ногами зъ досади.

«Якъ не мое!» закричавъ дідь: «Я жъ васъ розбивавъ!... А якъ збрешешъ?... Де вона тоді буде шукати того пустельника?».

«Чорти ніколи ще не брехали!» каже чортъ.

«Чортамъ ще й дурень віри не нявъ!» одрізавъ дідь.

«Нехай буде такъ», обізвалась відьма, «якъ дядько Кирило кажуть! Треба хочъ подивитьця, де спасається той пустельникъ».

Довго змагались, трохи не полаялись, — такъ діда ж и найстарший чортъ не перемигъ би. Ні чого робити: чортъ почухавъ потилицю, и згодивсь. Може, у ёго була яка потайна думка; та мій дідь и собі вже вигадавъ, що почати...

«Побачимо», думає собі: «хто кого одурить!».

«Ну, теперички, моя відьмочко!» каже чортъ: «лети собі додому, а завтра ми зъ Кириломъ прийдемо до тебе, и не гаячись, підемо до пустельника».

Відьма сіла на мітлу, кивнула головою до діда, високо звилась у гору и, порівнявшись зъ зірочками, полетіла у свою хату. Чортъ не спускавъ зъ неї очей, ажъ поки не зникла. А тамъ такъ важко зітхнувъ, що ажъ листя зашелестіло; по долині мовъ що покотилось; свиснула сова; далеко, у болоті, загувъ бугай. И въ діда серце зашмигло, и вінъ здихнувъ, неначе отъ-отъ попрощався зъ тією дівчиною, що вже давно покинувъ, якъ помандрувавъ у Січъ.

II

Дідь съ чортомъ, умовляючись, пішли поплічъ, якъ товариші. Дідь изъ свого рїзка натрусить чорту кабаки, а чортъ ёму натрушує своєї, — такий послужливий! Скоро дідь набъє люльку, а чортъ заразъ и вогню викреше. Дідь згадавъ горілку, — чортъ заразъ и частує, а на закуску тягне изъ сумки жарену качку и пшеничний пухлий буханець.

Випавши и попоївши, діда взяла охота подратувати чорта: хотівъ бувъ перехрестити ёго, та подумавъ: «Цуръ ёму! хочъ вінъ и чортъ, а все-таки товаришъ: не чесно товариша обіжати!» Далі, якъ глянувъ на чорта, то ажъ жаль ёго стало: иде, звівши голову, не мовъ на шибеницю ёго ведуть.

«Роскажи міні, чорте», пита дідь: «якимъ се побитомъ ти закохався у відьму? Адже жъ кохання досталось не чортамъ на долю, а намъ грішнимъ?».

«Э, братіку!» каже чортъ: «и у насъ є серце, таке жъ якъ и въ васъ, и зъ тимъ же проклятимъ коханнямъ! Якъ же бъ ми васъ и спокушали, коли бъ не знали, щ за серце у людей?... А маючи серце, якъ ёго устережеся?... «Слухай, Кирило!» каже чортъ, знявши шапку и уклонившись «Поможи міні у моімъ ділі, а я тобі у великій пригоді стану!».

«Добре», каже дідь: «чомъ доброму чортові не допомогти?».

А у самого вже на думці, якъ-би врятувати дівчину: якось вона и дідові до душі.

«Чого хочешъ, того й проси!» каже чортъ.

«Та міні нічого й не треба», каже дідь: «тільки хиба достати доброго коня».

«Я тобі кінь!» каже чортъ. «Самъ перекинувъ у коня, и пять годъ буду тебе возити, а пять поживу зъ Одаркою. Я у пять літьвобгаю пятьсотъ — на те ми чорти!».

«Гледи жъ, не збреши!» каже дідь.

«Не бійсь», каже чортъ: «Отъ тобі рука и бісове пекельне слово! Та намъ не велено не то обманювати, и зачіпати Запорозцівъ, бо вони бьютця за віру Православну. Та не велика й користь», каже: «коли якого й завербуєшъ: убьють ёго на війні, отъ вінъ уже й не нашъ. Відки візьметця Петро зъ ключемъ и одібъє: такъ и товче нашого брата, не розглядуючи де око, а де морда! А ще якъ вихопитця Микола, то швидче втікай, бо вернесся у пекло безъ хвоста — одірве!».

«А багато у васъ у пеклі Запорозцівъ?» пита дідь.

«Ні однісінького: які були, то й тихъ повиганяли».

«За що жь ви їх повиганяли?» пита дідь. «Для нашого брата вамь жалко и кутка у пеклі?».

«Коли жь такий гармидерь роблять», каже чортъ, «що усіхъ чортівъ изъ пекла порозганяли! Хиба не чувъ про того Марка, що товкся по пеклу?».

«Що жь вони тамъ роблять?» спитавъ дідь.

«Понапиваютьця гарячої смоли», розказує чортъ, «якъ тії горілки, позалазять у печи, та й почнуть шпурляти відтіля головешками. Разъ трихо пекла не спалили!... Або ляже на сковородку, та й звелить підпалювати себе. Печешъ ёго, печешъ, — ажъ шкура на тобі тріскаетця, а вінъ тебе лає, кепкує зъ тебе, та кричить на все пекло, що замерзъ. Біда зъ ними!.. де вже допкти їхъ вогнемъ. Уже якъ їхъ шкварили Ляхи, та й ті нічого не доказали! И въ пеклі того не вигадашъ, що вони зъ ними коіли! Наливайка пекли у мідному бикю; уся Варшава збіглась послухати, якъ зареве бикъ, — та нічого й не почули: изтлівъ, сердешний, на вугілля, а голосу не давъ! Такъ що ти зъ ними вдієшь? Коли живого не дошкулишь, а то жь мерлого!».

«Такъ и треба!» каже дідь. «На те ми Січовики, щобъ усе витерпіти: тимъ и не страшно нічого!».

«Тривайте!» одповістивъ чортъ: «скоро й на васъ спаде велика халепа: не допечемо васъ огнемъ, такъ проберемъ морозомъ!».

«Де жь ви того морозу добудете у пеклі?» пита дідь.

«Эге, у насъ нема, такъ у васъ е», каже чортъ. «ми вамъ такого чоловіка вигдаемъ, що гірший ще буде одъ самісінького чорта!... Вінъ вамъ нажене холоду, — пробачте!... та нехай вони сказютця! — Мині теперь, якъ кажуть, не до соли... Що-то робить моя Одарочка?».

«Скажи міні, чорте!» поспитавъ дідь: «чи вона у своїхъ тілесахъ, чи, може, перекинулась у таку гарну дівчину, якъ ти у козака?».

«Ні», каже чортъ: «вона такою уродилась. Нехай хочъ царицею перекинетця, то кращою не буде! Одно тільки у неі не гарне: латво її збити зъ грішного путі!».

«Якъ-би не катержиний, анахтемський хвостикъ!» пробубонівъ дідь, та й задумався.

Оттакъ розмовляючи, идуть собі лісомъ, а тутъ изъ-за кущівъ, то виткне морду лісовикъ, зъ зеленою, якъ трава, бородою, то вискочить вовкулака, підперезаний червонимъ поясомъ, то стрибають зъ гіллі на гіллю упирі въ Німецькихъ галанцяхъ, и всі жь то низенько и привітно імъ кланяютця. Делі якъ пішли по-надъ Лиманомъ, то й перелічити не можна, що чортенять повискакувало изъ болота.

«Здрастуйте, дядечку!» озиваютьця до чорта, а діда такъ жахаютьця: бачуть, що Запорожець.

«Не бійтесь, дітки!» вмовляє чортъ: «Се, щобъ ви знали, мій свать Кирило».

Дідъ розказувавъ, що бісенята, поки ще молоді, то зелені, якъ оситнякъ, — нема въ їхъ ні ріжківъ, ні кигтівъ. Та й втішні жъ, розказувавъ: бігають, крутятця, плигають якъ жаби, граютьця якъ кошенията, цурне у воду, а ніжки висуне зъ болота та й дрига. Дідъ хотывъ-бувъ їхъ подратувати, показавъ імъ дулю, такъ вони у водинь голосъ такъ и запискотіли:

«Спасибі вамъ, дядечку Кирило, за вашу ласку!».

А чортъ и каже:

«Ти їхъ и цукеромъ не годуй, тьльки покажи імъ дулю».

Стало світать, якъ дідъ изъ чортомъ вийшли изъ лісу. Не пройшли й півверстви, якъ побачили у долині велику слободу.

«Отсе жъ», каже чортъ: «и слобода, де живе Одарка. Отто жъ, дивись, и її хата въ вишневімъ садочку. Иди жъ теперечки до неї; переднюешъ, а въ-вечері, якъ сонечко сяде, то й до васъ прийду. Я бъ и заразъ», каже, »зъ тобою пішовъ, такъ у день не безпешно нашому брату ходити у слободу: часомъ наскочишъ на ярчука⁽²⁰⁾, та й півні кукурікають, — щобъ вони виздихали!».

Попрощавшись зъ чортомъ, дідъ зпустився зъ гори икъ плесу. Доставъ изъ сунки бритву, виголивсь, надівъ чисту сорочку, помолився Богу, та й пішовъ до відьми. Дорогою зірвавъ по кущику горицвіту, золототисяшнику и дроку, згорнувъ до купи, закрутивъ и заткнувъ собі за лівий чобіть⁽²¹⁾. Се бъ-то для того, щобъ чортъ не знавъ, объ чімъ дідъ буде розмовляти зъ відьмою.

III

Одарка стріла діда на порозі зъ хлібомъ, зъ сіллю, и поклонилась ёму трохи не до землі.

«Спасибі вамъ, дядечку!» каже. «Одь мене, бідної сироти, и Богъ, и люде одступились, а ви не цураетесь мене, грішої! Чи не поможе вамъ Господь вирятувати грішну душу!».

«Не бійсь, Одарко», одказавъ дідъ: «вирятуємо! Не дамо чортяці насміятись!». Дідъ, кажу вамъ, мавъ любливе серце: часомъ, щобъ заспокоїти бездольного, то и завіряє, и збреше...

²⁰ Ярчукі – собака зі вовчимі зубомі, и таку має натуру, що й оді чорта устереже и відьму, и, хочі яку мару, чуттямі почує.

²¹ Таке, бачі, повірїя.

Простора хата у відьми, а якось пустокою оддає; и вікна чималі, а сумно. Одарка такъ и пригортаєтця до діда, такъ ёму у вічі й дивитця, то усміхнетця, и радіє бѣ то, и зновъ засмутитця. Якъ сонечко у восени: вигляне изъ-за хмари и заразъ сховаєтця.

«Дядечку!» каже відьма стиха дідові. «Не кажіть міні нічого, що у васъ на думці, ато бісівъ Трутикъ (такъ звали закоханого чорта) усєго довідаєтця!».

«Не бійсь, моя кралечко!» каже дідъ, ударивши по лівому чоботу. «Я ёму, иродовому сину, уха заткнувъ. И ми де-що знаємо!... Не почує й не побачить, хочъ-би я ось-що зъ тобою зробивъ!»... Сее кажучи, перехрестивъ відьму.

Якъ перехрестивъ, такъ и вдарило її обѣ землю: посипіла, запінилась, такъ и звело її у клубокъ. Дідъ злякався и не радъ вже, що перехрестивъ. Скорішъ їй підъ нісь сунувъ дулю, такъ вонаодкрила очи и ледві опам'ятувалась.

«Охъ міні лишечко!» простогнала відьма. «Якъ же ви мене вразили, якъ ножемъ у серце!... Не христіть мене», благає: «ато нечистий мене задавить, и до спасенія не допустить».

«Ні, не буду, не буду!» каже дідъ. «Нехай вже тебе пустельникъ христить Божою рукою!».

Відьма поставила діду снідання и пляшку тернівки, а сама стала поратьця біля печи.

Дідъ їсть и запиває, а самъ очей не зводить зъ Одарки. «Яка бѣ то», думає, «була зъ неї молодиця, хазяйка, коли бѣ не катержний, анахтемський хвостикъ, — бодай вінъ їй одсохъ!».

«Роскажи міні, Одарко», спитавъ дідъ: «якъ се мати перекинула тебе у відьму!».

«Бодай не згадувати!» почала Одарка, зітхнувши. «Отъ якъ се сталося: Я була ще по восьмому году, якъ мій батько поїхавъ на війну. У два роки вернувсь козакъ Хведіръ, зъ недоброю вістю, що мого батька десь за Дніпромъ вбито. Мати дуже убивалась за батьком, — та скоро и заспокоїлась: Хведіръ живъ у нашій хаті и полюбився матері. По слободі ходила вже чутка, що мати йде за ёго заміжъ, — ажъ Хведіръ полаявся зъ матірью и взявъ за себе дочку нашого сусіди. И не розказати міні, що тоді счинилось зъ матірью: бігала по слободі якъ несамовита, а тамъ и зникла. Усі думали, що вона наложила на себе руки. Ажъ черезъ два тижні, у ночі, чую — щось загуло на горищі, застукало у комині, и по хаті повіяло холодомъ. Я схопилась та до печи, — думаю, чи не горимо. Дивлюсь — хтось роздува огонь; загорівся візоть — ажъ мати! Така распатлана, розхрістана, а очи такъ и палають, ажъ страшно на неї глянути. Я

зраділа, та й кинулась до неї, а вона якъ крикне не своїмъ голосомъ. «Не підступай!» — Я такъ и замерла, де стояла. — «Озьми», каже, «образи, та повинось у комору! И хрестикъ, що въ тебе на шії, тамъ зоставъ...» познімала я образи и повиносила у комору, — думаю, чи не хоче мати хату мазати; а якъ вернулась съ комори, мати обняла мене и гірко заплакала, такъ и вмила мою голову слезами, якъ окропомъ. — за кілька місяцівъ після сєго, занедужала Хведорова жінка, чахла, чахла та и вмерла. А Хведіръ зъ нудьги и жалю довго блукавъ по лісахъ, поки десь підъ дубомъ не знайшли мертвого. У слободі стали люде розказувати, що моя мати відьма, и що вона зъ світу Хведора съ жінкою. Дівчата мене цурались. Я не вірила людямъ, хочъ часомъ и сама бачила, що щось чудне діялось у нашій хаті. Увесь тиждень мати — якъ мати, а въ суботу жъ и близько до себе не підпускає; а на нічъ замикала мене на ключъ у комору. Отъ и хотілось міні довідатця: чому се мати такъ робить, и що тамъ тріщить и клекотить у хаті? Разъ, у суботу, — тоді міні пішовъ сімнадцятий рікъ, — мати мене замкнула, а я підняла мостину та й вилізла зъ-підъ комари. Бачу, у хаті палає огонь: глянула у вікно, — ажъ стоїть мати біля печи, у одній сорочці, зъ розпущеною косою, и якесь зілля кладе у макітру. Делі поставила макітру на долівку, сіла на помело и тільки нахилилась на макітру, а звідти якъ пахне поломя, — такъ її й потягло черезъ комінъ у бовдурь. — Я якъ крикну: «Мам, що ти робишь?» — А вона, якъ птиця зъ підбитимъ криломъ, такъ и вдарилась на землю, та мене за косу. «А, неслухняна дитино!» закричала на мене мати не своїмъ голосомъ: «Підглежувати? Не будешъ же мене корити: я зъ тебе таку жъ зроблю відьму, якъ и сама!» перегнула мене черезъ помело и помчала. Опам'ятувалась вже я ажъ на Лисій горі, біля Києва.нічого міні вамъ казати, що тамъ діялось: ви й сами, може, не разъ тамъ бували, такъ знаєте...».

«Якъ не знати!» каже дідъ: «Кілька разъ самому доводилось тамъ бувати!». Дідъ якось соромився сказати, що чого-небудь не зна, або не бачивъ; такъ и збреше: а ёму збрехати, та ще передъ відьмою, якъ разъ плюнути.

«Що тоді», каже відьма: «зо мною діялось, — не раскажу. Я лежала ниць, заплющивши очи, и говорила якісь слова за матірью, одъ когось одрекалась... назадъ я вже полетіла на своїй метлі. Отсей самий Трутикъ и метлу міні справивъ. Вернувшись, хотіла помолитись Богу; и скоро перехреститись, — а мене такъ и вдарило объ землю. Съ тієї години тяжкої, — оттакъ якъ бачите, — плачу не одплачусь, думаю — и нічого не вигадаю...».

«Де жъ твоя мати, бодай їй?» спитавъ дідъ.

«Чорти замордували!... Якъ мати удовольнила свое серце, згубивши Хведора и ёго жінку, — тоді тільки побачила, що згубила свою и мою душу. Думала вже, якъ-би-то вирятуватись, — а чорти та відьми й довідались. Разъ полетіла вона на Лису гору, та й не вернулася... И міні те жъ було бь, та Трутикъ мене оборонивъ. Що буде дальшь, а тепереньки такъ гірко на душі, такъ нудно на світі!»... Відьма облилася слізьми.

«Не плачь, моя горличко!» вмовляє дідъ. «Не плачь: спасемо твою душу!... Якъ таки, щобъ Запорожець у-купі зъ чортомъ, чого не доказали?».

«Коли жъ мене Трутикъ не допустить до пустельника!» каже відьма.

«Такъ я піду», каже дідъ. «А тамъ вже не ёго воля: буде, якъ пустельникъ звелить. Трутикъ обіщавъ міні пять літь за коня служити; а тимъ часомъ — дасть Богъ — ти спасесся, и якъ вернетця чортъ, то хиба облизня піймає!... А тамъ, моя кралечко!»... Дідъ не договоривъ, тільки вусомъ моргнувъ, и такъ глянувъ на Одарку, що вона й очи спустила и почервоніла, якъ калина.

Відьма добре нагодувала діда, участувала запіканкою и тернівкою и послала ёму у коморі спочити. Не спавши цілісіньку нічь, дідъ заснувъ, якъ убитий.

IV

Дідъ заспався ажъ до вечора, и якъ увійшовъ у хату, то вже заставъ тамъ Трутика. Такъ гаспедівъ синъ и вьетця біля Одарки, и вихилясомъ и викрутасомъ, — якъ мокро рядно до неї прилипа!... Ажъ досадно стало дідові.

Поздоровкавшись, дідъ сівъ на лаві, та й пита чорта: «А чи далеко до пустельника?».

«Ні», каже чортъ, «близенько, — за Изюмомъ у Святихъ Горахъ» (22).

«Якъ близенько!» крикнувъ дідъ: «Та ми й пятихъ сутокъ тамъ не станемъ!».

«Эге, по вашому, по-Запорозьки», каже чортъ: «може й такъ, а по нашому — такъ ні! Якъ виідемо раненько, до східъ сонця, то надъ вечіръ и тамъ будемо».

²² Святими Горами того звуться, бо ще за давніх часів Християнства тамі спасались у печерах пустельники. Ще недавно пані Потемкина обновила одну церкву, висічену у скелі, и монастирі. Нехай їй за се Богі милосердий воздасть, що вона добримі людям бажа! Для другої не багато бі вийшло зі сего жадання користі, а для неї буду й надто.

«Слухай, чорте!» каже дідь, розсердившись. «Не чіпай Запорожців! Я тобі скажу: якъ-би мій кінь бувъ живий, то будь я не Кирило Келепъ, коли у водинъ день не ставъ би, — отъ що!».

«Та не бреши!» каже чортъ: «и вь два не доіхавъ би. А отъ якъ я тебе повезу, то й вь обідь встигнемо».

«А Одарка жь якъ?» спитавъ дідь.

«Вона перекинетця хортицею», каже чортъ: «такъ ми ще дорогою и пополюємо за зайцями».

До півночи гнули теревені, а тамъ спочили трошки, та й рушили.

Якъ сонце виглянуло изъ-за гори, наші були вже далеко одь слободи. Дідь іхавъ навзаводи на вороному Арабському огеру, а біля стремень бігла біленька хортиця, така жь хороша, якъ гарна була Одарка. Стриба собі, не доторкуючись ніжками до землі, якъ на крилахъ, вьетця якъ ластівка. Порветця зайчикъ — такъ заразъ и дожене ёго, — не рве, а тільки подержить за вушко, та й пустить. А кінь, — матері ёго бісь, — якъ намалёваний! Шерсть на ёму блищить, якъ броня, шия якъ у лебеда, изъ очей искри сиплютця, а изъ ноздрівъ поломя паше. Дідь набъе люльку, и вогню не креше, — приложить тільки коню до морди, такъ вона и запалитця. А збруя жь яка! и у хана Кримського такої нема: уся золотомъ залита и обсяжена самоцвітами. Дідь не натішитця конемъ, глядить ёго, цмокае, и на Одарку не гляне. Сказано, Запорозька натура!... Не даромъ співають: «Промінявъ жінку на тютнь та люльку...» А де бь то не проміняти на доброго коня!

Ище сонечко височенько стояло, якъ вони добігли до Святихъ Гірь.

Дідь напоївъ коня и самъ напивсь; привязавъ чорта за повідь до дерева, та й каже. «Підождіть мене, — я на часинку збігаю до пустельника».

«Иди, та не барись!» каже чортъ: «бо треба икъ світу вернутись у слободу. А тамъ весілля одбудемо, та и вь Січь...».

«Яке весілля?» пита дідью.

«А зь Одаркою жь!» каже чортъ.

«А, щобъ ти не діждавъ!»... подумвъ дідь; та й пита: «Де тутъ дорога до пустельника?».

«Иди сією стежкою», каже чортъ: «отсе жь вінъ и протиптавъ її, ходячи сюди по воду».

Пішовъ дідь усе лісомъ, на високу гору, и вибрався на уступь: зь одного боку круча, — ажъ глянути страшно! зь другого — скеля, стіною піднялась, ажъ до хмари. Дивитця дідь: у скелі двері, а надь

дверима образъ; ввійшовъ — церковця, такъ собі невеличка, висічена въ скелі.

Тільки перехрестився та вдаривъ поклонъ, ажъ изъ келії виходить пустельникъ, старенький, згорблений, а борода біла якъ молоко, ажъ до колінь.

Дідъ підступивъ підъ благословение, а пустельникъ поблагословивъ, та й каже:

«Чого се, чоловіче, — Богъ зь нами, — такъ одъ тебе чортомъ душить?».

«Якъ-же-бъ-то не душило», каже дідъ: «коли цілісінький день іхавъ на чорті, та ще й зь відьмою!».

Дідъ усе оповістивъ, якъ було, и чого приїхавъ.

«Якъ ви, святий отче», каже: «поради не дасте, то вже не знаю, де ёго у гаспеда й шукати того спасення!».

«Воля Божа!» каже пустельникъ. «Може й тутъ знайде спасеніе, коли щире буде покаяніе. Якъ бачу, вона хочъ и відьма, та менше лиха робила людямъ, якъ ті, що святошъ удають. Вона», каже: «и на путі грішному шукала спасення, а другі такъ и зь истинного путі збиваютьця».

«Такъ, пан'отченку, такъ!» перебивъ дідъ. «Отсе саме й чортъ казавъ!».

«Чортъ», каже пустельникъ: «суливъ їй усі прелесті мира сёго; друга бь и не відьма на сі омани піддалась, а вона не преклониласть».

«Не преклониласть, пан'отче, не преклониласть!» каже дідъ. «Оттакъ и чортові одрізала, — ажъ носомъ закрутивъ, дияволський синь!».

«Ну, теперъ помолимось Господу», каже пустельникъ: «то Вінъ, милосердний, напутить насъ, що треба робити!».

Пустельникъ упавъ на коліна, дідъ собі, и стали молитись. Та й тепло жь молитись: темна церковця такъ и освітилась, наче хто світло засвітивъ. У діда изъ очей ажъ дві слёзи викотились, якъ дві срібні кулі, — ажъ брязнули, ударившись обь камяний помість!

Помолившись, устали. Отъ пустельникъ и каже: «Ходімъ же, я покажу тобі печеру: одведешъ туди небогу, — тамъ вона и буде спасатьця».

«Будьте ласкаві, пан'отче!» каже дідъ: «заступітця за бідну сироту! Коли бь ви побачили, що за молоде, та гарне, та нещасливе!... Такъ же катерижний, анахтемський хвостикъ!... Та ще, отъ що...» почавъ дідъ, та й язикъ прильпе къ гортані.

«Що тамъ ще?» спитавъ пустельникъ.

«Болячка на серці нарядилась!» каже дідь, важко зітхнувши. «Закохався я у сю дияволську відьму, — бодай їй... Нехай буде здорова! — отъ-що!».

«Буду благати Господа», каже пустельникъ, «щобъ Вінъ, милосердний, пославъ їй покаяніе. А ти ідь собі зъ Юогомъ у Січъ. Побудь ще тамъ пять літь на лицарській стражі, та й вертайсь до мене. Якъ дасть Богъ, що вона спасетця, то я васъ и звінчаю».

«Що жъ міні теперъ робити зъ чортомъ?» пита дідь.

«А що зъ нимъ робити?» каже пустельникъ: «Коли годящий зъ ёго кінъ, ідь на ёму вь Січъ».

«Де вамъ не годящий!» каже дідь: «Такого коня и за сто талярівъ не знайти: и хода добра, и навзаводи не взявъ ёго катъ, и підтлюпцемъ; а на поворотахъ — тільки нахились, а вінъ вже й повертае. Такъ боюсь же, щобъ не втікъ, дияволівъ синь!».

«Не бійсь!» каже пустельникъ: «я тобі дамъ на ёго кріпость».

Пустельникъ пішовъ у свою келию, винісь кипарисний хрестикъ и надівъ ёго на шию дідові.

«Теперъ», каже пустельникъ: «вінь у тебе, якъ наймить, якъ крепакъ: що звелишь, те й буде робити».

Пустельникъ провівъ дідь до печери и поблагословивъ ёго на прощання.

Вернувся дідь до чорта, та якось ёму и гланути на ёго совісно, хочъ у рябка очей позичати. Та вже жъ не потурати и чорту, щобъ губити Християнську душу. Не що-дня бриня, не все коту масниця!

Тільки доторкнувся дідь до чорта, заразь и почувъ, сердешний, свою неволю, такъ и затрусивсь и застогнавъ, бідолашний. «Що ти, Кирило, зо мною зробивъ!» озвався чортъ.

«Те, що й ти зъ другими робивъ!» каже дідь. (А самому жаль чорта: добра душа у покійника.) «Ловить», каже, «вовкъ, ловить, — та якъ и вовка піймають!».

Не довго дідь базікавъ изъ чортомъ; та нічого було гараздъ и казати. Узявъ відьму за руку, и повівъ у печеру. Дорогою розказавъ їй, на чому вони погодились изъ пустельникомъ, обнявъ Одарку, кріпко притуливъ до серця, — ажъ зомліла небога; а тамъ сівъ на чорта и поленувъ, якъ на крилахъ, у Січъ.

V

У-ранці дідь вже бувъ у Коші. Кому не скаже, що вінъ учора вь-вечері виїхавъ изъ Святих Гіръ, ніхто віри не йме. Та якъ и повірить, щобъ увъ одну нічъ перебігти тридцять миль!

Чого вже не вироблявъ дідъ на тїмъ коню! Якъ-би почули, що вінъ розказувавъ, тобъ сказали, що бреше; за цілісїнькій тиждень не переслухали бъ.

Разъ, дідъ заспоривсь и въ закладъ пішовъ, що поїде у Бахчисарай и самому Кримському хану у вічи плюне. И що бъ ви думали? Поїхавъ, та й плюнувъ, та ще й добре вилаявъ. Дідъ знатно лаявъ — у якого Москаля вчивсь: «Ти», каже, «хану, покійного чорта племінникъ, бусурманський, кателицький, анахтемський, гаспедівъ синъ, триста тобі чортівъ у живіть!».

А було, якъ наскочять Січовики на Татарську орду, то дідъ такъ и врїжетця у саму гуциню, а коні, якъ почують чорта, та вростіть; а дідъ и почне кришити Татаръ, якъ локшину, — такъ голови и валятця, якъ груши у восени.

Чотирі роки дідъ бувъ куріннимъ атаманомъ, а тамъ, якъ прийшла пора, отъ вінъ и ставъ прощатись. Не хотїли були пускати ёго Січовики.

Ажъ дідъ їмъ и каже: «Зостався бъ брати мої, товариство миле! Такъ обіщався відьмі оженитись: треба, бачите, додержати козацького слова!».

«Що за зухъ, нашъ Кирило!» сміютця Запорожці: «Вінъ не побоїтця и чорта позвати у дружки».

«Эге!» каже дідъ: «Я не побоюсь на чорту и поїхати».

Та сївъ на чорта, та й чкурнувъ у Святї Гори. Увъ обїдню добу и тамъ опинивсь. Дивитця, ажъ того гойвороння така сила, наче зъ цілого світа позлітались, гемонські тварі, та й вкрили, и гори и лісь! Скоро побачивъ їхъ чортъ, такъ и затрусивсь и голову повісивъ и хвість опустилвъ, — очувъ свое лихо...

Доїхавши до тієї межі, що дальшъ на чорту їхати не можна, дідъ злізъ, та й каже: «Прощай, чорте! не поминай мене лихомъ! Спасибі тобі за вірну службу!».

Тільки дідъ договоривъ се слово, такъ кїнь и перекинувсь на птаха. Якъ же закрикає гемонське гайвороння та здійметься, наче хмара! Ажъ сонце закрило! Налетїли на чорта, — дідъ и не схаменувся, не вспівъ руки підняти — перехреститись, роззявити рота, щобъ Богослова заспівати, якъ вони вже й пошарпали Трутика на шматочки. Де те въ біса и м'ясо ділось: тільки пір'я полетїло за вітромъ.

Жалко діду чорта, такъ жалко! Такъ теперъ вже не до ёго, — друга думка у діда: що-то зъ Одаркою діетця? чи помилувавъ Господь?

Тільки переступив дідь через рівчакъ, а изъ-за кущів назустрічъ Одарка. У квіткахъ, у стѣнжкахъ, якъ до вінця прибрана. Такъ и кинулась на шию дідові.

«Спасителю мій!» заголосила Одарка: «Господь милосердний помилувавъ мене, грішну!... Тебе жъ тільки й ждала, мій голубе, якъ билина росиці зъ неба!».

Ще краща стала, — така біла, та повновида, очи сяють, якъ зорі середь темної ночі, зуби блищать, якъ білі голубята на сонці підъ яснымъ небомъ! Такъ и тулитця до діда и цілує ёго и милує, и христитця и ёго христить.

Дідь стоїть, якъ укопаний, себе не тямить и очамъ своїмъ віри не йме. Делі упавъ на коліна, простягъ до-гори руки, та крізь слѣзи й промовивъ: «Боже милий! Який же ти до насъ милостивий!»...

«Ходімъ же швидче до пустельника», каже Одарка: «Вінъ тебе жде зъ самого ранку».

Дідь, взявшись зъ Одаркою за руки, пішли до пустельника. Ввійшли у церковину: дивлятця — вже и налой стоїть по середині, и два вінці лежать на налою, — незъ фольги, якъ теперечки повелось, а зъ свіжихъ квітокъ.

«Здоровъ бувъ, Кирило!» сказавъ пустельникъ, зуздівши діда: «Якъ тебе Богъ милувавъ на Запорожжі?».

«Слава Богу, пан'отченку!» каже дідь. «Молитвами нашими, — та спасибі й покійному чорту: добре служивъ, дияволівъ синь!»...

Дідь одслуживъ три молебні: архистратигу Михаїлу, Егорю побідоносцю и Миколаю чудотворцю. А тамъ пустельникъ поставивъ молодихъ передь налой, та й обкрутивъ.

«Теперьъ», каже: «нехай вамъ Господь помагає! Будьте щасливі и довголітні, — та не забувайте, що Богъ милосердний не на те, щобъ грішили, а на те, щобъ каялись у гріхахъ!».

«Такъ, пан'отченку, такъ!» каже дідь. «Отъ чорти такъ не дали покаятись Трутику, — розірвали бідолашного на шматки: тільки пір'я полетіло за вітромъ!».

Якъ стали прощатись, Одарка тричі вклонилась пустельникові до землі, якъ рідному батьку. И дідь хотівъ бувъ поклонитись, такъ шия ніякъ не гнетця. (У тіхъ Січовиківъ вязи якъ у вовка, — вони одному тільки Богу й кланяютця до землі.) Отъ дідь ухопивъ себе обома руками за оселедець, та на силу нагнувъ трохи свою голову.

Подякувавши добре пустельнику, дідь зъ молодою жінкою пішовъ икъ Береці. Грошей у ёго було до чорта, — повнісінький черестъ туго набитий дукатами, такъ що схотівъ, те й зробивъ.

Вибравъ вінъ собі гарне місце надъ річкою, де теперечки панський садъ, и поставивъ важну хату на дві половини. Накупивъ собі волівъ, овець, коней, и заживъ собі зъ Одаркою.

Одарка дуже була щаслива зъ дідомъ, — діждала сина оженити, діждала и внука и вмерла, зъ доброю славою.

А що сталось изъ тимъ хвостикомъ, може, спитаєте? — Э!... поминайте ёго якъ звали! — Одчитали ёго зъ коріннямъ. Дідъ якъ вже ні доглядався, такъ и місця того не знайшовъ, де вінъ рісь!

*Стороженко О. Закоханий чорт /
О. Стороженко. – Спб., 1862. – 34 с.*

СТОРОЖЕНКО О.

ГОЛКА

1862

ГОЛКА

ОПОВІДАННЯ

Олекси Стороженка.

Ціна 5 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ГОЛКА

I

За давніх часів, колись на Україні були люде, що не признавали надь собою нічкої владзи. Кожний зь нихъ мавъ старшого за ворога, рівного за брата, бо въ тій рівні поважавъ самого себе, власну самостійність, а меншихъ мавъ за бидло, прахъ, сміття. Усе, що Господь щедрою рукою розсипавъ по світу, усе те побачили бь у їхъ палацахъ, а кругомъ тихъ палацівъ неприкриті халупи, обідраний, голодний и холодний людъ. Усе добре и чуле, чимъ наділя Господь чоловіка, даючи ёму серце и душу, усе те въ нихъ заплило глеємъ чванства, ганьби и ненадли. И якъ-то чудно усе въ нихъ зложилось и перекорилось: проповідували вольность, непідлеглисть, а тимъ часомъ чухрали батогоми свою жь таки шляхту. Палили слободи, вибивали народъ тисячами, и плакали надь їхъ безголовьямъ. Строили монастирі, костели, а души свої губили у тяжкихъ гріхахъ. На втіху собі, стріляли, палили и вішали людей, безъ вини карали, безъ заслуги награждали, для своєї користі переганяли на лембикъ чоловічі слёзи, трудовий піть и кровъ, щобъ зь відра добути хочь одну краплю золота. Хочь би увесь світъ зь людьми вверхъ дномъ перевернувся, тільки бь імъ було добре, тільки бь усе робилось по їхъ волі, якъ імъ схотілось. Широко и далеко простягалась та воля; здаеця, якъ-би вона встала, то й неба бь достала!...

А знаєте, люди добрі, якъ звали тихъ людей! — Польськими магнатами!...

Роскажу вамъ де-що, про одного изь сёго кола магната, про Потоцького, що колись живь у Тульчині.

Може, ви чували, що вінъ на своєму віку вироблявъ? Немилосердний вінъ бувъ до всёго люду, а найгірше до жидівъ. Для своєї втіхи чолго вінъ зь ними не вироблявъ?...

Було, намалюе вуглемъ на стіні чортяку, се бь то чарний кіть, та й приневолюе жида улучать того кота камінцями, распаленими въ комінку. Тільки жидъ доторкнетця до камінця, и репетуе: «Вай-вай!» Попікь сердешний пальці, а той ёго канчукомъ: «Улучай», каже, «Иродівь сину! а то до смерти зачухраю!». Нічого робити, хапа неборакъ камінець, шпурне; коли не влучить, — бье жида за те, що промахнувся, а влучить, зновъ шмага: «За що», каже, «бьешь чарного кота?». Та такъ и граеця зь нимъ, якъ кіть зь мишшо, поки не замордуе бідолашного Шмуля до полусмерти.

Разь встріливъ вінъ жида — не свого, а другого якогось пана, такого жь магната, якъ и самъ. Та ще якъ кумедно и встріливъ! Давъ

жиду дукать, та й каже: «Лізъ лишень на вербу, та й кукай». Жидъ злізъ, тільки кукнувъ разъ, въ-друге, а Потоцький прицілився, яє торохне, — такъ вінъ сердешний пукъ объ землю: тутъ ёго й чорти вхопили. «Глянь!» каже Потоцький: «кука на вербі, а я думавъ що зозуля, та й встрілив». Отъ панъ того жида и розсердивсь за се на Потоцького: «Якъ», каже, «ти осміливсь встрілити мого жида? Хиба у тебе мало своїхъ?». Бачите, вступивсь за чоловіка!... Такъ Потоцький звелівъ накласти цілісіньку фуру жидівъ, та ще зверху и рублемъ, якъ снопи, пригнітивъ и одіславъ до того пана, одписавши: «Не сердься, голубчику, отъ тобі за одного цілу копу посилаю!».

Бувало й таке, що, де-коли вертаючись зъ полювання, въ осінню темну нічъ, запалить слободу, щобъ видко ёму дороги, доіхати до свого палацу.

Разъ подобалась Потоцькому якась дуже гарна молодиця, та не піддалась: чого вже вінъ їй не дававъ, якъ біля неі не захожувавсь. Отъ чортяка и вхопивъ за серце магната. Призвавъ до себе якогось дотепного маляра Влоха, и звелівъ ёму списати зъ тієї козачки патреть. Якъ скінчивъ Волохъ той патреть, отъ и принісь ёго до Потоцького; привели й молодицю. Глянувъ магнатъ на неі и на патреть, — стоять передъ нимъ якъ дві сестри: обидві такі жъ и гарні, и смутні, и тимъ же гордимъ поглядомъ на ёго дивлятця. Довго Потоцький дивився на патреть, а тамъ понуро глянувъ на козачку, та й каже: »Бачишь, якъ я поважаю твою красу! И унуки побачать, яка ти була гарна: а за те, що твое серце не преклонилось до мого кохання, ти повинна смерти: коли не мині, то не доставайся жъ нікому!»... Вихопивъ изъ-за пояса пистоль, та й застреливъ небогу!...

Такъ оттакий-то бувъ дзиндзиверъ-зухъ Потоцький!.. Теперъ вже, якъ почувете про мою голку, то вона не здасця вамъ за брехеньку. Отъ слухайте.

II

Кілька миль одъ Тульчина, коло одного маетка Потоцького, живъ зъ жінкою, зъ дітьми, небагатий шляхтичъ, панъ Кондратовичъ. Мавъ вінъ кілька моргівъ земельки, фольварочокъ, добре працювавъ, и, хвалити Господа, не прохавъ ні у кого хліба.

Розсердився на ёго за щось економъ того маєнтка, панъ Тридурський, — а кожний зъ економівъ те жъ удававъ зъ себе Потоцького, — та й вигнавъ бідного шляхтича, зъ жінкою, зъ дітьми, изъ власної хати.

Що робити бідолашному шляхтичу? Не запозиватьця жъ ёму зъ магнатомъ! Отъ вінъ осідлавъ коника, и поїхавъ собі въ Тульчинъ до

самого Потоцького, щоб здатця на ласку и правду ёго ясновельможности.

Не доїзжаючи милю до Тульчина, Кондратовичъ здалека побачивъ поїздъ Потоцького. Самъ вінъ їхавъ попереду, а за нимъ цілий шкардонъ жовнірівъ, козаківъ, доїзжачихъ, стременихъ и псарівъ зъ гончими и хортами.

Дуже зрадивъ Кондратовичъ, побачивши Потоцького: «Се», дума, «самъ Господь посила ёго міні. Може, вінъ ласкаво мене вислухае и звелить вернути заграблену худобу».

Зупинивъ коня, знявъ шапку и стоїть собі, не осмілився самъ и підїхати до гетьмана. Ажъ ось самъ Потоцький шпигнувъ коня острогами и підскочивъ до Кондратовича.

«Хто естесь?» спитавъ Потоцький.

«Шляхтичъ, ясновельможний пане», одвітивъ Кондратовичъ, нахилиючись ажъ до луки.

«А машъ голке?» зновъ спитавъ Потоцький.

Кондратовичъ витрещивъ очи, дивитця ёму у вічи, не зна, що й казати.

«Машъ голке, гунствотъ, лайдакъ?» гримнувъ Потоцький, и брови нахмутивъ и почервонівъ: вже й розсердився! Такъ заразъ ёго чортяка и вхопивъ за серце.

«Німа, ясновельможний пане», одвітивъ Кондратовичъ.

«Німа!» крикнувъ Потоцький, ажъ зубами заскреготавъ. «Патшай!» каже, показуючи застромлену въ рукаві голку, обкручену ниткою, якъ буває у кравцівъ. «Патшай! Я грабя Потоцький, коронний гетьманъ, надъ панами панъ, мавъ сто городівъ, и въ мене е голка, щобъ часомъ, розірветця — зашити, а ти — ланецъ, безштанько, и въ тебе нема!... А нуте, хлопці, дайте ёму въ шкуру!».

Не дали ёму бісові котолупи и слова промовити, стягли раба Божого съ коня, и почали чухрати канчуками; а Потоцький дивитця та приговорюе:

«Оттакъ дурнівъ вчать та на розумъ наводять! Оттакъ и ти вчи и лупи їхъ власною моею рукою!».

Може бь ще й більше всипали небораку, такъ на ёго щастя схопився зайчикъ; отъ Потоцький покинувъ Кондратовича и чкурнувъ за куценькимъ.

III

Не схаменувся бідолаха Кондратовичъ, відкіль ёму ё лихо склалось; думавъ знайти заштиту, правий судъ, а знайшовъ, ні за що, ні про що, люту кару.

«Отъ тобі», думає, «й панська правда! Запозивай теперъ магната до Божого суда!»...

Заплакавъ сердешний и поїхавъ у Тульчин до свого родича, що служивъ у Потоцького конюшнимъ. Приїхавши, розказавъ ёму усе, якъ було, якъ ёго Тридурський ограбивъ и якъ Потоцький одчухравъ.

«Яка жъ теперъ у тебе думка?» пита родичъ.

«Отъ яка», каже Кондратовичъ: «теперъ міні вже не до земельки, — нехай вона чортамъ достаєтця! Жінку зъ дітьми оддаю на волю Божу, а самъ — пропаду, а вже оддячу диявольському сину!».

Нічого казати, завзятий таки зъ біса бувъ Кондратовичъ, ні зъ того десятку, що гоють свою спину чужими дукатами. Та ще, нівроку ёму, и здоровий бувъ: на одну руку трёхъ би такихъ вклавъ, якъ Потоцький.

«Не журись», каже родичъ: «оддячишъ, коли вже тобі такъ того схотілось: я тобі й пораду дамъ. Чи ти знаєшъ ту капличку, що въ кінці парку?».

«Якъ не знати!» одвітивъ Кондратовичъ; самъ ажъ затрусився одъ радості.

«Отъ у сю жъ капличку», каже родичъ: «Потоцький, перерядившись старцемъ, що субооти ходить одмолювати у Почаєвської Богоматери гріхи, що за тиждень назбираютьця. Завтра субота, устанешъ раненько, то тамъ ёго и застукаєшъ, якъ сотника въ горосі, и що душі твоїй схочетця, те зъ нимъ и зробиш».

Кондратовичъ, почувши се, якъ на світъ народився. Заразъ и вигдавъ, що ёму робити.

Велика радість для чоловіка — допомогти тому ворогу, которого покарала злая година, а ще більша — оддячити мощному ворогу. Здаєтця, караєшъ ёго не за одного себе, а за всіхъ, за все те лихо, що вінъ робить людямъ.

Ище чорти не бились навкулачки, якъ Кондратовичъ, узявши добрий малахай, потягъ у паркъ до каплички. Не доходячи до неї зъ півгонівъ, забрався въ гущину, та й стереже Потоцького, якъ той кіть мишъ. Тільки почало трошки розвиднюватця, ажъ чує Кондратовичъ — щось залопотіло; дивитця — иде Потоцький, такий обірваний та обшарпаний: у сімирязці, ище й зъ торбою черезъ плече.

Кондратовичъ и духъ притаївъ, окомъ не змигне. Дивитця — увійшовъ Потоцький у капличку и ставъ молитця. То простягнетця

крижемъ, то кулаками въ груди себе стусуе, то руки до-гори підійма — живий на небо лізе.

Уставъ Кондратовичъ, ажъ труситця, такъ ёму закортіло напитця тиі помсти. Давъ Потоцькому трошки помолитця, а тамъ увійшовъ у капличку, ударивъ кілька поклонівъ и ставъ голосно молитця:

«Найсвѣнтша Матка!» каже, (а самъ свое дума): «пошли усякого щастя, здоровья, талану и довголіття дідичу нашому, ясновельможному пану Потоцькому, за те, що вінъ насъ дурнівъ вчить и до розуму доводить! Нехай вінъ и діти ёго панують надъ нами до кінця світу!».

Потоцький притулився въ куточку и слуха, ажъ облизуецця: якъ масломъ по душі ёго маже тією молитвою; заразъ пізнавъ, що се той шляхтичъ, которому вчора задавъ вінъ шваби.

Скінчивши молитву, Кондратовичъ обернувся до Потоцького и пита: «А що ти тутъ робишь, старцю?».

«Молився, вельможний пане», одвітивъ Потоцький, низенько вклонившись и затуляючись торбою, щось часомъ не пізнавъ ёго шляхтичъ.

«А машъ голке?».

«Бачъ, який розумний!» подумавъ Потоцький: «мабуть вже у ёго и голка е».

«Чи маешъ голку? гунствоть, лайдакъ!» гримнувъ Кондратовичъ, визвірившись на Потоцького.

«Німа, вельможний пане!» одвітивъ Потоцький, а самъ мершій до дверей, — думае: «Отъ собі на лихо навчивъ чоловіка, щобъ не задавъ міні такої прочуханки, якъ я ёму вчора».

«Німа!» крикнувъ Кондратовичъ, простягаючи руку. «Ось дивись», каже: «я гоноровий шляхтичъ, мамъ кілька моргівъ землі, два коні, корову, чотирі свині, — и у мене е голка, щобъ не ходити обірванцемъ, а ти гультаінака, ланецъ, безштанько, а въ тебе нема?!»....

Та се кажучи, хапъ его за чубъ! Вихривъ, вихривъ, далі голову міжъ коліна, ну ёго шмагати малахаемъ. Шмага, шмага, а самъ приговорюе: «Оттакъ батько нащъ Потоцький звелівъ дурнівъ вчити, и на розумъ наводити! Не я тебе бью, а бье власна ёго рука!». Супонивъ, супонивъ, поки вінъ не зомлівъ. Вдовольнивши серце й душу, Кондратовичъ плюнувъ на Потоцького, та й пішовъ собі до родича.

«А що?» спитавъ родичъ, побачивши Кондратовича.

«Знатного перегону задавъ», каже Кондратовичъ усміхаючись: «буде згадувати голку по суботахъ!».

«Тікай же швидше, — а то, щобъ вінъ на шибиниці тебе ще не провітривъ!».

«За що?... Хиба жъ не самъ вінъ звелівъ міні дурнівъ вчити! Адже жъ я трошивъ не ёго, а старця и ще власною ёго рукою? Та куди жъ и тікати одъ Потоцького? Хиба на той світъ, а на сімъ не сховається!».

«Та воно такъ, — тільки гледи: ти самъ знаешъ, що у тихъ магнатівъ така правда, якъ у цигана сорочка: и коротка, и латана. И правда та у нихъ, якъ кий въ руці: якимъ кінцемъ схоче, тимъ и вдарить».

IV

Оттакъ поговоривши, та й прислухаютьця, яка буде чутка объ Потоцькому.

Ажъ ось, зайшовъ до родича зъ двору служонцы и каже, що гетьманъ вчора на полюванні трошки застудився и занедужавъ.

На другий день, тільки вернулись зъ костёла, ажъ прибигъ козакъ.

«Чи тутъ», пита, «гостюе панъ Кондратовичъ?».

«Тутъ», каже родичъ. «А на що вамъ?».

«Гетьманъ кличе до себе: нехай швидче йде!».

Сміло пішовъ Кондратовичъ до Потоцького, думає собі: «Що буде, те буде, а буде те, що Богъ дасть!».

Тільки побачивъ ёго потоцький, заразъ и крикнувъ: «А що, чи маешъ теперъ голку?». Тільки вже спитавъ не такъ, якъ тоді, а ласкаво, усміхаючись.

«Маю, ясновельможний пане!» одвітивъ Кондратовичъ, показуючи голку.

Глянувъ на неі Потоцький — наче не бачивъ, а тамъ вже не тільки очи, и спина бачила ту голку.

«А чи не трапилось тобі ще — навчити якого-небудь дурня?» пита гетьманъ, а самъ пильно дивитця на Кондратовича.

«Якъ не траплялось, ясновельможний пане?» сміло одвітуе Кондратовичъ: «вчора у капличці спіткавъ якогось старця и добре одшматавъ, — довго буде згадувати ту голку».

Тутъ Потоцький ствъ роспитувати Кондратовича, відкіля вінъ и за чимъ приїхавъ. Отъ вінъ и розказавъ ёму усе, що треба.

Гетьманъ ласкаво ёго вислухавъ, узявъ листъ паперу, щось написавъ, та й каже: «Озьми сей розказъ и оддай ёго глувному економу, то все зробитця, якъ тобі й не снилось!».

Кондратовичъ подякувавъ гетьману, поцілувавъ полу ёго кунтуша и пішовъ въ кантору.

Тільки прочитавъ той листъ главный економъ, якъ витріщитця, якъ крикне: «Кілька літь служу ёго ясновельможности, а вінъ міні десяти грошей не подарувавъ, а тутъ чортъ-батька-зна-кому и заві-що, дає и гроши и землю!».

«Се жъ моя земля», каже Кондратовичъ: «ще батьківська. Не свою дає, а ту, що панъ Тридурський заграбивъ!».

«Росказуй — не свою!... Потоцький звелівъ въ придачу до твоєї землі дати у-трое стільки, и ще двісті дукатівъ, отъ-що!».

«Такъ тобі жаль чужихъ грошей, а не жаль чужої спини! Позавчора Потоцький всипавъ міні двісті канчуківъ, а сёгодні одсипавъ двісті дукатівъ: такъ покоштуй перше канчуківъ, та тоді вже и завидуй ласці ёго ясновельможности».

Забравши гроши и розказъ до пана Тридурського, Кондратовичъ подякувавъ родича за пораду и поїхавъ собі до-дому веселий и щасливий. Хочъ спина ще не загоилась, такъ думка жъ и серце вже не щеміло.

V

Не пройшло и тижня після того, якъ поїхавъ Кондратовичъ, прибігъ панъ Тридурський до Потоцького, и пуць ёму въ ноги.

«Змилуйся, яснеосвіщоний пане!» заголосивъ: «Пся крєвь, гунтсвотъ Кондратовичъ віку міні збавивъ, до полусмерти зашмагавъ канчуками, трохи голови не відкрутивъ зъ чубом».

«За що?» спитавъ Потоцький.

«Чорти ёго батька знають, за що! стрівъ мене одного у лісі, та й пита: «Машъ голке?» — «Нема», кажу. — А вінъ якъ крикне: «Ахъ ти голодранецъ! Патшай», каже, показуючи застромлену у рукавъ голку: «Я зъ ласки пана Потоцького обиватель, а ти наймишь, приплентачь, и въ тебе нема?» За чубъ мене стягъ съ коня и давай троцити. Та ще й приговорює: «Оттакъ батько нашъ Потоцький звелівъ дурнівъ вчити и на розумъ наводити! Не я тебе бью, а бье ёго власна рука!».

Панъ Тридурський думавъ, що Потоцький, почувши се, розлютуєтця и звелить повісити Кондратовича, а Потоцькому байдуже: регочетця собі, ажъ за живіть беретця. Тридурський, щобъ ёго розжалобити, розкажує, яка важка рука у Кондратовича. А Потоцький ще гірше смієтця, ажъ ніжками дрига та регочетця. Де бъ то ёму знати, яка тамъ рука у Кондратовича! Далі, якъ натішився въ волю, и пита пана Тридурського.

«А въ якій ти школі вчився?».

«Въ Мижиріцькій, у Піарівъ, ясневельможний пане!» каже панъ Тридурський.

«А якъ ти добре вчився и слухавъ своїхъ научицьлівъ, — чи була тобі за се яка винаграда?».

«Якъ же! патери вішали мині на ланцюжку мідну бляшку, а мати годувала марципанами съ мигдалами».

«Ну, якъ вернесся жъ въ маѣнтекъ, то заразъ одішли Кондратовичу сто дукатівъ зате, що вінъ добрий учень».

Панъ Тридурський почавъ бувъ спричатця, такъ куди! Потоцького не переспоришь: що вінъ разъ сказав, то такъ и буде. Ёго воля усімъ законъ, вінъ и самъ їй кланяетця, якъ той хлопь панові.

Довго втішались тією голкою. Далась вона не одному въ знаки, не одного шпигнула. Було, якъ хто хоче оддячити своєму ворогу, то й присікаетця до ёго: »Чи машъ голку?« Якъ нема, то й бѣе и товче ёго. А жалуватьця до Потоцького хочъ не ходи: посміетця, ище и грошей дасть тому, хто бивъ. Було, якъ одъ якого-небудь прочвари, оборонялись тією голкою. Хто бъ куди ні іхавъ, то хліба не візьме на дорогу, а вже голку, застромить у рукавъ.

Стороженко О. Голка / О. Стороженко. — Спб., 1862. — 16 с.

СТОРОЖЕНКО О.

**ЯК БОГ ДАСТЬ,
ТО І В ВІКНО
ПОДАСТЬ**

1862

214
ЯКЪ БОГЪ ДАСТЬ,
ТО И ВЪ ВІКНО ПОДАСТЬ

ОПОВІДАННЯ

Олекси Стороженка.

Ціна 3 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ЯКЪ БОГЪ ДАСТЬ, ТО И ВЪ ВІКНО ПОДАСТЬ

I

Бувъ собі чоловікъ та жінка. Були вони люде заможненькі; усєго въ їхъ доволі: и поля, и скотинки, и худоби, и хата простора зъ садочкомъ и левадою. Пославъ імъ Господь на втіху одного тільки сина, — Павлусемъ звали. Та вже жъ и шанували и перестували вони того одинчика! Не такъ батько, якъ мати.

И що-то вже за мати була! міжъ матірками, на вдивовижу мати! Вже Павлусь бувъ чималий пахолокъ, а вона ще возилася зъ нимъ, якъ зъ маленькою дитинкою. Було ласними руками годує ёго, а вінъ, телепень, тільки глита, та, якъ той пуцвіринокъ, зновъ ротъ роззявлює.

Усю зіму й осінь съ хати не випустить: «Не ходи, синку!» каже: «холодно, — замерзнешъ, та ще, крий Боже, занедужаєшъ, то я й умру, не діжду, поки та й одужаєшъ!».

«Прийде весна, або літо, — зновъ не пуска. «Не ходи, синку, — душно, сонце напече головку, головка болітиме!».

Цілісенький рікъ не дасть ёму порога переступити, хиба у неділю поведе до церкви, та за нимъ и не молитця, — такъ обома руками за ёго й держитця, щобъ хто й не доторкнувся до ёго. А вінъ, якъ обридне ёму стояти, то такий галась підійме на всю церкву, буцімъ зъ ёго чортяка лика дере. «Ходімъ, мамо, до-дому!» хлипа: «істи хочу!». То мати и веде ёго до-дому, не діждавшись кінця служби.

А якъ кладе ёго спати, то сама й стеле, и роздягає, и хрестить, и ще котика співає, неначе надъ годовичкомъ.

Часомъ, батько, дивлячись на се юродство, стане грімати на жінку и похвалитись, що вінъ Павлуся віддасть у школу до дяка ажъ у друге село, такъ куди!... и не кажи... Така зъ неї добра и покїрна жінка, а якъ дійде діло до її Павлуся, то якъ скажена стане: и очи витріщить, и заспїнитця, и за ніжъ хапаєтця; крий Юоже, що виробляє!... Кажу жъ вамъ, що й міжъ матерями на вдивовижу була мати!

Дорісь Павлусь до парубка. Такъ ёго вигнало та росперло, такий ставъ гладкий та опецькуватий! Пика широка та одутлувата, якъ у того салогуба, а руки білі та ніжні, якъ у панночки. Та одъ чого бь імъ и пошерхнути? Зь-роду, не то щобъ ціпъ або косу у рукахъ подержавъ, не взявся й за лопату, щобъ одгребти снігъ одъ порога!

II

Було старий и стане доказувати жінці: «На яку радість ми ёго вигодували? Який зь ёго хазяїнь буде? Що зь нимь станетця, якь ми помremo?... останетця вінь на світі, мовь сліпий безь поводитаря!».

«Э, чоловіче!» одкаже жінка: «якь Богь милосердний пошле ёму щастя, то безь насъ житиме ще лучче, якь теперічка!».

Уже Павлусеві минувь и двадцятий, вже бь вінь и на вечорниці пішовь, такь мати не пуска.

«Не ходи туди, синку!» каже: «На вечорницяхъ збіраютця самі пъяниці та розбишаки; тамь тебе обідять, віку тобі збавлять. Почекай трошки, и сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всёму світі, саму роботящу! Вона буде тебе и годувать, и зодягать, и доглядать, якь рідна мати».

Такь не привівь ій Богь и оженити сина. Разь у-ночі розвередувавсь Павлусь: якь на живіть кричить: «Меду та й меду!».

У старихъ на ту пору не було меду.

Що туть на світі робити?... Устала мати, накинула на себе свитину, не схотіла будити наймичку, и сама мотнулась по селу шукати того меду. А на той часъ така піднялась фуга, що, не то що у ночі, а и вь день не побачила бь світу Божого.

Бігала, сердешна, бігала одь хати до хати (у кого й е, то каже — нема: не хочетця уставить), та якось уже випросила у попа. За одинь сцільничокь обіщала бузівку подарувати. Рохи не замерзла, та таки принесла, и що жь? ... Павлусеві вже не до меду; заснувь малесенький, ні-якь ёго и не розбуркаешь.

Такь черезь той-то медь занедужала небога, та и вмерла. За нею вь-слідь и батько ноги простягь, и нашь Павлусь и не схаменувся, якь зоставсь круглимь сиротою.

III

Що жь зь нимь сталось?... Правду казала мати: Якь Богь милосердний пошле ёму щастя, то безь батька и безь матери житиме ще лучче, якь за іхъ.

У покійниківь, — звісно, якь у заможнихъ хазяїнівь — бувь наймить и наймичка. Наймить — парубокь ще молодий, працёвитий, непитущий, а наймичка те жь чесного роду, осталось бідною сиротою, и покійниця прийняла іі до себе, якь рідну дитину. За Павлусемь и імь добре жилось; було чимь-небудь ёму угодють, то стара и дякуе, и грошей імь дае, и добру одежу, а часомь за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете и води принесе.

Ото жь якъ умірала стара, то благословила наймита зь наймичкою робратись, наділила їхъ худобою, и ажъ руки цмь цілувала та просила, щобъ вони не обіжали її Павлуся, доглядали бь ёго и були ёму ріднимъ батькомъ и матірью; а вже вона на тімъ світі буде благати Господа, щобъ вінъ, милосерний, полавъ імъ усякого щастя и талану.

Ото жь після смерти старихъ, наймитъ оженився зь наймичкою и стали собі господарювати.

Щастя, якъ горохъ зь ішка, такъ и сиплетця на нашого Павлуся: и урожай у ёго луччий, якъ у других, и корівъ нема ялових. Накупили волів и послали кілька хурь у Кримъ за сіллю, на Дінь за рибою; построїли шинок зь лавкою, та й годують скриню карбованцями, якъ свиню горохомъ. Кругомъ у сусідівъ талій давить скотину, а у Павлуся, якъ на сміхъ, хочъ-би одинь тобі віль здохъ!

Разъ наймитъ піймавъ у садочку ройка, такъ съ того одного розроїлось колодокъ съ тридцять.

Наймичка доглядала Павлуся, якъ рідна мати: и годує ёго, и голову ёму змиє, и рочеше, и одягає, и роздягає, и стеле, — такъ ёму у вічи й дивитця, думку ёго відгадає: бо Павлусь за весь день и пари зь рота не пустить; ёму и слово важко вимовити!

Тільки ёму и роботи, що цілісінкый день ість (а лопавъ здорово!) та спить. Було прокинетця вь-ранці — заразъ наймичка и ставить передь ёго душею жарену курку, або качку, або повнісінку макітру варениківъ зь сметаною; ість небораць, ажъ за ушима лишить. Не успіла наймичка ёго утерти, а вінъ уже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на пічъ поспати ще у просі. Пообідає, и зновъ куня; коли зімою, то знову у просо, а коли літомъ, то вийде у садокъ, ляже підь грушею. А часомъ, глянувши у-гору, трошки й розсердитця: »Бісові груши!« пробубонить: »які спілі, и надь самісінкою головою висять, а ні одна жь то не впаде у ротъ!« И що бь то дригонуть ногою та штовхнуть обь цівку! то и посипались би, — такъ, кажу жь, ёмцу важко и поворухнутись. Лежить-лежить, та й засне. Пополудне — изновъ иде у комору спати, и спить вже аж до західь сонця. Розбудить ёго наймичка вечеряти, нагодує, здійме свитину, чоботи, покладе на перину, а вінъ тільки вже самъ засне.

Лучалось, наймитъ вернетця съ поля и навідаєтця до Павлуся; а тому й голову важко держати на вязахъ. «А чи не смикнули бь, пане Павле, люльки?» спитає наймитъ.

«Смикнувъ би», пробелькоче Павлусь, «такъ люльки не знайду!».

«Та ось же вона біля васъ на лавці!».

«Такъ хто жъ її наѣбе?».

«Та вона жъ набита, я жъ її вамъ и набив, якъ їхавъ у царину. Одже біля васъ и справу положив!».

Та викреше вогню, розпалить люльку и устроить ёму у ротъ, то вінъ и смокче.

Було прийдуть до Павлуся парубки, та й намовляють ёго, щобъ вийшовъ зъ ними на вечорниці.

«Не піду!» пробубонить; та й очи заплющить.

«Чомъ?» питають.

«Далеко. Якъ-би вечорниці збірались біля моеї хати, то може бъ и пішов».

«Э, пане Павле!» кажуть ёму парубки: «якъ-би ти побачив наших дівчатъ, то не казав би, що далеко!».

«Бачивъ, доволі бачивъ!»... озиваетця Павлусь.

«Де жъ ти їхъ бачивъ? Ти жъ изъ хати ніколи й носа не виткнешь?».

«Такъ коли жъ святця, — щобъ вони показалися! Ажъ обидли!»... одкаже Павло, та й перевернетця на другий бікъ.

Засміютця парубки, та й підуть відъ ёго.

IV

Разъ, на зелену неділю, зібалось парубоцтво шукати скарбу. Узяли зъ собою заступи, лопати и горілочки не забули, та й пішли у степъ.

Идуть біля Павлусевої хати. Отъ одинъ парубокъ и каже. «Знаете, що, хлопці! Візьмемо зъ собою на щастя Павла Лежня (таке дали ёму прізвище), — то вже певно знайдемо скарбъ: вінъ такий щасливий, що такого и на всёму світі не знайдешь!».

Підійшли парубки до вікна, — вікно було одчинене. Дивлятця, а Павлусь распластався на перині, и храпе на всю хату.

«Пане Павле! О, пане Павле!» гукнули парубки. «Ходімъ лишень зъ нами скарба шукати!».

«Не піду!» одрізавъ Павлусь.

«Ходімъ-бо» просять парубки, ажъ кланяютця: «Ми тебе такъ съ периною на рукахъ и понесемо; не тебе намъ треба, а твого щастя. Якъ ти зъ нами будешь, то, може, Богъ дасть, и знайдемо скарбъ».

«Эге!... Якъ Богъ дасть, то и въ вікно подасть... Не піду!».

«Дожидайся жъ, поки тобі Богъ у вікно вкине; а ми собі підемо шукати».

Зареготались, та й пішли собі, заспівавши Чумака.

Ходили-ходили по степу, аж до вечора. Шукали, розкопували могили, до всього приглядувались и нічогісінько не знайшли.

Росказують люде, що часомъ скарби и сами вилазять на верхъ землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда, або у миршавеньке козеня, або у дохлу кішку. Кому щастя, той и пізна скарбъ. Такъ, кажу жъ, до всього приглядались и нічого не побачили.

Вже вертаючись, якъ смеркалось, недалечко одъ села дивлятця — лежить край дороги дохлий хортъ. Мабуть, давно издохъ, гидко до ёго и близько підступити.

Отъ одинъ парубокъ и каже: «Слухайте, хлопці! візьмемо сёго хорта та шпурнемо Лежневі въ хату, нехай се буде той скарбъ, що Богъ ёму у вікно вкине».

Парубкамъ подобалась ся вигадка. Отъ вони підняли того хорта на дрючокъ и понесли.

Підійшовши тихенько до Павлусевої хати, розмахали хорта, та й шпурнули въ вікно; а вінъ якъ бебехнетця объ помість! такъ и брязнувъ, и зазвенівъ, и, якъ жаръ по всій хаті розсипався дукатами.

«Тривай, не рушь!» закричали парубки: «Се нашъ скарбъ, се наші гроши!»...

«Брехня!» каже Павлусъ: «Се мій скарбъ: се міні Богъ у вікно подавъ! А що? Я жъ вамъ казавъ — не вірили?».

Парубки не слухають ёго та товплятця въ хату, а тутъ на той галась де не взялись наймитъ зъ наймичкою, убігли въ хату, за рогача та за макогінъ, якъ штурхнуть одного, другого, — такъ вони и вгамувались.

«Будь ласкавъ!» кажуть парубки: «хочъ що-небудь дай за те, що принесли твоему хазяїну скарбъ!».

Наймитъ кинувъ імъ кілька дукатівъ, та й каже: «Нате вамъ за працю, а се наші гроши, бо самі таки розсудіть: хто бъ їхъ у чужу хату вкинувъ, якъ-би не самъ Богъ того схотівъ!».

Та, сее кажучи, позбіривъ наймитъ гарненько дукати и сховавъ їхъ у скриню.

Оттакий-то бувъ щасливий нашъ Павлусъ! Сказано: якъ кому Богъ дасть щастя, то не треба ёму и рідної матери, не треба и скарба шукати: самъ ёго знайде. А другому неборакові на бездоллі, у те жъ саме вікно, у котре вкинувся скарбъ, улізе злодій и останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий и істи нічого.

Щаслива нитка до смерти не ввірвалась Павлусеві. Найшлась и дівчина, що якъ той скарбъ, сама до ёго лицялась. Пославъ ёму Господь и діточокъ, покірнихъ, слухнянихъ, працёвитихъ, — не

такихъ якъ вінъ пудофеть, а въ матірѣ, бо жінка у ёго була невсипуща господиня.

И віку ёму таки чи-мало протягъ Господь: до білого волосся доспався. Спавъ-спавъ, ажъ поки навіки не заснувъ.

V

Що таке на світі щастя? спитавъ би я у дуге письменнихъ. Частенько чуешъ, люди кажуть: отой щасливий; глянешъ на того щасливого, а вінъ тобі показуе на другого, а самъ жалуетця на свою недолю. Зовуть щасливими и тихъ, що увесь свій вікъ нічого не дбають, якъ мій Павлусь. Богъ імъ усе дае, а вони нудятця світомъ, не знають, що у нихъ е и чого імъ треба. зовуть и скупого щасливимъ, бо у ёго багацько грошей, а вінъ, неборакъ, увесь свій вікъ стереже тіхъ грошей, якъ рябко на ланцюгу, ніякої користи зъ нихъ не мае, — и голодний и холодний, — ще гіршъ одъ якого-небудь бідолахи!

Ні, панове! По моему той тільки щасливий, хто другому не завидуе, а дякуе Бога за те, що вінъ ёму пославъ, — той, кого Господь благословивъ на добріділа, що роскинулись вони по світу, якъ розрослась пшениця на добре-виораній ниві. Нагодуе вона и пахаря и ёго сусідівъ, попаде одъ неі скибка и старцеві въ торбу. Не той тільки щасливий, що самъ натріскаетця и виспитця, а той, — що й другого нагодуе и заспокоїть, бо у такого и душа буде не голодна!...

Оце жъ такъ загвоздивъ вамъ зъ-письменська, щобъ сами одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи, може, такимъ тільки прозвали ёго зависливі люде? Гледіть же, щобъ не було по приказці: Хвалить шинкаръ пъяницю, а дочки своєї за ёго не віддасть! Завидуєте щастю мого Павлуся, а ніхто бъ не схотівъ бути Павлусемъ.

Стороженко О. Як Бог дасть, то і в вікно подасть / О. Стороженко. – Спб., 1862. – 13 с.

СТОРОЖЕНКО О.

**ВЧИ ЛІНИВОГО
НЕ МОЛОТОМ,
А ГОЛОДОМ**

1862

ВЧИ ЛІНИВОГО НЕ МОЛОТЄМЪ, А ГОЛОДОМЪ.

I.

Багáтому хазяїну послáвъ Богъ чи-мáло дїто-чóкъ. Всі жъ покїрні, трудящі, помагáють бáтьковї й мáтері у всякій робóті; одна тїльки дочкá (Палáжкою звáли) удалась така лїнива! Тїльки й робóти їй, що сидїти згорнўвши рўчки. Нї на сорóчку собї не напрядé, нї водї не принесé, нї корóви не вїдоїть. А дївка жъ така — глãнуть на неї, слáсця за двохъ зрóbить: висóка, гладкá, и зъ вїду — не взявъ її врагъ — чорнявенька, хорошá-прехорошá!

Мóже бъ вона и не була така лїнива, колибъ бáтько та мáти, нá лихо їй, такъ въ неї не кохáлись. Нїкóли, булó, не налáють, — не то щóбъ вдáрить лїниву дитїну.

»Дóнечко моя!« булó почне бáтько: »чóмъ ти нїчóго не рóбишь?... Якá жъ зъ тебе хазяйка бўде?... Та тебе жъ нїхтó не вїзьме за сéбе. Кóму трéба такý пáнську пиху, якъ ти! Чи не сóромъ тобї дáрмо хлїбъ їсти?«

То мáти зáразъ и заступáетця.

ВЧИ ЛІНІВОГО НЕ МОЛОТОМЪ, А ГОЛОДОМЪ

I

Багатому хазяїну пославъ Богъ чи-мало літочокъ. Всі жъ покїрні, трудящі, помагають батькові й матері у всякій роботі; одна тільки дочка (Палажкою звали) удалась така лінива! Тільки й робити їй, що сидіти згорнувши ручки. Ні на сорочку собі не напряде, ні води не принесе, ні корови не видноїть. А дівка жъ така — глянуть на неї, сдасця за двохъ зробить: висока, гладка, и зъ виду — не взявъ її врагъ — чорнявенька, хороша-прехороша!

Може бъ вона и не була така лінива, колибъ батько та мати, на лихо їй, такъ вь неї не кохались. Ніколи, було, не налають, — не то щобъ вдарить ліниву дитину.

«Донечко моя!» було почне батько: «чомъ ти нічого не робишь?... Яка жъ зъ тебе хазяйка буде?... Та тебе жъ ніхто не візьме за себе. Кому треба таку панську пиху, якъ ти! Чи не соромъ тобі дармо хлібъ їсти?».

То мати заразъ и заступаєтця.

«Годі тобі», скаже, «гримати на дитину! Якъ до чого прийдетця, то буде зъ неї и хазяйка... Адже жъ не чужий хлібъ їсть, а нашъ».

Вже й подруженьки Палажчини повиходили заміжъ, а до неї и старостівъ не засилають, хочъ така дівчина, кажу, що кращої вь селі нема: біла, повна, тіло ніжне, — икь панночка! бо нічого не робить: не печетця на сонці, не мерзне й на морозі.

Думавъ, старий, думавъ, що ему на світі робити зъ лінивою дочкою, — а далі й каже:

«Якъ-би знайшовся такий чоловікъ, щобъ не биттямъ, а поважнимъ словомъ зробивъ зъ неї роботящу молодицю, то я бъ за нею віддавъ би ему третину всії худоби, що маю».

Знайшовся такий чоловікъ зъ другого села. Прийшовъ до Палажчиного батька, и сина зъ собою привізъ. Знатний парубокъ, — дівчині підъ пару.

«Віддай», каже, «твою дочку за мого сина, то побачишь, яка зъ неї буде невсипуща хазяйка!».

«Добре», каже батько: «віддамъ; и за нею, якъ казавъ, дамъ третину худоби, — тільки гледи, щобъ не били моеї дитини!».

«И пальцемъ», каже, «до неї не доторкнись!».

II

Одружили Палажку зь парубкомъ, и, добре погулявши на весіллі, свекоръ забравъ молодихъ и повізъ до себе.

На другий день вся семья прокинулась раненько и кожний принявся за роботу, а Палажка довго ще ворочалась зь боку на бікъ, поки не обридло лежати, а далі встала, сіла собі біля віконця, та й поглядає на вулицю, и рада бь то, раденька, що її ніхто не силує до роботи.

Кь обіду зібралась вся сімья; поставили на стіль борщъ. Отъ свекоръ и пита: «А хто щоб робивъ?».

Всякий, хто що робивъ, — розкажує; а Палажка мовчить.

«А ти, невістко, що робила?» пита свекоръ.

«Нічого не робила», одвітила Палажка. «И звичаю того не маю, щобъ робити».

«Якъ нічого не робила, то нічого и не істимешъ: у тебе нема звичаю робити, а у насъ нема звичаю дармо годувати лежнівъ!».

Такъ сердешна цілісінький день не івши и сиділа: нема, бачите, рідної неньки, — нікому було и шматочокъ хлібця дати небозі.

На другий день, сиділа-сиділа, а далі згадала, що тутечка, якъ не поробишъ, то й істи не дадуть, — вхопила відра и принесла води.

Якъ посідали обідати, зновъ свекоръ пита: «А хто що робивъ?».

«Всі робили», одвітує свекруха.

«А невістка?».

«Вона води принесла».

«Дайте жь їй кухликъ води».

Випила той кухликъ води, небога, поплакала, пожурилась и звовъ голодує.

На третій день Палажка принесла води, и якъ свекруха поралась біля печи, то вона помогла їй вимішати кашу.

«А хто що робивъ?» пита свекоръ, сідаючи обідати.

«Всі робили», одвітує свекруха. «А невістка и води принесла, и кашу вимішувала!».

«Дайте жь їй грудочку каши».

Не наілась Палажка тією грудочкою.

Нічого робити, — якъ кажуть: голодь не тітка, не нагодує. Отъ вона годі вже сидіти, згорнувши ручки: потрошку, потрошку, та й стала така жь роботяща, якъ и всі.

III

Минувъ тиждень и другий. Отъ Палажчина мати и каже своєму чоловікові: «Що-то дієтдя зъ нашою дитиною? Може, вона, бідна, кулаками слѣзи втирає; може; її товчуть и бьють нещасливу?... Запроторили ажъ у друге село, та й досі вісточки обь неі не маємо. Хочь-би ти, чоловіче, навідавсь до неі!».

У неділю пішовъ старий до своєї дочки. Приходить — нема нікого: вся семья пішла до церкви; тільки одна Палажка осталась и пораетця біля печи.

«А що, донечко!» пита старий: «якъ тобі живетця?».

«Добре, тату!» одвітує Палажка: «спасибі Богу й людям!».

«Не бьють тебе?».

«Ні, не бьють».

«Спасибі жь імь!» каже старий перехрестившись.

Сівъ батько на лаву, та й дивитця на свою дочку. А вона такъ тимъ рогачемъ орудує!. То горшки переставля, то жару підгребе, то вибіжить зъ хати, дрівець врубати, то вхопить відра и збігає за водою.

«Що се зъ нею слалось?» думає старий: очамъ своїмъ віри не йме. «То було и до печи близько не підійде, а теперечки — глянь, яка роботища стала!».

Ажъ ось повертаютця зъ церкви свекоръ зъ жінкою, зъ дітьми; а Палажка якъ ухопить шкуратокъ та батькові въ руки:

«Мніть, тату!» каже: «а то тутечки такі гаспедські люде, що якъ хто нічого не робить, то вони ёму и шматка хліба не дадуть!».

Батько узявъ той шкуратокъ, та и мене. А тутъ ввійшовъ у хату свекоръ зъ жінкою и зъ дітьми.

«Здоровъ бувъ, свате!» каже свекоръ. «А що се ти робишь!».

«Шкуратокъ мну», кажу старий, усміхаючись: «щобъ не гуляти; бо дочка міні міні сказала, що тутъ такі люде чудні, що якъ хто нічого не робить, то ёму й шматочка хліба не дадуть!».

«Э, въ насъ такъ, свате!» каже свекоръ, глянувши на невістку. «Не збрехала твоя дочка. Бачъ, яка стала роботяща! Теперечки давай, якъ обіщавъ, третину, бо й пальцемъ я до неі не доторкнувся».

«Якъ же ви її навчили?» пита батько.

«А такъ: Вчи лінивого не молотомъ, а вчи голодомъ!».

*Стороженко О. Вчи лінивого не молотом,
а голодом / О. Стороженко. – Спб., 1862. –
8 с.*

**СЕ ТАКА БАБА,
ЧОРТЬ ІЙ
НА МАХОВИХ ВИЛАХ
ЧОБОТИ ОДДАВАВ**

Оповідання

Олекси Стороченка

1862

**СЕ ТАКА БАБА,
ЩО ЧОРТЪ ІЙ НА МАХОВИХЪ ВІЛАХЪ
ЧОБОТИ ОДДАВАВЪ**

ОПОВІДАННЯ

ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

Ціна 3 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

СЕ ТАКА БАБА, ЩО ЧОРТЬ ІЙ НА МАХОВИХЪ ВИЛАХЪ ЧОБОТИ ОДДАВАВЪ

I

Жило въ селі таке чесне и тихе подружжя, що не тільки не лаялись, и сварки міжъ ними ніколи ніякої не було, — якъ кажуть:

«Любилися, кохалися, якъ голубівъ пара».

Янголи, гляючи на щасливе їхъ життя, радувались и втішались; а чорту було не по нутру, — найбільшъ одъ того, що не можна ёму ніякъ увійти до нихъ у хату. Чого вже вінъ не робивъ, якъ біля їхъ не захожувався, щобъ вони хочъ полаялись! — Нічого не вдіявъ!

Досадно чорту. «Що тутъ», думає: «робити?».

Далі згадавъ, що въ сімъ же селі е преіхидна баба, зъ біса хитра й лукава... отъ вівъ, не довго думавши, и прийшовъ до неї за порадою.

«Будь ласко, бабусенько!» каже: «поміжъ міні въ моему ділі, — а я вамъ за се оддячу».

«Добре. Кажи, чого тобі треба?... Не першому такому жъ чорту, якъ и ти, я въ пригоді стала».

«Ви не знаєте отте гаспідське подружжя, Якова й Катерину, — що въ душі воно въ мене сидять?».

«Знаю. А що?».

«Чи не можна, якимъ-небудь побитомъ, розвести сю гемонську пару? Хочъ би, принаймні, полаялись!».

«Чомъ не можна! А що ти міні за се даси?».

«Що душі твоєї завгодно!».

«Червоні чоботи зъ срібними подківками!».

«Добре, хочъ зъ золотими!».

Згодились. А чортъ віри не йме. «Якъ-таки», думає: «я и чортъ, а нічого тутъ не вдіявъ, ато щобъ вона, — чортъ батька зна що таке, — баба, та зробила!».

Дурний, хочъ и чортъ! И того не знавъ, про що давно вже люде кажуть, що — Въ старої іхидної баби десять чортівъ сидить, та ще й на двадцять сідала гуляють! що: Де чортъ не справитця, туди бабу пішле!...

II

Тільки баба випроводила чорта, заразъ натягла на себе кожушанку и побігла до церкви. Ще й у одного дзвона не дзвонили, а вона вже стоїть на бабинці и христитця, и поклони б'є, — а сама погладує.

Стали люде до церкви збіратись. Тільки вгледіла Якова, заразъ до ёго и підскочила.

«Ой жаль міні тебе, чоловіче!» каже, схиливши на бікъ голову: «дуже жаль! Не знаю, якъ тебе й вирятувати, яку тобі и порадоньку дати!».

«Чого тобі треба відъ мене?» пита Яківъ.

«Охъ, мій голубе! Велике, превелике горе тебе чека нещасливого!».

«Яке горе?».

«Жінка тебе не любить! Зрадила небога: закохалась въ Семена Прудкого, и налагодилась тебе зъ світу зігнати, — зарізати!».

«Скажена бабо! що ти базикаешъ?» скрикнувъ Яківъ. «Та въ мене жінка тиха, якъ горлиця. Вона мене любить, — души въ собі не чує!».

«Мій голубе сизий! не йми жъ міні віри, коли не хочешъ; тільки слухай, що я тобі казатиму, та й роби, що самъзнаешъ...».

«Кажі».

«Сёгодні, якъ вернеся съ церкви до-дому, жінка стане тобі ськати въ голові... Гледи жъ: якъ побачишъ ніжъ, швидше вскакуй, щобъ вона не перетяла тобі горлянки!».

«Тьфу на твого лисого батька!» скрикнувъ Яківъ, — ажъ перехрестився. «Яке неподобне вигадує! Нехай воно на твоій голові окошитця!».... Та одъ неі скоріщъ у церкву.

А чортъ, перекинувшись горобцемъ, слуха, та зъ радости ажъ підскакує, та хвостикомъ вертить. Бачить дияволський синъ, що бісова баба гараздъ таки засмутила чоловіка: бо ввійшовъ у церкву и не перехрестився.

III

Съ церкви метнулась баба до Катерини. Полетівъ за нею й чортъ. «Побачимо», думає собі: «що дальшъ буде!».

Катерина, випровадивши свого чоловіка до церкви, пораетця біля печи, весела й щаслива, якъ пташечка, а пісня такъ и виливаетця изъ самого серця... Сказано — любить: щаслива, весела! И не схаменувалась небога, якъ лихо затуркотіло у віконце.

«Хто тамъ?» пита Катерина.

«Се я!» обізвалась баба. «Відчини!».

Ввійшла баба въ хату, збіднилась, хлипа. Мовчки сіла на лаві, и на добри-день не сказала.

«Чого се, бабусю, ви такі смутні?» пита Катерина.

«Серденько мое, дитинко моя люба?» каже баба, важко зітхнувши. «Не питай мене: не зь добрими вістями я до тебе прийшла... Лучче бь міні старої и не дожити до сії лютої бідоньки!... Не любить тебе твій Яківь! Причарувала ёго до себе злиі люде: одвернули ёго одь твого серця!».

«Оттаке вигай!» каже молодиця, засміявшись. «Та такої вірної дружини, якь мій Яківь, — нехай здоровь буде! — на всьому світі не знайти!».

«Охь, лишенько мое! такь и я думала, та не такь воно вийшло!... Слухай, серце! Позавчора приходила до мене удова Бистриха — щобь ій добра не було! — и просила зілля. «На що тобі?» питаю. Не хотіла спершу казати, а тамь и призналась: «Закохалась», каже: «у Якова, Катерининого чоловіка, — причарувати... Вінь дуже любить свою гладку жінку». — Я й не дала: сказала, що вь мене нема того зілля. Сьгодні оце иду до церкви, — зиркь! ажь твій Яківь ходить біля Бистришиної хати, якось чудно дивитця и голову понуривь. «Охь міні лишенько!» думаю: «Чого се вінь такий? щось не благополучно!». Скорішь у хату до Бистрихи; питаю. А вона усміхаєтця, та й каже: «Ажь у Петрикахь достала того зілля». — Якь ножемь мене вь серце штрикнула. Де бь то не достала? Тільки глянула я на бідолаху, заразь и пізнала, що вже ёму дадено! Не счулась, якь оце и до тебе прибігла... Охь міні лихо тяжкее! Пропала жь ти, моя горличко, на-віки пропала!».

И зновь заголосила на всю хату.

Слуха молодиця, и вже не смієтця: склепилися устонька й посиніли. Сама, якь крейда, на очахь тремтять слёзи, — вся труситця и хапаєтця за стіль, щобь не впасти.

«Бабусенько, ненечко моя!» заголосила Катерина, облившись гіркими. «Врятуй же мене, нещасливу! вирятуй мого бідного Якова! Якь вінь мене покине, то й світь покину, сама на себе руки наложу!».

«Вирятую, мое серденько, вирятую! Не дамь злій личині верховодити надь вами! Тільки, моя голубонько треба якь найшвидче одворожувати, поки ще твій Яківь не перепивь недопійла, — поки супротивникь не засівь ёму вь потилиці!... Чи нема вь тебе гострого ножа?».

Молодиця скоренько подала бабі ножа. Оть вона пошептала, пошахрувала надь нимь, та й каже:

«Візьми жь сьго ножа, и якь вернетця твій чоловікь, то поськаєшь ёму вь голові; а якь засне, то симь ножемь одріжешь у ёго прядку волосся и оддаси міні, — то я заразь розібью ті чари икь чортовій матері, и приверну твого Якова зновь до тебе!».

Катерина ажъ руки цілує у бісової відьми, та дякує.

А чортъ, сидючи на вікні, все чує, и весело бѣ то ёму, и страшно: «Не бісова баба!» думає. «Яка жѣ лукава та іхидна! Сѣ такою и нашому братові не безпечно!».

IV

Потюпала вража баба до-дому, тільки поглядує на свої дір'яві черевички, та думає, яка-то вона гарна буде вѣ червонихъ чоботяхъ!

А бідна молодиця, вѣ своїй хаті, місця собі не прибере, — и руки ламає, и гірко плаче: серце кровью обливаецця!

И Яківъ смутний повертаецця до-дому. Хочъ и не понявѣ бабі віри, однакѣ важко стало на душі, одъ одноі чутки, що вѣ ёго дружина невір'на. Понуро ввійшовъ у хату и зѣ підлоб'я гледить на жінку.

И Катерина не привітає ёго; не кинулась, якѣ завжде, ёму назустрічъ; стоїть, якѣ у землю вкопана.

«Що сталося зѣ моею жінкою?» думає Яківъ, пильно на неї дивлячись.

«Се не мій Яківъ!» думає молодиця. «Такимъ поглядомъ вінъ на мене ніколи не дививсь!».

Посідали, — одно до другого слова не промовить: у обохъ тяжко-важко на душі.

Далі Катерина й каже: «Якове! може бѣ я тобі поськала вѣ голові, поки страва упріє?».

Ажъ здригнувся Яківъ, почувши се, — ажъ груди ёму заложило!...

«Добре!»... ледві промовивъ сердешний, и подумавъ собі: «Мабуть, не брехала баба!».

Охъ, щось же не добромъ у сій щасливий хаті віщує! Янголи ховаютця за образи, а чортъ ввійшовъ у сіни и за клямку вже беретця.

Росчісує Катерина голову Якову и приглядуецця и прислухаецця, чи не заснувѣ він. А сердешному чоловікові не до спання: серце вѣ ёго на шматки розриваетця! Ажъ ось, здаецця їй, що вже вінъ заснувѣ. Отъ вона тихенько й вийма зѣ-підъ себе ножа, а Яківъ — хапъ її за руку!

«Жінко! ... Що се?...». И закипіло.

Янголі, заплющивши оченята, тікають сѣ хати; а чортъ ускочивъ у хату, заразъ собі и кубелечко звивъ у пічурі.

Не зовсімъ таки й збрехала вража баба: не жінка зарізала чоловіка, а чоловікѣ жінку!...

Лежить молодиця, якѣ скошена квіточка: сѣ пробитимъ серцемъ, вся підплила кровью, а безталанний чоловікѣ рве на собі волосся,

бьетця въ сиру землю!... Пропало любе життя на світі! Пропала й душа!...

Понісь чортъ вражій бабі чоботи, та вже теперъ и ёму страшно до неі підступити, — дарма, що чортъ! Отъ вінъ настромивъ на махові вила чоботи, та такъ їй и оддавъ, щобъ и не доторкнутись до гаспидської відьми.

Відсіля жъ то й вироілась приказка: Се, мовлявъ, така баба, що чортъ їй на маховихъ вилахъ чоботи оддававъ!...

Стороженко О. Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав / О. Стороженко. – Спб., 1862. – 3 с.

КУЛИШ П.

ЩИГАН

1862

ЩИГАНЪ

УРИВОКЪ ИЗЪ КАЗКИ

И. А. ВУЛИНА

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ЦИГАНЬ

Бувъ собі колысь якыйсь-то цыгань; та такый же то прегіркий п'яныця, що й не приведеды Господы! Чы е въ ёго яка копійчына, — такъ і несе її у шынкь; чы яка жупанына — вінъ і її туды жь пре!

А жінка зь дїтьмы, голы й босы, пропадають безъ хліба. Танцюють-танцюють халяндры, пішовши у Воронїж²³), — бо вони стоялы шатромъ біля Воронїжа, — такъ що жь бо? народъ не дуже заглядуецця на їхъ танці, бо вже вони нікому не въ дывовыжу.

А батько, я жь кажу, волочытця по шынкахъ, та пье, та гайнуе, та бьетця навкулачкы зь кымъ попало. Побьють ёму всю пыку, попідставляють окуляры, порозрывають на ёму одежу, спакостять ні на що чоловіка! Отъ тогдї вже вінъ і тягне до господы, та й лежыть підъ шатромъ, якъ той кабанъ у берлозі, поky ёму одлыгне тамъ трохи на серці.

Такый-то вдався собі навіженный цыгань!

Оттакъ разъ пізно ішовъ вінъ зь шынку додому. Чы йшовъ вінъ, чы рачкы лізь, сёго вамъ не скажу, бо вже давно смерклось; чуты тільки було, що дуже крєктавъ і спотыкавсь; далі впавъ, здыхнувъ разівъ зо-два, та й захріпъ на все поле.

На той часъ довелось йїхаты тымъ шляхомъ якомусь панові. Ажъ ось коні — хвуть на бікь! трохы воза ёму не перекрынули.

«Стій! Що тамъ таке?».

Роздывылысь, ажъ п'яный цыгань.

«Узять ёго зь собою!» каже панъ свому поганяйлові.

Узять такъ і взять, — сь панськымъ, кажуть, свого языка не рівняй: колы довгый, то прыкоротчають, колы короткий — вытягнуть.

Машталіръ злізь зь воза, розштовхавъ підъ боку цигана, та й підвівъ до воза.

«Куды оце то мене цупышь?» пытаецця у ёго цыгань.

«Лізь, кажуть тобі, на візь!».

«На візь? Ну, се ще не велька біда!» каже цыгань. Сівъ собі любенько коло пана, та й захріпъ зновъ на все поле.

Прокынувшысь на другый день, цыгань якъ глянувъ, такъ і зомлівъ!...

«Де оце а?... Куди де я забравсь?... Чы не въ шынку? Такъ ні жь бо: у шынку вікна не такі та й стольцівъ немає!.. Ну, не дай Боже, та хто застане мене у сіхъ будынкахъ! Адже жь на мыні й волосся не

23 Містечко Воронїж, Глуховського повіту, Чернігівської губерны.

зоставляють, — скажуть, що я прышовъ красты! Отъ же колы прышло на мою голову лыхо!».

Тількы що се сказавъ, ажъ ось дверы — рыпъ! і увійшовъ якыйсь сынекаптанникъ.

«Добродыю!» каже до ёго цыганъ: — «колы я зайшовъ сюды красты, або чого другого, — то отъ чорна земля, щобъ я іще почорнішавъ! Щобъ мыні і руки й ноги повсыхали! Щобъ я заразъ сказывся! Щобъ я світу Божого не побачывъ! — волы я знаю, де і що, і куды оце я зайшовъ!».

«Що се вы, пане?» каже добродій. «Чого се вы такъ божитесь?».

«Якый я панъ? Я не панъ, а цыганъ!».

«Господь зъ вами, пане! Що оце вамъ прыснылось? Чы вы жъ такы на цигана походылы?».

«Що за мара така?» думае цыганъ. «Чоловіче добрый!» каже: — «годі тобі глузуваты! Выведы тількы мене изъ сіхъ хать, такъ я твого й панства не хочу; та знайды мыні мій брыль та свытку».

«Та що бо оце вы мыні кажете, пане? Якъ бы я посмівъ надъ вамі глузуваты? Нате лышень одягайтесь, та ось прынесу вамъ чаю».

«Що за дыво?» думае цыганъ. «Справді вінъ до мене такъ говорыть, якъ до пана. Надіну вже, такъ і будь, сей жупанъ: що буде, то буде!».

Ажъ-ось несуть ёму чаю, — вінъ пье; дають люльку, — вінъ і люльку тягне; дають поросытыны, — ість вінъ і поросытыну. А потімъ зновъ чаю, а потімъ зновъ ковбасъ та поросытыны, такъ що ажъ живіть ёму обдуло!

На другый день, ще вінъ не прочынавсь, а тутъ ёму уже й несуть чаю, горілки, вареныківъ, ківбасъ, сала, — такъ що ёму уже і въ пельку не повтопылось!

Отъ цыганъ бачыть, що всі ёму кланяютця у поясъ, та знай вельчають паномъ, — переставъ боятысь і давай орудуваты по-своему: «Горілки! музыку!» гукнувъ вінъ на прыслужныківъ.

Заразъ вродылась і горілка й музыка.

Цыганъ дмухнувъ разомъ зъ-півкварты, покректавъ, закусывъ, та такъ повеселішавъ, що ажъ підскочывъ». А нуте горлыці!

Музыкы загулы, а цыганъ, такъ і пішовъ кружка по малёваному помосту.

«А що жъ вы не танцюете, вражі діты?» гукнувъ вінъ на людей. «Танцюйте! пийте! йїжте! — Я не жалую нічого!».

Отъ і народъ давай выступаты по одному та по двое, — і піднялы такый галасъ, якъ на весіллі!

А цыганъ же то выскакуе та выпіває навпереймы; крычыть, гогоче, частуе народъ і самъ пѣе, — такъ що й перестані ёму нема. Знай тільки погукуе:

«Гей, грай, колы граешъ,
Колы чорні бровы маешъ!».

Вже й вечіръ, а цыганъ гвалтуе, а цыганъ коіть лыху годину! Та вже якъ зовсімъ осмеркло, вінъ змігся, та і впавъ, якъ сніпъ, п'яный на помість.

Отъ тоді панъ звелівъ зовъ одвезты ёго; та й положыты на дорозі.

Такъ і зробылы.

Хропе цыганъ, неборакъ, на все поле, — ажъ вороння жахаецця на берегахъ! Вже й світъ, а вінъ спыть; вже люде й жать ідутъ, — а вінъ почывае, якъ після маківкы!

Отъ стали ёго будыты: «Вакуло! уставай! уставай!».

«Пійдіть вы собі къ дьяволу!» загукавъ до нихъ Вакула. «Чаю, бісовы діты!».

«Тю! нависвоголовый! Тю! га! дурный!».

І пішлы реготатысь та тюкаты на бідного Вакулу.

Цыганъ підвівся, і бачыть, що се вже щось не по-вчорашньому. «А де жъ музыкы?» спытавъ вінъ.

«Які музыкы?».

«Якъ які? Аже жъ я вамъ панъ!».

«Тю! наныженный! Що се тобі прыснлось?».

Куліш П. Цыган / П. Куліш. — Спб., 1862. — 7 с.

**СІЧОВІ ГОСТІ
ЧУПРИНА І ЧОРТОУС.**

**ОПОВІДАННЯ
ПАНЬКА КАЗЮКИ**

1862

№ 3

СІЧОВІ ГОСТІ

ЧУПРИНА и ЧОРТОУСЪ

ОПОВІДАННЯ

Панька Казюки.

Ціна 5 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

СИЧОВІ ГОСТІ ЧУПРИНА И ЧОРТОУСЬ

Эге, добродію! сыдымо оце мы зь вами на пасици — нигадки!.. Божа бджола гуде, кругомъ гречкы биліють... а колысь гулы кругъ мене не таки бджолы: козаки гулы, небожата, да ще не гетьманци, — сама сичова воля, добродію... Перейивъ я всякого хлиба: помагавъ и панамъ пануваты, помагавъ навпосли и гайдамакамъ-братчыкамъ. Ге! вже того не буде, що було, а було жъ воно на щось. Тымъ-то, ничего гриха таиты, признаюсь вамъ, добродію, якый я бувъ дурный колысь... на свою ридну браттню стававъ до бою! далеби!..

Родывсь я на Подоли, — то моя ридна Украина, а се вже мини на старисть чужа сторона ридною стала, — шибнула доля, куды схотила. Родывся жъ я въ державахъ князя Любомирського, колы чулы, пидь Полоннымъ. Старосвицьке мисто, добродію. Добувалы колысь його козаки и злылы всякый ступинь земли кровью жыдивською, — онъ яке мисто Полонне! Ну, родывшысь у пидданстви, мусывъ тымъ робомъ и ходыты. Взялы мене ще хлопцемъ малымъ до замку, до панивъ, звычылы мене до коней, до козацького обороту, а дали и въ надвирни козаки запысалы, бо зросту бувъ я хорошего, такихъ у надвирни корогвы й пидбиралы. Велычавсь я козацькою зброєю передь хлиборобамы, и думкы не було въ мене, противъ кого вона наготовлена... Не хутко мини очи одкрылысь, а все жъ, хвалыты Бога, одкрылысь. Нихто мене не вмовлявъ: оттакъ и такъ воно було, оттакъ воно есть; оттакъ буде; самъ я почувъ душею, що воно й якъ воно, и до чого воно... та не такъ-то хутко досягъ самого дна. Глыбоке дно й каламутне! Чую було ще зь малку — гайдамакы та гайдамакы, нибы сказаты — ледарь яка неvirна. Паны на ихъ якъ на вовкивъ полнують; селяне ихъ жахаються, а Жыдъ ажъ плуне, якъ почуе. То було й сердысья, якъ хто гайдамакою налае. Якый я гайдамака?.. А гайдамакы не съ кого й бралысь, якъ съ такихъ же панськихъ пидданныхъ. Ыншый не вгодыть шляхти на облави, чы на бенькети, чы на посылкахъ чого не второпае, — втикае одъ батогивъ. Ыншого не злюблять панськи похлибци, — одъ ныхъ утикае. А хто, то й такъ не схоче по наймахъ тынятысь, або въ панському двори довичнымъ грубнымъ пропадаты, — и сей надумавшысь дмухне на Сичь манивцямы.

А тамъ тилькы й пиджыдають Божого лита, щобъ завитаты въ гости до вельможного панства. Знаете, вся та Украина, почавшы одъ Днипра, ажъ геть пидь Збаражъ, пидь Замостя, все те було колысь козацьке. Купылы всю ту землю козаки въ Ляхивъ, не за гроши купылы, а, кажуть, заплатылы самою щырою кровью козацькою. А

Ляхы-то, мовлявъ, люде лукави — умовы не додержалы, соби изновъ усю Украину ажъ по саме Днипро загарбалы. Такъ козаки й кажуть: «Ну, колы жъ такъ, панове, то вже вы тутъ господарюйте зъ Жыдовою, а намъ у Сичъ платить чыншь».

Ото жъ було й ходять изъ Сичи козаки за чыншемъ. Отъ имъ саме такихъ було й треба, що вси входы й выходы по панськихъ державахъ знають, — знають уси стежки й маныци по Украини. Прыгріе весняне сонечко, шелесне молодымъ лыстямъ дерево, — ызнимуться роемъ небожата, въ кого одежа вже наскрызъ свитыться — пора миняты на саеты!.. Отъ збереться ихъ докупы десяткывъ, або и сотень скильки, выберуть соби ватажка, характерныка такого, що вже його хыба срибна куля визьме, — що козаки за нымъ и въ огонь, и въ воду... гайда на Вкрину!

У Гетьманщину вони не ходылы, бо тамъ паны свои, — хочъ и пооддавалы ынши чорту душу, да все жъ изъ жыдовою не браталыся. Ходять було колы не по надъ Днипромъ, то подъ надъ Богомъ-ричкою, да й до Случи добираються за сичовымъ чыншемъ своимъ. Де байракъ глухий та глыбокий, що тилькы звирь да птыця його знае, де хуторець або пасика стоить на одшыби, вони тамъ переднюють, а вночи якъ смыкнуть — вовкы вовкамы по полю рыщуть.

Польщею вся та Украина звалася, тымъ що Полякы нею орудувалы. И стояла та Польща, якъ горохъ пры дорози: линовый тилькы й не скубъ. Роздавъ король уси села своимъ панамъ: корыстуйтесь ными да й бережить же свое добре, щобъ мини вийськомъ про ту Украину не турбуватись. А въ короля и въ самого гуло въ кышени, бо тоди вיקъ бувъ такый на короливъ та на панивъ, що у всехъ кышени попродыралыся. Ну, паны жъ корыстуватыся зумилы, а щобъ до-ладу вийсько спорядыты, ту Украинську партыю... эге! то въ ихъ послидне було дило. Спысковыхъ було багато паненяты, що тилькы вельчалыся ротмыстрамы та поручныкамы, а до потреби не такъ-то було ихъ густо пры полкахъ. Гасалы вони по панськихъ дворахъ, до панночокъ зальщялыся або зъ собакамы наввыпередкы бигалы. Одбувалы Татаръ або сичовыхъ гостей самы надвирни панськи корогвы — зъ нашего жъ такы брата, зъ пидданства.

Ото жъ, було, якъ найидуть Сичови гости, то похазяйствують у панивъ та въ Жыдивъ, якъ у себе въ господи, навьючатъ усякымъ добромъ батовню коней, та й гайда назадъ! Покажуться и слызнуть такъ живо, якъ нибы вви сны прыснылось; тилькы й знаку, що въ Ляхивъ та въ Жыдивъ скрыни порожни, та ще хыба що въ ыншого души въ тили немає. Оттаки-то булы!

Ридко, ридко колы вдавалось жовнирству застукаты ихъ саме на хазяйстви, хиба зрадою. А то було прыбжыть корогва гусарыи чы рейтаръ, на чутку, що гайдамакы деруть, та поличыть тилькы слиды одъ пидкивъ на шляху, та съ тымъ и вернетъся. Та вже було якъ и застукають, то й имъ, сердешнымъ, добре було достанеться. Довелось и мини буты разивъ зо два у тій справи, бо я — соби на лыхо — служывъ у надвирныхъ, помагавъ панамъ пануваты. Ото жъ разъ стоялы мы цилою корогвою въ Полонному замку; князя Любомырського замокъ бувъ. Жылы тоди паны Любомырськи якъ короли, дарма що Хмельныцькый ихъ бувъ трохы пополохавъ и ворота къ чортовій матери вынисъ, якъ торохнувъ изъ гарматы-Сыроты. Ото жъ мы тамъ и вартуемо незнатъ-чого, а бильшь для панської пыхы. Ажъ ось одного дня, тилькы що взялысь за ложки, летыть гинець. Кинь пидъ нымъ ажъ хытаеться, низдри роздуло, якъ рижокъ. Заразъ його, такъ якъ бувъ у грязи и въ пылу, передъ князя.

— «Що таке?».

— «Гайдамакы на Подолю. Просыть лементаръ Подольскый посылку, бо сами ничего не вдіють».

— «А багацько жъ ихъ?».

— «Сто-кильканадцять коминныка».

— «Добре, завтра самъ зъ вийськомъ рушу».

Заразъ йому другого коня и выправылы назадъ.

Заворушывся увесь замокъ: самопалы перечыщають, кульбакы споряджають, уюкы, патронташи пакують. На-завтра, скоро свить, заграно въ трубы, рушылы зъ замку. Пихоту и гарматы везлы пидводамы. Третього дня сталы коло Ялтушкывъ: тамъ гайдамакы обсиклысь у гаю. Ото сталы лавамы. Панъ лементаръ прыйихавъ, подывывсь.

— «Ну, теперь оддыхайте та будьте готови на ничъ. Треба добре пылнуваты, ато выскочять зъ рукъ, якъ мыло въ воду».

Ото одпочывшы, якъ наставъ вечиръ, пылнуемо мы. Кругомъ гаю поставлено мужыкывъ килька тысячъ изъ ципамы, а де-котри и зъ рушныцямы, а за нымы, одступывшы ступнивъ сто, чы й бильшь, стало вийсько: те, що прыйшло зъ самымъ лементаремъ, своимъ чередомъ, а наше своимъ чередомъ; а було всихъ тысячъ зо дви: и гусаре, и панцерныкы, и пихота, — чого тамъ не було! И вси на ту жменю тыхъ гольтяпакъ!

Сыдымо, огныща скризъ розиклалы, балакаемо де що стыха, бо заказано було одъ старшынъ, щобъ Боже бороны якого гвалту, а щобъ добре чувалы. Я ще тоди бувъ молодой, не знавъ ще, що то за гайдамакы, то дывно мини стало, що таке вийсько на нихъ зибрано.

Отъ и пытаю у одного старого гусарына, що вже йому усы росли-рослы та ажъ за уха закрутылысь:

— «Що оце, дядьку» кажу, «за дыво таке си гайдамакы, що ось на ныхъ уси корогвы стляглысь?».

— «Еге» каже, «а ты, хлопку, ще не знаешъ, що то за звирякы? Колы бь у кожного зь насъ було по десять рукъ, то ще на ихъ мало, бо ти галганы обороняються мовъ скажени. Знають, що вже имь помылування не буде, то кыдаються на людей, якъ ыроды, и часомъ пробьются кризь цилый повкъ; не то втечуть самы, та й здобычъ умчатъ. Ось завтра побачышь, яки воны повбирани. Се въ насъ такъ спорядылысь, бо зь Сичы попрыходылы въ одныхъ лойовыхъ сорочкахъ та въ телячыхъ шароварахъ».

— «А який же» кажу, «ватажко теперъ имы доводить?».

Каже: «Иванъ Чупрына. Пятнадцать разивъ уже выходить винь на здобычъ, разивъ скилькы пробывався кризь нашихъ жовниривъ; та вже теперъ, здається, дамо мы йому перцю».

Отакъ минула й ничь. Стало на зорю займатись. Колы жь по той бикъ лису, де стояла пихота, самопалы — пукъ! пукъ! — перше зридка, а дали разъ по разъ. А тутъ зь гарматы — гу! — пишла грюкотня по лису. Дерево трищыть та падае. Крикъ, гамь! Гарматы ревуть, а гуна по ранній роси такъ и розлягается. Наши заразь на коней, а селяне, злякавшысь, навтикача. А мы тилькы що рушылы ихъ перейматы, ажъ тутъ изь лису душъ сорокъ гайдамакъ, вси въ кармазыни та въ блаватасахъ, таки гетьманы выскочылы, що ажъ очыма на ихъ не зглянешъ; и коней за собою навьюченыхъ зь двадцатеро ведутъ. Выскочылы та якъ ударять изразу на чотыры корогвы Волоськи, що стоялы спереду, такъ ихъ и розидралы на-двое. И отъ, якъ бачышь часомъ, лыскавка зь грому впаде на дуба або на густу та стару сосну та якъ розчахне ии одъ горы до нызу, то одно гилля на сей бикъ, а друге на той бикъ важко впаде и затрищыть: отакъ ти гайдамакы розвалылы вельку купу Волохивъ, а сами, якъ весною огонь по сухыхъ очеретахъ, такъ и понеслысь по полю, ажъ поле закрасылы. А Волохы якъ сунулысь на компутовыхъ, а тутъ ще й селяне побиглы, куды хто трапывъ, то все такъ змишалось, якъ каша, що вже чортъ бы й знайшовъ свою лаву: вертысся кругомъ, якъ коза у череди, та й годи! Описля вже де котри опамяталысь и побиглы за нымы, та въ пустой слидъ, — хочъ тупыцею. Гайдамакы вже за селомъ, а село за нымы до неба палае...

А тымъ, що булы на другимъ кинци лису, выпала ынша доля. Ще, кажутъ, звечора ватажко, Иванъ Чупрына, гріючысь коло багаття, постеригъ, що вся нужда зь сорочки зибралась йому до комира, та й

каже: «Оттеперь же, панове, буде намъ лыхо зъ вражымы Ляхамы: бачыте, якъ уся нужда зибралась мени до комира!» То вже гайдамакы, почувшы сее, повисылы носы и запысалы соби пропало. Тилькы жъ Запорожець не такъ пропадае, якъ простый чоловикъ. У нихъ вовча натура: уміе добре шарпаты, уміе жъ и вмерты, не скиглячы дармо.

Отаманъ и каже: «Роздилимось же, панове, на тры батовы, то кому небудь и поможе Господь выскочыты зъ западни, а вкупи — вси пропадемо. Чекайте», каже, «мого гасла съ пистоля. А якъ почуете гасло, заразь два разы зъ янчарокъ на Ляхивъ грюкните, та й зъ Богомъ напроломъ!».

Отъ, якъ стало займатись на зорю, винъ и полизы рачкы на край лису, щобъ подывытысь, що Ляхы роблять. А за нымъ порачкувало зъ десятокъ молодьцивъ. И зачепысь одынъ, лизучы, рушныцею за гилячку. Рушныця бехъ! а на фальшыве гасло по лису торохъ! трахъ! — пишла гуркотня. Пихота наша заразь до лису та зъ самопаливъ и затопыла. Чупрына лигъ, кажутъ, отъ первой кули, а гайдамакы ще не встыгли впасты на коней и потрапыть до ладу, а тутъ ще й ватажка немае. Збылысь воны зовсимъ съ пантельку. Отъ же жваво неборака боронылысь: убылы пидполковныка ляцького, скилькось офыцеривъ и зъ сотню лейтаръ. Та й имъ же добре було: разъ те, що грюкова кругомъ, а тутъ зъ гармать що ревнуть, то дерево пополамъ або и усе въ скипки розскочытыся и пада на нихъ. Жарко було дуже сиромахамъ. Выбыто ихъ мало не всихъ, а решту пораненыхъ и постриляныхъ забрато у полонъ. Найшлы самого Чупрыну мертвого. Здоровый та шырокоплечый такой! Лежыть вывернувшысь, якъ быкъ, що довго рыкавъ пидъ ризныцькою довбнею та завдававъ усимъ страху, а дали-таки, хочъ якый дужый, упавъ сердешный и землю глыбоко вдавывъ, лежыть якъ гора, и на мертвого ще страшно дывытысь. Отакъ же й той Чупрына, великий та страшный, лежавъ у пышныхъ кармазынахъ рядомъ изъ старымъ дубомъ, що звалено гарматою; а бронь пры йому, и на кони збруя така, що незчислени грошы коштуе: срибро та золото, а работа, работа жъ така, що ажъ очи бере! На обохъ рукахъ у його дорогыхъ перстенивъ, по кышыняхъ золотыхъ дзыгаркивъ скильки, а грошей, то и зличыты не можна. Та и на всихъ гайдамакахъ, и коло самыхъ, и коло коней, знайдено срибла, золота и всякихъ дорогыхъ суконъ на велики тысячи. Усе те подылылы мижъ себе жовниры и лейстрови козаки. Доставсь и мини ригъ зъ порохомъ у срибній оправы, та ладивныця пидъ срибною бляхою. Та все те, якъ прыйшло, такъ и пишло: пропало въ Уманську руину.

Ото, подилывшы здобычъ, пораненыхъ одислалы у Камянець на страту, а мертвыхъ закопалы у Ялтушевському такы лиси, надъ шляхомъ, и могылу надъ ными насыпалы високу.

Ото була перва моя справа зъ гайдакамы. А знову рокивъ черезъ два пишла по Вкраини поголоска, що зза Сынюхы ричкы вийшла добра купа гайдамакъ зъ ватажкомъ Чортовусомъ, та пройшла ажъ на Подилля, награбувала срибла, злота и всякого добра, скильки уюкови кони знесуть, и повертае назадъ лисамы та байракамы. Тилькы ништо не знавъ, де саме вони теперъ и въ якому мисци выткнуться на степы зъ лису. Тривога зробылась усюды така, що Боже твоя воля! Не було ыншой розмовы, якъ про гайдамакъ. Оце сьогонда почуешъ, що тамъ и тамъ спалылы пана съ панією и зъ диткамы, а завтра — що напалы на кляшторъ и всихъ ченцивъ кательщкыхъ виризалы. Той каже, що бачывъ людей якыхсь чудныхъ, а той, що въ однимъ шынку наткнувсь на самого Чортоуса: сыдыть за столомъ въ червонимъ жупани, руки по локоть засукани, по кармазыновыхъ рукавахъ чорна кровь жыдивська стикае: кружае видромъ горилку и никого не боиться, бо вміе такъ зробыты, що оце е, а схоче, то й нема. Що день, то все страшнійши чуткы: сьогонда оце скажуть, що въ його тры сотни молодцивъ, а завтра — тры тысячи. По дорогахъ знай товчеться Жыдова, зъ усимъ збижжямъ утикають до замочкивъ, то до мистечокъ. Выславъ князь Любомырський съ Полонного двоухъ чы трьохъ Жыдивъ на розвидкы, обещавъ вельку плату; та Жыдова такъ побоялась гайдамацкыхъ лапъ, що повертилась трохы поза мистечкомъ, та й вернулася ни съ чымъ. Тоди прызывае князь мене, та Ласуна, та Гладкого, та ще Лободу.

— «А що», каже, «козаки! Чы послужыте вы мини по вири й по правди?».

— «Послужымо», кажем, «мылостывый князю и батьку».

— «Отъ же», каже, «вамъ по десять червинцивъ на дорогу. Йидьте та привезите мини певну звистку: де гайдамакы и скильки ихъ».

Взялы мы, вклонылысь и пойихалы уси четверо ризнымы шляхамы. Довго бывся я по пуцахъ та бездорижжяхъ, ажъ помы прибывсь до одного хутора. Лисъ навкругы густый такый, що тилькы небо та землю выдно, а хатынка стоить однимъ-одна и на бикъ уже похылылась и въ землю вросла, а солома на ій уся одъ моху та одъ бурьяну ажъ зазеленила. Ни дороги, ни стежки до тії хаткы нема; тилькы поузь самый прычилокъ тече невелычкый ривчакъ. Думаю соби: видно жъ, тутъ нема никого. Колы дывлюсь, ажъ у пиддашши за хатою сыдыть дидъ, сывый-сывый. Бровы йому понавысалы ажъ на

очи, а борода до пояса. Сыдыть и струже стругомъ держално на ратыще, а билия його пидь повиткою стоить зь десятокъ ратовыщъ зовсимъ готовыхъ. Отъ я, злизшы съ коня, прыйшовъ до його, а винь мене й не бачыть, що я йду: струже соби та бурчыть щось. Я прыйшовъ такы-блызенько, та й ставъ: послухаю, що винь бурчыть. Колы чую, ажъ то винь писню старосьвицьку хоче спиваты, та вже голосъ йому дрыжыть и не выведе, тилькы муркоче:

Перебыйнисъ просыть немного:

Симь-сотъ козакивъ зь собою.

Рубае мечемъ головы съ плечей,

А решту топыть водою

«Ой пыйте, Ляхы, воды калюжи,

Воды калюжи болотяныи,

А що пывалы по тій Вкраини

Меды та вына сытныи».

—«Здоровъ, дидусю!».

—«Здоров», каже, «здоровъ, сынку!».

Та й не дывыться-такы на мене. Я думаю соби, якъ бы зь нымъ заговорыты, та й мовчу. А винь тоди пиднявъ свои важки били бровы, та глядь на мене.

—«Э!» каже: «а ты що за чоловикъ?».

—«Отакъ,» кажу, «якъ бачь: чоловикъ хрещеный, волочусь по свиту та доли шукаю».

—«А чы наша вира?».

—«Наша», кажу.

—«Чого жь тоби, сынку, треба?».

—«Треба», кажу, «мини напередъ усього попойисты».

—«Правда», каже, «сынку, правда. Попереду нагодуй чоловика, а тоди вже роспытуй».

Заразь пишовъ, несе мини хлиба, сала, меду, бо й пасичка въ його е тутъ невеличка загороджена. Попойившы, и кажу йому, що хотилы нибы мене Ляхы повисыты за те, що я згубывъ панськый дзыгарокъ, а я втикъ та хочу прыстать у гайдамакы, тилькы горе мое, що не знаю, де ихъ знайти. Винь тоди мини й каже: «Добре, сынку, йидь же отуды й туды, мимо такого й такого дуба, то тамъ ихъ и знайдешь на урочыщи Обозовыщи». А самъ зновъ сивъ, та й почавъ стругаты ратыще.

Пойихавъ я, ажъ такъ: у яру попидь густымы дубамы кони ходять и де-не-де жупаны червонюють. Прыихавъ я блыжче, ажъ стоить пидь дубомъ козакъ зь ратыщемъ на варти. Я заразь по

запорозький: «пугу!» А винь мини: «пугу! пугу!» А я знову: «козакъ зь Лугу!».

– «А де той козакъ зь Лугу?» крикнувъ хтось товсто изь лису. «А йидь лышень сюды!».

Я йиду. Дывлюсь, ажь супротывь мене йиде здоровенный Запорожець зь усыма, що я ще й зьроду не бачывь, чорни, чорни та довги та розкишни таки, що ажь вылыскуються. Жупань на йому шовковый червоний, ажь свитыться, якъ огонь; шапка червона, похылыста; поясъ золотый; за поясомъ pistols; пры боку шабля; кульбаки и стремяна — все те въ щыримь золоти, ажь горыть. А кинь пидь нымь пречудовнои вроды: билый, якъ лебидь, такъ и одбывае одь зеленого лису й травы; ты бь сказавь, що й земли не доторкається. Знявъ я шапку, та й поклонывсь ажь до киньской грывы; забувь, що то й гайдамака; такъ бы, здається, взявъ та й пидославсь йому пидь ноги: стою передь нымь, якъ передь гетьманомь.

– «А що», каже, «брате? Чы наша вира?».

– «Наша», кажу, «вельможный пане».

– «А ну, перехрестысь».

Перехрестывсь я, окаянный. Потерло мене трохы, чесна козацька кровь у мене обизвалась, а проте перехрестывсь.

– «Ну, йидь же», каже, «соби до куриня».

Прийихавь я, ажь той куринь весь обсыпанный валомь. Впущено мене черезь ривь у ворота. Якъ уйихавь я та гляну, то въ мене и въ очахь зарябило. Повно козакывь, та все жь то повбырани такъ, що й не розказаты: кармазынь коло кармазына, срибло коло срибла, золото коло золота. Такъ якъ оть часомъ зимою зайдешь у вынныцю та прысядешь коло печи погритысь та подывысся, що тамъ у тій печи робыться того жару: и червоне, и жовте, и сыне, горыть, ходыть, мыгыть и мрїе, ажь нибы ворушыться все; такъ у тимь табори ходылы одынь поузь одного гайдамакы: той у червоному, той у жовтому, той у блакитному, а золото на ихъ якъ огонь сяе, що й очыма не зглянешь. Насылу я трохы освійчывсь, що вже не такъ дыко мини мижь нымы стало. Поставывь я свого коня до ясель. Нихто мене не пытае, що я за чоловикъ. Вештаюсь я помижь нымы, якъ дома. Дывлюсь, ажь Ласунь уже туть: ходыть, заклавшы руки за поясъ, тилькы выльотамы помахуе; зь старшымы вже запанибрата, мене буцимь и не бачыть: тилькы погладывъ уса та бровою моргнувъ, подывывшысь на мене зьубоча. А мене зносять таки думкы: «Выкажу имь Ласуна! Признаюсь, хто я такый! Зостанусь мижь Запорозцямы!» Такъ товаришь же Ласунь: якъ товариша зрадыты? А про те въ мене

й думка не зворухнулася, що й се жь наши браття?.. Тоди ще я такъ не змигъ рахуваты, — щиро послуживъ шляхти. А воны жь то, горопахы, мини радіють, якъ ридного брата витають; дорога одежа въ ихъ купамы, — надивай яку хочъ одежу. Звисно, страшный судъ настае; Богъ знае, кому жыты, а кому вмираты, то нехай кажуть, козакъ хочъ передъ смертю покрасується, якъ у городи рожа, а вынесе Богъ изъ огню въ дорогыхъ саетахъ — нехай користується на здоровья.

На другый день прыйизжае й Лобода зъ Гладкымъ. Попрыбыралысь селянамы и привелы нибы-то коней продаваты. Ласунъ самъ и торгувавъ у ихъ, и могорычъ изъ нымы пивъ, та нышкомъ и сказавъ, що Чортоусъ жде, покы постягаються його чаты, бо теперъ ще тилькы дви чаты зійшлося, а ще дви злучаться зъ нымъ у Мазепыній Могыли, що завтра мы туды рушымо, то щобъ князь бувъ готовый и державъ ногу въ стременахъ, а зъ насъ або Ласунъ, або я дамо дропака та князеви й дорогу покажемо. Выправылы тыхъ коноводивъ, а самы другого дня пишылы у Мазепыну Могылу. А та Мазепына Могыла та есть-то остривъ, увесь у бору, а кругомъ таке грузьке багно, що ни чоловикъ, ни кинь, ни собака не перебрее; а на той остривъ черезъ багно высыпано тры гребли. Незабаромъ надійшла ще одна чата зъ велькою здобыччю. Отъ, якъ зробывсь пидъ той часъ галась и крутанына въ табори, то я улучывъ щаслыву годыну, та на коня, та драла. Прыбигъ у Полонне пидъ замокъ, пидъ Кыевську браму, стукнувъ, — не пускають мене, бо не пизналы: жупанъ на мени перловый, гудзыкы рубынови, поясъ лытый, шапка соболева, — та насылу вже впусылы. Заразь мене до князя. «Такъ и такъ, мылостывый князю, ще тилькы одніи чаты дочекаються та й рушать пидъ Костянтывивъ, бо чуються на сылахъ. Треба поспишаты, щобъ не выпустыты ихъ зъ того острова».

Заразь усе вйсько на коней, а пихота на пидводы; забралы гарматы й порохы, пойихалы. А я конемъ попереду, дорогу показую. Було то полювання на страшного звира, що й очи й уха и чуття добре мае, а ще луччи — лапы. Заказано пидъ велькою карою, щобъ нихто не гомонивъ и люльки не курывъ. Звернулы зъ шляху; потяглысь лисомъ мовчкы, тихо; тилько колы-не-колы колесо гарматне чы возове стукне, найихавшы на коринь, або трисне суха гыляка. Ышылы день и ничъ зъ малымъ одпочывкомъ, а дали влизлы у таку гущыну, у таки нетры, вертепы та выбои, що ледви-ледви вытягалы возы та гарматы зъ того ковтуна. А тутъ ничъ темна така, що тилькы навмання вгадуешъ дорогу. Дали такы, дякуваты богу, выйшылы безъ прыгоды зъ тии багнюкы и выбралысь у ридкый бирь. Я злизъ зъ коня

та зь радощивъ ажъ землю поцилувавъ. Про Запорожцивъ уже и байдуже. Сказано, молодой, хысткый — никому було покрепыты... Ото жь скоро вже дійшли и до того пасишныка, що ратыща струже. Обскочылы його кругомъ и взялы въ свои руки. А винъ тилькы подывывсь, пиднявшы вгору бровы, та сказавъ: «Отъ же вражи Ляхы, такы, пронюхалы!» а потимъ зновъ насупывсь та й байдуже; знае вже, що колы не сьогодни, такъ завтра смерть. Та такой же старый та сывый бувъ той пасишныкъ, що ниhto його не бывъ и не лаявъ. Посадылы його на визь, ще й сина пидмостилы, — та й поихалы до Мазепыной Могылы.

Переночувавшы въ невелычкимъ сильци, вранци позганялы селянь зь околыць зь раламы та зь сокырамы. Було ихъ душъ, мабуть, сь тысячу. Рушылы дальшь, и вночи прыйшлы до якогось урочыща. Тамъ, выдно, колысь була таборщына, бо лису некильки гоней вырубано и позаставалысь ровы й валы. Усовитувавъ тутъ одынь козакъ перегодыты, ажъ покы на неби зайдуть Козары. А небо було чысте якъ хустка и скризь зорямы заыскрене. Та князь боявсь, щобъ гайдамакы тымъ часомъ не довидалысь.

– «Не бийтесь», каже, «ниhto сюды не прыйде, бо кажуть, що се мисце закляте: тутъ, кажуть, по ночахъ видьмы та упыри выгравають свои штукы; сь того-то воно й зветься: Куцого Чорта Слобода.

Отъ, якъ переждали годынь зо тры, то почалы, зныкаты зь неба зори, а на неби червони плямы одъ огнищъ, що горилы въ гайдамацькому табори. Рушылы мы тыхо и, прыйшовшы до самыхъ гребель, порозставлялы передъ кожною греблею по шесты гармать и ровы передъ гарматамы повыкопувалы, а округы гармать пихота стала. Селянь зь сокырамы розставлено кругомъ попидь соснамы, и скоро гукнуть по разу гарматы, заразь щобъ рубалы сосны. А решту пихоты порозставлялы зь рушныцямы понадъ багномъ, щобъ стреляты, якъ що хто выткнеться зь лису. Почало вже сириты. Сердешни гулякы сплять соби, и не сныться имъ, що вже ихъ піймано въ матню.

Ажъ ось заразь изъ самой бильшой гребли шистъ гармать торохъ! а зь другои увъ одвить — гу-у! а зь третьои зновъ — гу-у! Затрищалы и загулы по лису сосны: а тутъ вразъ застукало тысяча сокыръ объ дерево. Ой не весело жь було сичовымъ молодцямъ прокыдатысь пидъ такой гукъ и трескитъ! Утыхлы гарматы, давшы по два разы огню; пересталы й сокыры. Я взявъ морську трубу и закрычавъ: «Здавайтесь на ласку паньску, бо обгорнути кругомъ».

Жодного одвиту. Тыхо; тилькы дымъ курыть понадъ багнамы, пидіймаючысь угору. Ажъ ось на гребли затупотилы кони, и крикъ:

«Гоны, ловы! Пстой, Кырыло!» и поки пихота выпалыла, якъ ось летыть бисомъ щось на кони и просто промижъ гарматы. Тоди тилькы пизналы Ласуна. Погоня гайдамацька завернулася, бо жарко повіяла пихота зъ самопаливъ; чоловикъ зъ десятокъ покотылося съ кульбакъ.

Отъ и день розвыднывся. Окрыкнувъ я ихъ трычи, щобъ здавалысь. Ажъ за третимъ разомъ гукнули зъ лису, добре частуючы й насъ и нашихъ батькивъ. Зновъ загуркотили гарматы, затрищавъ лись, застукалы сокыры. Годынь за тры поробылы кругомъ багна засики, а соснамы завалылы кругомъ гайдамацькый табуръ и самыхъ надушылы гыбель. Пробувалы сердегы одстрилюватысь, повылазывшы на сосны, а наша пихота соби брала ихъ на цель. Та багно було дуже шыроке, то небагато воны намъ шкодылы.

Оттакъ и день цилый мынувъ. Стукъ та гримъ та курява понадъ лисомъ. А якъ стемнило, усовитувавъ Ласунъ поробыты тайно на гребляхъ завалы зъ гилякъ, пенькивъ, каминня й хворосту, щобъ кинно черезъ ныхъ не можна було перебратысь, бо запевне знавъ, що гайдамакы пидуть напроломъ. Здався намъ на добро його совить, бо справди Чортоусъ, роздилывшы свою ватагу на тры купы, здумавъ ударыты разомъ трьома греблями и прочыстыты соби дорогу.

Чатувалы мы всю ничъ пидъ оружжямъ, прыслухалысь до всякого шелесту. Якъ ось опивночи затупотили кони, перше глухо, а дали все чутнійшь, якъ стали пидходить до гребли, а нарешти загула гребля одъ копытъ, а гайдамакы загукалы: «Нуте, братця: або добуты, або дома не буты!» — и прыпустылы навзагоды. Дано имъ зблыжытысь, щобъ стягнуть усихъ на греблю, а потимъ гу! — заревлы гарматы. Отоди вже зробылося справжне пекло. Що хвылына, то й гукнуть гарматы, не съ того, то съ того боку. А поранени крычать, кони ыржуть та бьются помижъ понавалюванымъ гиллямъ, дерево скрызъ трищыть та падае, а по бору луна такъ и розлягається. А ничъ же то темна-темна! Тилькы разъ-по-разъ сяе красный огонь зъ гармать: сяйне, окаже кругомъ людей, коней, блыскучу збрую и рудый дымъ хмарамаы зверху, та зновъ и погасне, тилькы реве та стогне кругомъ у темряви. Правдыве було пекло. Цилу ничъ стріялы пушкари, мовъ завязавшы очи; тилькы чулы, що на гребли ворочається все и кыпыть, якъ у казани. А якъ розвыднило, тоди тилькы побачылы, яке лыхо сталось гайдамакамъ. Думалы пробытысь, сиромахы, черезъ греблю, та позабывавшысь у завалы, пропалы тамъ, якъ бджолы въ бочци пидъ пасичною довбешкою... Якъ бджолы карабкаються, тонуть и вязнуть у густій патоци, якъ выверне пасишныкъ бочку важкы та повни забоцни; такъ воны, сердегы, вязлы помижъ гиллямъ и тонулы въ багнахъ. Лежало ихъ багато. Ажъ жаль було дывытысь! народъ усе здоровый та

роскишний, и кони добри; та все жъ то те пороздыране картечамаы и покрывавлене. Лежать, бедахы, повывертавшысь, густо, якъ снопы на хорошій ныви. Якъ молотныкы, вставшы зрання, стануть у два ряды на довгому току и бѣють дубовымы ципамаы снипъ за снопомъ, ажъ покы розлетыться увесь соломою, такъ и ихъ порозбывано картечамаы, пороздырано чауннымы кулямаы на шматкы и перемишано зъ потрощенымы гилякамаы и колоддямъ. На велькій гребли, у завали, знайшлы й самого Чортоуса на колоди. Навзнакъ лежавъ сердешный головою на колоди, розкыдавшы крыжемъ руки, а вусы, мовъ дви чорни гадыны, розтяглысь по колоди, у крови вси та й позасыхалы. Картеча вдарыла сиромаху саме въ груди и выскочыла въ спыну, розпоровшы пышный кармазынь. Кровъ изъ раны потекла и по всьому жупанови, и по золотому поясу, залыла и дорогого билого коня, що лежавъ пидъ нымъ убытый. Шаблю пры Чортовусови и оружжя знайшлы пречудовне, та ба: ниhto не схотивъ його носыты, бо Чортовусъ бувъ, кажуть, чаривныкъ и все те наговорене чарамаы. Одынъ князь Любомырскый не боявсь ниякыхъ чаръ и взявъ соби ту шаблю и зброю. Пораненыхъ душъ трыдцять забралы и повезлы до Попонного на страту, здобычъ подилылы помижъ вийськомъ, а трупы четвертувалы и розставлялы на паляхъ по селахъ и шляхахъ. Тилькы зъ того люде ще бильшь набыралы соби гайдамацького духу: якъ покажуться, було, де сичови гости, — воны ихъ крыють по пасикахъ, дають имъ осторогу, а кому нема жыття одъ економивъ та дозорцивъ панськыхъ, ти й сами зъ гайдамакамаы панськи будынкы руйнувалы. Тилькы мы, надвирни, було, за панськымъ прыводомъ, ходымо на гайдамакъ. Здавалось: куды, яке добро чынымо, а мы тилькы помагалы загнуждуваты нашихъ бративъ.

*Січові гості Чуприна і Чортоус.
Оповідання Панька Казюки. – Спб., 1862.*

ЗАБОЦЕНЬ П.

ГОРЦОВИТА ПАРА

1862

ГОРДОВИТА ПАРА

ОПОВІДАННЯ

Петра Забоця.

Ціна 3 коп. ср.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ГОРДОВИТА ПАРА

I

Снігомъ віконечко наше забило... Завірюха... Якъ-то нашимъ теперъ середъ шляху? Ростіть скорійшъ, хлопята, на підтримку татусеві. И матери нема щось довго зъ річки. Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти въ теплому запічку за старими головами.. А якъ я осталась на світі малою сиротиною — всякої нужди дознала. Яка-то, Боже мій, давня давнина, а коротенький часъ дівоцький наче міні вчора змигнувъ!... Теперъ, що ні почую, забуваю, а крізь ті молодощі дивлюсь у давнину, наче крізь воду прозору. Такъ, якъ оце ви обсіли мою куделю, — щобъ були здоровенькі, — такъ було й я зімою граюсь ляльками при своїй бабусі... Дай їй, Господи, всі митарства пройти, та й не зупинитись!

Древня була моя бабуся покійничка, — ще-то съ тіхъ старосвітськихъ людей, що Шведчину и всякі невпокоі козацькі своїми очима бачили. Тоді, діточки, на Україні велось не по-нашому. Що страшно, то страшно було слухати, а серце линуло голубомъ у ту старовину неапокійну. Козаки були козаками, дітоньки, — одно слово: скрізь пахло волею; земля була розкішна; риби въ воді, звіря въ гаяхъ — аби охота ловити; и трави були буйнійші; здаеця, й сонце сияло краще на святому небові, — далебі, дітки! Тимъ-то й бабуся покійничка було каже: «Не стає, не стає, моя дитино, такихъ дівчатъ и козаківъ по Україні, якъ за мого були дівування».

II

Найчастійшъ було споминає про Маруся Ковбанівну, що такої краси, каже, и світъ наставъ — не бувало. Я, каже, була ще підліткомъ, то міні її коло церкви показували зъ-далеку. До неї й приступити, каже, було страшно: така величня. Кунтушъ на їй — самі златоглави: коралі на їй усі въ дукачахъ. Давнєго була роду казацького Маруся Ковбанівна, — то ніхто не вберетця краще її міжъ люде. И козаки-молодики її жахались — не то що. Очима поводить — наче душу съ тебе виймає: все бъ їй розказавъ, не потаївъ би й гріха передъ нею. Владичня, справді, каже, владичня була краса въ Ковбанівни.

Батько її Ковбаня отаманувавъ у Січи и все море сплававъ, поринаючи на дно за дорогими такими дукатами й коралями, — такъ-то люде було славлять. Ато ще було кажуть, що вінъ по той бікъ Дніпра у Польщі якимись козаками орудувавъ, та й у нашу сторону якось прибився. Неприступний бувъ чоловікъ старий Ковбаня, — и

жінка одь ёго нічого не довідалась, хто вінъ, и звідкиля вінъ, и якъ вінъ.

III

Така жъ и дочка въ ёго викохалась. Старий спочивъ уже на цвинтарі, молодою дівчиною покинувъ свою Марусю. Молоде жъ було, а горде й потайне — крий Боже! було й на улицю міжъ дівчатъ не вийде, тільки хіба коло криниці, якъ зустріне котру, трошки постоїть, словомъ ласковимъ перекинетця. И въ будень було дукачі носить; стане противъ сонця — королівна, та й годі! вже й дівчата було кажуть, що въ неї й вода зъ відеръ наче срібло ллетця. А козаки жъ тоді були не нашихъ парубківъ — воєвники, хоробрі молодці, а боялися до неї залицятись.

Така була та Маруся Ковбанівна. Скине окомъ — наче до тебе заговорить, а заговорить — наче заграє. Який би то и козакъ бувъ, щобъ до неї зъ жартами, сь прикладками! Такого не було й на всій Гетьманщині, здавалосьь.

Оттакъ було розказує міні бабуся. Якъ-ось, каже, пішла чутка поміжъ дівчатами, що любитця Маруся сь Прохоромъ Осауленкомъ, та й любитця певне: и въ вишневімъ садку їхъ бачили проти місяця, и старосвітську скіндячку Марусину пізнали въ Прохора въ ковнірі. Любитця.

А Прохоръ Осауленко бувъ козакъ не зъ величніхъ; щира душа, себе на сміхъ не подасть, та й годі. Були козаки на селі противъ ёго — що волохаті туркоти противъ голуба. Отъ же порай, укажи дівоцькому серцю!

Покохала Маруся Прохора — и мовъ, та хмелина, коло ёго вьетця. Що горда, то й горда, а вінъ спогляне — и очиці спустить: всі вже помітили, и ото вже хвалились: «Будемо жъ добре та й добре гуляти на весіллі! Нехай Господь парує, коли собі прийшлись до пари!».

IV

А багатирка була Марусина мати зъ діда-прадіда: у неї въ світлиці підъ столомъ були закопані ще якісь Пилявські гроши, то сподівались гульні на всю Гетьманщину. Прохоръ бувъ собі такъ, небагатий козакъ: ёго пантець на осаульстві батьківщину надполовинивъ, щобъ-то одъ значного товариства не одрізнятись; такъ отъ же ёго Прохоркові пара випадала якъ разъ до поправи.

Чи дивувався жъ хто, чи ні, якъ та гординя, Маруся Ковбанівна, хлопця собі принадила, — а, може, хто й здивувавъ Осауленкові, якъ-

то вінъ доступивсь до такої кралі, ажъ тутъ по селу грянула инша чутка поміжъ молодіжжю: Прохоръ Осауленко до вбогої сироти Оринки Лободівни горнетця. Чи вона ёго якъ уразила въ серце, та гордівниця, чи вінъ роздумавсь, а вже проводить зъ юлиці Оринку до самої хати, и вона на ёго квітками зъ города середу-дня кидає.

V

Що жъ наша Ковбанівна?... То була мовчазлива, ато ще гірша стала: мовъ малювання яке пишне, сидить було на лаві въ матери.

У неділю було зайдемо до старої Кавбанихи на оченашъ, то й Маруся, вернувшись изъ церкви, увіде въ світлицю та, не скидавши блавать своїхъ и золотого дівоцького караблика, такъ и сяде коло віконця. Сонечко вдарить по тіхъ дукачахъ препишнихъ, по тому брузументі сутозолу... сєє Маруся — квітка квіткою! Ще задумаєтця трохи; брівоньки ті якось ніби насупить, — ажъ чогось сумъ бере, на неї дивлячись: важке щось на думці въ неї, а краса її грізна якась зробилась...

А до неї — прочували ми глухо — залицявсь, черезъ свого осаульця, сотникъ, старий Байдакъ. Удівецъ бувъ и бездітний, а грошей сила, то нехай би, каже, кому-небудь після мене досталось.

Одказала Маруся: «Хиба я зъ роду грошей не бачила?».

Не зважився панъ сотникъ и старости присилати, щобъ не скепкувала вродлива Ковбанівна.

Коли жъ чуємо — по селу туркіть, туркіть. Самъ сотникъ ридваномъ курить до вдовиної хати. Зъ нимъ родичі поважні у рядвані. Козацтва купа комонникомъ, — пишно й гучно завітавъ панъ сотникъ до Кавбанихи.

VI

Тутъ же ми, каже бабуся, дивуємось тому поїзду, а тутъ дівчата якъ гукнуть по селу:

«Ишли дружечки у три рядочки,
Ориночка та й попереду!».

Дівичь-вечіръ збірає Орина Лободівна: хучтки подавала за Прохора Осауленка.

Такъ отъ що воно єсть — той сотницький поїздъ: се жъ наша краля хоче весілля весіллямъ заломити, місяця сонцемъ загасити!... Такъ и єсть!

Маруся, мовъ зоря красна, то въ одну, то въ другу хату до свого роду, до близькихъ сусідъ и приятелівъ — на дівичь-вечіръ дружокъ збирати. Вся въ золоті, въ шовкахъ. Тамъ одна плахта-павине-піро

парь двохъ волівъ чумацькихъ стояла, а коралямъ и ціни нема. А сукня жъ то зъ золотими усами!... Вже справді такъ було, якъ співають:

«Ишла дівчина черезъ біръ,
А на їй сукня вь вісімъ піль.
Якъ стала сукня сияти,
Стала діброва палати...».

Народъ такъ и поринувъ до Ковбанишиної хати. А вь Ковбанихи — всі знали — вь лѣху стоїть дві бочки старої оковитої, що ще Ковбан спустивъ у лѣхъ про весілля любої доні, та дві бочки меду, що зовуть п'яне соло, або спотикачъ, — такого, що одъ одного кубка спотикатимесся. Оце жъ уже козацтво познімало зъ себе пояси и на поясахъ ті всі бочки витягують и ставлять на зеленому моріжку, поклавши підъ бочки колодязну цамрину, щобъ краще було точити.

Чутка така пішла (якъ ті люде заразъ и довідались!), що стара Ковбаниха покине будиночокъ и дворище свое, до сотника зъ дочкою и зъ усею худобою вь хуторъ ёго Піжмурки переберетця, то всі трунки на-весіллі добримъ людянь вичастуе.

А се, бачте, воля така Марусина була, щобъ и мати не жила вь нелюбому їй селі.

VII

Що жъ то за весілля скоїлось, то й сказати не можна! Уся сотня гуляла три дні и три ночі; самихъ порохівъ дві мірки вистреляли. Гармати до вдовиної хати попривозили. Родичі молодої зъ гарматъ у воротяхъ стріляли, а козацтво зновъ зъ гарматъ та зъ самопалами молодої добувало.

Сотникъ верхи, сивий якъ голубъ, у золотому жупані, вь соболевій шапці зъ оксамитнимъ зеленимъ верхомъ, а кінъ підъ нимъ сірий, якъ рябець, кінъ Турецький, — такий кінъ, що й старий на ёму молодимъ здаетця. Такъ черезъ гармату ё перескочивъ!

А якъ до вінця іхали, то — Господе мій! — вісмерихъ волівъ сь Піжмурокъ пригнали, такихъ, що кожна пара нещисленні гроши коштуе. Сотникъ у чумацтві кохався. Та ще привезли якогось Німецького воза, довженезного, що и вь дворі не зміститця, та того воза самими киндяками й вислали, ажъ по люшняхъ, по колесахъ тиліпаетця, на вїя киндякъ лягае, а воламъ роги, якъ те вілце, червоними та блакитними широченними стрічками ввили, вінки зъ дубового листу та зъ золотихъ гвоздиківъ на шиї воламъ повішали. То були пишні воли, що вола ажъ до землі звисають, ато — наче вві сні тобі ввиджуетця.

Князь изъ молоою княгинею сидять високо на тому возі, а навкруги свахи, дружки, світилка зъ мечемъ и музики; козацтво верхи и съ-переду и зъ-заду. Простягся до самої церкви.

VIII

И то жъ то в церкві було всімъ диво: що дві парі разомъ будуть вінчатися: Маруся Ковбанівна зъ сотникомъ Байдакомъ, а Орина Лободівна зъ Осауленкомъ Прохоромъ.

Справді, каже бабуся, якъ сонце погасить місяця на небі, такъ Маруся погасила и красою, и пихою багатою нелюбу їй пару.

Хто бачивъ її въ церкві — не всяке протовпилось, и я, каже бабуся, тільки коло церкви стояла та на ті воли дивилась, та дивомъ дивувала, що зъ роду такихъ волівъ съ такими пишними рогами не бачила... Такъ хто бачивъ, кажу, Марусю въ церкві, — вжахалися зъ її краси дивної. Біла якась вона зробилась, тільки трошки краски по щокахъ розливалось, та губоньки аліли; та ще лучча, ще краща, ніжъ було, якъ зъ Осауленкомъ любитця. Очи сияють, якъ зорі, — справді, кажуть, якъ зорі ті очи сиялди.

Зъ-горда позирала на Осауленка и на ёго Орину, сироту вбогу. Та, якъ голубка полохлива, до свого подружжя хилилась.

И Осауленкові було якось ніяково. Богъ ёго вже знає, що въ ёго на душі було тоді, а послі обьявилось... Нехай Господь одъ такого боронить всякого чоловіка хрещеного... Бодай би лучче такого й не чувати!

IX

Одгуляли вісілля, випроводили молодихъ у Піжмурки. Приданки біснувались ище съ тиждень, переїзджаючи то до вдови Ковбанихи, то до сотника Байдака. Меди й наливку лились у ёго річкою. Далі все затихло. Ковбаниха вибралась до зятя. Ще, може, минула неділя, чи й друга, а тамъ и виявилось лихо, що підъ те веселе бенкетування наклюнулось.

Тяжке, дітки мої, лихо буває съ того, якъ яка людина вродитця горда та пишна! Нема чоловікові щастя, въ кого жінка буде гординя; нема й жінці добра, коли въ чоловіка невгамоване гордее серце.

Осауленкові, якъ вінъ ще залицявся до Марусі, чи любився зъ нею, просто сказали, — здалось, що вона, та Маруся, краса малёвана, багатирка пишна, що вона нимъ гордує, що вона зъ милости ніби тільки до ёго вквітчану, золотомъ повиту голову схиляє.

Бохъ їхъ знає, яке тамъ слово міжъ ними бовкнуло, тільки вінъ засумувавъ тяжко, трохи, кажуть, самъ собі смерти не заподіявъ, а

далі — пострівай же! взявъ та й прихиливъсь до вбогої сироти, до Орини безталанної!

А та собі — пострівай же! та й пересказала сотникові: приїзди за рушникомъ.

«Бодай васъ, мої безталанночки!» каже було бабуся: »Хочъ-би ви матіркамъ своїмъ відкрилися, хочъ-би одну людину ви коло себе зъ щиримъ серцемъ та зъ добримъ розумомъ мали!... Сами себе занапали, мовчки собі по ямі викопали!».

Ось слухайте, що сталося.

Х

Ранкомъ въ осени, тільки що сонечко почало по красному рідкому листячку сияти, дивлятця люде — по селу йде наша пані сотничка, та въ чому жъ вона убрана? Сукні на ій сукнями, а коса расплетена по вітру має, и на голові вінокъ изъ сухихъ васильківъ та чорнобривцівъ, що за сволоками по світлицяхъ затикають. Отъ съ того хатнѣго зілля вона бідолашна вінокъ собі сплела и біжить, якъ та рибонька вѣтця, до Осауленкової хати.

Осауленко наче ждавъ її — вийшовъ назустрічъ. Побачивъ — и заридавъ якъ мала дитина.

Люде обступили безталанночку божевільню, а вона просить їхъ на весілля, кланяетця... Що жъ то були за жалощі! Краса її не змінилась, личко горить, очиці сяють, та страшно було на неї дивитись.

Вийшла й нещаслива Орина съ хати, нічого й не каже, и чоловіка свого не впиняє, а той ажъ у сиру землю бѣтця.

Коли жъ тутъ панъ сотникъ іде... Похилився, — вже не той, що на весіллі бувъ... зрозумівъ, якого собі щастя доскочивъ. Ласкавимъ, тихимъ словомъ почавъ свою молоду жінку благати, щобъ додому вернулась.

Вона наче й опам'яталась: схилила голову на білі руки, личко въ долоні втопила, — повізъ вінъ її до-дому.

XI

Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, занудив світомь несказанно. Зъ лица спавъ, ажъ почорнівъ одъ великої туги, и все въ пасіці зъ дідомъ-пасішникомъ сидить.

Воно-то й треба було ёго помочи, щобъ на зіму бджоли установити, такъ коли жъ вінъ и до-дому не навідаєтця, — тамъ и ночує въ курені, и все — розказувавъ опісля дідъ — все мовчки плаче, а въ-ночі встане и навкруги пасіки, мовъ неприкаяний, блукає.

Не довго жъ се й проволоклось.

Казали добрі люде: «Бережіть ви сього чоловіка!». Та якъ ёго вберегти? То не дитина. Вінъ и діло робить, и нікому важкого слова не скаже; и Богу молитця, тільки знай мовчить та сумує, та чахне, мовъ свічка тане.

XII

На самого Наума, каже бабуся, що дітей люде до дяка оддають, идуть наші селяне черезъ греблю до церкви, ажъ дивлятця — на стрижні Осауленкова шапка плавле. А въ ёго була Запорозька кабардинка съ кабарди, — ёму въ Січи подаровано, якъ горілку возивъ у Січъ.

Дивуютця люде й жахаютьця: щось воно не добре віщує.

Коли жъ дівчата: «Гляньте! Гляньте! вінокъ зъ сухихъ васильківъ та чорнобривцівъ!».

Справді де взявся, впливъ изъ-за осоки такий само вінокъ, якъ бувъ на молодій сотничці.

Почало бистриною шапку крутити, а тутъ вітерець повіявъ... И сплились шапка до-купи зъ віночкомъ, и поплили по стрижню въ-парі.

«Э, та се жъ воно щось е тутъ негарне!» сказали старі люде. «А шукайте човна, давайте невода!».

Закинули невідъ, — такъ и есть! витягли їхъ у-парі. Обнявшись вони въ воді лежали...

Що-то страху було на нихъ дивитись! що-то жалощівъ! Прибігъ кіньми сотникъ, и теща зъ нимъ приїхала.

Ну, вже тутъ и розказати не можна, говорить було бабуся, якого було плачу та лементу.

Заразъ їхъ и поховали; здобули въ когось готову простору домовину. Надъ ставомъ, поміжъ вербами й поховали їхъ у одній домовині. Нехай їхъ уже Господь хочъ на тімъ світі не розлучає!

*Забоцень П. Гордовита пара / П. Забоцень.
— Спб., 1862. — 3 с.*

ЛИСТИ С ХУТОРА.

ЛИСТ V.

**ХТО ТАКИЙ
ХУТОРЯНИН**

1862

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

ЛИСТЪ V.

ХТО ТАКИЙ ХУТОРЯНИНЪ

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ЛИСТИ СЪ ХУТОРА

Листъ V ХТО ТАКИЙ «ХУТОРЯНИН»

Не здивуйте, добродію, що я замовчавъ изъ своїми листами. Мовчять люди и довше. Инший такъ змовкне, що пишешъ до нього, пишешъ, а потімъ и покинешъ. Бачте, літомъ нашому брату хуторянину не до писання, а теперъ — навідається до молотника, та й за книжку чи за перо.

Та що це? якъ ми звами кумедно зійшлися, що й досі ви не знаєте хто я такий и де мене по Україні шукати, якъ би часомъ вамъ трапилося завітати въ нашу сторону! Та й добрі люди, Оснівці, нехай таки знають, що мені зъ моимъ прізвищемъ критися нічого, якъ хто бь до мене звернувся зъ битого шляху то, слава Богу, знайдеться, чимъ пошанувати. Такъ отъ мавъ я вамъ розказувати про всякі случаи и про наші прості звичаї, та перше розкажу про самого себе.

Живу, я, коли хочете знати, на річці Говтві. Гарна була въ старовину річка; воювали на ній козаки зъ ляхами й татарами не згіршъ якъ и на Сулі, та случилась якось така причина. (Се то люди, бачъ, такъ говорять). Мати втікала черезъ Говтву одъ Орди зъ дитиною, тай впустила дитину у воду, та якъ почала плакати та вбиватись понадъ річкою та проклинати річку, то — сказано материні слези — почала річка всихати. Та ще розказують знайшла мати джерело Говтине, та й заткнула те джерело, от и зовсімъ почала зъ того часу пересихати Говтва. Тільки й поживляється вона, що боковими кричинами. Зъ тихъ піръ то кричинить вода въ Говтві де-не-де по степахъ леліе, а туди ближче къ Сулі, то й геть-таки вилискується й піски рие, наче й путяща яка річка. Та не про це моя мова. На верхівьяхъ тиі-то Говтви есть хутіръ Белебень. Ото жь мій хутіръ. Тамъ я собі живу, и всі далеко навкруги мене знають, бо я и самъ прозиваюсь Белебнемъ-таки. Спитайте кого хочете понадъ Говтою: «А де тутъ живе козак Павло Белебень?» то й покажуть изъ степового горба, — кряжъ у насъ на степу есть височенний такий — то й покажуть, такъ у долині наче, величезна купа дубинь, липи, верби, есть и тополі гостроверхі, якъ дзвіниця: «Ото хутіръ Белебень».

Про батька, діда й прадіда свого розкажу коли инколи, бо то що слово, то й исторія. Сказано — старовина, все тоді було не такъ, якъ тепер настало: и люди инші и звичаї инші. На цей разъ, коли хочете, знайте тільки, що ні панотець мій — перомъ надъ нимъ земля — ні дідъ не подались у ту службу, що видумали въ насъ німці якъ засівали

дворянъ на Україні. А були заможні, то вже не кому бь и панувати по-німецькій, якъ не імь. Отъ же ні: zostалися простими хуторянами и чесної свити зь себе не скинули. А що вже про прадіда, одне слово — що вінъ зь-малку бувъ чурою въ кошового Сірка, и въ Сибіръ его проводжавъ, и на Запорожжя зь нимъ вернувся. Отъ, може, ви й не знаєте, що славний лицаръ Иванъ Сірко одвідавъ Сибіру, такъ само, якъ и Палій Семен. Колись про се розкажу вамъ, якъ не докучу своїми покладливими хуторськими писаннями. Такъ бачте, якого гарту було наше кодло! Дома ми не росли мазунчиками, маміями, то послі й на панство не квапились. А були підступи й підъ нашъ рідъ. Знаходились такі добродії зь нашихъ таки родичівъ, що повискакували якось у старшину чиновню, повдягалися у німецькі галанці и повростали въ те купья, що *бурхомъ* прозвано. То, було, й кажуть нашимъ, настоящимъ уже Белебнямъ: «Оддай міні сюди свого сина, я его щасливимъ зроблю: чоловікомъ», каже, «его зроблю». — «А, бодай васъ хіндя щасливими тамъ робила!» було наші міжъ себе говорять. «Бачъ де въ нихъ люди зь дітей виходять!» Та було й задасть хлопця у низові степи: «Отъ де тобі наука, якъ у світі шукати щастя, якъ чоловікомъ бути міжъ людьми!» Бо й тамъ у насъ були родичі, а коли не родичі, то приятелі, товариство давне, — ще лучче родичівъ.

Тимъ-то порядкомъ, добродію, и мене туди заслано на якийсь часъ. Бувъ я зь панотцемъ на ярмарку въ Полтаві. Гулявъ мій панотець зь Чорноморськими чумаками. Міні й байдуже було, що вінъ зь ними такъ братається, ажъ тутъ уже й до мене у нихъ діло доходить. Треба жь вамъ попереду ще знати, що старосвітські люде ніколи в світі не бували п'яними. Веселими вони бували на підпитку и всякі чудесії витворяли, а щобъ звалитись, нічого не пам'ятаючи, — зь роду я сего на своєму родові не бачивъ. Бо що то бувъ підпитокъ у сторосвіщину? Не горілка, не запіканка, не варенуха була тутъ найголовніша річъ, а гарне слово за чаркою. Словомъ упивались наші діди й батьки, а не трунками. Се вже теперъ такъ повелось, що всі німують и серцемъ и словомъ, та тільки знають, що горілкою собі очі заливати.

Такъ отъ, середъ самого бенкету, говорили-говорили гості, співали-співали — я слухаю; ажъ ось панотець кивнувъ на мене, підізвавъ та й каже: «Синку мій Павлику, дитино моя люба! пора тобі міжъ людьми почати жити. Иди лишень ти зь оціми чумаками та подивись Божого світу».

Почувши таку річъ, я — ніде правди діти — у слези. А панотець-покійничокъ: «Не плачъ», каже, «дурно, Павлику, а слухай що я тобі скажу. Ти въ мене любий хлопець дома, та сего зь мене

мало. Покажи себе між чужими людьми, далеко одь домівки, що ти дійсно хорошого роду дитина. Тоді вертайсь до мене, будешь ще дорожчий, ще любійший».

Святі слова! Теперь-то я знаю, що вони значили, а тоді я плакавъ, слухаючи. «Не прощавшись ні зь матусею, ні зь сестрами...» почавь бувь я хлипаючи казати.

«Матуся вже сь тобою попрощалась, мій голубе!» каже панотець, показавши на новий хрестикъ, що паніматка наділа на мене, проводжаючи до Полтави.

Я-таки й постерігъ, що вона чогось дуже була смутна, ажь онь чого вь неї вь очахъ слези ближчали! А чумаки вже валку риштують. Коли вони й воли поприганяли? Панотець мене обнявъ, поцілувавь, до серця пригорнувь. «Отъ», каже, «тобі й мати, оцей дядько, Кирило Порохня», та й передавъ мене Кирилові Порохні изь рукъ вь руки.

Чумаць Порохня бувь високий, огрядний собі козарлюга, веселого погляду, не старий ще чоловікъ, гарний — хочь картину зь нього малюй. Я любивь его, що хорошихъ пісень співає, та чи думавь же то, щобь оце міні зь нимъ довелось чумакувати?

Рушили ми зь Полтави надь-вечірь. Недалеко відьїхавши, стали, отаборились, воли повипрягали. Заходилися кашу варити. Люди все такі ласкаві те чумацтво Кирилове. Той у сопілку мене почавь учити, той пісню тихесенько підь сопілку підводить. А самь Кирило, — що бувь таки й геть-то підь чаркою, — сівь оддалік усіхъ, на важниці, и гукнувь на все поле, мовь у великого дзвона вдаривь:

Ой у полі криниченька,
Вода протіке,
Ой тамь чумаць молоденький
Сірі воли напуває...

Хлопець я бувь тоді малий и не вчений; не знавъ ище, що то за поезія, що то за чарі живописі и гармонії. Отъ же чумаки перві мене всего того почали вчити. На душі вь мене зробилось такъ, якъ буває вь поета підь чась того душевного прозору, що все ніби розмовляє на Божому світі зь его душею. Гарні вь насъ на хуторі Белебень стави и діброви понадь ставами, та ніколи я ними не втішався, якъ у степу гаємь зеленимь понадь річкою Ворскломь. Сонце зайшло за степову рівняву и вдарило по високихъ верхівьяхъ дубовихъ червонимь світломь, а по степу пішла здорова, люба прохолода. Волики бованіють по стерні, а вь гаю гуна одкликаецця на Кирилову пісню. Туть запалавъ вогонь підь таганкомь. Кругъ огня — наче картинами обставився чумацький таборь: сияють на темному полі веселі, говіркі люде, пораютьця кругъ казанка, шуткують, регочутця. «И я вже

чумаць, не домонтарь. Маміємь ніхто вже мене не зватиме». Думка ся веселить мене. Поглядаю на рожеві хмари по синему небові. Далеко-далеко за тимь рівнимь полемь піде наша дорога!.. «Побачу багато Божого світу; вернусь додому вже не хлопцемь-погоничемь. Буде що розказати й самому панотцеві». Диво якесь изо мною зробилось. Самь не знаю чого міні весело міжь чумаками. Годі по домівці сумувати, — мовь рукою одняло всі жалощі.

Не буду вамь докучати всімь тимь дріб'язкомь, зь якого складаетця життя чумацьке, та й чи есть вь кого таке слово, щобь чоловіка взявь и перенісь у степь — щобь вінь наче своїми очима на все те дивився, що чумакові передь очима перейде? Роскажу хиба про свою хлопячу пригоду чумацьку, бо вона вь мене одна була; а якь-би не ся пригода, то хвалився своїмь чумацтвомь, якь весіллямь безпечнимь. Ишли ми степомь. Я вже звикь до чумацькихь звичаївь, и мене вже на задньому возі посаджено за вартового. День бувь тихий, погожий. Почало вечоріти. Се найкраща пора вь степу. Дививсь я, дививсь на ясне небо, лежачи на своїмь васазі, та й заснувь. И добре жь міні заснулось, коли не чувь якь и зь воза скотився! Упавь, — сплю собі на шляху. Коли жь прокинувсь: де це я? Небо надо мною зоряне; збоку світить молодикь; трава росяна надь шляхомь поблискуе... Кругомь темно и тихо. Дивуюсь я, що се зо мною! ажь ось — чую: гомонять двое; идуть шляхомь, підходять до мене, а я лежу, дивлюся, що вони за люди! Бачу, що чумаки зь батогамі! А се, бачте, наші, отаборюючись, постерегли, що мене немає, та й пішли шляхомь шукати. «Ось де вінь, вража дитина!» гукне наді мною Кирило Порохня, та якь ушкварить мене батогомь, такь я й зареготав, підскочивши. Зь-роду я дома битий не бувь (ми панотця боялись безь бійки, а паніматки слухали безь лайки), такь мене, наче гадюка, чумацька пуга вкусила. А вінь удруге, а я навтеки, а вінь ще лясь, лясь на весь степь! «Такь оттакий сь тебе вартовий!». Та я вже не чувь, що вінь тамь казавь: покопотівь, якь лошакь, до табору.

Ну, по правді скажу: боліла міні та пуга, та нехай би ще вдвое, втрое мене Кирило попоцвигавь, тільки щобь не глузувало зь мене товариство. Надійшовь до табору отамань, а вь мене на очахь слези. Вінь, спасибі ему, й зупинивь заразь реготню. И досі ему за се дякую. Гарний чоловікь бувь, добрящий. Вже-жь не дурно панотець оддавь мене ему на ціле літо... Еге, тільки на одне літо; а я й не знавь сего. Чувавь я не разь, якь нашь рідь виховувався на Запоріжжі, то думавь, що й моя оце черга прийшла у Великому Лузі добувати; ажь Кирило Порохня розказавь міні, що вже минулись ті розкоші Низові Запорозькі; Німота вже тамь кублителься; Запорожці повтікали давно

вже за Дунай, а котрі осягли собі землю понадь Кубанню, и вже тутъ не те, що було въ Січі; тільки й слави, що чумацтво та скотарство.

Походили ми чумакуючи по всіхъ ярмаркахъ одь Полтави до Катеринодара. Передь Покровою зновъ опинились на Україні. Завітали въ Кременчукъ, переїздили черезъ Дніпро по плавному тому мосту, коли зиркъ! назустрічъ панотець. «Годі, синку, чумакувати. Буде зь тебе!» Зновъ я дома, и — що то, якъ ширше глянешь по світу! ті жь самі левади и стави и горби степові навкруги хутора Белебня здались міні раемъ. Не знавъ я що се за добро, поки не бачивъ степу и моря. Тамъ свої дива, а тутъ свої, а не знавши світу широкого Божого, не визнаешъ чого що стоїть.

Оттака-то, добродію, була моя заправа зь-малку. Тимъ я, може, й zostавсь простимъ хуторяниномъ, дарма, що довелось міні зьїздити земель багато и зь усякимъ людомъ наговориться, и всякихъ книжокъ начитатися. Того бь я бажавъ и иншимъ письменнимъ землякамъ. Нехай би й вони рідного побиту простого не кидали и въ німецькі звичаї не вдавалися; нехай би черезъ науку, черезъ освіту, простого нашого люду не меншало. Ато, хто вихопитця въ письменні, въ тямущі книжкові люде, — уже й не нашъ. Німець зь его Німцемъ, — півень, а не чоловікъ, хочъ візьми та й посади на сідало. Мій Боже! чи то жь нашъ простий людъ не вартъ, щобъ ми его образу подобилися? Тажъ ніяка наука такого правдивого серця не дасть, якъ у нашого доброго селянина, або хуторянина. Наукою ми тільки розуму собі прибільшуємо. То хиба жь оце розумне діло, щобъ уже й рідну свитину зь себе скинути, що прочитає пару книжокъ німецькихъ? Ні, въ насъ на хуторі Белебні, слава Богу, не такъ. У мене й сини й дочки шуплять усякі мови чужоземні и одно одного навчає, а про-те — одежа на ихъ проста, недорога, и вони въ мене зовсімъ-таки люди, а не паненятка.

Отъ же, коли хочете знати, то величають мене люде паномъ и въ свиті, бо я, собі на лихо, ухопивъ маленького чинка. Пораяли, бачъ, люде. Я ще тоді був молодикомъ, а панотця вже на світі не було; то приятелі столичні мене якось и вкоськали. То за це міні люди — звісно, не умисно — и дорекають. Такъ уже зьучено бідолахъ. Що жь? за се й гніватись на їхъ нема чого. Колибъ-то вони всі знали, у чому сила!.. ге, що й казати!.. Такъ оце я, бачте, паную. Отъ, разъ, надь вечіръ, — недавніми вже оце годами, — пораюсь я въ себе на дворі, коли се — чумацький старий у двіръ увійшов.

Здорові були, пане!

Здорові бувайте й ви, дідусю!

Чи пізнали?

Я дивлюся: образъ гарний, благий такий. Голова наче срібломъ повита, а білий усъ ажъ сяє. Здаєтця, й не знаю сего чоловіка, та ні!

— Кирило Порохня, пане! озвався дідь. — А я жъ васъ, добродію, пугою по степу цвигавъ!.. А теперъ прошу вашої ласки: нехай мої волики по вашому степу походять.

Ну, що вже казати! Зрадівъ я, мовъ рідного батька побачивъ. А Порохні, бачъ, сталася у дорозі пригода: причепилося до его товариша якесь пикате начальство съ тиї дрібноти, що тільки на маленькихъ мухъ снує павутину. Отъ Прохорня, чуючи, що я, черезъ свое письменство, де-сь-кимъ знаюсь, и вдався ото до мене, звернувши зъ великого шляху, чи не обороню я его товариша одъ напасти, та що-то запорозька людина!.. не знавъ, чимъ себе нагадати панові, та нагадавъ тимъ цвиганнямъ. Боже жъ мій, Боже! які жъ то веселі літа вінъ міні нагадавъ!...

Степи-поля, Степи-поля,

Розкішъ моя!

Годі міні по вас гуляти!...

Семий десятокъ зачиняю, —

не до літання вже по світахъ. Мушу сидіти вдома.

*Листи с хутора. Лист V. Хто такий
Хуторянин. — Спб., 1862. — 3 с.*

СІЛЬСЬКА БІБЛІОТЕКА

(зібрання «метеликів»)

Підписано до друку 19.05.2015. Формат 60x90 1/32
Папір офсет.
Обл.-вид. арк. 14,4. Ум. друк. арк. 16,2.
Тираж 300. Зам. № 1149.

**Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)
Тел. 097 255 65 07
047 44 3 51 33
093 540 78 82
e-mail: nastek@meta.ua
www.foto-na.net.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.